

675-3
1979 / 2

ISSN-0132-6022
ქართული
ბიბლიოთეკა

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

61

ფილოსოფიის,
ფსიქოლოგიის,
ეკონომიკისა და
სამართლის სერია

1 · 1979

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის,
ეკონომიკისა და სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ФИЛОСОФИИ, ПСИХОЛОГИИ,
ЭКОНОМИКИ И ПРАВА

49397
16367

თბილისი
ТБИЛИСИ

1. 1979

უზრნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

სარედაქციო კოლეგია: ნ. ჭავჭავაძე (რედაქტორი),
ა. ბოჭორიშვილი, ვ. გრიგოლავა (რედაქტორის მოადგილე), პ. გუგუშვილი,
გ. თევზაძე, ი. მიქელაძე, ა. ფრანგიშვილი, თ. წერეთელი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Чавчавадзе Н. З. (редактор),
Бочоришвили А. Т., Григолава В. В. (зам. редактора), Гугушвили П. В.,
Тевзадзе Г. Б., Микеладзе И. С., Прангишвили А. С., Церетели Т. В.

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-95-46 телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 21/VI-79; შეკვ. № 4859; ანაწილის ზომა 7×11¹/₂;
ქალაქის ზომა 70×108¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 16,8; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 14,8; უე 06729; ტირაჟი 550;
ფასი 1 მან.

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ფილოსოფია

ი. კალანდია, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი და ფილოსოფია	5
ბ. ბომბაძე, უ. ქუაინის შეხედულებები ანალიზური და სინთეზური მსჯელობის შესახებ	28
ბ. რამიშვილი, ენის არსებობის ფორმა	43
ა. ბურჯალაიანი, დიალექტიკის საკითხები შელინგის ადრეულ ფილოსოფიურ შეხედულებებში	48

ფსიქოლოგია

ზ. ჯაფარიძე, ფიქსირებული განწყობის ტიპების პერცეპტული მოქმედების თავისებურებისათვის	63
მ. ზარანდია, პროფესიული ორიენტაციის ზოგიერთი ფსიქოლოგიური საკითხი	76

ეკონომიკა

ს. შიქილოვი, ზაპესი და საბჭოთა საქართველოს ელექტრიფიკაციის დასაწყისი	85
ბ. არმაშაძე, ძირითადი წარმოებრივი ფონდები და მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მაჩვენებლები საქართველოს სსრ ქიმიურ მრეწველობაში	96
რ. ჯაშახიშვილი, საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდების აღწარმოების თავისებურებათა შესახებ	108
ც. ბანაშვილი, ბითუმად ვაქრობის ეფექტურობის განსაზღვრის საკითხისათვის	119
რ. ხარბიანი, კ. მარქსის მიერ კაპიტალიზმის ძირითადი კანონის აღმოჩენის საკითხის შესახებ	131
დ. ძნელაძე, ვ. ზაფონსკი, პროდუქციის ხარისხისა და წარმოების ეფექტურობის ამაღლების ურთიერთგანპირობებულობა ეკონომიური სტამულირების სისტემაში	143
ვ. სვანიძე ი. ტამბოვსკი, ალუმიის ინდუსტრიალიზაციისა და მოსახლეობის დასაქმების პრობლემები	158
დ. ანანიშვილი, გარემოს გაკუჭყიანებით გამოწვეული ეკონომიური ზარალის შეფასების საკითხები	170

სამართალი

<u>ა. შინაბაძე</u> , სსრ კავშირის ზალხთა სუვერენიტეტის კონსტიტუციური განმტკიცება	178
ი. დოლიძე, „დაჩხუბილნი“ თუ „დაჩხიბულნი“	185

ქრონიკა და ინფორმაცია

ა. ნიკოლაიშვილი, დემოგრაფიული ექსპედიციები	187
--	-----

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ФИЛОСОФИЯ

И. Д. КАЛАНДИЯ, Научно-технический прогресс и философия	5
Г. И. ГОГУАДЗЕ, Взгляды У. Куайна об аналитических и систематических суждениях	28
Г. В. РАМИШВИЛИ, К вопросу о форме существования языка	43
А. А. БУРДЖАЛИАНИ, Вопросы диалектики в ранних философских воззрениях Ф. В., И. Шеллинга	48

ПСИХОЛОГИЯ

З. С. ДЖАПАРИДЗЕ, Об особенностях перцептивной деятельности типов фиксированной установки	63
М. И. ЗАРАНДИЯ, Некоторые вопросы профессиональной ориентации	76

ЭКОНОМИКА

С. И. МЕЛИКОВ, ЗАГЭС—начало электрификации Советской Грузии	85
Н. Г. АРЕВАДЗЕ, Основные производственные фонды и показатели научно-технического прогресса в химической промышленности Грузинской ССР	96
Р. Г. ДЖАВАХИШВИЛИ, Об особенностях воспроизводства основных фондов общественного питания	108
Ц. В. БЕНАШВИЛИ, К вопросу определения эффективности оптовой торговли	119
Р. П. ХАРБЕДИЯ, К вопросу открытия К. Марксом основного закона капитализма	131
Д. П. ДЗНЕЛАДЗЕ, В. Г. ЗАДОНСКИЙ, Взаимообусловленность роста эффективности производства и качества продукции с системой экономического стимулирования	143
В. И. СВАНИДЗЕ, Ю. А. ТАМБОВСКИЙ, Проблемы индустриализации и занятости населения Алжира	158
Д. П. АНАНИАШВИЛИ, Вопросы оценки экономического ущерба от загрязнения окружающей среды	170

ПРАВО

А. И. МЕНАБДЕ, Конституционное укрепление суверенитета народов СССР	178
И. С. ДОЛИДЗЕ, О 251-й статье судебного Вахтанга VI	185

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

А. НИКОЛАИШВИЛИ, Демографические экспедиции	187
---	-----

ფილოსოფია

ირაკლი კალანდია

მეცნიერულ-ბეჭდვითი პროგრესი და ფილოსოფია

მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარების თანამედროვე ტემპები სულ უფრო ცხადყოფენ იმ გარემოებას, რომ მატერიალური პრობლემები ასე თუ ისე გადაწყვეტადია. მაგრამ მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის თანამხლები ზოგიერთი მოვლენა (ეკოლოგიური კრიზისი, მომხმარებლური ტენდენციის მოკარბება ადამიანებში და სხვა) მეტად მწვავედ აყენებს დღის წესრიგში სულიერ ღირებულებათა პრობლემას. შესაბამისად იზრდება ფილოსოფიის როლი. ჩვენი მიზანია გავარკვიოთ საკითხი, თუ რა გავლენას ახდენს ფილოსოფია ადამიანთა ურთიერთობებზე, საერთოდ ადამიანის ცხოვრებაზე მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის პირობებში. ეს მხოლოდ იმის საფუძველზე იქნება შესაძლებელი, თუ დადგინდება ფილოსოფიური შემეცნების სპეციფიკა, გარკვევა ფილოსოფიის საგნის რაობა. ფილოსოფიური შემეცნების სპეციფიკის გარკვევა სპეციალური კვლევის საგანია. ამჟამად ეს საკითხი ჩვენთვის საინტერესოა მხოლოდ იმდენად, რომ ნათელი გაგზადოთ, თუ რა გზით დაროგორ მოქმედებს ფილოსოფია ადამიანთა სულიერ ცხოვრებაზე, კულტურაზე. ამიტომ მოკლედ შევხებით საკითხს ფილოსოფიური შემეცნების სპეციფიკის, ფილოსოფიის საგნის თაობაზე.

ცნობილია, რომ სინამდვილეს, ერთი მხრივ, კერძო მეცნიერებანი შეისწავლიან; ეს მეცნიერებანი სინამდვილის ამა თუ იმ მხარეს შეიმეცნებენ. ასევე ცნობილია ისიც, რომ ჩვენი ცოდნა არ ამოიწურება კერძომეცნიერული შემეცნებით, — არსებობს აგრეთვე ცოდნის სპეციფიკური დარგი ფილოსოფიური შემეცნების სახით. ფილოსოფიური ცოდნა — ესაა სამყაროს უზოგადესი კანონების ცოდნა. ფილოსოფია იმეცნებს სინამდვილეს როგორც მთელს. ეს არის მისი ერთ-ერთი განმასხვავებელი თავისებურება კერძო მეცნიერებათაგან, რომელნიც სინამდვილის ცალკეულ „ნაწილებს“ შეიმეცნებენ. მაგრამ სინამდვილე როგორც მთელი, აუცილებლობით მოიცავს შემეცნებელ სუბიექტს, ადამიანს. ამიტომ ფილოსოფიას საქმე აქვს არა მარტო გარე სამყაროსთან, (როგორც ამას ადგილი აქვს კონკრეტულ მეცნიერებათა შემთხვევაში), არამედ იმასთანაც, ვინც კითხვას სვამს ამ სამყაროს რაობის შესახებ, ე. ი. ადამიანთან. „ადამიანი როგორც სუბიექტი შეყვანილი უნდა იქნას შიგნით. არსებულის შემადგენლად და, შესაბამისად, უნდა განისაზღვროს ფილოსოფიური კატეგორიების არე... ადამიანური ყოფიერების წარმოშობასთან ერთად ძირეულად იცვლება მთელი ონტოლოგიური პლანი, ხდება ყოფიერების კატეგორიებისა და გარკვეულობების სახის შეცვლა“¹. ეს დებულება ნათლად მიუთითებს იმ გარემოებაზე, რომ სანამ არ არის გამოვლენილი სუბიექტის ყოფიერების სახე, სანამ არ არის გამოკვლეული სამყაროსთან სუბიექტის დამოკიდებულების საკითხი, ფი-

¹ С. Л. Рубинштейн. Проблемы общей психологии. М., 1973.

კ. მარქისის სახ. საქ. სსრ
სახელმწიფო ბიბლიოთეკა

ლოსოფიური კვლევა არ არის დასრულებული. სხვანიარად რომ ვთქვათ, ფილოსოფიური კვლევა მხოლოდ მაშინ იქნება სრული, როცა პასუხი გაცემულია არა მარტო გარესამყაროს რაობის შესახებ კითხვებზე, არამედ ამავე დროს კითხვებზე: რა ადგილი უჭირავს ადამიანს სამყაროში, რა როლი და მნიშვნელობა ენიჭება მას ისტორიაში, როგორია ადამიანის დანაშნულება და სხვა. ერთი სიტყვით, კერძო მეცნიერებათაგან განსხვავებით, ფილოსოფია აყენებს და თავისებურად წყვეტს საკითხს სუბიექტისა და ობიექტის, ადამიანისა და სამყაროს ურთიერთდამოკიდებულების თაობაზე.

მაშასადამე, ფილოსოფიის საგანი მოიცავს საკითხს გარემომცველ სამყაროში ადამიანის ადგილის, როლის შესახებ და ამ საკითხის გადმოწყვეტაში ყოველთვის ასახულია ადამიანისა და სამყაროს ის მიმართება, რომელსაც ადგილი აქვს მოცემულ ეპოქაში. ამასთან სხვადასხვა ეპოქაში ადამიანის მიმართება გარე სამყაროსთან და მისი ადგილი და როლი სამყაროში გაგებული იყო სხვადასხვაგვარად. ამიტომ, ბუნებრივია, ფილოსოფიური თვალსაზრისებიც შესაბამისად სხვადასხვაგვარად ასახვდნენ ვითარებას. ეპოქების მიხედვით ერთ ფილოსოფიურ მოძღვრებას ცვლიდა მეორე, ამ უკანასკნელს შემდეგი ეპოქის შესაბამისად — სხვა ფილოსოფიური თეორია და ა. შ. აღნიშნული ვითარება ეპოქათა ზასიათის ცვლილებებით არის გამოწვეული და არა იმით, რომ ფილოსოფიური ცოდნა არის ნაკლოვანი, — როგორც ამას ბურჟუაზიული ფილოსოფიის წარმომადგენლები და პირველ რიგში, პოზიტივისტები თვლიან. სწორედ ამ მიმდინარეობის მიერ იქნა წამოყენებული ე. წ. „ფიზიკალიზმის“ თეორია რაც „სციენტისმის“ ნაირსახეობას წარმოადგენს და რომელიც მოითხოვს, რომ ფილოსოფია აიგოს ზუსტ მეცნიერებათა მსგავსად. „სციენტისმის“ თაობაზე დაწერილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი. ახლა კი დავსვათ ასეთი კითხვა: შესაძლებელია თუ არა ფილოსოფია ისწრაფოდეს ისეთი სიზუსტისა და უქველობისაკენ, როგორც ეს საბუნებისმეტყველო მეცნიერებაშია შესაძლებელი და რას ნიშნავს საერთოდ ფილოსოფიის მეცნიერულობა? ამის გასარკვევად კვლავ უნდა გავიხსენოთ ფილოსოფიური შემეცნების სპეციფიკა.

ფილოსოფიის აქვს კვლევის განსაკუთრებული ობიექტი. თუ საბუნებისმეტყველო მეცნიერების წარმომადგენელთა ხედვა მიმართულია „გარეთ“, გარეგანისკენ, ჩვენგან დამოუკიდებლად არსებული ობიექტებისაკენ, ფილოსოფოსი არა მარტო გარეგანისკენ მიმართავს თავის ყურადღებას, არამედ აურეთვე ადამიანისკენ, იმისაკენ, ვინც გარეგანს იმეცნებს. მაშასადამე, ფილოსოფია მიმართულია როგორც გარეგანი ობიექტებისაკენ, ასევე ამ ობიექტების შემეცნებელი სუბიექტისაკენ. თანაც ისე, რომ ფილოსოფიისათვის გარეგანი ობიექტები და ადამიანი, როგორც შემეცნების ობიექტები, არ არიან ერთი რიგისანი. ასე რომ იყოს, მაშინ ფილოსოფია იქნებოდა იმავე ტიპის მეცნიერება, როგორიც არის ნებისმიერი კერძო, ზუსტი მეცნიერება. ამიტომაც, ფილოსოფიური ცოდნის სპეციფიკურობის გამო, სიზუსტისა და უქველობის ცნებებს ფილოსოფიაში სხვა მნიშვნელობა უნდა გააჩნდეთ, ვიდრე საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებში. ფილოსოფია პირველ რიგში მსოფლმხედველობაა. ეს იმას ნიშნავს, რომ ფილოსოფია ასახავს ადამიანის ადგილს სამყაროში ამა თუ იმ ეპოქაში. ფილოსოფიის ამოცანაა ეპოქის ანალიზი; ეპოქის ანალიზი გულისხმობს პასუხის გაცემას იმ პრობლემებზე, რომლებიც წამოიჭრებიან ადამიანის წინაშე განვითარების ამა თუ იმ დონეზე. ფილოსოფიის, როგორც მსოფლმხედველობის მეცნიერულობა, განსხვავებით კერძო მეცნიერებებისა-

ვან, სწორედ იმაში გამოიხატება, თუ რამდენად სწორად არის გაგებული ეპოქის ძირითადი მოთხოვნები, ის საჭირობოროტო პრობლემები, რომელთაც ადამიანებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვთ. ფილოსოფიური შემეცნების ამ თავისებურებას თუ მივაქცევთ ყურადღებას მაშინ ნათელი უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ფილოსოფიას შეუძლია ადამიანურ ცხოვრებაზე უშუალო ზეგავლენის მოხდენა. ადგენს რა ადამიანის ადგილს სამყაროში, ისტორიაში, ფილოსოფია ამავე დროს იძლევა იმის ორიენტირებას, საითკენ უნდა ესწრაფოდეს ადამიანი. ფილოსოფია არასდროს არ რჩება გულგრილი ცხოვრების ამა თუ იმ წესის მიმართ, ყოველთვის სთავაზობს ადამიანებს თვალსაზრისებს შექმნილი სატელევიზიო ანალიზისა და შემდგომი პერსპექტივების თაობაზე. ამით არის სწორედ განსაზღვრული ის გარემოება, რომ, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, თითქმის ყოველი ფილოსოფიური სისტემა შეიცავს ეთიკურ თეორიას, — მისივე ონტოლოგიური და გნოსეოლოგიური წინამძღვრების აუცილებელი შედეგის სახით.

თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ფილოსოფიის გავლენა ადამიანთა ცხოვრებაზე არ შემოიფარგლება მხოლოდ ეთიკური თეორიების მიერ გამოწვეული გავლენით.

ფილოსოფიური ცოდნის სპეციფიკურობა, ფილოსოფიის თავისებურება საერთოდ, ნათელს ხდის იმ გარემოებას, რომ ფილოსოფია როგორც თანამედროვე, ასევე მომავალი საზოგადოების ადამიანთა ცხოვრებაზე სულ უფრო მნიშვნელოვან ზეგავლენას მოახდენს. თუ ფილოსოფიის ყურადღების ცენტრში დგას საზოგადოება, თანდათან სულ უფრო მეტი ყურადღება ეთმობა ფილოსოფიას საზოგადოების მხრივაც. ეს ეპოქის ხასიათით არის გამოწვეული და შეიძლება ითქვას, რომ სასარგებლოა როგორც საზოგადოების, ასევე ფილოსოფიის შემდგომი განვითარებისათვის.

სწორედ ეპოქის ხასიათით არის გამოწვეული ის ვითარება, რომ მთელი რიგი მოვლენებისადმი ფილოსოფიური მიდგომა აუცილებელ საქმედ იქცა. პირველ რიგში ეს ეხება ტექნიკური დისციპლინებისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერების წარმომადგენელთა მოღვაწეობას. თანამედროვე პირობებში, აღნიშნული დარგის მრავალი მკვლევარი მწვავედ გრძნობს მისი მოღვაწეობის ფილოსოფიური გააზრების საჭიროება-აუცილებლობას.

ეს გამოწვეულია იმით, რომ ტექნიკურ პროგრესს, მრავალ სიკეთესთან ერთად, თან ახლავს ისეთი მოვლენები, რომელნიც ზნეობრივ პრობლემათა შემდგომ გამწვავებას იწვევენ. არასოდეს კაცობრიობას არ ჰქონია მასობრივი მოსპობის იმდენი საშუალებანი, როგორც ამჟამად. ამ პრობლემამ არ შეიძლება არ დააფიქროს ის მკვლევარიც კი, ვინც ყოველდღიურად იღვწის სწორედ აღნიშნული მიმართულებით ახალ-ახალი გამოგონებისათვის.

ყოველივე ეს ნათელს ხდის იმასაც, რომ მხოლოდ ტექნიკური პროგრესი ვერ უზრუნველყოფს ზნეობრივ ურთიერთობათა შემდგომ განვითარებას. უფრო მეტიც, ტექნიკური პროგრესი, ერთი შეხედვით, ინდიფერენტულიც კი არის ზნეობრივი პროგრესისადმი. იგი იძლევა საშუალებებს როგორც ზნეობრივი, ასევე არაზნეობრივი მოქმედებისათვის. სწორედ ამიტომ დგება მწვავედ ზნეობრივი პრობლემების რაც შეიძლება ჩქარა გადაწყვეტის საკითხი.

მაგრამ ვისი საქმეა ეს? ვის ევალება ამ პრობლემის ანალიზი და გადაწყვეტა? მართალია, საბუნებისმეტყველო მეცნიერების წარმომადგენლის ყურადღება მიმართულია გარეგან ობიექტებზე, მაგრამ რამდენადაც ეპოქა ღლის

წესრიგში აყენებს ამა თუ იმ ტექნიკურ გამოგონებათა, მიღწევათა მისად, ბუნებისმეტყველების ამა თუ იმ წარმომადგენელთა მოღვაწეობის მორალური შეფასების საკითხს, ამდენად აღნიშნული დარგის სპეციალისტთა ყურადღება მიმართული ხდება არა მხოლოდ გარეგან ობიექტებზე, არამედ საკუთარი საქმიანობის საზრისზე, მისი მოღვაწეობის როლსა და მნიშვნელობაზე საზოგადოებისათვის.

მაგრამ სვამს რა ამ კითხვებს, ბუნებისმეტყველი ტოვებს ბუნებისმეტყველების სფეროს და იჭრება ისეთ სფეროში, რომელშიც მას არაფერი ესაქმება არა მარტო იმიტომ, რომ იქ მისი ადგილი უბრალოდ არ არის, არამედ იმიტომაც, რომ მას არ გააჩნია საშუალებანი, მეთოდი, მსგავსი პრობლემების გადასაწყვეტად. ქიმიკოსი ან ფიზიკოსი რომელმაც აღმოაჩინა რაიმე ნაწილაკი ან ნივთიერება, რომელსაც ასეთი და ასეთი (მომწამელები ან დამანგრეველი) თვისებები გააჩნია, დანტერესებულა ამ ნაწილაკის ან ნივთიერების რაც შეიძლება მეტი თვისებები დაადგინოს და არ სვამს საკითხს იმის თაობაზე, თუ რა სიკეთის ან ბოროტების მოტანა შეუძლია აღმოჩენილ ნაწილაკს თუ ნივთიერებას ადამიანებისათვის. ისევე ვიმეორებთ, რომ ეს მას არ ეხება, მისი საქმე არაა და თუნდაც დასვას ეს პრობლემა, ეერ გადაწყვეტს მას.

აღნიშნული პრობლემა ფილოსოფიის კომპეტენციაში შემოდის; განსხვავებით კერძო მეცნიერებებისაგან, ფილოსოფიას აინტერესებს არა მხოლოდ გარეგანი საგნები ისე, როგორც ისინი არიან თავისთავად, არამედ ამავე დროს ცდილობს მოუხახოს საზრისი და გამართლება ადამიანურ მოღვაწეობას, საერთოდ ადამიანის არსებობას.

როგორც ზემოთ აღნიშნა, მეცნიერულ-ტექნიკურმა რევოლუციამ მწვავედ დააყენა საკითხი საზოგადოების და საერთოდ კაცობრიობის წინაშე მკვლევართა მორალური პასუხისმგებლობის თაობაზე. მეცნიერი ცხოვრობს რა საზოგადოებაში, მისი მოღვაწეობა თითქმის ყოველთვის მიმართულია გარკვეული სოციალური „შეკეთების“ შესრულებისაკენ. მისი მოღვაწეობის შედეგები უნდა ემსახურებოდნენ და ზელს უწყობდნენ სოციალურ პროგრესს. აქედან გამომდინარეობს სწორედ მეცნიერის, მკვლევარის მორალური პასუხისმგებლობა საზოგადოების წინაშე. მაგრამ მორალური პასუხისმგებლობა, სოციალური პირობების შესაბამისად, შეიძლება სხვადასხვაგვარად იქნას გაგებული.

მეცნიერებს სხვადასხვა პოზიცია აქვთ აღნიშნული საკითხის გამო. ასე, მაგ., ზურაბაშვილი სამყაროს მეცნიერთა გარკვეული ნაწილი, რომელთაც თავიანთი ბედი სამხედრო მრეწველობის ინტერესებს დაუკავშირეს და თავიანთი მოღვაწეობა ამ უკანასკნელს დაუქვემდებარეს, მეცნიერის მორალურ პასუხისმგებლობას ფსევდოპრობლემად მიიჩნევს, რამდენადაც მათი აზრით, მეცნიერებასა და ზნეობას შორის არავითარი კავშირი არ არის. ამ თეალსაზრისის გამოხატავს ამერიკელი ატომური ბომბის შემქმნელის ე. ტელლერის შემდეგი სიტყვები: „მეცნიერი პასუხს არ აგებს ბუნების კანონებისათვის. მისი ამოცანა მხოლოდ იმაში მდგომარეობს, რომ გაარკვიოს, თუ როგორ ფუნქციონირებენ აღნიშნული კანონები. საკითხი კი იმის შესახებ, საჭიროა თუ არა წყალბადის ბომბის შექმნა და მით უმეტეს, მისი გამოყენება, მეცნიერს არ ეხება“².

² НТР и социально-этические проблемы, М., 1977, стр. 53.

ზოგიერთი მეცნიერი, მართალია, აღიარებს ზნეობრივ პასუხისმგებლობას ადამიანების წინაშე, მაგრამ ამავე დროს ვერ ხედავს კვლევის შედეგების გამოყენებისადმი კონტროლის რეალურ საშუალებას და მიდის პესიმიზტურ დასკვნამდე. მ. ბორნი წერდა: „მე მეგონა, რომ კერძო მეცნიერული მეთოდი უპირატესობის მქონეა სხვა, სამყაროს სურათის შემქმნელი მეთოდების წინაშე. ახლა კი ჩემი ადრინდელი რწმენა იმის თაობაზე, რომ მეცნიერება უპირატესობის მქონეა ადამიანური მოღვაწეობის სხვა ფორმებთან შედარებით, მიმჩნია თავის მოტყუებლად“³.

იგივე მ. ბორნი სხვა შემთხვევაში ექვს გამოთქვას ბუნებისმეტყველის ზნეობრივი და პოლიტიკური კომპეტენციის თაობაზე: „ისინი შესანიშნავად გრძნობენ თავიანთი აზროვნების წესის უპირატესობას, მაგრამ ცუდად ხედავენ ამ წესის პრინციპულ შეზღუდულობას. ამიტომ მათი პოლიტიკური და ეთიკური მსჯელობანი ზოგჯერ პრიმიტიული და სახიფათოა“⁴.

მეცნიერთა დიდი ნაწილი თვლის, რომ მკვლევარმა თავი უნდა შეიკავოს ისეთი კვლევისაგან, რამაც შეიძლება ადამიანებს უბედურება მოუტანოს. ამერიკელი ბიოლოგის, ნობელის პრემიის ლაურეატის ა. სენტ-დიერის მიხედვით, „თვითონ მეცნიერება, რომლის მიზანია ჭეშმარიტების დადგენა, წარმოადგენს ერთობ მალალ მორალურ პრინციპს“⁵.

შემდგომი მეცნიერული კვლევის შეწყვეტის მოთხოვნას აყენებს ინგლისელი ფიზიოლოგი პ. პარპერი, რომელიც თვლის, რომ „არ შეიძლება კვლევის გაგრძელება მანამ, სანამ არ დაგვიდგენია სწორი გზა გვაქვს არჩეული თუ არა... საჭიროა მეცნიერულ-კვლევით სამუშაოთა მოცულობის შემცირება, მეცნიერული აქტივობის შეკეცვა. პ. პარპერი ითვალისწინებს შემდეგ შეპასუხებას: „როგორ შეიძლება მეცნიერული მუშაობის შეკეცვა და მით უმეტეს, შეწყვეტა, როცა მთელი თანამედროვე ეკონომიკა მეცნიერების პროგრესთანაა დაკავშირებული“, — და გამოთქვამს აზრს იმის თაობაზე, რომ მამინ საჭიროა ეკონომიკის შეცვლა, ახალი ტიპის ეკონომიკის შექმნა. აქ კვლავ თავს იჩენს სიძნელე: ახალი ეკონომიკის შესაქმნელად ახალი ტიპის საზოგადოების შექმნა საჭირო, ზოლო ახალი საზოგადოების აშენება შეუძლებელია ახალი იდეოლოგიის გარეშე და პ. პარპერი მოითხოვს ახალი იდეოლოგიის შექმნას, საზოგადოების შეიარაღებას ახალი იდეოლოგიით. ისი აზრით, ეს მიგვიყვანს დიად ძვრებთან“⁶.

სხვა საკითხია, რომ პ. პარპერი ანგარიშს არ უწევს ახალი საზოგადოებისა და ახალი იდეოლოგიის არსებობის ფაქტს, ახალი საზოგადოებისა, სადაც უმადლეს მიზნად დასახულია მეცნიერებისა და ტექნიკის მიღწევათა მაქსიმალური გამოყენება ადამიანთა კეთილდღეობის ასამაღლებლად.

მაგრამ ნ. პ. პარპერის თვალსაზრისი: საინტერესოა იმ მხრივ, რომ იგი ერთხელ კიდევ მიუთითებს პრობლემის სიძნელეზე, იმაზე, რომ მეცნიერულ გამოკვლევათა რეგულირება უმნიშვნელოვანესი სახელმწიფოებრივი საქმეა.

ზოგიერთი დასავლეთელი მეცნიერი თვლის, რომ მეცნიერული კვლევის რეგულირება, როგორც ცალკეული ქვეყნების, ასევე საერთაშორისო მასშტა-

³ М. Борн. Физика в жизни моего поколения, М., 1963, стр. 7.

⁴ М. Борн. Размышления, «Литературная газета», 11 марта, 1970.

⁵ «Литературная газета», 8 февраля, 1972 г.

⁶ «Литературная газета», 21 октября, 1970 г.

ბით შესაძლებელია სამართლის საფუძველზე, ე. ი. მეცნიერული კვლევის საფუძველზე, რეგულირების როლში მათი აზრით უნდა გამოვიყენოთ სამართალი. ასე, მაგალითად, ამერიკელი ფიზიოლოგის, ნობელის პრემიის ლაურეატის მ. დელბრიუკის აზრით „უქანასკნელ ათწლეულებში გაწვევებული პრობლემების გადაწყვეტა შეიძლება „კარგი კანონმდებლობით“⁷.

ინგლისელი ეკონომისტი, ნობელის პრემიის ლაურეატი ფ. ნოელ-ბეიკერი მიიჩნევს, რომ „თუ კაცობრიობისათვის საზიანო გამოკვლევები და მათი განხორციელებანი აკრძალვებოდა საერთაშორისო განიარაღების შეთანხმების საფუძველზე, მეცნიერება და მეცნიერები ბედნიერი იქნებოდნენ. მეცნიერებს უდიდეს სიამოვნებას მიანიჭებდა თავიანთი სამუშაო, — ეცოდინებოდათ რა წინაწარ, რომ იღწვიან ცივილიზაციისა და საზოგადოების სრულყოფისა და ნამდვილი განვითარებისათვის. ამ აკრძალვის კონტროლი თავისუფლად შეეძლო გაერთიანებული ერების ორგანიზაციას, რადგან ამაში არ არის არავითარი ტექნიკური სირთულე. მეცნიერება, რომელიც ემსახურება ომს—ჩვენი დროის დიდი სირცხვილია“⁸.

უქანასკნელი წლების საერთაშორისო ცხოვრების პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ მსგავსი შეთანხმებანი უდიდეს წინააღმდეგობებს აწყდებიან, როცა ეს შეთანხმებანი არ შეესაბამებიან მონოპოლიებისა და აგრესიულად განწყობილი იმპერიალისტური სახელმწიფოების ინტერესებს. მიუხედავად ამისა, სამართლებრივი რეგულირების ტენდენცია, რომელსაც ბადებს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის თანამედროვე ტემპები, გარკვეულ შედეგებს იძლევა. ამის დამადასტურებელი უამრავი მაგალითის მოტანა შეიძლება, მაგრამ ისედაც გავგიჟრძელდა საუბარი.

ამრიგად, თანამედროვე მეცნიერებისა და ტექნიკის პროგრესის პირობებში ვულუბრყვილო ოპტიმიზმი და რწმენა იმის თაობაზე, რომ მეცნიერება თავისი განვითარების გზაზე თვითონ გადაწყვეტს კაცობრიობის წინაშე ამ მხრივ წამოჭრილ პრობლემებს, შეიცვალა იმის გაცნობიერებით, რომ მეცნიერების სოციალური როლის კრიტიკიუმი თვით მეცნიერებაში კი არ არის, მის გარეთაა და რომ მეცნიერება, მეცნიერების პროგრესი თვითმიზანი კი არ არის, არამედ დაქვემდებარებულია იმ მიზნებისა და ამოცანებისადმი, რასაც საზოგადოება ისახავს განვითარების ამა თუ იმ საფეხურზე. მაშასადამე, ერთი მხრივ, მეცნიერებისა და ტექნიკის პროგრესი აუცილებელია საზოგადოების განვითარებისათვის. მაგრამ მეორე მხრივ, საჭიროა მეცნიერებისა და ტექნიკის პროგრესის გარკვეული შეზღუდვა, უფრო სწორად, აღნიშნული პროგრესისადმი კონტროლი.

ამიტომ მეცნიერების შესაძლებლობათა ყოველი კრიტიკული ანალიზი ხელს უნდა უწყობდეს მეცნიერების შემდგომი განვითარების გარკვეული შეზღუდვის საჭიროების გამოვლენას და არა უარის თქმას მეცნიერებაზე, როგორც ისეთ რაიმეზე, რაც თითქოს მტრული და საზიანოა ნამდვილი ადამიანური კულტურის მიმართ.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, მეცნიერების როგორც სინამდვილის ათვისების სპეციფიკური ფორმის, საფუძველების ფილოსოფიური ანალიზი მეტად აქტუალური ხდება.

⁷ «Литературная газета», 9 февраля 1972 г.

⁸ «Литературная газета», 8 декабря 1971 г.

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, გასარკვევია სინამდვილისადმი მეცნიერულ-თეორიული დამოკიდებულების როლი ადამიანის მსოფლმხედველობრივ ორიენტაციაში. ამ მხრივ თვით ფილოსოფიამ, როგორც მსოფლმხედველობამ, შეიძლება დასვას საკითხი შემდეგნაირად: სინამდვილისადმი მეცნიერულ-თეორიული მიდგომა, როგორც საშუალება, არის თუ არა საკმარისი ფილოსოფიური პრობლემების გადასაწყვეტად, თუ ამ მიზნით საჭირო იქნება მივმართოთ სინამდვილის ათვისების სხვა ფორმებსა და ზერხებს? ფილოსოფიას, ისევე როგორც ნებისმიერ სხვა დისციპლინას, კვლევის მისიველი ობიექტი გააჩნია. ფილოსოფიაც თავის სფეროში ისევე წყვეტს გარკვეულ პრობლემებს, როგორც სინამდვილის ამა თუ იმ მხარის შემსწავლელი კერძო მეცნიერებანი. შეიძლება დაისვას ასეთი საკითხი: თავისი პრობლემების გადაწყვეტისას ფილოსოფოსმა მკაცრად უნდა დაიცვას მეცნიერულობის ზოგადი პრინციპები თუ მას შეუძლია, და უფრო მეტიც, ვალდებულია გასცდეს მეცნიერული აზროვნების საზღვრებს? დაბოლოს: ყოველი კერძო მეცნიერება, სინამდვილის ამა თუ იმ მხარის შემეცნებისას. მკაცრად იცავს სინამდვილისადმი ობიექტური დამოკიდებულების პრინციპს; და ეს პრინციპი, მოთხოვნა განუყოფელია ნებისმიერი კერძო მეცნიერებისათვის. რამდენად თავსებადია ასეთი მოთხოვნა ღირებულებით ორიენტაციასთან?

აღნიშნული კითხვები საზრისიანია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მიჩნეულია, რომ არსებობს გარკვეული განსხვავება ფილოსოფიურ და კერძომეცნიერულ შემეცნებას შორის. წინააღმდეგ შემთხვევაში, არც მაშინ, როცა ჩათვლილი იქნება, რომ ფილოსოფია არ არის მეცნიერება, და არც მაშინ, როცა ფილოსოფია ისეთივე ტიპის მეცნიერებად იქნება აღიარებული, როგორცაა ნებისმიერი კერძო მეცნიერება, — არავითარი პრობლემა არ იქნება გადასაწყვეტი. პრობლემას წარმოიშობს სწორედ ის, რომ ფილოსოფია, ერთი მხრივ, როგორც ადამიანის მიერ სამყაროს ათვისების გარკვეული ფორმა, მეცნიერებას უნდა მივაკუთვნოთ; მაგრამ მეორე მხრივ, ფილოსოფია განსხვავდება წმინდა თეორიული დამოკიდებულებისაგან — იგი წარმოადგენს მსოფლმხედველობას, „რამდენდაც ის სამყაროსადმი ადამიანის დამოკიდებულებას გამოხატავს, რის გამოც იგი თითქოს უნდა მივაკუთვნოთ ადამიანის მიერ სამყაროს ღირებულებით-პრაქტიკულ ათვისებას. მაგრამ ფილოსოფია არ არის თეორიული და მსოფლმხედველობრივი მხარეების მექანიკური ჯამი. ფილოსოფია მეცნიერული მსოფლმხედველობაა და მსოფლმხედველობრივი მეცნიერება“⁹.

ამის შესახებ ქვემოთაც გვექნება საუბარი. ახლა კი კვლავ დავუბრუნდეთ საკითხს იმის თაობაზე, თუ რა როლი და მნიშვნელობა შეიძლება მიენიჭოს ადამიანის მსოფლმხედველობრივ ორიენტაციაში სინამდვილისადმი მეცნიერულ-თეორიულ დამოკიდებულებას. ამ საკითხის გადაწყვეტა ორგვარი შეიძლება იყოს (ამ შემთხვევაში იგულისხმება საკითხის უეიდურესი, ცალმხრივი გადაწყვეტა, რომელთაც უპირისპირდება სწორი, მარქსისტული გადაწყვეტა): ან კონკრეტულმეცნიერული ცოდნა მთელი თავისი შედეგების ერთობლიობით და სინამდვილის ათვისების ზერხებით, წარმოადგენს უმაღლეს კულტურულ ღირებულებას და ადამიანის მსოფლმხედველობრივი ორიენტაციისათვის

⁹ თ. ჭიოგვი, კულტურის სტრუქტურა, კრებულში: კულტურა როგორც ფილოსოფიური კვლევის საგანი, თბ., 1977, გვ. 97.

საქართველოს
ხელნაწილების
სამეცნიერო ცენტრი

საქმარის პირობას; ან პირიქით, კონკრეტულ-მეცნიერული ცოდნა, მისი შედეგები, არა თუ საქმარის პირობაა ადამიანის მსოფლმხედველობრივი ორიენტაციისათვის, არამედ მტრული და საზიანოა ადამიანისათვის, ამიტომ ადამიანური მსოფლმხედველობრივი ორიენტაციის საფუძვლები უნდა ვეძებოთ ადამიანური მოღვაწეობის არამეცნიერულ ფორმებში.

პირველი თვალსაზრისი „სციენტისმის“ სახელწოდებითაა ცნობილი, მეორე კი — „ანტისციენტისმის“. ორივე თვალსაზრისი უკიდურესია, მაგრამ ამათანავე უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთი მათგანი არ წარმოადგენს უსაფუძვლო ტენდენციას, არამედ გარკვეული გამოხატულებაა თანამედროვე დასავლეთის სოციალურ-კულტურული სიტუაციისა: ესაა თანამედროვე პირობებში ახალგაზრდა კულტურის წიაღში კონკრეტულ-მეცნიერული და ფილოსოფიურ-სპექულატური აზროვნების წესების მკვეთრი დაპირისპირების ფაქტი. ცხადია, აღნიშნული თვალსაზრისების წარმოშობას ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ მსოფლმხედველობრივი დასკვნები, რომლებიც უშუალოდ გამომდინარეობენ კონკრეტულ-მეცნიერული ცოდნიდან, შესაძრევად განსხვავდებათ ტრადიციული სპექულატურ-ფილოსოფიური ცოდნიდან გამომდინარე დასკვნებისაგან. აღნიშნული განსხვავება სულ უფრო შესაძრევი ხდება XIX—XX საუკუნეთა მიჯნაზე და სწორედ ამ პერიოდიდან იწყებს ჩამოყალიბებას გარკვეული კონცეფცია „სციენტისმის“ სახით, რაც ხელს უწყობს საბირისპირო თვალსაზრისის — „ანტისციენტისმის“ წარმოშობას (რა თქმა უნდა, როდესაც ვამბობთ, „სციენტისმი“ XIX—XX საუკუნის მოვლენაო, იგულისხმება, რომ ამ პერიოდში ყალიბდება იგი როგორც გამოკვეთილი პოზიცია. ისე კი „სციენტისმის“ სათავეები ფ. ბეკონის მოძღვრებაშია). რას ნიშნავს „სციენტისმი“ ფილოსოფიაში, ფილოსოფიის მიმართ? ეს ნიშნავს შემდეგს: რამდენადაც კერძო, ზუსტმა მეცნიერებებმა არსებულ წარმატებებს მიაღწიეს, გამოდის, რომ ამ მეცნიერებათა მეთოდები ყოფილან ყველაზე საიმედონი. ამიტომ ფილოსოფიაც უნდა აიგოს კონკრეტულ მეცნიერებათა ანალოგიურად, შემეცნებაში დამყაროს აზროვნების ისეთ წესს, როგორათაც ხელმძღვანელობენ ზუსტი მეცნიერებანი. ნათქვამი მოითხოვს დაზუსტებას. რაზეა აქ საუბარი? მოითხოვება, რომ ფილოსოფიამ უნდა დაიცვას მეცნიერულობის გარეგნული ნიშნები, გამოიყენოს მათემატიკური აპარატი და უზრუნველყოს ვერიფიკაციის მოთხოვნა წამოყენებული ჰიპოთეზებისა და მტკიცებების მიმართ, ე. ი. სამყაროს, გარეგანი ობიექტების შემეცნებისას მიბაძოს კერძო მეცნიერებებს? რა თქმა უნდა, არა მხოლოდ ეს. იმ დიდმა წარმატებებმა, რასაც მეცნიერებამ და ტექნიკამ მიაღწიეს, წარმოშვა უკიდურესი ოპტიმიზმი ტექნიკურ მეცნიერებათა შესაძლებლობების მიმართ, წარმოიშვა ტექნიკური აზროვნების წესის უნივერსალიზაციისა და აბსოლუტიზაციის ტენდენცია. იფიქრეს, ადამიანისა და ადამიანური მოვლენების კვლევაში ასევე საგრძნობი წარმატებები მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება მოპოვებადი, თუ ამ სფეროშიც გამოყენებული იქნება აზროვნების იგივე წესი: „ამგვარად აზროვნების ტექნიკური წესი შეიჭრა ადამიანის კვლევის სფეროში. და „სციენტისტური ანთროპოლოგია“ არის სწორედ კონცეფცია ადამიანის, მისი ყოველივე სტრუქტურის თაობაზე, შემუშავებული ტექნიკურ-მეცნიერული აზროვნების წესის მიხედვით“¹⁰. მაგრამ როგორც ცნობილია, აზროვნების წესი საკვლევი ობიექტის

¹⁰ ნ. კაკაბაძე, კულტურის ზოგიერთი საკითხი, იხ. კრებული: კულტურა და სოციალიზმი, თბ., 1975, გვ. 41.

ხასიათით არის განსაზღვრული და თუ საკვლევი ობიექტის ხასიათი არ შეესაბამება მის მიმართ გამოყენებულ აზროვნების წესს, მაშინ ამგვარ აზროვნებას აუცილებლად მიეყვარათ საკვლევი საგნის სურათის დამახინჯებამდე. ადამიანი რომ მხოლოდ ბიოლოგიურ-ფიზიოლოგიურ ორგანიზმს წარმოადგენდეს და სხვას არაფერს, მაშინ სრულიად შესაძლებელი იქნებოდა ადამიანის, როგორც საკვლევი ობიექტის მიმართ ტექნიკურ-მეცნიერული აზროვნების წესის გამოყენება. მაგრამ კერძო, ზუსტ მეცნიერებათა რომელი მეთოდებითა და ხერხებითაა შესაძლებელი მორალური ნორმების, ესთეტიკური კრიტერიუმების, სოციალური დაინტერესებულობის და საერთოდ ადამიანის ღირებულებებითი ორიენტაციის კვლევა?

აზროვნების ტექნიკური წესით შესაძლებელია მართო ისეთი ობიექტების კვლევა, რომლებიც მხოლოდ მექანიკურ-მიზეზობრივ დეტერმინაციას ექვემდებარებიან. სხვანაირად, ეს ისეთი ტიპის ობიექტებია, რომელთა ასეთი და ისეთი მდგომარეობა, თუ საქციელი ზორციელდება სხვაგვარად მოქცევის შესაძლებლობების გამორიცხვის პირობებში. ადამიანის საქციელი კი „არ დაიყვანება მექანიკურ-მიზეზობრივი ტიპის საქციელზე და ამიტომაც ტექნიკურ-მეცნიერული წესით რომ ვიაზრებთ ადამიანს, ... მხედველობიდან ვუშვებთ ადამიანის პრინციპულ თავისებურებას — მის თავისუფლებას, ანუ ფაქტიურად არსებულ გარემოებათაგან შეფარდებითი დამოუკიდებლობის უნარს. და, სხვათა შორის, სწორედ ამ თავისებურებასა და ამ სპეციფიკურ უნარს — თავისუფლებას გულისხმობს ზნეობრივი ცნობიერება და ზნეობრივი საქციელი თავის აუცილებელ პირობად“¹¹.

ჩვენი საუბარი ეხება „სციენტოზმს“ ფილოსოფიაში, „სციენტისტურ“ პოზიციას კულტურაში. კულტურის ისტორიაში კი ფილოსოფია გვევლინება არა უბრალოდ როგორც მეცნიერება, რომელიც გარესამყაროს შემეცნებითაა დასაქმებული და განსხვავდება კერძო მეცნიერებისგან ზოგადობის ხარისხით (ვინაიდან ფილოსოფია სამყაროს განვითარების უზოგადეს კანონზომიერებას შეისწავლის), არამედ იგი (ფილოსოფია) ასრულებდა და ალბათ ყოველთვის შეასრულებს განსაკუთრებულ ფუნქციას — მსოფლმხედველობრივ ფუნქციას. ესაა ფუნქცია, რომელსაც ვერ შეასრულებს არა თუ ცალკეული კერძო მეცნიერება, არამედ ვერც კონკრეტულ-მეცნიერული ცოდნის ერთობლიობა. „მსოფლმხედველობა“ ამ შემთხვევაში უნდა გავიგოთ არა როგორც სამყაროზე შეხედულებების რაღაც ჯამი, არამედ როგორც შეხედულებათა სისტემა, რომელიც გულისხმობს რა გარკვეულ ურთიერთდამოკიდებულებას ადამიანსა და სამყაროს შორის, განსაზღვრავს ადამიანის ადგილს და როლს სამყაროში და ამით აშკარად თუ არააშკარად იძლევა ამოსავალ ორიენტირთა გარკვეულ ერთობლიობას, რომლითაც ხელმძღვანელობენ ადამიანები ცხოვრებაში. ეს ორიენტირები და მათი რეალიზაციის ხერხები განსაზღვრულია საზოგადოების განვითარების დონით და განვითარების ამა თუ იმ საფეხუზე ადამიანთა წინაშე მდგომი ამოცანებისა და მიზნების ხასიათით. კონკრეტულ-მეცნიერული აზროვნებისაგან ფილოსოფიური აზროვნება სწორედ იმით განსხვავდება, რომ ამ უკანასკნელს აქვს პრეტენზია ისეთი დებულებების წამოყენებასა, რომელნიც გამოდგებიან როგორც ნორმების სინამდვილისადმი ნებისმიერი შემეცნებითი,

¹¹ ზ. კაკაბაძე, კულტურის ზოგიერთი საკითხი, იხ. კრებულში: კულტურა და სოციალიზმი, თბ., 1975, გვ. 42.

ათვისებითი მიდგომის დროს. ფილოსოფიის მიერ ასეთი „ნორმების წამოყენების პრეტენზია გულისხმობს არა იმას, რომ ფილოსოფიის მიერ წამოყენებული ამ დებულებებით ამოიწურება სინამდვილის შესახებ ცოდნის მთელი მრავალფეროვნება და სიმდიდრე, არამედ იმას, რომ აღნიშნული დებულებები შეიხეზიან სამყაროსა და ადამიანის დამოკიდებულებას, სამყაროში ადამიანის ადგილისა და როლის, სამყაროს განვითარების მიმართულებისა და ადამიანის „სოცოცხლის აზრის“ საკითხთა გარკვევას, ე. ი. ფილოსოფიის პრეტენზია აქვს გარეგანი სამყაროს შესახებ ცოდნის არა ექსტენსიურ, არამედ ინტენსიურ სისრულეზე.

მაშასადამე, ფილოსოფია ერთი მხრივ, წარმოადგენს ცნობიერების განსაკუთრებულ ფორმას, ამასთანავე იმდენად განსაკუთრებულს და სპეციფიკურს თავისი ფუნქციებით და მეთოდებით, რომ როგორც ცნობილია, ენგელსი განსაკუთრებულ ადგილს მიუჩენს მას საზოგადოებრივი ცნობიერების ფორმათა სისტემაში. ეს გარემოება კი უკვე მიუთითებს იმაზე, რომ ფილოსოფიის სრული „სციენტოფიკაცია“ შეუძლებელია. მაგრამ მეორე მხრივ ფილოსოფიისათვის, ისევე როგორც ყოველი მეცნიერულ-თეორიული შემეცნებისათვის, დამახასიათებელია საკუთარი ამოცანებისა და მეთოდების მიმართ კრიტიკულ-რეფლექსური დამოკიდებულება.

მარქსისტული ფილოსოფია არის მსოფლმხედველობა, მაგრამ არა უბრალოდ მსოფლმხედველობა, არამედ მეცნიერული მსოფლმხედველობა. ამის თაობაზე აკად. პ. გ. კობინი აღნიშნავს: „მარქსისტული ფილოსოფია წარმოადგენს მეცნიერულ მსოფლმხედველობას და ამ მხრივ არ უნდა გვეშინოდეს საყვედურებისა იმის თაობაზე, თითქოს მარქსისტულ ფილოსოფიაში ადგილპქონდეს სციენტისტურ ტენდენციებს, რასაც ზოგჯერ ჩვენნი მისამართით ამბობენ ბურჟუაზიული ფილოსოფიის წარმომადგენლები“¹².

ცხადია, იმის შიშით, რომ „სციენტისმში“ ბრალი არ დავდონ, ფილოსოფიური პრობლემების მიმართ მეცნიერულ-თეორიული კრიტიკიუმების მოხსენა, იქნებოდა ფილოსოფიის როგორც მსოფლმხედველობის სპეციფიკური ფორმის დანგრევა (არავინ დასწამებს „სციენტისმს“, მაგ., სოკრატეს და პლატონს, რომლებიც დასაბუთებაში სიმკაცრეს მოითხოვდნენ).

„სციენტისტური“ იდეების წამოყენება დაკავშირებულია ფილოსოფიური აზრის განვითარების გარკვეულ ეტაპთან. ესაა პერიოდი, როცა საკმაოდ განვითარებული და ფილოსოფიისაგან გამოყოფილი კონკრეტული მეცნიერება აცხადებს პრეტენზიას ზოგადმსოფლმხედველობრივ როლზე, სამყაროსა და ადამიანის შესახებ ერთიანი სურათის შექმნის თაობაზე. საქმე ის არის, რომ ცდაზე დამყარებული ბუნებისმეცნიერების წარმოშობა და განვითარება ქმნის სრულიად ახალ სიტუაციას როგორც შემეცნებაში, ასევე სამყაროში ადამიანის ორიენტაციის პრინციპებში. ლოგიკურ, სპეკულატურ-ფილოსოფიურ აზროვნებას დაუპირისპირდა ცდისეული მეცნიერების მკაცრად ერთმნიშვნელოვან დასკვნები, შედეგები. ამ პირობებში ბუნებრივია, დაიწყო ფილოსოფიის ფუნქციის და მისი მეთოდოლოგიური საფუძვლების გადასინჯვა. ანალიზი. ამან კი გამოიწვია შემდეგი ვითარება: ახალი დროის ფილოსოფია იწყებს ორიენტარებას საბუნებისმეტყველო ცოდნიდან გამომდინარე მსოფლმხედველობრივ დასკვნებზე; ბუნებისმეტყველების მონაცემები საფუძვლად ედება ფილოსო

¹² П. В. Копини. «Вопросы философии», 1969, № 4, стр. 129.

ფიურ ონტოლოგიურ სისტემებს, თანდათან ყალიბდება ის თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც სოციალური პროგრესის მთავარ პირობად ცხადდება მეცნიერული შემეცნების უანეითარება. ასევე ეყრება საფუძველი კონკრეტულ-მეცნიერული აზროვნების ნორმების ეტალონად გამოცხადების ტენდენციას (ეს ნორმები თვით ფილოსოფიისათვის სავალდებულოდ ცხადდება).

ფ. ბეკონი არის პირველი ფილოსოფოსი, ვის მოძღვრებაშიც თანმიმდევრულად აისახა აღნიშნული ტენდენცია. ბეკონის მიხედვით, ჩვენს ცნობიერებას ახასიათებს რიგი ნაკლოვანებებისა, მცდარი იდეები და ცრურწმენანი, საჭიროა ცნობიერება განთავისუფლდეს ამ ნაკლოვანებებისაგან, რომელთაც ბეკონი „იდიოლებს“ უწოდებს. აკრიტიკებს რა არისტოტელეს ლოგიკას, ბეკონი თვლის, რომ ნამდვილ ლოგიკას საქმე უნდა ჰქონდეს ცხოვრებასთან და არა ცნებულან ცნების გამოყვანასთან, როგორც ეს არისტოტელეს ლოგიკაშია. მისი აზრით, სილოგისმის მეთოდი უძლურია ახალი ცოდნის მისაღებად. უცხადებს რა ბრძოლას ფილოსოფიაში გაბატონებულ ცრურწმენებს, „იდიოლებს“, ანთ ბეკონი ბრძოლას უცხადებს აგრეთვე ფილოსოფიურ სპეკულაციებს და ცდილობს ფილოსოფიისათვის შექმნას ისეთი მეთოდი, რომელიც ცდას და ექსპერიმენტს დაეყრდნობა. ეს მეთოდი იქნება კერძო მეცნიერებათა მეთოდის ანალოგიური და ბეკონის აზრით, უზრუნველყოფს როგორც ცოდნის სიზუსტეს ასევე, ახალი აღმოჩენების გარანტიას. სხვა საკითხია, რომ ბეკონის მეთოდი არ აღმოჩნდა ისეთი, როგორც ავტორს სურდა: იგი ვერ გამოდგა ახალი ცოდნის მისაღებად, მაგრამ ბეკონისეული კერძომეცნიერულ აზროვნებაზე თანმიმდევრული ორიენტაციის ხაზი თავის გაგრძელებას პოულობს ფრანგი მატერიალისტების მოძღვრებებში, რომლებიც ბეკონის მსგავსად ცდილობენ კავშირის გაწყვეტას წარსულის ფილოსოფიურ-სპეკულატურ ტრადიციებთან. ამასთანავე უნდა ითქვას, რომ მეცნიერებაზე ორიენტაცია აუცილებლობით არ გამოიხატავს სპეკულატურ-მეტაფიზიკურ პრობლემატიკას. რომ ამ მხრივ საქმე არც ისე მარტივადია, ამას მოწმობს დეკარტეს მოძღვრების ანალიზი. დეკარტე შეეცადა კერძო მეცნიერული მეთოდის (მათემატიკური მეთოდის) პრინციპები თანმიმდევრულად გაეტარებინა თავის მეტაფიზიკაში. ასევე საინტერესოა ამ მხრივ ბ. სპინოზას ფილოსოფია. იგი შეეცადა წმინდა მათემატიკური (გეომეტრიული) ხერხებით დაესაბუთებინა ფილოსოფიური პრობლემები. ამასთანავე, მეცნიერების სპინოზასეული გაგებისათვის დამახასიათებელია ღრმა ჰუმანიტარული პათოსი. მეცნიერებას იგი განიზილავს არა როგორც თვითმიზანს, არამედ როგორც ადამიანის სრულყოფის საშუალებას: „მე მინდა ყველა მეცნიერება წარმართო ერთი მიზნისაკენ, სახელდობრ იქეთვე, რომ მივალწიოთ უმაღლეს ადამიანურ სრულყოფილებას... ამიტომ ყოველივე, რაც მეცნიერებაში ისეთია, რაც ამ მიზანს არ ემსახურება, უნდა ჩამოვაშოროთ მას, როგორც უსარგებლო“¹³.

ფილოსოფიურ-სპეკულატური მიმართულებისა და კერძო მეცნიერულ მეთოდზე ორიენტაციის ტენდენციის თავისებური ერთიანობა გვაქვს ლაიბნიცის ფილოსოფიაში.

ერთი სიტყვით, ახალ დროში ეყრება საფუძველი კერძო მეცნიერულ მეთოდზე ორიენტაციასა და შესაბამისად სციენტისტურ ტენდენციას; მაგრამ როგორც აღნიშნული პერიოდის ფილოსოფიური აზრის ანალიზი გვიჩვენებს, აქ

¹³ Б. Спиноза. Избр. пр., М., 1957, стр. 324.

ჯერ კიდევ ადგილი არა აქვს სციენტისმისა და ანტისციენტისმის რადიკალურ დაპირისპირებას. თუმცა ამ დაპირისპირებას ამ პერიოდში ეყრება საფუძველი.

რა თქმა უნდა, კონკრეტულ-მეცნიერული და სპეკულატიურ-ფილოსოფიური აზროვნების წესების სინთეზის ცდა. არ შეიძლებოდა ყოფილიყო შინაგანი წინააღმდეგობებისაგან თავისუფალი. სწორედ ამ სიტუაციის ანალიზი ხდება ი. კანტის ფილოსოფიაში. კანტმა მიზნად დაისახა მეცნიერულ-თეორიული აზროვნების ბუნებისა და აზროვნების ამ წესის ტრადიციული ფილოსოფიური პრობლემატიკისადმი გამოყენებადობის საკითხის განხილვა. ჩვენს მიზანს არ შეადგენს კანტის მოძღვრების დაწვრილებითი განხილვა ამ მხრივ. მხოლოდ აღნიშნავთ შემდეგს: დაუპირისპირა რა დოგმატიზმს კრიტიციზმი, მკაცრად გამოჯნა რა ერთმანეთისაგან ცოდნისა და რწმენის სფეროები, კანტმა ამით ასევე მკაცრად დაადგინა მეცნიერული შემეცნების პრინციპების გამოყენების საზღვრები. თეორიული ცოდნა, განხორციელებული კონკრეტულ მეცნიერებაში (პირველ რიგში, კანტისდროინდელ ბუნსმეცნიერებაში), კანტის მიერ განიხილება როგორც ერთ-ერთი შესაძლებელი ტიპი ადამიანის სინამდვილესთან დამოკიდებულებისა. ი. კანტი ფილოსოფიის ისტორიაში პირველია, ვინც მკაფიოდ მიუთითა იმ გარემოებაზე, რომ ადამიანის სინამდვილესთან სხვადასხვაგვარი დამოკიდებულების მარეგულირებელი ნორმებიც ასევე განსხვავებულნი არიან და ამით საფუძველი ჩაუყარა შემდგომი დროის ფილოსოფიაში საკითხის დაყენებას იმის თაობაზე, თუ ადამიანის სინამდვილესთან დამოკიდებულების ფორმებიდან რომელია უმაღლესი ფორმა. კანტის ფილოსოფიაშივე იყო იმის საფუძველი, რომ აღნიშნული საკითხი სხვადასხვაგვარად დასმულიყო და გადაწყვეტილიყო. გერმანულ კლასიკურ ფილოსოფიაში მაგ., ფიხტემ, როგორც ცნობილია, უპირატესობა პრაქტიკულ გონებას მიანიჭა, შელინგმა — ესთეტიკურს, ხოლო ჰეგელმა კი ლოგიკურ-თეორიულს.

ზემოთ აღნიშნული ვითარების გამო, კანტის ფილოსოფია, არ შეიძლება შეფასდეს როგორც მთლიანად „სციენტისტური“ და ასევე ვერ შეფასდება ის როგორც ანტისციენტისტური, ვინაიდან კანტი, ერთი მხრივ თავისი დროის ზუსტ მეცნიერულ ცოდნას (მათემატიკა, ფიზიკა) მიიჩნევს კულტურის განუყოფელ კომპონენტად, ხოლო მეორე მხრივ, სინამდვილისადმი მეცნიერულ-თეორიული დამოკიდებულება მასთან გვევლინება არა როგორც სინამდვილისადმი ადამიანის დამოკიდებულების ერთადერთი უმაღლესი ფორმა, არამედ როგორც ერთ-ერთი ფორმა სხვა ფორმათა შორის. აღნიშნულ საკითხზე რეფლექსია, მისი გადაქცევა სპეციალური ფილოსოფიური ანალიზის საგნად, კანტის დაშახტრება და ამიტომ ბუნებრივია, მეცნიერული და ფილოსოფიური შემეცნების ურთიერთობის საკითხის გარკვევისას, კანტის შემდგომი დროის ფილოსოფოსები ასე თუ ისე ითვალისწინებდნენ კანტის პოზიციას.

ეს პირველ რიგში ეხება გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის წარმომადგენლებს ი. ფიხტეს, შელინგს, გ. ჰეგელს.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ი. ფიხტემ, ადამიანის სინამდვილისადმი დამოკიდებულების ფორმებიდან პრაქტიკულ გონებას მიანიჭა უპირატესობა, შელინგმა ასეთად ესთეტიკური მიიჩნია. ამასთანავე ორივე მოაზროვნე თვლიდა, რომ კერძომეცნიერული შემეცნება, მართალია სინამდვილის ათვისების სხვა ფორმებთან შედარებით, გარკვეულად შეზღუდულია, მაგრამ ეს უკანასკნელი კულტურის აუცილებელი ელემენტია, ამიტომ მათი სისტემები არც „წმინდა“ სციენტისტურია და არც წმინდა ანტისციენტისტური.

საინტერესოა ამ მხრივ ჰეგელის თვალსაზრისი. ჰეგელის სისტემაში, მართალია, ფიქტესა და შეღონებისაგან განსხვავებით, სინამდვილის ათვისების უმაღლეს ფორმად თეორიული შემეცნებაა აღიარებული, მაგრამ ამასთანავე, აღნიშნული თეორიული შემეცნება, ჰეგელის მიხედვით, კონკრეტულ-მეცნიერული შემეცნების ნორმებზე კი არ არის „მიჯაჭვული“, არამედ გულისხმობს სწორედ ამ უკანასკნელთა დაძლევა-გადალაზვას და პრინციპულად ახალი ლოგიკის შექმნას;

ამდენად ჰეგელთან, ერთი მხრივ, გვაქვს თეორიული შემეცნების გარკვეული აბსოლუტიზაცია, მაგრამ მეორე მხრივ, თავისი სისტემის აგებისას ჰეგელი ცდილობს რა შემეცნების (სინამდვილისადმი ადამიანის დამოკიდებულების) ფორმების ერთიანი თეორიული საფუძვლის დადგენას, ხშირად თვითონვე ლაიტობს მეცნიერულობის პრინციპებს.

ამრიგად, ჰეგელის მიერ სინამდვილისადმი ადამიანის დამოკიდებულების ფორმებიდან თეორიული შემეცნების აღიარება უმაღლეს ფორმად, თითქოს იძლევა საფუძველს, ჰეგელის თვალსაზრისი მიჩნეულ იქნეს სციენტისტურ თვალსაზრისად, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ თეორიულ შემეცნებაში ჰეგელი არ გულისხმობს კონკრეტულ-მეცნიერულ შემეცნებას, მაშინ ჰეგელის თვალსაზრისი არ ჩაითვლება სციენტისტურ შეხედულებად, ჰეგელის თვალსაზრისი ასევე არ ჩაითვლება ანტისციენტისტურ თვალსაზრისად (მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი ელემენტები მის ფილოსოფიაში საკმაოდ არის) იმიტომ, რომ რა სახისაც არ უნდა იყოს თეორიული შემეცნება, ის მაინც თეორიული შემეცნებაა და ჰეგელი სწორედ ამ უკანასკნელს მიიჩნევს სამყაროსადმი ადამიანის დამოკიდებულების უმაღლეს ფორმად.

თუ ახალ დროში, ბეკონიდან დაწყებული, ფილოსოფიაში ადგილი ჰქონდა კერძო მეცნიერულ მეთოდზე ორიენტაციას, ფილოსოფიური პრობლემატიკის გადაწყვეტაში კერძო მეცნიერული მეთოდის პრინციპების მოჭარბებას, XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან ორი ტიპის ფილოსოფიური აზროვნების — კერძო მეცნიერულ მეთოდზე ორიენტირებულისა და საწინააღმდეგო მიმართულების — დაპირისპირება, რაც აქამდე საპირისპირო ტენდენციების ბრძოლის სახეს ატარებდა, გადაიზარდა აშკარა წინააღმდეგობა-დაპირისპირებულობაში. ამ ბრძოლის გამწვავებას, ისევე როგორც ახალ დროში, კვლავ ხელი შეუწყო კერძო მეცნიერებათა ინტენსიურმა განვითარებამ. სწორედ კერძო მეცნიერებათა ინტენსიური განვითარების შედეგად ხდება კერძო მეცნიერული მეთოდის დანერგვა ადამიანისა და საერთოდ სოციალური მოვლენების შესწავლაში. ე. ი. კერძო მეცნიერული მეთოდი შეიჭრა ისეთ სფეროში, რომელიც ტრადიციულად ითვლებოდა ფილოსოფიური და ჰუმანიტარული აზროვნების კვლევის სფეროდ. მართალია, აღნიშნულ სფეროში მეცნიერული მეთოდების გამოყენება დადებითი მნიშვნელობის ფაქტია, მაგრამ კერძო მეცნიერული მეთოდის გამოყენება სოციალური მოვლენების კვლევაში ვერ მოგვეცემს აღნიშნული მოვლენების ზუსტ და ამომწურავ სურათს. ეს მეთოდი გამოუყენებელია, მაგალითად, ისეთი მოვლენების მიმართ, როგორცაა ზნეობრივი პრობლემები, ესთეტიკური შეფასება და სხვა. ამიტომ ზუსტ მეცნიერებათა მეთოდების მკაცრ გამოყენებას სოციალური მოვლენების კვლევის სფეროში, არ შეიძლება არ გამოეწვია კერძო მეცნიერულ მეთოდებზე ორიენტირებული და საპირისპირო თვალსაზრისებს შორის წინააღმდეგობათა და უთანხმოებათა კიდევ უფრო გაღრმავება. ხშირად აღნიშნული უთანხმოება თვით ერთი ფილო-

63962

ქ. ბარკის სახ. საქ. მხარე
სახელმწიფო. სპობილი

სოფლის მოძღვრებაშიც კი იჩენდა ხოლმე თავს. აღსანიშნავია ამ მხრივ ე. ჰუსერლის ფილოსოფიური მოძღვრება.

თავდაპირველად ჰუსერლი მკვეთრად განასხვავებდა, გამიჯნავდა ერთმანეთისაგან „მეცნიერულ“ და „მსოფლმხედველობრივ“ ფილოსოფოსებს. იგი თავს თვლიდა „მეცნიერული“ ფილოსოფიის წარმომადგენლად. სტატიაში „ფილოსოფია როგორც მეცნიერება“ ჰუსერლი აღნიშნავდა: „მსოფლმხედველობრივი ფილოსოფიის“ მიზანია მსოფლმხედველობა, რომელიც თავისი არსებით არ არის და არც შეიძლება იყოს „მეცნიერება“¹⁴.

რატომ არ შეიძლება „მსოფლმხედველობრივი ფილოსოფია“ იყოს მეცნიერება? ამ კითხვაზე ჰუსერლი ასე პასუხობს: მსოფლმხედველობა სხვადასხვა დროში განსხვავებულია. მეცნიერება კი ამის საპირისპიროდ „ზედროულია“. ერთი სიტყვით, მსოფლმხედველობა გამოხატავს სიცოცხლის აზრს და იძლევა გარკვეულ მითითებებს როგორც ცხოვრებაში ორიენტირების საშუალებას. მაგრამ რადგანაც სიცოცხლის აზრის გაგება სხვადასხვა დროში სხვადასხვანაირია, ამდენად მსოფლმხედველობისა და „მსოფლმხედველობრივი ფილოსოფიის“ შინაარსი ასევე იცვლება დროის მიხედვით. მეცნიერება და „მეცნიერული ფილოსოფია“, ადგენს რა „ზედროულ“ ჭეშმარიტებებს, თვითონაც „ზედროული“ მნიშვნელობის მქონეა. ამის გამო ჰუსერლი „მეცნიერულ ფილოსოფიას“ ანიჭებდა უპირატესობას „მსოფლმხედველობრივ ფილოსოფიასთან“ შედარებით. ამ თვალსაზრისს იცავდა ის ფილოსოფიური მოღვაწეობის უკანასკნელ წლებამდე. მაგრამ XIX—XX საუკუნეთა მიჯნაზე ევროპაში ადამიანის, ადამიანური არსებობის კრიზისის უკიდურესად გამწვავებამ ჰუსერლი აიძულა მეტი ყურადღება დაეთმო ეპოქის კრიტიკისა და ადამიანური ცხოვრების ახალი ორიენტაციის პრობლემებისადმი. მოკლედ, ჰუსერლი სულ უფრო მეტ ინტერესს იჩენს მსოფლმხედველობრივი პრობლემებისადმი. მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას; რომ „მსოფლმხედველობრივი პრობლემებით და შესაბამისად „მსოფლმხედველობრივი ფილოსოფიით“ დაინტერესების შედეგად ჰუსერლი მიდის „მეცნიერული ფილოსოფიის“ იდეის უარყოფამდე. პირიქით, ის ფიქრობს, რომ საჭიროა შეიქმნას ახალი ფილოსოფია, რომელიც იქნება როგორც მეცნიერული ასევე მსოფლმხედველობრივი მომენტების შემცველი. თავისი ტრანსცენდენტალური ფენომენოლოგია სწორედ ამ მიზნის განხორციელებად წარმოუდგენია ჰუსერლს.

როგორც აღვნიშნეთ, ჰუსერლის დაინტერესება მსოფლმხედველობრივი პრობლემებით გამოწვეულია ეპოქის კრიზისით. „ევროპის ერები დააუადებულა, თვითონ ევროპა... ღრმა კრიზისშია“¹⁵. — წერს ჰუსერლი. რა არის ამ კრიზისის მიზეზი? ჰუსერლი თვლის, რომ მიუხედავად საკმაო სიზუსტისა, ევროპულმა მეცნიერებამ დაკარგა აზრი და მნიშვნელობა ადამიანებისათვის. „ეს მეცნიერებანი არაფერს გვეუბნებიან ჩვენი ცხოვრებისეული საჭირობოტო საკითხების თაობაზე. ამ მეცნიერებებში უგულებელყოფილი და გამორიცხულია სწორედ ის საკითხები, რომელთაც დღევანდელ პირობებში გამსაკუთრე-

¹⁴ „Логос“, 1915, № 1, стр. 51.

¹⁵ „Логос“, 1915 г., № 1, стр. 53.

ბული მნიშვნელობა აქვთ ადამიანებისათვის. ესაა საკითხი ადამიანური არსებობის უზარობისა თუ საზრიანობის თაობაზე ამჟამად ჩვენს თვალწინ მიმდინარე საბედისწერო ცვლილებების დროს¹⁶.

რა შეუძლია გვითხრას ამ მხრივ მეცნიერებამ, რომელიც სხეულებს და ნივთიერებებს სწავლობს. ცხადია, არაფერი. ასეთი მეცნიერებანი განყენებას ახდენენ ყოველგვარი სუბიექტურისაგან და ჩვენზე, როგორც შემოქმედ სუბიექტებზე, პიროვნებებზე საერთოდ, ვერაფერს გვეტყვიან. მსგავს საკითხებზე პასუხის ვაცემა სულის შესახებ მეცნიერებებს და საბოლოო ჯამში ფილოსოფიას ევალება. მაგრამ თანამედროვე პირობებში სხვადასხვა მიზეზთა წყალობით ეს უკანასკნელიც (სულის შესახებ მეცნიერებანი) გადაიქცნენ ფაქტების შესახებ მეცნიერებად (იმ ცრურწმენის საფუძველზე რომ მეცნიერული ჰუმანიტება არის მხოლოდ კონსტატაცია იმისა, როგორ „გამოიყურება“ ფაქტების სამყარო — როგორც ფიზიკური, ასევე სულიერი). ამიტომაც, რადგან სუბიექტურობის პრობლემა არ ემთხვევა ფაქტების, ფაქტიური ვითარებების პრობლემებს, პირველი რიგის პრობლემები ვერ პოვებენ ადგილს მეცნიერებებში, რომელიც გადაიქცნენ ფაქტების შესახებ მეცნიერებებად. ფილოსოფია, რომელიც უძველესი დროიდან პრეტენზიას აცხადებდა ყოფიერების ყველა შესაძლო სახეობათა თაობაზე წარმოდგენების დაფუძნებაზე, ჩვენს დროში უკვე ვეღარ ამართლებს თავის პირვანდელ პრეტენზიას. ამის მკაფიო დადასტურებად ჰუსერლს მიაჩნია პოზიტივიზმი.

ჰუსერლი არ ეთანხმება იმ მოაზროვნეებს, რომელნიც თვლიან, რომ გეომეტრიული კაცობრიობის კრიზისის მიზეზი მდგომარეობს გონებისადმი, მეცნიერული აზროვნებისადმი გულუბრყვილო მინდობაში. ამ თვალსაზრისის წარმომადგენელი ფიქრობენ, რომ ადამიანური ცხოვრების ფუნდამენტური ფაქტორები, საერთოდ სოციალური მოვლენები არ ექვემდებარებიან მეცნიერულ-რაციონალურ შემეცნებას. მეცნიერული აზროვნება ვერ წყვეტს ადამიანის სასიცოცხლო პრობლემებს და ამიტომ მასზე იმედის დამყარება ნიშნავს ადამიანსა მოახდინოს თავისი თავის დეზორიენტირება ცხოვრებაში.

ჰუსერლი თვლის, რომ კრიზისიდან თავის დაღწევის ერთადერთი საშუალება სწორედ გონება. მხოლოდ ამ უკანასკნელის მეშვეობითაა შესაძლებელი ცხოვრების ორიენტირთა შემუშავება. აღნიშნული კრიზისის მიზეზია არა რაციონალიზმი საერთოდ, არამედ უკიდურესი, პრინციპული ცალმხრივობა თანამედროვე მეცნიერული აზროვნებისა.

ჰუსერლის მიხედვით, ადამიანური ცხოვრების ფაქტორები, რომელთა ინორირებას ახდენენ ზუსტი მეცნიერებანი, მართლა როდი არიან რაციონალური. ასეთად ისინი მხოლოდ იმის გამო გვეჩვენებიან, რომ ადგილი აქვს მეცნიერულობის ცნების არასწორ „დავიწროებას“, კერძოდ მიჩნეულია, რომ ერთადერთი ნამდვილი ჰუმანიტება არის ის, რასაც კონკრეტულ-მეცნიერული შემეცნება ადგენს. ამიტომ შექმნილი კრიზისიდან თავის დაღწევის მიზნით ჰუსერლის მიხედვით, საჭიროა მეცნიერულ აზროვნებაში რადიკალური რეფორმების გატარება. მაგრამ რეფორმები საჭიროა მხოლოდ გარკვეული მიმართულებით. კერძოდ, საჭიროა სულის შესახებ მეცნიერებათა გარდაქმნა და პირველ რიგში, ფილოსოფიისა, რომელმაც თავის მხრივ, უნდა „გაამართლოს“ და დააფუძნოს აღნიშნული გარდაქმნები.

რაც შეეხება საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებს, ეს რეფორმა მათ არ უნ-

¹⁶ «Логос», 1915 г., № 1, стр. 74.

და შეეხოს, რადგან ისინი საკმაოდ ეფექტურნი არიან თავიანთი სპეციალური პრობლემების გადაწყვეტაში.

როგორ უნდა მოხდეს რეფორმა ფილოსოფიაში? ჰესერლის აზრით, შეუძლებელია სრული სახით აღდგეს წარსულის ფილოსოფია. რატომ? იმიტომ, რომ, ჰესერლის მიხედვით, წარსულის ფილოსოფიაში ჭარბადაა „ობიექტივისტურ-ნატურალისტური“ ცრურწმენები. რეფორმის მიზანია სწორედ აღნიშნული ცრურწმენების დაძლევა და გადალახვა. ეს კი ნიშნავს ფილოსოფიური ხედვის მიმართვას, მობრუნებას ობიექტიდან სუბიექტისაკენ, ვინაიდან „ობიექტივიზმი“ არის სწორედ ისეთი თვალსაზრისი, რომლის მიხედვითაც ყოფიერების საკმაო საფუძველად მიჩნეულია ადამიანისათვის რაღაც გარეგანი, მისგან სრულიად დამოუკიდებელი რაიმეს არსებობა და ამით ადამიანის ყოფიერება გაგებულია როგორც გარედან განსაზღვრული, არათავისუფალი—გარეგანი ობიექტების ყოფიერების მსგავსი ყოფიერება. „ჰესერლმა თავის ფილოსოფიაში განახორციელა სწორედ ფილოსოფიური ხედვის აღნიშნული მობრუნება ობიექტიდან სუბიექტისაკენ, მაგრამ ეს მან განახორციელა არა ერთბაშად, არამედ თანდათანობით“¹⁷.

სხვა საკითხია, რომ აღნიშნული პრობლემა ჰესერლმა იდეალიზმის საფუძველზე არასწორად გადაწყვიტა, მაგრამ ამ შემთხვევაში მთავარი ის არის და ჰესერლის დამსახურება იმაშია, რომ მან სწორად დასვა საკითხი ობიექტიდან სუბიექტისაკენ ფილოსოფიური ხედვის მიმართვის, როგორც შექმნილი კრიზისული სიტუაციიდან თავის დაღწევის ძირითადი საშუალების თაობაზე.

ფილოსოფიის, როგორც ეპოქის კრიტიკის, ამოცანა იმაში მდგომარეობს, რომ გადალახოს დეზორიენტირებული ცხოვრებისეული სიტუაციები, რაც ახალი ორიენტირების მოცემითაა შესაძლებელი. სწორედ ამ მიზნით სვამს თანამედროვე ფილოსოფია ამოცანას ჩვენს პირობებში ტექნიკური ფეტიშიზმის დაძლევის თაობაზე.

აღნიშნული ტექნიკური ფეტიშიზმის თეორიული გამოხატულებაა სწორედ „სციენტისმი“, რომელსაც მკვეთრად უპირისპირდება ასევე უკიდურესი თვალსაზრისი „ანტისციენტისმის“ სახით; ანტისციენტისმის წარმომადგენლები თვლიან, რომ მეცნიერებას არავითარი დამოკიდებულება არა აქვს ფილოსოფიასთან, იმიტომ ფილოსოფიური მსოფლმხედველობა არ უნდა იყოს გაშუალებული მეცნიერული ცოდნით. ეს უკანსკნელი ერთ-ერთი იმ მოვლენათაგანია, რომელიც ადამიანისათვის მტრული და საზიანოა (ამ თვალსაზრისს იცავენ ნიცშე, ჰაიდეგერი, ორტეგაი-გასეტე, ბერდიაევი და სხვები). „ანტისციენტისმის“ წარმომადგენელთა აზრით ფილოსოფია უნდა ეყრდნობოდეს, ეფუძნებოდეს არა მეცნიერებას, მეცნიერულ შემეცნებას, არამედ რელიგიურ ან ზნეობრივ მოვლენებს. ცხადია, ზნეობრივი პრობლემების წინა პლანზე წამოწვევა „ანტისციენტისტა“ მოძღვრების მეტად მნიშვნელოვანი მხარეა, მაგრამ მეცნიერების როლის უგულვებლყოფა ასევე მნიშვნელოვანი ხარვეზია აღნიშნული თვალსაზრისისათვის. ვინაიდან შემეცნებითი მოღვაწეობა ადამიანის ფუნდამენტურ ინტერესებს პასუხობს, ფუნდამენტურ ინტერესებში კი პირველ რიგში იგულისხმება ადამიანის არსებითი ძალთა რეალიზაცია, რასაც ემსახურება სწორედ მეცნიერება, თეორიული მოღვაწეობა.

¹⁷ З. М. Какабадзе. Проблема «экзистенциального кризиса» и трансцендентальная феноменология Эд. Гуссерля. Тб., 1966, стр. 44.

აშკარაა, რომ როგორც „სციენტისმი“ ასევე „ანტისციენტისმი“ უკიდურეს თვალსაზრისებს წარმოადგენენ. ორივე თვალსაზრისი უარყოფს ფილოსოფიის მიერ ისეთი მსოფლმხედველობის შემუშავების შესაძლებლობას, რომელიც გამოხატველი იქნებოდა ადამიანური კულტურის მთლიანობისა. ერთ შემთხვევაში კულტურის განვითარების აუცილებელ და საკმარის პირობად ითვლება მხოლოდ მეცნიერების, კერძოდ, საბუნებისმეტყველო მეცნიერების განვითარება, მეორე შემთხვევაში კი მეცნიერება განიხილება როგორც კულტურისათვის არა აუცილებელი კომპონენტი, უფრო მეტიც, როგორც კულტურისათვის უცხო, მტრული რამ.

„სციენტისმისა“ და „ანტისციენტისმის“ დაპირისპირების თავისებური გამოხატულებაა თვალსაზრისი, რომელიც თვლის, რომ პრინციპულად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან მეცნიერებანი სულის შესახებ თუ მეცნიერებანი კულტურის შესახებ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებანი. ამ თვალსაზრისის წარმომადგენელთა მიხედვით, აღნიშნული განსხვავების საფუძველს წარმოადგენს ის, რომ სულს შესახებ მეცნიერებებსა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებს პრინციპულად განსხვავებული აქვთ საკვლევი ობიექტები (დიღთაა, რიკერტი, კოპენი). თანამედროვე ბურჟუაზიულ ფილოსოფიაში კვლავ ადგილი აქვს სციენტისტური და ანტისციენტისტური თვალსაზრისების დაპირისპირების შემდგომ ვარსავევას. ასე, მაგალითად, ლოგიკური პოზიტივიზმი მეცნიერულ საზრისს მოკლებულად თვლის ყოველგვარ ცოდნას, რომელიც არ შეესაბამება საბუნებისმეტყველო შემეცნების ეტალონებს. ეგზისტენციალიზმი კი ავითარებს „სიცოცხლის ფილოსოფიის“ ხაზს და აცხადებს, რომ ადამიანი, სოციალური მოვლენები არ შეიძლება იყოს მეცნიერული კვლევის ობიექტი. მეცნიერება, ტექნიკა და მათი განხორციელებანი ხელს უშლიან კულტურის განვითარებას; იწვევენ პიროვნების გაუცხოებას, ხელს უწყობენ მის სულიერ დეგრადაციას.

სციენტისტური და ანტისციენტისტური პოზიციების დაპირისპირება ასახავს თანამედროვე ბურჟუაზიული კულტურის „დახლეჩილობას“. მაგრამ ამ დაპირისპირების თავისებურება თანამედროვე ეტაპზე მდგომარეობს არა მხოლოდ სციენტისმისა და ანტისციენტისმის თეორიული პოზიციების სხვადასხვაგვარობაში, არამედ აგრეთვე ამ ბრძოლის იმ სოციალურ ფონთან უშუალო კავშირში, რომელშიც იგი მიმდინარეობს: მეცნიერებისა—და კულტურის დეჰუმანიზაცია, თვითცნობიერების ილუზორული ფორმების წარმოშობა და განვითარება—ერთი მხრივ და მეორე მხრივ, ზოგიერთ მოაზროვნეში სოციალური პასუხისმგებლობის გრძნობის ამაღლება, რაც გამოწვეულია ინდივიდუალური თავისუფლების, პიროვნებისა და საერთოდ კაცობრიობის საჭირობოტო პირობლემებისადმი განსაკუთრებული ყურადღების დათმობით. ამდენად „სციენტისმისა“ და ანტისციენტისმის დაპირისპირება არ წარმოადგენს თეორიულ ანტიზომის, რომლის დაძლევა შესაძლებელი იქნებოდა შესაბამის ცნებათა ლოგიკური დაზუსტების გზით. თეორიული ანალიზის ამოცანა, ამ შემთხვევაში, იმაში მდგომარეობს, რომ გამოვლენილ იქნენ ის რეალური თეორიული და სოციალურ-კულტურული ძირები, რაც საფუძველად უდევს აღნიშნულ დაპირისპირებას. ერთი სიტყვით, კვლევა ამ მხრივ მხოლოდ მაშინ იქნება ეფექტური, როცა დადგინდება ამ ბრძოლის საფუძველად მდებარე ობიექტური წინააღმდეგობანი.

როგორია მარქსიზმის პოზიცია ამ მხრივ? მარქსიზმი იცავს ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის მეცნიერულობის პრინციპს, მაგრამ უარყოფს სციენტისმიმართვის დამახასიათებელ—სინამდვილისადმი ადამიანის თეორიული დამოკიდებულებების აბსოლუტიზაციის—პრინციპს. მარქსისტული ფილოსოფიის ამოსავალი პრინციპი ამ საკითხში ის არის, რომ სინამდვილისადმი ადამიანის დამოკიდებულებების ფორმები ორგანულ კავშირშია ცრთმანეთთან და ერთი რომელიმე ფორმისათვის გავზიადებული როლის მინიჭება შეცდომაა. განიხილავს რა სინამდვილისადმი ადამიანის თეორიულ დამოკიდებულებას როგორც ადამიანური მოღვაწეობის ერთ-ერთ ასპექტს, ფილოსოფია თავის მხრივ გნევილინება როგორც სპეციფიკური თეორიული შემეცნება. ეს სპეციფიკურობა იმაში მდგომარეობს, რომ ფილოსოფია თავის თავს იხდის კვლევის საგნად. იგი, ერთი მხრივ, როგორც თეორიული შემეცნება, ხელმძღვანელობს მეცნიერულობის ზოგადი პრინციპებით, მაგრამ, მეორე მხრივ, კვლევის ობიექტის სპეციფიკურობის გამო, გადის თეორიული შემეცნების სფეროდან. სწორედ ეს ორმაგი ბუნება ფილოსოფიისა, იწვევს ხოლმე მრავალ სიძნელეს მეტაფილოსოფიური ანალიზის დროს.

აღნიშნული ორმაგი ბუნება ფილოსოფიისა შემდეგი გარემოებითაა გამოწვეული: ადამიანური მოღვაწეობა ექვემდებარება არა მხოლოდ მეცნიერულობის, არამედ ეთიკურ, ესთეტიკურ და სხვა კრიტერიუმებს. ხოლო ამ კრიტერიუმთა მთელი მრავალფეროვნება, მათი ურთიერთკავშირი არის სწორედ ფილოსოფიის კვლევის საგანი. ყველა ამ კრიტერიუმებს ითვალისწინებს ფილოსოფია როგორც მსოფლმხედველობა ადამიანური ცხოვრების ახალი ორიენტაციების დროს.

ზემოთ აღნიშნა, რომ ფილოსოფია კვლევის ობიექტის სპეციფიკურობის გამო გადის თეორიული შემეცნების ფარგლებს გარეთ. რას ნიშნავს ეს? რა არის ის სპეციფიკურობა, რის გამოც ფილოსოფია უნდა გავიდეს თეორიული შემეცნების სფეროდან? მიემართოთ შემდეგი ვითარების ანალიზს; რა ევალუება ფილოსოფიის, ფილოსოფიური ანალიზის, მავალითად, არსისა და ჯერარსის პრობლემის განხილვისას? ამ შემთხვევაში ფილოსოფიური ანალიზის ამოცანა მდგომარეობს იმაში, რომ გაირკვეს ადამიანური მოღვაწეობის ბუნებაში ის „ობიექტური“ წანამდგრები, რომელნიც აუცილებელს ხდის არსისა და ჯერარსის განსხვავებულობას. ეს წანამდგრები კი ადამიანური მოღვაწეობის იმ თავისებურებაშია, რომ იგი ყოველთვის ცდილობს გავიდეს უშუალოდ მოცემული ადამიანური ყოფიერების — არსის — საზღვრებს გარეთ და წამოაყენოს გარკვეული მიზნები, იდეალები, რომლებიც თუმცა გამოხატავენ რეალურ საზოგადოებრივ ტენდენციებს და მოთხოვნილებებს, მაგრამ ხშირად შეუძლებელია მათი წმინდა ლოგიკური გზით დაფუძნება. და როდესაც ფილოსოფია წამოაყენებს ზოლმე მოქმედების გარკვეულ პროგრამას, რომელიც აღნიშნულ იდეალებსა და მიზნებს შეესაბამება, ფილოსოფიური მოღვაწეობა ვერ ეტევა საკუთრივ ფილოსოფიის, როგორც თეორიულ-მეცნიერული მოღვაწეობის— ჩარჩოებში. აღნიშნული ვითარების არცოდნა ან გაუთვალისწინებლობა არის სწორედ სციენტისმიმართ და ანტიციენტისმიმართ ბრძოლის ერთ-ერთი წყარო.

ყოველივე, რაც ზემოთ ითქვა ფილოსოფიის საგნის, საერთოდ ფილოსოფიური შემეცნების სპეციფიკის თაობაზე, საფუძველს იძლევა ფილოსოფიური შემეცნების თავისებურებისა და, შესაბამისად, კულტურისა და ფილოსოფიის ურთიერთობის შესახებ გარკვეული დასკვნებისათვის.

ფილოსოფიური შემეცნების თავისებურებათა ანალიზი გვარწმუნებს, რომ მართებული არ უნდა იყოს შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ფილოსოფია თითქოს აყენებს და წყვეტს ისეთ საკითხებს, რომელთაც არავითარი კავშირი არა აქვთ ცხოვრებასთან, პრაქტიკასთან. ამიტომ ამა თუ იმ საკითხის ფილოსოფიური გადაწყვეტა-ვადაუწყვეტლობა არავითარ გავლენას არ ახდენს ადამიანთა ცხოვრებაზე და ამდენად არავითარ როლს არ თამაშობს ადამიანთა ბედის ასე თუ ისე წარმართვაში. პირიქით, ფილოსოფია როგორც მსოფლმხედველობა, სუამს და შეძლებისდაგვარად წყვეტს საკითხს, რომელიც ადამიანის ცხოვრებას თავის უღრმეს და უმნიშვნელოვანეს ფენაში ეხება—ესაა საკითხი ცხოვრების ძირითადი სახელმძღვანელო პრინციპის თაობაზე¹⁸. რატომ უნდა იყოს ცხოვრების ძირითადი სახელმძღვანელო პრინციპები ფილოსოფიური განხილვის, ანალიზის საგანი? ამის შესახებ ზემოთ უკვე აღინიშნა და ერთელ კიდევ გაეიმეორებთ: ფილოსოფიას საკვლევი ობიექტის სპეციფიკის გამო კერძო მეცნიერებათაგან განსხვავებით, საქმე აქვს საზოგადოების, ადამიანთა მიზნებთან, ინტერესებთან, ღირებულებათა იერარქიასთან. მან პასუხი უნდა გასცეს „ექსისტენციის“ შესახებ სხვადასხვა კითხვებს. ცხოვრების ძირითადი სახელმძღვანელო პრინციპი, რომელიც ერთ დროს ცხადად და უშუველად გამოიყურებოდა, ღირებულებათა გადაფასების პროცესში აღმოჩნდება ხოლმე, რომ გაუმართლებელი და ყალბია. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ იგი მუდამ კრიტიკის, ეჭვის ქვეშ უნდა იდგეს. ძირითად სახელმძღვანელო პრინციპს, ცხადია, თვითონ ცხოვრება, ახალ ორიენტაციებად ქცეული ღირებულებათა სისტემა დააყენებს ეჭვის ქვეშ, მაგრამ აღნიშნული ვითარების კრიტიკა, ანალიზი სწორედ ფილოსოფიის საქმეა.

როდესაც ცხოვრების ძირითადი სახელმძღვანელო პრინციპის თაობაზე ვსაუბრობთ და მივუთითებთ, რომ მისი კრიტიკა ფილოსოფიის საქმეა, იგულისხმება შემდეგი ვარემოება: ყოველი ადამიანის ცხოვრების ძირითადი წესი ინდივიდუალური და კერძო ხასიათისაა, როგორც ამა და ამ ადამიანის ცხოვრების ძირითადი წესი. მაგრამ ყოველი ადამიანი ამავე დროს გარკვეული საზოგადოების წევრია და აუცილებლობით ატარებს თავის თავში საზოგადოებრივ ეპოქალურ ტენდენციებს. ყოველი ეპოქა კი თავისებური, განსაკუთრებული პრინციპებით ხელმძღვანელობს. ეს უკანასკნელი კი ადამიანთა ცხოვრების ისეთ ღრმა ფენას შეადგენენ, რომელიც ყველაზე გვიან დგება ხოლმე ეჭვისა და კრიტიკის ქვეშ. რატომ? იმიტომ, რომ ის, რაც საყოველთაოდ მიღებული, გავრცელებული და გაბატონებულია, ძნელია ერთბაშად დააყენო ეჭვის ქვეშ, ამოებად, ღირებულებას მოკლებულად, მიიჩნიო. მაგრამ აქ იწყება ფილოსოფიის მოქმედების ასპარეზი. „ფილოსოფია სწორედ ამ სიძნელის გადალახვით იწყება—სანამდე კითხვის და ეჭვის, კრიტიკის ქვეშ მხოლოდ ცხოვრების საკუთარ ანდა „მეზობლის“ კერძო წესს აყენებ ისე, რომ მასში ეპოქალურს ვერ ცნობ, მანამდე ჯერ კიდევ არა ხარ ფილოსოფოსი. ფილოსოფოსი ხარ მხოლოდ მაშინ, როცა ცხოვრების ეპოქალური მიმართულებისა და გაბატონებული ტენდენციების კრიტიკულ განაზრებაში აღივლინები. ფილოსოფია, ამ აზრით, ეპოქის კრიტიკაა, ფილოსოფოსი—ეპოქის კრიტიკოსი“¹⁹.

მაშასადამე, ფილოსოფიის როგორც მსოფლმხედველობის ჭეშმარიტი საზოგადოებრივი ფუნქცია მდგომარეობს არსებულის კრიტიკაში. მაგრამ აღ-

¹⁸ ზ. კაკაბაძე, ფილოსოფია და ცხოვრება, „განთიადი“, 1976 წ. № 1, გვ. 148.

¹⁹ იქვე, გვ. 150.

ნიშნული კრიტიკა, როგორც მართებულად აღნიშნავს მ. ჰორკჰაიმერი²⁰, ნაწილობრივ ცალკეული იდეებისა და ვითარებებისადმი ზედამიერულ-კრიტიკულ მიდევრობას; ეს კრიტიკა არ ნიშნავს აგრეთვე არც იმას, რომ ფილოსოფოსი იღებს ამა თუ იმ ვითარებას იზოლირებულად, „ბრალს სდებს“, „აღანაშუალებს“ მას და იძლევა მითითება-რეკომენდაციებს მისი გაუქმება-მოცილებისათვის.

აღნიშნული კრიტიკის მთავარი მიზანია, ადამიანებმა გაარკვიონ ურთიერთდაპოკიდებულება მათს ინდივიდუალურ, ყოველდღიურ მიზნებს, ინტერესებსა და იმ უმაღლეს იდეალებს შორის, რომელნიც საზოგადოების მიერ განვითარების ამა თუ იმ ეტაპზეა აღიარებული. რა ევალება ამ მხრივ ფილოსოფიას? ფილოსოფიამ როგორც მსოფლმხედველობამ, ეპოქის კრიტიკა-ანალიზმა, უნდა უზრუნველყოს ის, რომ ადამიანები არ „დაიკარგონ“ მათ მიერ შექმნილ ზოგად იდეებსა და ღირებულებათა იერარქიაში, თავიდან იქნას აცილებული ისეთი დოგმებისა და ცრურწმენების ჩამოყალიბება, რომლებშიც შეიძლება „დაიკარგოს“ თვითონ ადამიანი, პიროვნება²⁰.

ამრიგად, ფილოსოფია როგორც მსოფლმხედველობა, ეპოქის გააზრებას, კრიტიკა—ანალიზს წარმოადგენს. ეპოქის ძირითადი ნიშნები და ტენდენციები კი ყოველთვის აისახება კულტურაში. ეს უკანასკნელი კი, როგორც ცნობილია, წარმოადგენს ადამიანის ქმნილებათა სამყაროს, ადამიანის მიერ შექმნილ მატერიალურ და სულიერ ღირებულებათა, ადამიანური სამყაროს მიმართ მნიშვნელობის მქონე გარკვეულ ღირებულებათა ერთობლიობას. მაშასადამე, ეპოქის გააზრება ნიშნავს კულტურის ძირითადი ნიშნების განსაზღვრას, მის ღირებულებათა მნიშვნელობისა და ძალის დადგენას ადამიანთა სამყაროს მიმართ, კულტურის ცვლილებათა ხასიათისა და ტენდენციის გარკვევას. ამის საფუძველზე იქმნება კულტურისა და ეპოქის სურათი. კულტურის ანალიზით დიაგნოზი დაესმის შესაბამის ეპოქას. ამდენად, ფილოსოფია წარმოადგენს ეპოქის, და შესაბამისად, კულტურის ფილოსოფიურ გააზრებას ანუ მათ გამოხატვას ცნების ფორმაში.

მაშასადამე, ფილოსოფია არის არა უბრალოდ ობიექტური ცოდნა სამყაროზე, არამედ ის არის მოძღვრება, რომელიც განიხილავს სამყაროსა და ადამიანის ურთიერთდამოკიდებულებას. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ფილოსოფია განიხილავს სამყაროს ადამიანთან მის დამოკიდებულებაში და ამავე დროს ადამიანს მის დამოკიდებულებაში სამყაროსთან. ამასთანავე, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ფილოსოფია როგორც მსოფლმხედველობა, არის დრომოქმედი წესით ცხოვრების უკმარობისა და შეფერხების განცდილ მოტივირებული აზროვნება, რომელიც აზროვნების ამ წესისა და შესატყვისი ფილოსოფიის, მათი ისტორიის კრიტიკული განხილვისა და, ამგვარად, ცხოვრების ახალი, ჭეშმარიტი წესისა და შესატყვისად ახალი ჭეშმარიტი ფილოსოფიის დასახევაში გამოიხატება²¹, — შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ფილოსოფია არის ეპოქის, და შესაბამისად, კულტურის თვითცნობიერება.

შეიძლება წარმოიშვას ასეთი კითხვა: ფილოსოფია განვითარების გარკვეულ საფეხურზე გახდა ასეთი ხასიათის, თუ ასეთი ბუნების იყო ის თავიდანვე? ფილოსოფიის ყოველთვის ჰქონდა საგნად ადამიანის სამყაროსთან დამოკიდე-

²⁰ M. Horkheimer. Die Gesellschaftliche funktion der Philosophie, Frankfurt am Mein, 1968, S. 282.

²¹ ზ. კაკაბაძე. ფილოსოფია და ცხოვრება, „განთიადი“, 1976, № 1, გვ. 155.

ბულება. სხვადასხვა ეპოქაში ეს საკითხი სხვადასხვაგვარად იდგა და შესაბამისად, სხვადასხვაგვარი იყო ფილოსოფიის ხასიათიც. მაგალითად, სამყაროს „ობიექტივისტურ-ნატურალისტური“ გაგების შემთხვევაში სუბიექტი „წმინდა მკვრეტელის“ როლში გამოდის და მის რაიმე აქტივობაზე შეუძლებელია საუბარი; სუბიექტის აქტივობა თეორიულ-რჩება მაშინაც, როდესაც ახალ დროში ფილოსოფიის ამოცანად დასახულ იქნა მეცნიერული შემეცნების მეთოდის გამომუშავება და ამ გზით ბუნებაზე გაბატონების მიღწევა. ამ შემთხვევაშიც სუბიექტის აქტივობა თეორიული რჩება იმიტომ, რომ ბუნებაზე გაბატონება ამ უკანასკნელისადმი მორჩილებას უნდა გაეხადა შესაძლებელი.

სუბიექტის აქტივობის განვითარებული, დამახინჯებული სახით წარმოდგენა იდეალისტური სისტემებისათვის იყო და არის დამახასიათებელი. ნამდვილ და სრულ თვითცნობიერებას ამ მხრივ ფილოსოფიამ მარქსის მოძღვრებაში მიაღწია. აკრიტიკებდა რა მთელ მანამდელ ფილოსოფიას მკვრეტელობითი ხასიათის გამო, მარქსმა ახალ ფილოსოფიას ამოცანად დაუსახა „საგანი, სინამდვილე, მგრძნობელობა“ განეხილა არა მარტო ობიექტის ფორმაში, „მკვრეტელობის ფორმაში“, არამედ, ამასთანავე, როგორც „ადამიანის გრძნობადი მოქმედება, პრაქტიკა“²². იმავე „თეზისებში ფიციერბახის შესახებ“ მარქსი მიუთითებდა, რომ „ფილოსოფოსები მხოლოდ სხვადასხვაგვარად ხსნიდნენ სამყაროს, საქმე კი იმაში მდგომარეობს, რომ სამყარო უნდა გარდაქმნილ იქნას“²³. ამით მარქსმა ფილოსოფიას როგორც მსოფლმხედველობას, ადამიანის ცხოვრებისათვის გეზის მიმცემ აზროვნებას, დააკისრა გარესამყაროს და ამავე დროს ადამიანური „სამყაროს შეცვლის“ ფუნქცია, რაც თანამედროვე პირობებში მთელი სიმწევით იჩენს თავს.

მაშასადამე, ის, რომ ფილოსოფია კულტურის თვითცნობიერებაა, ფილოსოფიას ყოველთვის როდი ჰქონდა გაცნობიერებული. ამგვარი ხასიათის გაცნობიერება ფილოსოფიის განვითარების შედეგია, იგი თანამედროვე ეპოქამ დააყენა დღის წესრიგში. მაგრამ როგორც ზემოთაც ითქვა, ფილოსოფიის განვითარების შედეგია მისი აღნიშნული ხასიათის გაცნობიერება და არა მისი ის ხასიათი. ამიტომაც ფილოსოფიის საგნის, როგორც ადამიანისა და სამყაროს ურთიერთობის გაგება, სრულებითაც არ ნიშნავს ფილოსოფიის საგნის გაფართოებას, — ფილოსოფიური კვლევის არეში ადამიანის, როგორც ახალი „ელემენტის“ შემოყვანას (თუნდაც იმიტომ, რომ ფილოსოფიას საქმე აქვს სინამდვილესთან როგორც მთელთან და ცხადია, სინამდვილე როგორც მთელი აღკრებლობით მოიცავს ადამიანს). აღნიშნული ვითარება არ მოასწავებს არც ფილოსოფიის საგნის დაეწროებას—მის დაყვანას მოძღვრებაზე ადამიანის შესახებ. ფილოსოფიის საგანი იყო და კვლავ რჩება სამყარო ადამიანთან მის მიმართებაში და პირიქით, ადამიანი სამყაროსთან მის მიმართებაში. ასევე ფილოსოფიის როგორც კულტურის თვითცნობიერების გაგება არ ნიშნავს ფილოსოფიური შემეცნების დაყვანას კულტურის ფილოსოფიაზე. ფილოსოფია ყოველთვის არის ამა თუ იმ კულტურის გაცნობიერება და არა მხოლოდ იმის გაცნობიერება, თუ რა არის კულტურა²⁴. ფილოსოფიისა და კულტურის ურ-

²² კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩ. ნაწ., ტ. II, გვ. 484.

²³ იქვე.

²⁴ ი. ჭიოვეი, კულტურის სტრუქტურა, იხ. კრებული: კულტურა როგორც ფილ. კვლევის საგანი, თბ., 1977, გვ. 102.

თიერთობის საკითხის ასეთნაირი დაყენება ეპოქის ხასიათით გამოწვეულ ლენაა; სწორედ ეპოქის ხასიათით არის განპირობებული მრავალი ისეთი მოვლენა, რომელთა გამო ფილოსოფიის როლი და მნიშვნელობა სულ უფრო იზრდება. ერთ-ერთი ამ მოვლენათაგანია მომხმარებლური ტენდენციების მოჭარბება ადამიანებში. ფრანგი ეკოლოგი ე. დორსტი ამის თაობაზე წერს: „ჩვენ გვეუფლება რაღაც უსამინლესი უტილიტარიზმი. გვინტერესებს მხოლოდ ის, რასაც სარგებლობის მოტანა შეუძლია, თანაც რაც შეიძლება მალე... ამ მხრივ ჩვენი მისწრაფებანი გვიბიძგებენ ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში მიუტევებელი შეცდომებისაკენ“²⁵.

უნდა აღინიშნოს, რომ მომხმარებლური დამოკიდებულება კულტურისადმი თავს იჩენს არა მარტო მეცნიერებასა და ხელოვნებაში, არამედ ზნეობაშიც. მომხმარებლური დამოკიდებულება კულტურისადმი თვითონ წარმოადგენს გარკვეულ ღირებულებით ორიენტაციას, გარკვეულ ზნეობას. ამიტომ კულტურისადმი მომხმარებლური დამოკიდებულების დასაძლევადაც სწორედ ადამიანთა ზნეობრივ ორიენტაციებზე, მათ ღირებულებით მიმართებებზე ზემოქმედებაა აუცილებელი. მაგრამ ამ ზემოქმედების დროს არ უნდა იქნას დაეწყებული, რომ კულტურა მთლიანობას, სისტემას წარმოადგენს, წინააღმდეგ შემთხვევაში, აღნიშნული ზემოქმედება ვერ იქნება ეფექტური. ზემოქმედებაში კი, რომელმაც კულტურის ნამდვილი განვითარება უნდა უზრუნველყოს, ივლენს მსგავსება როგორც პრაქტიკული, ასევე თეორიული მოღვაწეობა, უფრო სწორად, მათი ერთიანობა. კულტურის პროგრესი, ახალ ღირებულებათა სისტემაზე გადასვლა, ცხადია, არ შეიძლება მხოლოდ ახალი თეორიის შექმნის შედეგად მოხდეს; ღირებულებათა ახალი სისტემა მხოლოდ მაშინ ჩამოყალიბდება ნათლად; როცა იგი ადამიანთა ორიენტაციებად იქცევა. მაგრამ ამ ჩამოყალიბებაში თეორიული კონცეფციის როლი მეტად მნიშვნელოვანია და ამდენად თანამედროვე პირობებში ფილოსოფიის როლი ამ მხრივ კიდევ უფრო გაიზარდა. ამიტომ მართებულია ა. შვაიცერის აზრი იმის თაობაზე, რომ საჭიროა შეიქმნას ფილოსოფიურად დაფუძნებული და პრაქტიკულად გამოყენებადი ოპტიმისტური—ეთიკური მსოფლმხედველობა, ვინაიდან დასავლეთში კულტურის კრიზისის ძირითად მიზეზად მას სწორედ ასეთი მსოფლმხედველობის უქონლობა მიაჩნია. კრიზისის უამს ფილოსოფიის ამოცანას შეადგენს სამყაროს და სიცოცხლის ოპტიმისტური ხედვის ხელახლა გააზრება, ახალ ფუნდამენტზე „ეთიკის შენობის“ აგება. შვაიცერი საყვედურობს ფილოსოფიას, რომ მან ეს ვერ შეძლო²⁶.

მარქსისტული ფილოსოფია ითვალისწინებს იმ გარემოებას, რომ ახალი ღირებულებათა სისტემის დამკვიდრება არ არის მხოლოდ შემეცნებითი მოღვაწეობის შედეგი, რომ „გადატრიალება“ მხოლოდ გონებაში კი არ უნდა მოხდეს, არამედ ადამიანთა მთლიან-პიროვნულ წყობაში. ეს კი იმაზე მიუთითებს, „რომ არა მარტო გონება უნდა იყოს ადამიანის გზის მაჩვენებელი, არამედ თვით ადამიანიც უნდა იყოს გონების წარმმართველი. სწორედ ამიტომ აქვს აზრი იმ დებულებას, რომ ადამიანის ხელმძღვანელი მარტო მეცნიერება კი არ

²⁵ Сб. Философия в современном мире, Философия и наука, М., 1972, стр. 377.

²⁶ А. Швейцер. Культура и этика, М., 1973, стр. 153.

უნდა იყოს, არამედ აგრეთვე ხელოვნება და ეთიკა, ან, უფრო ზუსტად, ზნეობა“²⁷.

მაშასადამე, კულტურის ამა თუ იმ ელემენტისათვის გაზვიადებული როლის მინიჭება და შესაბამისად რომელიმე ელემენტის მნიშვნელობის უგულვებელყოფა, რაც „სციენტიზმისა“ და „ანტისციენტისმისათვის“ არის დამახასიათებელი, საშიშროებას ქმნის კულტურის ნამდვილი განვითარებისათვის. მაგრამ უსამართლობა იქნებოდა იმის არ თქმა, რომ არა მხოლოდ მარქსისტულ ფილოსოფიაში, არამედ თანამედროვე ბურჟუაზიულ ფილოსოფიაში საკმაოდ ნათლად არის აღნიშნული საშიშროება გაცნობიერებული. თანამედროვე პირობებში როგორც საბჭოთა ასევე უცხოელ მკვლევართა დიდი ნაწილი თვლის, რომ საგანთა და მოვლენათა ფილოსოფიური გააზრება უნდა შეესწოს არა მხოლოდ ბუნებისმეტყველებისა და ტექნიკის მონაპოვრებს და შესაბამისად ამ დარგებში დასაქმებულ ადამიანთა მოღვაწეობას, არამედ ამავე დროს იმათაც, ვინც მოისმარს თანამედროვე ცივილიზაციის მონაპოვრებს. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება იმის ღრმად გაცნობიერება, რომ აუცილებელია მეტი ყურადღება მიექცეს ადამიანის პრობლემებს, სულიერი ღირებულებებისა და საერთოდ ადამიანის სიცოცხლის აზრის საკითხის გარკვევას.

მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ადგილი არ ექნა კულტურის ამა თუ იმ ელემენტისათვის გაზვიადებული როლის მინიჭებას, შესაბამისად სხვა ელემენტების როლის „დაკნინებას“ და მაშასადამე, აზროვნების ამა თუ იმ წესის, სწამდვილის ათვისების ამა თუ იმ ფორმის აბსოლუტიზაციის ტენდენციებს, შესაძლებელი იქნება კულტურის ნამდვილი განვითარება.

²⁷ თ. ქიოვეცი, კულტურა როგორც შემოქმედება, იხ. კრებულში: კულტურა როგორც ფილ. კვლევის საგანი, თბ., 1977, გვ. 49.

ბივი გოგუაძე

შ. ჭაბინის შემადგენლობები ანალიზური და სინთეზური
მსჯელობების შესახებ

მსჯელობის დაყოფა ანალიზურად და სინთეზურად, და ასეთი დაყოფის საფუძვლის კვლევა ლოგიკური სემანტიკის, უფრო ზუსტად, საზრისის (ან ინტენსიის) თეორიის ერთ-ერთი ცენტრალური პრობლემაა. იგი უშუალოდ არის დაკავშირებული ენობრივი გამოსახულებების მნიშვნელობის, სინონიმურობის პრობლემასთან, მეცნიერული ცოდნის სისტემის აგებისა და მეცნიერების შემპირიული დაფუძნების პრობლემასთან და, გარკვეული აზრით, მათ გაშუქებასა და გადაწყვეტაზე დამოკიდებული.

ძირითადი იდეა, რომელიც გამოხატავს მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფის საფუძველს, შემდეგში მდგომარეობს: ანალიზური მსჯელობა, რომელიც ქეშმარიტია მხოლოდ მნიშვნელობის საფუძველზე (არა-ენობრივ)—ფაქტებზე მითითების გარეშე; სინთეზური მსჯელობა, რომლის ქეშმარიტების დასადგენად ფაქტების დამოწმებაა საჭირო.

ანალიზური და სინთეზური მსჯელობების ურთიერთობის პრობლემა, უპირველეს ყოვლისა, უფრო ფუნდამენტალური პრობლემის — თეორიული, აპოდიქტიკური ცოდნისა და ფაქტიური, ემპირიული ცოდნის ურთიერთობის პრობლემასთან დაკავშირებით დაისმის. ცოდნა, რომელიც აუცილებელ კავშირს გამოთქვამს, განსხვავდება შემთხვევითი, ფაქტიური კავშირის გამოთქმელი ცოდნისაგან. ლოგიკურად განსხვავება არსებობს აპოდიქტიკური ცოდნის გამოთქმელ მსჯელობასა და ემპირიული, ფაქტიური ცოდნის გამოთქმელ მსჯელობას შორის. მსჯელობა—„ყველა ადამიანი მოკვდავია“ — ლოგიკურად განსხვავდება მსჯელობისაგან—„ვარდი არის წითელი“. ეს უკანასკნელი მსჯელობა გარკვეულ ფაქტიურ ვითარებას გამოთქვამს, რომელიც დროში და სივრცეში არსებულ საგნებს შორის არსებობს. იგი მოკლებულია საყოველთაოობასა და აუცილებლობას და შემთხვევითობის ხასიათს ატარებს. ვარდის არსებიდან არ გამომდინარეობს, რომ იგი აუცილებლად წითელი უნდა იყოს. პირველი მსჯელობა კი სწორედ აუცილებელი და საყოველთაო ხასიათისაა. იგი მითითებს იმ გარემოებაზე, რომ, თუ რაიმე ადამიანია, მაშინ იგი აუცილებლად მოკვდავიც იქნება. ადამიანის არსებიდან მისი მოკვდავობა აუცილებლობით გამომდინარეობს. დროულ-ვრცეული განსაზღვრულობა მისთვის არ არის არსებითი.

განსხვავება თეორიული, აუცილებელი კანონების გამოთქმელ ცოდნასა და ემპირიული, შემთხვევითი კავშირების გამოთქმელ ცოდნას შორის ტრადიციულია ფილოსოფიაში. ლაიბნიცისეული დაყოფა ქეშმარიტებებისა აუცილებელ—გონების ქეშმარიტებებად და შემთხვევით—ფაქტიურ ქეშმარიტებებად, კანტისეული დაყოფა მსჯელობებისა აპრიორულად და აპოსტერიორულად — ცოდნის ზემოაღნიშნულ განსხვავებას გამოხატავს. დავა ფილოსოფიაში წარმოებად არა იმაზე უნდა განვსხვავოთ თუ არა აუცილებელი და შემთხვევითი ცოდნა ერთმანეთისაგან, არამედ იმაზე, თუ სად გადის ზღვარი მათ შორის, როგორ უნდა აიხსნას აუცილებელი ცოდნის (უპირველესად, მათემატიკური და

ლოგიკური ცოდნის) ბუნება; შესაძლებელია თუ არა წმინდა ლოგიკური გზით გადასვლა ემპირიული ცოდნიდან აუცილებელ ცოდნაზე; რა გვადლევს იმის დარწმუნებულობას, რომ, მაგალითად, ლითონის ელექტროგამტარობას ადგილი ექნება ყოველთვის და არა მხოლოდ რომელიმე ცალკეულ შემთხვევაში?— აღნიშნულ პრობლემათა განსხვავებულმა გადაწყვეტამ ორი ერთმანეთისაგან განსხვავებული მიმართულება — ემპირიზმი და რაციონალიზმი — წარმოშვა.

რაციონალიზმი ხაზს უსვამს თეორიული და ემპირიული ცოდნის განსხვავებას. თეორიული ცოდნის აუცილებელი ხასიათი, მისი აზრით, შეუძლებელს ხდის ამ ცოდნის ემპირიულ ცოდნაზე დაყვანას, ან ემპირიული, შემთხვევითი ცოდნიდან აუცილებელი ცოდნის მიღებას. ამიტომაც, თეორიულ ცოდნას ემპირიული ცოდნისაგან განსხვავებული წყაროც უნდა ჰქონდეს. თეორიული ცოდნის ასეთ განსხვავებულ წყაროს რაციონალიზმი გონებაში (გონების თანდაყოლილ იდეებში) ზედავს.

ემპირიზმისათვის მთელი ცოდნის წყაროს ცდა წარმოადგენს. მატერიალისტური ემპირიზმის წარმომადგენლებს მეცნიერების გამართლება სურდათ. მეცნიერების გამართლება კი უპირველესად ყოვლისა აპოდიქტიკური, აუცილებელი ცოდნის გამართლებაში, მისი მიღების შესაძლებლობის ჩვენებაში მდგომარეობს. ამიტომაც, ისინი ემპირიული ცოდნიდან თეორიული ცოდნის მიღების მეთოდების დამუშავებას ცდილობდნენ. თეორიული ცოდნა კი არ უარყოფოდა მათთან, არამედ გაგებულ იყო როგორც ცდაში მოცემული ცოდნის გარკვეული გადამუშავების შედეგი. მაგრამ ემპირიზმის ცდა — აუცილებელი ზოგადი ცოდნის გამართლებებისა — მატერიალიზმის მკვერტელობითი ხასიათის გამო, არ შეიძლებოდა წარმატებით დაგვირგვინებულაყო.

თუ მატერიალისტური ემპირიზმი ზოგადი, აუცილებელი ცოდნის გამართლებას ცდილობდა, იდეალისტური ემპირიზმი ასეთი ცოდნის შესაძლებლობასაც კი უარყოფდა. მისთვის მთელი ცოდნა ემპირიულ ცოდნაზე, როგორც ცდაში უშუალოდ მოცემულობაზე დაიყვანებოდა. ცდა კი გაგებული იყო როგორც შეგრძნებათა ნაკადი ან შეგრძნებათა კომპლექსი.

კლასიკური პოზიტივიზმისა და მახიზმისათვის დამახასიათებელია ყველას ნაკლოვანება, რაც ემპირიზმს გააჩნია თეორიული ცოდნის გაგების საკითხში. პოზიტივიზმი თეორიულ ცოდნას, მათ შორის ლოგიკურ და მათემატიკურ ცოდნას, განიხილავდა როგორც ემპირიული ფაქტების შესახებ შემოკლებულ შენიშვნებს“. ვერ ზედავდა რა თეორიული, ზოგადი ცოდნის სპეციფიკას, პოზიტივიზმი და მახიზმი ფაქტიურად უარყოფდა თეორიული ცოდნის მნიშვნელობას მეცნიერებაში. მაგრამ მთელი ცოდნის ემპირიულ ცოდნაზე დაყვანის ამოცანას პოზიტივიზმისა და მახიზმში აშკარად ართულებდა ლოგიკური და მათემატიკური ცოდნის ცდაში უშუალოდ მოცემულობაზე დაყვანის შეუძლებლობა.

მათემატიკის დაფუძნების პრობლემების კვლევაში, ლოგიკისა და მათემატიკის სწრაფმა განვითარებამ და ერთმანეთთან დაახლოებამ თეორიული ცოდნისა და მისი მნიშვნელობის ზრდა გამოიწვია. თეორიული ცოდნის განვითარებამ გაზარდა მისი როლი ბუნებათმეცნიერებაშიც. ამიტომ მისი შეუფასებლობა და უგულვებელყოფა შეუძლებელი გახდა. ვინც ეცდებოდა ცოდნის ბუნების გარკვევას და მის გამართლებას, მას თეორიული ცოდნის და, პირველ რიგში, ლოგიკური და მათემატიკური ცოდნის გამართლება და მისი ბუნების ახსნა უნდა ეცადა.

სწორედ თეორიული (პირველ რიგში ლოგიკური და მათემატიკური) ცოდნის ახსნის პრეტენზიით გამოდის თხაიედროვე ლოგიკური ემპირიზმი. მისი თავისებურება, კლასიკური ემპირიზმისა და პოზიტივიზმისაგან განსხვავებით, სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ემპირიული, ფაქტობრივი ცოდნის გვერდით, თეორიული, აუცილებელი ცოდნის არსებობას აღიარებს. ლოგიკური ემპირიზმი თვლის, რომ ლოგიკასა და მათემატიკას არ გააჩნია ცდისეული საფუძველი, იგი არ მიიღება ცდიდან, რადგან ყოველი ცოდნა, რომელიც ცდით მოწმდება, თითონ გულისხმობს ლოგიკას. ლოგიკის წესები სინამდვილის კანონებით კი არ განისაზღვრებიან, ისინი სიმბოლიზაციის, ენის აგების წესებს წარმოადგენენ. ლოგიკის დებულებები ჰეგემარტივი არიან საყუთარი ფორმის საფუძველზე, ისინი ლოგიკურ ტაქტოლოგიებს წარმოადგენენ. ასეთი დებულებები არ იძლევიან ცოდნას სინამდვილის შესახებ, ისინი მხოლოდ ასეთი ცოდნის (სინამდვილის შესახებ დებულებების) ტრანსფორმაციის საშუალებებს წარმოადგენენ. ამრიგად ლოგიკურ-მათემატიკური ცოდნა არც ემპირიულია, და არც აპრიორული; კანტიანური აზრით, იგი ენის აგებისა და მისი ხმარების წესებთან დაკავშირებული ცოდნაა.

თეორიული ცოდნის ასეთ გაგებაში ხედავს ნეოპოზიტივიზმი თავის განსხვავებას მის წინამორბედთაგან, ლოგიკური და მათემატიკური ცოდნის ასეთ ინტერპრეტაციაში ხედავს იგი მის მიერ მომხდარ რევოლუციას ფილოსოფიაში.

მეცნიერების თეორიული დებულებები ან იძლევიან ცოდნას, რომელიც ენის ხმარებასთან არის დაკავშირებული (ლოგიკურ-მათემატიკური ცოდნა), ან წარმოადგენენ წესებს, რომელთა საშუალებითაც სინამდვილის შესახებ დებულებები მიიღებიან. მათი როგორც წესების და არა როგორც დებულებების აღიარება იმათ არის გაპირობებული, რომ არ ხერხდება მათი ვერიფიკაცია. ზოგიერთი ნეოპოზიტივისტი (მაგალითად, რაიხენბახი, ჰაბი, პოპერი) არ უარყოფს მეცნიერების ზოგადი დებულებების სწორედ როგორც დებულებების არსებობას, რომლებიც, ვთქვათ, ფიზიკის კანონებს გამოთქვამენ. ამასთან დაკავშირებით ისინი აყენებენ საკითხს იმის შესახებ, რომ ლოგიკაში ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ კანონების გამოთქმელი მსჯელობები და ის მსჯელობები, რომლებიც საგნებისა და მოვლენების საერთო შემთხვევითს კავშირებს გამოთქვამენ. ფიზიკური აუცილებლობის ადეკვატურ გამოხატვას ერთი მოდალური სისტემებით ცდილობენ, მეორენი — ექსტენსიონალური ლოგიკის საშუალებით. მაგრამ აუცილებელი კავშირების გამოთქმელ დებულებებსა და შემთხვევითი კავშირების გამოთქმელ დებულებებს შორის განსხვავების აღიარების მიუხედავად, ისინი განსხვავების საფუძველს არ ხედავენ ობიექტური აუცილებლობის არსებობაში. პირიქით, ობიექტური აუცილებლობის არსებობას უარყოფენ.

ასე წყვეტს ნეოპოზიტივიზმი თეორიული და ემპირიული ცოდნის ურთიერთობის პრობლემას. ზოგიერთი მისი წარმომადგენელი მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფას სწორედ მას უკავშირებს, ცოდნის თეორიულად და ემპირიულად დაყოფაში ხედავს მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფის საფუძველს. კარნაპი, მაგალითად, მეცნიერების აზრის წინადადებებს ორ ერთმანეთისაგან განსხვავებული ტიპის წინადადებებად — F-ჰეგემარტი (სინთეზურ) და L-ჰეგემარტი (ანალიზურ) წინადადებებად ყოფს. ამათგან: F-ჰეგემარტი წინადადებები ისეთი წინადადებებია, რომლებიც სინამ-

დვილის შესახებ ინფორმაციას იძლევიან; L-ჰემმარიტი წინადადებები კი ისეთი, რომლებიც არავითარ ინფორმაციას არ იძლევიან სინამდვილის შესახებ, ტავტოლოგიებს წარმოადგენენ. სინთეზური (F-ჰემმარიტი) მსჯელობები, როგორც სინამდვილის შესახებ მსჯელობები მხოლოდ ცდის. ფაქტის საფუძველზე შეიძლება იქნან მიღებულნი. ამდენად სინთეზურ მსჯელობათა კლასი ემთხვევა ემპირიულს, ცდიდან მიღებულ მსჯელობათა კლასს. რადგან ანალიზური (L-ჰემმარიტი) მსჯელობები არ ეხებიან სინამდვილეს, ისინი არც მიიღებიან ცდიდან, მათი შედარება არ შეიძლება ცდასთან. ანალიზური მსჯელობების ჰემმარიტება და მცდარობა არ არის დამოკიდებული სინამდვილეზე, ამდენად ისინი არაცდისეულ, აპრიორულ ცოდნას გამოხატავენ. ემპირიული საფუძველი მხოლოდ სინთეზურ მსჯელობებს გააჩნიათ.

ფაქტიურად, კარნაპი მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფის საფუძველს ცოდნის ცდისეულად და არაცდისეულად დაყოფაში ზედავს, ე. ი. მსჯელობების ასეთი დაყოფის საკითხი ცოდნის ემპირიული დაფუძნებისა და გამართლების საკითხზე დაჰყავს.

მსჯელობების დაყოფას ანალიზურად და სინთეზურად გადაჭრით უარყოფს უ. ქუაინი. ამ უარყოფას იგი ორი ძირითადი მიმართულებით წარმართავს.

ერთი მხრივ, ცდილობს აჩვენოს, რომ მთელი ცოდნა, როგორც ემპირიული, ისე თეორიული — ცდისეულია და, მაშასადამე, უმართებულოა მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად ნეოპოზიტივისტური დაყოფის საფუძველიც, — ამიტომაც უ. ქუაინი თვლის, რომ უნდა მოიხსნას ანალიზური და სინთეზური მსჯელობათა შორის განსხვავება. ასეთია მის მიერ მსჯელობათა ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფის უარყოფის ერთი მიმართულება:

მეორე მხრივ, უ. ქუაინი ცდილობს აჩვენოს, რომ ანალიზურობის ცნების განსაზღვრება ლოგიკურად არ ხერხდება, ე. ი. რომ ამ ცნების განსაზღვრებისას აუცილებელი ზღედა ისეთი ცნებების გამოყენება, როგორიცაა — მნიშვნელობა, სინონიმურობა, განსაზღვრება და სემანტიკური წესები, რომლებიც არანაკლებ განმარტებას მოითხოვენ, ვიდრე — თვით ანალიზურობის ცნება. ამის საფუძველზე უ. ქუაინი უმართებულოდ მოიჩნევს მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფას. ასეთია ქუაინის მიერ მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფის უარყოფის მეორე მიმართულება.

უ. ქუაინის შეხედულებები ცოდნის ემპირიული დაფუძნების შესახებ. როგორც აღვნიშნეთ, მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფის საკითხი ნეოპოზიტივიზმში მეცნიერული ცოდნის ემპირიული დაფუძნების საკითხზე დაყვანება. მეცნიერების დებულებების ცდისეული გამართლება მნიშვნელობის ვერიფიკაციის თეორიის საფუძველზე ზღედა, რომლის არსებაც იმაში მდგომარეობს, რომ დებულების მნიშვნელობა მისი ემპირიული დადასტურების (confirmation) ან უარყოფის (infirmitien) მეთოდით განისაზღვრება. გამონაკლისს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ლოგიკისა და მათემატიკის დებულებები წარმოადგენენ. ემპირიული დადასტურება ან უარყოფა ლოგიკურ პოზიტივიზმში გაგებულია, როგორც რედუქცია ცდაში უშუალოდ მოცემულზე. ყოველი აზრიანი წინადადება გაგებულია აქ როგორც წინადადება, რომლის გაოთხარგმნაც შეიძლება ცდაში უშუალოდ მოცემულობის გამომთქმელ წინადადებაზე; ანუ, როგორც ქუაინი ამბობს, ყოველი აზრიანი წინადადება ეკვივალენტურაა გარკვეული ლოგიკური კონსტრუქციისა, რომელიც უშუალოდ

აღწერს ცდას. ასეთ თვალსაზრისს ქუაინი „რადიკალურ რედუქციონიზმს“ უწოდებს.

თავისთავად ცხადია, რომ ყველა აზრიათი წინადადების (და მით უმეტეს ისეთი ზოგადი თეორიული დებულებების, რომლებიც, ვთქვათ, ფიზიკის ან რომელიმე სხვა მეცნიერების კანონებს გამოთქვამენ) დაყვანა ცდაში უშუალოდ მოცემულობაზე პრინციპულად შეუძლებელია. ამიტომაც, თეორიული დებულებების გრძნობად მოცემულობაზე დაყვანის სიძნელეებმა „რადიკალური რედუქციონიზმიდან“ დახვევა გამოიწვია. ვერიფიკაციის პრინციპი სხვა პრინციპებით (პოპერის „ფალსიფიკაციის მეთოდი“, კარნაპის „დადასტურების“ ცნება და ა. შ.) შეიცვალა. მაგრამ ყველა მათ აერთიანებს საერთო მოთხოვნა, რომ დებულებები, რომლებიც სინამდვილეს ეხებიან, დაყვანილ იქნენ ცდაში უშუალოდ მოცემულობაზე. „რედუქციის ცნება, — აღნიშნავს ქუაინი, — შემონახულია იმისათვის, რომ ყოველ დებულებას, ან ყოველ სინთეზურ დებულებას დაუკავშირდეს შესაძლებელ გრძნობად მოვლენათა განსაკუთრებული უბანი ისე, რომ ნებისმიერი მათგანის ზღომილება ზრდიდეს დებულების ჭეშმარიტების ალბათობას და მათ აგრეთვე დაუკავშირდეს შესაძლებელ გრძნობად მოვლენათა სხვა განსაკუთრებული უბანი, რომლის ზღომილებანიც შეამცირებენ ამ ალბათობას“¹.

რედუქციის ცნება ნაგულისხმევია იმის დამყვებაში, რომ შესაძლებელია ყოველი ცალკე აღებული დებულების დადასტურება ან უარყოფა. რედუქციის პრინციპი — ლოგიკურ პოზიტივიზმში მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფის პრინციპთან არის დაკავშირებული. „სანამ ენაში მნიშვნელოვნაა მიჩნეული დებულების დადასტურება და უარყოფა, — აღნიშნავს ქუაინი, — იგი ასეთად (მნიშვნელოვნად) ჩანს მხოლოდ გარკვეული სახის დებულებისათვის, რომელიც ცარიელად დასტურდება ფაქტის ძალით; ასეთი დებულება არის ანალიზური“².

დებულების ჭეშმარიტება საერთოდ დამოკიდებულია როგორც ენაზე, ისე არაენობრივ ფაქტზე. იქ სადაც არაენობრივი ანუ ფაქტიური კომპონენტი წელს უდრის, დებულება ანალიზურია. ქუაინის აზრით, უმართებულოა მეცნიერების ცალკეული დებულებების ემპირიული შემოწმება, მათი დაყვანა ცდაზე. ამის გამო მას უმართებულოდ მიაჩნია მეცნიერების დებულებების გარკვეული კლასის გამოყოფა, როგორც ემპირიული (სინთეზური) დებულებებისა, რომლებიც ცდით მოწმდებიან, ანალიზური დებულებებისაგან განსხვავებით. უაზრობაა ამ აზრით ლაბარაკი ნებისმიერი ინდივიდუალური დებულების ლინგვისტური და ფაქტიური კომპონენტების თაობაზე. მხოლოდ მეცნიერებას, მის ერთიანობაში აღებულს, გააჩნია ეს ორმაგი დამოკიდებულება ენაზე და ცდაზე. მთელ ცოდნას ქუაინი განიხილავს, როგორც ადამიანის მიერ შექმნილ ერთიან სისტემას ან უბანს, რომელიც ცდასთან „კონფლიქტში“ მოდის თავისი „პერიფერიით“. კონფლიქტი ცდასთან პერიფერიაზე იწვევს სისტემის (უბნის) შიდა ნაწილების გადაკეთებას. სისტემის ერთი დებულებების გადაფასება იწვევს მეორე დებულებების გადაფასებას, მათ შორის ლოგიკური ურთიერთკავშირების არსებობის გამო. წინააღმდეგობა ცდასთან პერიფერიაზე იწვევს ახალ შეწ-

¹ K. Quine. Two Dogmas of Empiricism, «From a Logical point of view», Cambridge, 1953, p.p. 40-41.

² იქვე, 33-41.

ყოფას, შეგუებას სისტემის შიგნით. ამიტომაც სისტემის პერიფერია მუდმივად უნდა მოდიოდეს შესაბამისობაში ცდასთან.

„თუ ეს თვალსაზრისი მართებულია, — აღნიშნავს ქუაინი, — მაშინ შეცდომაა ლაპარაკი ცდისეული დებულებების ემპირიულ შინაარსზე; განსაკუთრებით მაშინ, თუ იგი არის დებულება, რომელიც საერთოდ დაშორებულია სისტემის ცდისეული პერიფერიიდან. გარდა ამისა უაზრობაა ზღვარის მონახვა სინთეზურ დებულებებსა, რომლებიც ცდაზე დამოკიდებულად ითვლებიან, და ანალიზურ დებულებებს შორის, რომლებიც ასეთად არ ითვლებიან“³.

ამასთანავე ქუაინი თვლის, რომ ცოდნის სისტემა ისე განისაზღვრება ცდით, რომ არსებობს საკმაოდ დიდი თავისუფლება იმის არჩევანისა თუ რომელი დებულებები გადაფასდეს საწინააღმდეგო ცდის შუქზე. სპეციფიკური ცდები უშუალოდ არ უკავშირდებიან გარკვეულ სპეციფიკურ დებულებებს სისტემის შიგნით. ასეთი კავშირი არსებობს მხოლოდ არაპირდაპირ გარკვეული წინასწარობის სახით ცდასა და ცოდნის სისტემას როგორც მთელს შორის; უფრო მეტიც, ქუაინი თვლის, რომ, თუ საკმაოდ მნიშვნელოვანი დაუსტებები იქნა შეტანილი სისტემაში, ნებისმიერი დებულება შეიძლება მიჩნეულ იქნას ქეშმარიტად. ასეთი დაუსტებებისა და ცვლილებების შედეგად მიიჩნევის იგი კვლევის მიერ ბტოლომეს, აინშტაინის მიერ ნიუტონისა და დარვინის მიერ არისტოტელეს სისტემების შეცვლას.

მეცნიერების ზოგიერთი დებულება, — ვთქვათ, ფიზიკური ობიექტების შესახებ, — ქუაინის აზრით არ აიხსნებიან ცდით, მაგრამ ისინი განსაკუთრებით მოსახერხებელნი არიან ცდის ასახსნელად და ამასთანავე — გარკვეული შერჩევის გზით: ერთი ერთი სახის ცდისთვის, მეორე კი მეორე სახისთვის. ასეთ, სპეციფიკური ცდის ასახსნელად მოსახერხებელ დებულებებს, ქუაინი ცოდნის სისტემის პერიფერიასთან ახლომდებარე დებულებებად მიიჩნევს.

ფიზიკის, ლოგიკის ან ონტოლოგიის თეორიული დებულებები არაფრით არ განსხვავდებიან მეცნიერების სხვა დებულებებისაგან, თუ არა თავისი ადგილით ცოდნის სისტემაში. ასეთი დებულებები შეიძლება მოაზრებულნი იქნან როგორც ცოდნის სისტემის ცენტრალურ ნაწილში განლაგებული დებულებები, რომლებიც ყველაზე მეტად არიან დაშორებულნი პერიფერიიდან. ცოდნის სისტემას ქუაინი მეცნიერების კონცეპტუალურ სქემას (conceptual scheme) უწოდებს, რომელიც, მისი აზრით, მოცემული ცდის საფუძველზე მომავალი ცდის წინასწარხედვის საშუალებას წარმოადგენს.

ფიზიკური ობიექტები გარკვეულ სიტუაციაში კონცეპტუალურად არიან შემოტანილნი, როგორც მოხერხებული პროსტულატები, რომლებიც ებისთემოლოგიური თვალსაზრისით შეიძლება ჰომეროსის ლმერთებთან იქნან შედარებულნი. ებისთემოლოგიური დაფუძნების თვალსაზრისით, ფიზიკური ობიექტები და ლმერთები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ხარისხით და არა გვარეობით. ორივე სახის არსებანი ჩვენს გაგებაში შემოდინან მხოლოდ როგორც კულტურული პოსტულატები. ფიზიკური ობიექტების მითი ებისთემოლოგიური თვალსაზრისით უფრო უკეთესია ვიდრე სხვა მითები იმ აზრით, რომ იგი ცვალებადი ცდის სტრუქტურის დამუშავების უფრო ეფექტურ საშუალებას წარმოადგენს⁴.

³ იქვე, გვ. 43.

⁴ იქვე, გვ. 44.

ასეთსავე მითს (პოსტულატს) წარმოადგენს, ქუაინის აზრით, მაგალითად, კლასი მათემატიკისათვის. ქუაინი ეთანხმება კარნაპის აზრს იმის შესახებ, რომ, როდესაც მათემატიკაში ვმსჯელობთ კლასის, მიმართების ან თვისების შესახებ, საკითხი დაისმის არა ფაქტიური ვითარების, ან ფაქტის არსების შესახებ, არამედ მეცნიერების მოხერხებული ენობრივი ფორმის, მოხერხებული კონცეპტუალური სქემის ან ჩარჩოს შესახებ. ნაგრამ კარნაპისაგან ვანსხვავებით, იგი მოითხოვს, რომ იგივე იქნას დაშვებული მეცნიერული ჰიპოთეზების მიმართ, საერთოდ. თუ კარნაპი, ლუისი და სხვები ირჩევენ პრაგმატისტულ გზას ლინგვისტური ფორმების ანუ მეცნიერული ჩარჩოების არჩევის საკითხში, ამასთანავე ისე, რომ მათი პრაგმატიკაში „ანალიზურობისა და სინთეზურობის მოჩვენებითს ზღვარზე ჩერდება“, ქუაინი უარყოფს ასეთი ზღვარის არსებობას და მოითხოვს პრაგმატიკის გავრცელებას მეცნიერების ყველა თეორიულ დებულებაზე.

რა შეიძლება ითქვას ქუაინის თვალსაზრისის შესახებ მეცნიერული ცოდნის ემპირიული დაფუძნების საკითხთან დაკავშირებით? რაშია იგი მართალი და რაში არა? როგორც აღინიშნა, ქუაინი უარყოფს მეცნიერების ცალკეული დებულებების ემპირიული შემოწმების მოთხოვნას და ამ საფუძველზე მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფას. მისი თვალსაზრისით, ცდისეულ შემოწმებას ექვემდებარებიან მეცნიერების არა ცალკეული დებულებები, არამედ მეცნიერების დებულებათა სისტემა მთლიანად. ამ აზრით ემპირიული დაფუძნება, საბოლოო ანგარიშით, მეცნიერების ყველა დებულებას გააჩნია და ამიტომაც, ცდისეული გამართლებების საფუძველზე ცოდნის დაყოფა ემპირიულ (სინთეზურ) და თეორიულ (ანალიზურ) ცოდნად, რასაც ადგილი აქვს ნეობოზიტივიზმში, უმართებულოდ მიაჩნია. ქუაინი მართალია, როდესაც მეცნიერების როგორც დებულებათა გარკვეული სისტემის ცდისეულ გამართლებას მოითხოვს და ამის საფუძველზე, საბოლოო ანგარიშით, მეცნიერების ყველა დებულების ემპირიული დაფუძნების შესაძლებლობას აღიარებს; იგი მართალია, აგრეთვე, იმაშიც, რომ უმართებულოა ცდისეული დაფუძნების საფუძველზე ცოდნის დაყოფა ემპირიულ (სინთეზურ) და თეორიულ (ანალიზურ) ცოდნად, რადგან საბოლოოდ ყოველგვარ ცოდნას გააჩნია ცდისეული გამართლება.

ქუაინი არ უნდა იყოს მართალი, როდესაც მეცნიერების ცალკეული დებულებების ცდისეული შემოწმების შესაძლებლობას და, ამდენად, ასეთი შემოწმების მოთხოვნასაც უარყოფს. რა თქმა უნდა, სინამდვილის გარკვეული მხარის შესახებ რამდენადმე სრული ცოდნა დებულებათა მთელი სისტემით გამოითქმის; ერთი დებულება არ გამოთქვამს და ვერც გამოთქვამს ასეთი მხარის ყველა თვისებურებას, ვერ ასახავს მას მთლიანად. მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, თითქოს ყოველგვარი ცოდნა ან ყოველგვარი ქვეშეობრივება მხოლოდ დებულებათა სისტემით უნდა გამოითქვას. არსებობს ესეთი ცოდნა ან ისეთი ქვეშეობრივებაც, რომელიც ცალკეული დებულებებით შეიძლება გამოითქვას; მაგალითად, იმის ცოდნა, რომ ვარდი არის წითელი, ან ლითონი არის ელექტრობის გამტარი, რომ $2 \times 2 = 4$, ან კვადრატი არის ტოლფერდა მართკუთხედი და ა. შ. ცალკეული დებულებებით გამოითქმის და, ამდენად, ასეთი დებულებების ემპირიული შემოწმებაც და გამართლებაც უნდა იყოს შესაძლებელი. ამიტომაც არ არის სწორი მტკიცება, თითქოს ცალკეული დებულებები არ ექვემდებარებოდნენ

ცდისეულ შემოწმებას, უმართებულთა ცალკეული დებულების ემპირიული შემოწმების მოთხოვნის უარყოფაც.

ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ ქუაინი საკითხს მეცნიერების ემპირიული დაფუძნების საფუძველზე ცოდნის ემპირიულ (სინთეზურ) და თეორიულ (ანალიზურ) ცოდნად დაყოფის უმართებულობის შესახებ უფრო თანმიმდევრული კონვენციონალიზმისა და პრაგმატიზმის პოზიციებიდან წყვეტს. „გრძნობადი ცდის განუწყვეტელი ნაკადის ზემოქმედების შედეგად“. მეცნიერების თეორიული დებულებები, მეცნიერული სისტემა გარდაიქმნება წმინდა პრაგმატიკული მოსაზრებების საფუძველზე. თუ კარნაბი და სხვები კონვენციონალიზმს და პრაგმატიზმს ავრცელებენ ანალიზურ დებულებებზე, ჩერდებიან რა „ანალიზურობისა და სინთეზურობის მოჩვენებითს ზღვარზე“, ქუაინი, ასეთი ზღვრის არსებობის უარყოფით, მას მთელ მეცნიერულ ცოდნაზე ავრცელებს.

ქუაინი მართალია, როდესაც უარყოფს ანალიზურ დებულებათა—როგორც არაცდისეულ დებულებათა კლასის—გამოყოფას, მაგრამ იგი არ უნდა იყოს მართალი, როდესაც ამის საფუძველზე უარყოფს საერთოდ ანალიზურ და სინთეზურ მსჯელობებს შორის განსხვავებას. „გრძნობადი ცდის განუწყვეტელი ნაკადის ზემოქმედების შედეგად“, საბოლოო ანგარიშით, ცოდნის სისტემის ყველა დებულებები იცვლებიან. ამის საფუძველზე, ქუაინის მიხედვით, გამოდის, რომ არ არსებობს განსხვავება ემპირიულ, ფაქტის გამომთქმელ დებულებებსა და აუცილებელი კავშირების გამომთქმელ დებულებებს შორის; ე. ი. მეცნიერების თეორიული დებულებები იმავე რიგის დებულებებს წარმოადგენენ რასაც ფაქტის გამომთქმელი დებულებები. ეს კი უკვე აღარ არის მართალი. მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერული ცოდნის სისტემას ცდისეული საფუძველი გააჩნია. მაინც არსებობს განსხვავება ემპირიული, შემთხვევითი კავშირების გამომთქმელ დებულებებსა და თეორიული, აუცილებელი კავშირების გამომთქმელ დებულებებს შორის; დებულებების ასეთი განსხვავების საფუძველი უნდა ვეძებოთ იმ ობიექტური კავშირების ხასიათში, რომლებიც ამ დებულებებში აისახებიან. არსებითი მომენტი აქ სწორედ ის არის, რომ მეცნიერული ცოდნის სისტემის აგება არ წარმოადგენს მხოლოდ თავისუფალი შეთანხმების ან არჩევანის შედეგს, — როგორც ეს ქუაინს ჰგონია.

ცოდნის სისტემა უკვე თავისი სტრუქტურით ასახავს ობიექტური სინამდვილის კავშირებს შორის არსებულ გარკვეულ თანადობას. რაც უფრო ზოგადია სინამდვილის კავშირ-ურთიერთობათა ხასიათი, მით უფრო ფართოა ამ კავშირების გამომთქმელი დებულებების მიყენების სფერო, მით უფრო „ცენტრალური“ ადგილი უჭირავთ ასეთ დებულებებს ცოდნის სისტემაში. სინამდვილის უზოგადესი და აუცილებელი კავშირ-მიმართებების ასახვა გვაძლევს მეცნიერული ცოდნის ისეთ სფეროებს, რომლებიც ყველაზე მეტად არიან დამორბეულნი ცდიდან იმ აზრით, რომ არ არიან დამოკიდებულნი ყოველ კონკრეტულ, ცალკეულ ცდაზე, საგნებსა და მოვლენებს შორის არსებულ სპეციფიკურ კავშირ-მიმართებების ხასიათზე. ამიტომაც, ემპირიული და თეორიული ცოდნის ურთიერთობის პრობლემა უშუალოდ უკავშირდება მეცნიერული ცოდნის სისტემის აგების პრობლემას. მაგრამ, მეორე მხრივ, თუ დებულების ადგილი მეცნიერული ცოდნის სისტემაში განსაზღვრულია ობიექტური სინამდვილის კავშირ-ურთიერთობის ხასიათით, რომელსაც ეს დებულება ასახავს, მაშინ ამ დებულების ადგილიც მეცნიერული ცოდნის სისტემაში რაღაცას უნდა ლა-

პრაკობდეს მის მიერ ასახულ კავშირ-ურთიერთობის ხასიათზე. დებულებები, რომლებიც ცოდნის მოცემულ სისტემაში საყოველთაობით და აუცილებლობით ხასიათდებიან ანალიზურნი იქნებიან, ხოლო ის დებულებები რომლებიც ცოდნის მოცემულ სისტემაში მოკლებულნი არიან ასეთ ხასიათს, იქნებიან სინთეზურნი. აქ ჩანს ანალიზურობისა და სინთეზურობის პრობლემის კავშირი თეორიული და ემპირიული ცოდნის ურთიერთობის პრობლემასთან.

ამოცანას შეადგენს სწორედ ცოდნის ისეთი სისტემის აგება, სადაც ლოგისური საშუალებებით იქნებოდა გამოხატული განსხვავება თეორიულ და ემპირიულ ცოდნას შორის. ამ ამოცანის გადაწყვეტას ცდილობს, გარკვეული აზრით, ლოგიკური ემპირიზმიც, როდესაც იგი ცოდნის მოცემული სისტემის დებულებებს ანალიზურ და სინთეზურ დებულებებად ყოფს.

უ. ქუაინის შეხედულებები ანალიზურობის შესახებ. როგორც უკვე აღვნიშნეთ შესავალში, ქუაინის მიერ მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფის უმართებულობის ჩვენების მეორე გზას ანალიზურობის ცნების ლოგიკური განსაზღვრების შეუძლებლობის ჩვენება წარმოადგენს. ამ მიზნით იგი განიხილავს ანალიზურობის ცნების სხვადასხვა განსაზღვრებებს და აჩვენებს, რომ ასეთი განსაზღვრების დროს აუცილებელი ხდება მნიშვნელობის, სინონიმურობის, ურთიერთჩაისმის, განსაზღვრების და სემანტიკური წესის ცნებების გამოყენება, რომლებიც არანაკლებ განმარტებას მოითხოვენ, ვიდრე თვით ანალიზურობის ცნება. ამის საფუძველზე იგი მსჯელობების ანალიზურად და სინთეზურად დაყოფის უარყოფამდე მიდის.

მოდერება ანალიზური და სინთეზური მსჯელობების შესახებ კანტის სახელთანაა დაკავშირებული. კანტი ანალიზურს უწოდებს მსჯელობას, სადაც მსჯელობის სუბიექტს მიეწერება პრედიკატი, რომელიც იგულისხმება (იმპლიციტურად) სუბიექტში. ასეთი მსჯელობის დანიშნულებას კანტი იმაში ზედავს, რომ იგი აზუსტებს, განმარტავს მოცემული ცნების მნიშვნელობას. ანალიზური მსჯელობა, კანტის აზრით, კი არ აფართოებს ჩვენ ცოდნას, არამედ უკვე მოცემული ცოდნის განმარტების დაზუსტებას იძლევა. ამიტომაც, ასეთი მსჯელობებისაგან განსხვავებით, სინთეზურია მსჯელობა, სადაც სუბიექტს მიეწერება პრედიკატი, რომელიც არ იგულისხმება მის მნიშვნელობაში და არ შეიძლება მიღებულ იქნას სუბიექტის მნიშვნელობის ანალიზით. ასეთ მსჯელობაში სუბიექტს მისგან განსხვავებული პრედიკატი აქვს მიწერილი. სინთეზური მსჯელობის დანიშნულებას კანტი ცოდნის განმარტებაში კი არა, მის გაფართოებაში ზედავს. ამიტომაც სინთეზურ მსჯელობებს, სხვანაირად, ცოდნის გამაფართოებელ მსჯელობებს უწოდებს.

კანტი ანალიზურობის მეორენაირ განსაზღვრებასაც იძლევა. ანალიზურია მსჯელობა, რომელიც წინააღმდეგობის შეუძლებლობის კანონს ემყარება, ანუ რომლის უარყოფასაც წინააღმდეგობამდე მივყავართ. უკვე ცნებაშია მოცემული მსჯელობის ყველა პირობა, საქმითაა მხოლოდ ამ ცნებიდან პრედიკატის „გამოყოფა“ წინააღმდეგობის შეუძლებლობის კანონის შესაბამისად. ამაში განსაზღვრა, როგორც ისეთი მსჯელობისა, რომლის უარყოფაც კონტრადიქციაა, ქუაინის აზრით, ნაკლებ განმარტებითს ღირებულებას შეიცავს, რადგანაც ეს განსაზღვრება ანალიზურობისა კონტრადიქციის ცნებას ემყარება, რომელიც ისევე განსასაზღვრია, როგორც თვით ანალიზურობის ცნება.

ანალიზურობის კანტისეული გაგება ორ არსებით ნაკლს შეიცავს: ჯერ ერთ-

თი, იგი ლოგიკის მხოლოდ მოცულობით გაგებას ემყარება და, მეორეც, ანალიზურ მსჯელობათა კლასს მხოლოდ სუბიექტ-პრედიკატული მსჯელობების კლასით შემოფარგლავს. ასეთი თვალსაზრისის შეზღუდულობა უკვე ლოგიკის მოცულობითი გაგების ფარგლებშიც იჩენს თავს. რამდენადაც, კანტის მიხედვით, ანალიზურია მსჯელობა, რომლის პრედიკატიც მსჯელობის სუბიექტში იფულისხმება, ამდენად გაუგებარი რჩება—შეიძლება თუ არა ანალიზური იყოს არა სუბიექტ-პრედიკატული ტიპის მსჯელობა, ვთქვათ, გაყოფითი, ჰიპოთეზური ან სხვა ტიპის მსჯელობა. ამ მხრივ აღსანიშნავია ლაიბნიცის თვალსაზრისი, რომელთანაც უკვე დგას ანალიზურობის პრობლემა. ამასთან, ანალიზურობის ლაიბნიციისეული გაგება არ იზღუდება არც ლოგიკის მოცულობითი გაგებით და არც მსჯელობათა სუბიექტ-პრედიკატული სტრუქტურით. მისთვის გაყოფითი, ჰიპოთეზური და სხვა მსჯელობებიც „შეიძლება იყვნენ იგივეობრივი ტიპის“ მსჯელობები. იგივეობრივი ტიპის ჭეშმარიტებების მაგალითებად მას შემდეგი მსჯელობები მოყავს: „ტოლკვერაა მართკუთხედი არის მართკუთხედი“, „თუ A არის არა B, მაშინ აქედან გამომდინარეობს რომ A არის არა B“ და ა. შ. ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ ლაიბნიცი გონების ჭეშმარიტებებს განიხილავდა როგორც აუცილებელს და როგორც იგივეობრივს. მამასადამე, ლაიბნიცი იგივეობრივ ჭეშმარიტებებს უწოდებს იმას, რასაც თანამედროვე ლოგიკაში ანალიზური დებულებები ანუ ტაგტოლოგიები ეწოდება.

როგორც ვხედავთ, ანალიზურობის ცნება ლაიბნიცთან უფრო ფართოა ვიდრე კანტთან, მაგრამ ლაიბნიცი ერთმანეთისაგან არ განასხვავებს ემპირიული, შემთხვევითი და თეორიული, აუცილებელი ჭეშმარიტებების პრობლემას სინთეზურობისა და ანალიზურობის პრობლემისაგან. მისთვის ყველა აუცილებელი ჭეშმარიტება დაიყვანება გონების ჭეშმარიტებებზე, რადგან ყველა ფაქტიური ჭეშმარიტება შემთხვევითია.

კანტის დამსახურება ანალიზურობის ცნების შემოტანაში კი არ მდგომარეობს, არამედ იმაში, რომ მან ემპირიულის (აპოსტერიორულის) და თეორიულის (აპრიორულის) ურთიერთობის პრობლემა განასხვავა სინთეზურისა და ანალიზურის ურთიერთობის პრობლემისაგან. თუ ლაიბნიცისათვის ემპირიულის და თეორიულის ურთიერთობის პრობლემა სინთეზურისა და ანალიზურის იგივეობრივია, კანტისთვის არც ყოველი აპრიორულია (თეორიული) ანალიზური და არც ყოველი სინთეზური აპოსტერიორული (ემპირიული). კანტის მიხედვით, ცდა არ იძლევა „მკაცრ საყოველთაოობას“, მას მხოლოდ შედარებითი საყოველთაოობის მოცემა შეუძლია ინდუქციის საშუალებით. ცდა არც აუცილებლობას იძლევა, ამიტომაც ცდისეული ანუ ემპირიული დებულებები მოკლებულნი არიან აუცილებლობის ხასიათს.

ანალიზური მსჯელობების დამყარება ცდაზე უაზრობაა, რადგან ასეთი მსჯელობის მისაღებად ცნების მნიშვნელობის ანალიზი სავსებით საკმარისია. ამიტომაც ანალიზური მსჯელობები ცდისეულ გამართლებას არ მოითხოვენ.

ყველა ემპირიული მსჯელობა სინთეზურია, რადგან ისინი ცოდნას აფართოებენ. მაგრამ არც თუ ყოველი სინთეზური მსჯელობა არის, ამავე დროს, ემპირიული. არსებობენ, აგრეთვე, სინთეზური მსჯელობები — აპრიორი. ასეთია მათემატიკის დებულებები, რომლებსაც აუცილებელი ხასიათი აქვთ. ამიტომ ისინი არ შეიძლება იყვნენ ემპირიული დებულებები. მეორე მხრივ, ეს დებულებები აფართოებენ ჩვენს ცოდნას, ამდენად სინთეზურნი არიან და არა ანალიზურნი.

მამასადამე, არსებობენ ისეთი დებულებებიც, რომლებიც აპრიორულნი (თეორიული) არიან, მაგრამ არა ანალიზურნი. იმის კვლევა, თუ არის შესაძლებელი სინთეზური მსჯელობები აპრიორი, კანტის „წმინდა გონების კრიტიკის“ ძირითად პრობლემას შეადგენს.

როგორც აღვნიშნეთ, მსჯელობების დაყოფას სინთეზურად და ანალიზურად ნეოპოზიტივიზმშიც აქვს ადგილი. კარნაპს, მაგალითად, ანალიზური ესმის კანტისეული აზრით. მაგრამ ანალიზური მსჯელობები მისთვის, კანტისაგან განსხვავებით, თეორიულის იგივეობრივია. სინთეზური მსჯელობები კი მხოლოდ ემპირიული, ცდისეულია. ამდენად, კარნაპი ემპირიულისა და თეორიულის პრობლემას, ერთი მხრივ, და სინთეზურისა და ანალიზურის პრობლემას, მეორე მხრივ, ლაიბნიცის მსგავსად არ განასხვავებს ერთმანეთისაგან.

თუ შევხედვით ანალიზურობის კანტისეული გაგების იმ შეზღუდულობას, რომელზედაც ზევით ვილაპარაკეთ, მაშინ ანალიზურობის ცნება ახლებურად შემდეგნაირად შეიძლება განისაზღვროს: „დებულება ანალიზურია, როდესაც იგი ქეშმარიტია მნიშვნელობის საფუძველზე და დამოუკიდებელია ფაქტისაგან“⁵. ქუაინი იღებს ამ განსაზღვრებას და ცდილობს მნიშვნელობის ცნების ანალიზის გზით აჩვენოს, თუ რამდენად მართებული განსაზღვრებაა იგი.

რა არის მნიშვნელობა? ხომ არ არის იგი ის, რაც სახელით აღინიშნება? ამ კითხვაზე ქუაინი უარყოფითად პასუხობს. ფრეგეს მაგალითები — „დილის ვარსკვლავისა“ და „საღამოს ვარსკვლავისა“ შესახებ, აგრეთვე რასელის მაგალითები — „ვალტერ სკოტისა“ და „ვევერლეის ავტორისა“ შესახებ მიუთითებენ იმ ვარაუდზე, რომ ტერმინები შეიძლება ერთი და იმავე საგნის (რეფერენტის) სახელეგს წარმოადგენდნენ, მაგრამ განსხვავდებოდნენ მნიშვნელობებით. ასეთი განსხვავება სახელის მნიშვნელობასა და აღსანიშნ საგანს (რეფერენტს) შორის აბსტრაქტულ სახელებშიც შეინიშნება: მაგალითად, ტერმინები — „9“ და „პლანეტათა რიცხვი“ — ერთი და იმავე აბსტრაქტულ ობიექტს აღნიშნავენ, მაგრამ თავისი მნიშვნელობებით განსხვავდებიან. როგორც კონკრეტული, ისე აბსტრაქტული ერთეული ტერმინების შემთხვევაში, ტერმინებს ერთი და იგივე მნიშვნელობა რომ ჰქონოდათ, მაშინ მათი იგივეობის გამომთქმელი დებულების (ვთქვათ, „დილის ვარსკვლავი არის საღამოს ვარსკვლავი“) მიღება მნიშვნელობის ანალიზის საფუძველზე უნდა ყოფილიყო შესაძლებელი და არა, ვთქვათ, ასტრონომიული დაკვირვების საფუძველზე. რადგან ასეთი დებულებების ქეშმარიტება დამოკიდებულია ფაქტზე და არა მის მნიშვნელობაზე, ამიტომაც მნიშვნელობა განსხვავდება რეფერენტისაგან. მნიშვნელობა არ უნდა იქნას გაიგივებული აგრეთვე ექსტენსიასთან: „გულის მქონე არსება“ და „თირკმელის მქონე არსება“ შეიძლება იგივეობრივი იყვნენ ექსტენსიით, მაგრამ განსხვავებულნი მნიშვნელობით.

ქუაინი სამართლიანად მიუთითებს იმ ვარაუდზე, რომ მნიშვნელობა არ შეიძლება გაგებულ იქნას როგორც რეფერენტი, რომ მნიშვნელობა და რეფერენტი სხვადასხვაა. ამის შემდეგ სავსებით ბუნებრივია, რომ დაისვას კითხვა: რა ტიპის ობიექტია მნიშვნელობა? ხომ არ არის იგი იდეა პლატონური აზრით, ან გონების იდეა, ან კიდევ სხვა რამ? ხომ არ წარმოადგენს მნიშვნელობა რაღაც შუალედურ ობიექტს რეფერენტსა და ენობრივ გამოსახულებას შორის? ეს საკითხები ქუაინს სადავო საკითხებად მიაჩნია. ქუაინი უარყოფს მნიშვნელო-

⁵ იქვე, გვ. 21.

ბის, როგორც რაღაც შუალედური ობიექტის, არსებობას, მისთვის მნიშვნელობაზე—როგორც ასეთზე (შუალედურ ობიექტზე)—ლაპარაკი უაზრობაა. ქუაინის მნიშვნელობას არც იდეალ (პლატონური აზრით) მიიჩნევს და არც იდეალურ (აზრისეულ) ობიექტად. მიუხედავად ამისა ეს გარემოება მას ხელს არ უშლის ილაპარაკოს ენობრივი გამოსახულებით მნიშვნელობაზე (აზრიანობაზე). იგი სავსებით უფლებამოსილად თვლის თავისთვის ამტიკოს ფაქტი, რომ მოცემული ლინგვისტური გამოსახულება აზრიანია. ეს, ქუაინის მიხედვით, ლინგვისტური „ფაქტის პირველადი და შეუცვლელი არსია“⁶.

მაშასადამე, თუ მნიშვნელობა არ წარმოადგენს ენობრივი გამოსახულებიდან განსხვავებულ ობიექტს, თუ იგი ლინგვისტური გამოსახულების როგორც „ფაქტის პირველადი და შეუცვლელი არსია“, მაშინ, მართლაც, მასზე და მის სინონიმურობაზე ლაპარაკი სხვას არაფერს უნდა ნიშნავდეს, თუ არა ლინგვისტური ფორმების სინონიმურობაზე ლაპარაკს. „როგორც კი მნიშვნელობის თეორია, — აღნიშნავს ქუაინი, — მკვეთრად იმიჯნება რეფერენტის თეორიისაგან, შემდგომ ნაბიჯს შეადგენს მნიშვნელობის თეორიის საქმედ ვალიაოთ ლინგვისტური ფორმების სინონიმურობა და დებულებათა ანალიზურობა; მნიშვნელობა კი, როგორც გაუგებარი შუალედური ობიექტი, შეიძლება უარყოფილი იქნას“⁷.

როგორც ვხედავთ ქუაინი იმ მართებულ დებულებიდან, რომ მნიშვნელობა არ არის ალსანიშნის (რეფერენტის) იგივეობრივი, უმართებულო დასკვნას აკეთებს, თითქოს მნიშვნელობათა იგივეობის პრობლემა არის ლინგვისტურ-ფორმათა იგივეობის (სინონიმურობის) პრობლემა. ამიტომ იგი თავს ანებებს მნიშვნელობის ცნების შემდგომ კვლევას და გადადის ანალიზურობის ცნების ისეთ განსაზღვრებაზე, რომელიც სინონიმურობის ცნებას ემყარება.

ქუაინი ანალიზურ მსჯელობათა კლასში ორ ქვეკლასს განასხვავებს. მათგან პირველი კლასის მსჯელობებს იგი ლოგიკურ ქეშმარიტებებს უწოდებს, რომლებიც ტიპურად შემდეგი სახის მსჯელობით შეიძლება იქნას გამოთქმული:

1) უცოლო მამაკაცი არ არის ცოლიანი.

ამ ტიპის მსჯელობის დამახასიათებელ თავისებურებას ქუაინი იმაში ხედავს, რომ ეს მსჯელობა ქეშმარიტია არა მხოლოდ მოცემული ინტერპრეტაციის შემთხვევაში, არამედ ყოველთვის „მამაკაცისა“ და „ცოლიანის“ ნებისმიერი ინტერპრეტაციის დროს. ამიტომ, ქუაინი ლოგიკურ ქეშმარიტებას განსაზღვრავს როგორც „დებულებას, რომელიც ქეშმარიტია და რჩება ქეშმარიტად მისი კომპონენტების ყველა ინტერპრეტაციის შემთხვევაში, გარდა ლოგიკური მუდმივებისა“⁸.

მეორე კლასის ანალიზური მსჯელობების ტიპურ მაგალითს შემდეგი დებულება წარმოადგენს:

2) მარტოხელა არ არის ცოლიანი.

ამ სახის მსჯელობის დამახასიათებელ თავისებურებად ქუაინს მიჩნია ის, რომ ეს მსჯელობა შეიძლება დაყვანილ იქნას ლოგიკურ ქეშმარიტებაზე—ერთი გამოსახულების ნაცვლად მისი სინონიმური გამოსახულების ჩასმის შედეგ-

⁶ W. Quine, «On What There is», «From a logical point of View», Cambridge, 1953, p. 11.

⁷ W. Quine, «Two Dogmas of Empiricism», p. 22.

⁸ იქვე, გვ. 22—23.

გად. ამიტომაც (2) შეიძლება დაიფიქსირებოდეს (1)-ზე, თუ „მარტოხედიანობის“ ნაცვლებით „უცოლო მამაკაცით“. მაგრამ ქუაინის აზრით, ეს მეორე კლასის ანალიზური მსჯელობებისა (და, მასთან ერთად, ანალიზურობა საერთოდ) ჯერ კიდევ მოითხოვს დახასიათებასა და გარკვევას, რადგან იგი ემყარება სინონიმურობის ცნებას, რომელიც თვითონ გასარკვევია.

თუ შესაძლებელი გახდა ორი ლინგვისტური ფორმის სინონიმურობის კრიტერიუმის დადგენა, მაშინ ეს შესაძლებელს გახდის დებულების ანალიზურობის განსაზღვრებასაც; რადგან, თუ ორი ტერმინი სინონიმურია, მაშინ მათი იგივეობის გამოთქმელი დებულება ანალიზური იქნება.

რა შეიძლება იყოს ორი ლინგვისტური ფორმის სინონიმურობის კრიტერიუმი? რის საფუძველზე ვადგენთ ჩვენ, რომ, ვთქვათ, „მარტოხელი“ განისაზღვრება როგორც „უცოლო მამაკაცი“ განსაზღვრება ხომ არ იძლევა მნიშვნელობათა იგივეობის დადგენის შესაძლებლობას? — ამის გარკვევის მიზნით ქუაინი განსაზღვრავს სამ სახეს განიხილავს: პირველი, როდესაც განმსაზღვრელი წარმოადგენს განსასაზღვრის პირდაპირ გადმოცემას ახალ ჩანაწერში; მეორე, როდესაც განმსაზღვრელი როგორც ექსპლიკატი, შეიძლება აღმჯობესებდეს განსასაზღვრის აღრიხედელ ხმარებას და მესამე, როდესაც განმსაზღვრელი შეიძლება იყოს ახლად შექმნილი ჩანაწერი — „აღჭურვილი ახალი მნიშვნელობით აქ და ახლა“.

პირველი ორი სახის განსაზღვრების ანალიზი მიუთითებს იმ გარემოებას, რომ ისინი კი არ იძლევიან (ქმნიან) სინონიმურობას, რომელიც ანალიზურობის საფუძველია და ანალიზური მსჯელობის ლოგიკურ ჰეშმარტებაზე დაყვანის შესაძლებლობას იძლევა, არამედ თვითონ ემყარებიან ისეთ სინონიმურობას, რომელიც წინასწარ გარკვეულადაა ნაგულისხმევი, რაც შეეხება განსაზღვრების მესამე სახეობას, ქუაინი აჩვენებს, რომ აქ მართლაც ადგილი აქვს სინონიმურობის მიღებას (შექმნას) განსაზღვრების საშუალებით, მაგრამ განსაზღვრების ასეთი სახე ქუაინს არ აკმაყოფილებს, რადგან მას „აშკარა შეთანხმების უკიდურეს შემთხვევად“ თვლის, რაც, მისი თქმით, უშუალოდ არ ეხება სინონიმურობის პრობლემას⁹.

ქუაინი აშკარად გრძნობს იმ სიძნელეს, რომ ყოველი განსაზღვრება არ შეიძლება დაყვანილი იქნას ტერმინოლოგიურ შეთანხმებაზე; რომ პირველი ორი განსაზღვრება უფრო მეტია, ვიდრე მხოლოდ ტერმინოლოგიური შეთანხმება; რომ ეს განსაზღვრებები ემყარებიან წინასწარ ნაგულისხმებ სინონიმურობას და არ იძლევიან, არ ქმნიან მას, — მაგრამ ამის იქით იგი არ მიდის. ამ წინასწარ ნაგულისხმებ სინონიმურობის საფუძველს ის არ ეძებს რეფერენტში, სათანადო საგნობრივ ვითარებაში (რის გარეშეც, ვფიქრობთ, შეუძლებელია საკითხის მართებული გადაწყვეტა): არ სვამს საკითხს მათი ურთიერთობის შესახებ, რადგან რეფერენტი და მნიშვნელობა უკვე მოწყვიტა ერთმანეთს და მნიშვნელობა მხოლოდ ენობრივ ფორმებს დაუკავშირა. ამის შემდეგ გაუგებარიც კი არის, თუ რატომ აღარ აკმაყოფილებს მას „აშკარა შეთანხმების უკიდურესი შემთხვევა“, როდესაც თვითონ მას მნიშვნელობის სინონიმურობის პრობლემა, ლინგვისტურ ფორმათა სინონიმურობის პრობლემაზე დაყავს. ასეთი (ლინგვისტურ ფორმათა) სინონიმურობა კი ტერმინოლოგიური შეთანხმების საფუძველზეა შესაძლებელი მხოლოდ.

⁹ იქვე, გვ. 27, (იხილეთ შენიშვნა სქოლიოში — 5).

ქუაინის მიერ მოტანილ მაგალითში, ტერმინების („მარტოხელა“, „უცლო“) სინონიმურობა სწორედ მხოლოდ ტერმინოლოგიური შეთანხმების შედეგია. იგი მხოლოდ ჩვენს ნებას (ეუწოდოთ საგანს ასე და ასე) გამოხატავს და არაფერს გვეუბნება (როგორც ფრეგე იტყობდა) თვით საგნის შესახებ, გარდა იმისა, რომ ერთი და იგივე საგანი ორი განსხვავებული სახელით არის აღნიშნული (მაგალითად: „ციცერონი“, „მარკუს ტულიუსი“). ფრეგეს არ აკმაყოფილებს (და საესებით სამართლიანად) ენობრივ გამოსახულებათა მნიშვნელობების ასეთი სინონიმურობა. ამიტომ არის რომ, იგი საგნისა და მისი სახელის გარდა დაძებნის მესამე კომპონენტს, რომელსაც საზრისს უწოდებს, და რაშიც საგნის ჩვენთვის მოცემის წესს ხედავს. მნიშვნელობათა იგივეობის (სინონიმურობის) საფუძველი ფრეგესათვის ერთი და იგივე საგნის (საგანთა ვითარების ან არსების) ჩვენთვის სხვადასხვა წესით მოცემაში მდგომარეობს. ამდენად, ფრეგე, მიუხედავად იმისა, რომ განასხვავებს დენოტატს (რეფერენტს) საზრისისაგან (მნიშვნელობისაგან), მათ არ სწყვეტს ერთმანეთისაგან საესებით, რასაც ქუაინი აკეთებს. როგორც ჩანს, მნიშვნელობათა სინონიმურობის პრობლემის მართებული გადაწყვეტისათვის საკითხის ონტოლოგიურ („მეტაფიზიკურ“) პლანში დასმამა საჭირო. ამას ქუაინი არ აკეთებს. იგი უბრალოდ უარყოფს განსაზღვრების საშუალებით მნიშვნელობის სინონიმურობის დადგენის შესაძლებლობას, რადგან განსაზღვრება თვითონ არის „დამოკიდებული, უპირველეს ყოვლისა, სინონიმურობის მიმართებაზე“.

რადგან განსაზღვრების ცნება, ქუაინის აზრით, ვერ იძლევა სინონიმურობისა და ანალიზურობის ახსნის საშუალებას, ამიტომ იგი სინონიმურობის ახსნის სხვა საშუალებების განხილვაზე გადადის. თუ ორი ენობრივი გამოსახულების სინონიმურობას გავიგებთ როგორც ყველა კონტექსტში ურთიერთჩამსის შესაძლებლობას, რომელიც არ ცვლის მთელი გამოსახულების ქვეშარტების მნიშვნელობას, მაშინ ჩვენ არა ვართ გარანტირებულნი, რომ ასეთი თანადობა ნამდვილად გამოსახულებათა მნიშვნელობებს ემყარება და არა „უბრალოდ ფაქტის შემთხვევით შინაარსს“. გამოსახულებები „გულის მქონე არსება“ და „თირკმელების მქონე არსება“ ურთიერთჩამსადნი არიან, მაგრამ ეს ცოდნა ფაქტიური ხასიათისა და ამიტომ მსჯელობაც — „გულის მქონე არსება არის თირკმელების მქონე არსება“ — არ იქნება ანალიზური. ურთიერთჩამსა ექსტენსიონალურ ენაში, ჩამსის შედეგად მიღებული მსჯელობის ქვეშარტების გარანტიად და არა მისი ანალიზურობისა. ამიტომ, აუცილებელი ხდება ინტენსიონალურ ენაზე გადასვლა, რომელიც (აუცილებლობის) ოპერატორს შეიცავს. „ურთიერთჩამსა ასეთ ენაში შემეცნებითი სინონიმურობის საკმარის პირობას წარმოადგენს, მაგრამ ასეთი ენა გასაგები ხდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ანალიზურობის ცნება უკვე წინასწარ არის გარკვეული“.¹⁰ იმისათვის, რომ დავადგინოთ ორი გამოსახულების (ვთქვათ, „მარტოხელა“, „უცლო“) სინონიმურობა, წინასწარ უნდა ვიცოდეთ, არის თუ არა გამოთქმა — „მარტოხელა სინონიმურია უცლოსი“ — აუცილებლად ქვეშარტი.

ამრიგად, ანალიზურობის განსაზღვრას სინონიმურობის ცნების საფუძველზე იქამდე მივყავართ, რომ ინტენსიონალურ ენაში სინონიმურობა მხოლოდ აუცილებლობის ცნებით განისაზღვრება, ხოლო ეს უქანასკნელი კი თვით ემ-

¹⁰ იქვე, გვ. 31.

ყარება ანალიზურობის (ლოგიკური ჭეშმარიტების) ცნებას. ამიტომ ^{სინთეზური} წრეს განსაზღვრებაში.

საბოლოო შედეგი, რომელსაც ქუაინი იღებს, იმაში მდგომარეობს, რომ ანალიზურობის ცნების ლოგიკურად გამართული განსაზღვრა როგორც ბუნებრივ, ისე ფორმალისტულ ენებში შეუძლებელია. ამიტომ, მსჯელობათა დაყოფა ანალიზურად და სინთეზურად უმართებულოა და უარყოფილი უნდა იქნას.

სინამდვილეში ქუაინმა აჩვენა, რომ ანალიზურობის ცნების ადეკვატური და ლოგიკურად კორექტული განსაზღვრა უაღრესად რთულ ამოცანას წარმოადგენს; რომ ანალიზურობის ცნება უშუალოდაა დაკავშირებული ისეთ ცნებებთან, როგორიცაა — მნიშვნელობის, სინონიმურობის, აუცილებლობის ცნებები და რომ რომელიმე მათგანის განსაზღვრებას მეორის საშუალებით ადრე თუ გვიან მიევყვართ საწყის ცნებამდე. მაგრამ აქედან სრულებით არ გამომდინარეობს, თითქოს ანალიზურობის ცნების განსაზღვრება შეუძლებელია და რომ მსჯელობების დაყოფა ანალიზურად და სინთეზურად უმართებულოა.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტში

Г. В. РАМНИШВИЛИ

К ВОПРОСУ О ФОРМЕ СУЩЕСТВОВАНИЯ ЯЗЫКА

Что является самой реальной, стабильной, естественной формой из всех проявлений языкового существования? Не речь индивида: она производна, что со своей стороны требует объяснения; также не абстрактная языковая способность — она именно абстрактна и ее реальность требует доказательства, — а та **общественная** форма данности языка, с которой на каждом шагу сталкиваемся как в наших рассуждениях по поводу языка, так и в повседневной жизни: это русский, грузинский, французский и т. д. Как будто никем не отрицается данность такого феномена. Однако не всегда до конца осмыслено, что под этим подразумевается, не омыслено то, что форма его реального существования — это языковой коллектив. Языковой коллектив, поскольку он коллектив, понятие социологическое (как одна из первичных форм социализации личности), а поскольку он языковой, то одновременно и языковедческой. Но, как мы указывали [1, 51], ни в социологии, ни в языкознании это понятие не раскрыто соответствующим образом. В социологии его должно быть и не заметили среди других форм коллективного взаимодействия именно в силу его «самоочевидности». Сравнительно-историческое языкознание, хотя и интересуется проблемами энтотеза, этого понятия не разрабатывало; а структурная лингвистика (включая и генеративную грамматику) ограничивается анализом лишь формальной структуры языка; его изучение также не входило в компетенцию нормативной грамматики; что же касается современной социолингвистики, она больше изучает связанные с языком вопросы социографического (или лингвогеографического), чем социологического характера. Так называемая «социология языка» призвана, по-видимому, утвердить понятие «языкового коллектива»; однако сам статус социологии языка не совсем ясен, и теоретики языкознания, как правило, социальность языка видят лишь в его коммуникативной функции, довольствуясь указанием на тот эмпирический факт, что язык является социальным явлением.

Но которая из множеств форм существования коллектива взаимодействует с языком, какова природа этого взаимодействия, какое оно имеет значение для обоснования понятия языка и тем самым для объяснения самого факта коммуникации — это вопросы, которые требуют разъяснения на сегодняшний день.

Следовательно, самой реальной, несводимой ни к чему другому и поэтому **определяющей** — является именно та форма языкового проявления, которая дается нам в виде социальной величины. Отсюда мы находим выход как в сторону трудноупорядочиваемой индивидуальной речи, так и в сторону абстрактной языковой способности человека.

Мы попытались очертить социальный статус конкретного языка; на чем же держится его собственно лингвистическая реальность? Ее не следует искать в звуко-речевом выражении, т. е. лишь в материальной форме. Следуя логически этому и только этому, мы бы потеряли

грань между человеком, как носителем культуры и животным, как исключительно существом природы.

Реальность языка в такой же мере не выводима и из очевидной реальности вещей. Язык не фотография действительности: он не предназначен для того, чтобы обозначить субстанциональный характер вещей, которые существуют сами по себе. Если бы это раз и навсегда предписывалось природой вещей, тогда языковая классификация опыта была бы единой и однородной.

Вся слабость общей теории обозначения заключается в том, что она функцию языка усматривает в обозначении субстанциональных или чисто онтологических свойств предметов. Это — онтология без человека! Точнее: без человека как активного субъекта, как социального и культурного существа!

В последнее время в языкознании все больше ощутимо стремление дать ответ не только на то, как выглядит язык — объект дескрипции, но и на то, каково его действие.

Действие по-разному понимается в языкознании, особенно в последнее время.

Весь ход нашего рассуждения ведет нас к такому пониманию действия, которое теснейшим образом связано с одной стороны, с человеком, как субъектом познания, а с другой стороны с тем фундаментальным свойством языка, которое заключается в акте языкового преобразования факта действительности в объекты (человеческого) сознания (по Гумбольдту это есть «акт превращения мира в мысли» [2, 41]).

Само собой разумеется, что основную нагрузку в этом грандиозном процессе несет **содержательная** сторона языка — значение.

Приняв содержательную сторону, значение, за основу, можно объяснить ту огромную разницу, которая существует между членораздельным звуком человека и криком животного; следовательно: ориентация на значение объяснит различие речевой коммуникации человека от форм контактов сигнального характера в мире животных. С другой стороны, в виду нечеткой дифференциации акта обозначения от значения, тем самым «предметной соотнесенности» от собственно языкового, долгое время (и даже сегодня) в недостаточной мере осознана та роль содержательной стороны, осмысление которой должно способствовать определению участия языка в интеллектуальных процессах.

Опять-таки в ходу среди лингвистов элементарная схема соотношения интеллекта и языка, в основе которой лежит не что иное, как «здоровый смысл»: то, что выражается, предшествует тому, чем оно выражается. При таком эмпирическом факте интроспективной очевидности мысль представлена в чистом виде, очищенная от всякой языковой примеси. При такой диспозиции невозможно говорить не только о соотношении языка и мышления, но фактор человека полностью исключается как из теории мышления, так и из теории языка. «Чистый интеллект» в отрыве от языка не только закрывает путь в сторону языка, но и в сторону самого интеллекта, как человеческого феномена.

Однако несмотря на то, что эта проблема нередко ставится на фоне обоснования тезиса об уникальности человека [3], оба понятия, как язык, так и интеллект, рассматриваются без учета фактора человека, без антропологического измерения — в нашем понимании [1].

Хотя в философских теориях мышления подразумевается человек, как необходимый субъект мыслительных актов, тем не менее, они (имеются в виду особенно классические теории мышления), не до конца антропологичны; они не до конца антропологичны потому, что им

не хватает важнейшего условия образования мыслительных актов — языка. В лингвистике же, при рассмотрении языка, хотя номинально и допускается, что это язык человеческий, однако степень дегуманизации (особенно в структурных теориях) куда выше, чем в вышеназванных теориях мышления. Таким образом, нарушается необходимое трехчленное соотношение: язык — человек — мышление.

А если в некоторых философских теориях, в связи с мышлением и рассматривается языковая проблема, то в лучшем случае язык понимается или как простое звуковое выражение уже готовой мысли, или же, как абстрактная структура. Однако абстрактная схема сразу приобретает жизненную силу и тем самым конкретный смысл, заменив проблему языка и мышления проблемой **языков** и мышления; ср. [1].

Но языковое **содержание** членам языкового коллектива дается не как мертвый капитал, а как постоянное **воспроизведение**. Язык, в таком понимании есть постоянное действие языковых возможностей всех членов языкового коллектива. Это в первую очередь лексика, в которой десятки тысяч действующих единиц (слова) транспонируют явления действительности в языковые, превращая их тем самым в достояние и объекты разума. Это проекты предложений, в которых определенные мыслительные ситуации даются всем членам языкового коллектива уже в готовом виде и в русло которых каждый член этого сообщества вкладывает и тем самым направляет свои мысли.

В духе нашего рассуждения важно отметить, что с усвоением языка (что наглядно видно на примере речи ребенка), задолго до начала рефлексии, можно сказать, усваивается одновременно и тот способ **«обращения»** с предметами, который **неосознанно** предлагается языковой традицией, представленной в значениях. Признание этого факта не может создать трудностей методологического или иного порядка (здесь не идет речь о детерминации мыслительных процессов языком и т. д.). Зато осознание этого принципа дает нам представление о деятельности языка, об его энергетической направленности.

Средствами аналитической грамматики не удается познать эту внутреннюю энергетическую «направленность» языка; словотворчество, например, основанное на интуитивном знании «возможностей» или «направленности» (тенденции) языка, является синтетическим актом порождении **нового** звуко-содержательного единства.

Размышляя о такой внутренней и энергетической форме существования языка, самой яркой, реальной формой которого следует считать форму данности родного языка, нужно с особой оговоркой подойти к распространенному определению языка как **инструмента**, т. е. лишь как средства обозначения или выражения **готовой** мысли, что скорее может иметь место при употреблении менее знакомого языка, выступающего как раз в роли простого инструмента. Родной же язык, как внутренняя неосознанная, энергетическая активность, включается (и участвует всеми своими ресурсами, причем не всегда реализуясь во внешних речевых актах) в комплексе факторов, обуславливающих интеллектуальный процесс постижения окружающего мира, и в силу этого не может быть исчерпан и представлен одним лишь сознательным процессом речевого акта.

Общезвестная и распространенная научная дефиниция — язык есть такая система знаков, которая используется в процессе коммуникации — сама по себе не является ни натуралистической, ни гуманитарной (антропологической), если не уяснить, что подразумевается под «знаком», а так же под «коммуникацией»; требует разъяснения и понятия «системы».

Без уяснения гуманитарного статуса этих понятий нам не поможет указание на то, что знаковые системы следует искать в социальном коллективе, а не в индивиде, поскольку социальные коллективы, к тому же достаточно организованные, можно найти и в мире животных.

До сих пор не стоял так остро вопрос надобности в подобном разграничении и указания дефиниция обычно признавалась приемлемой и по отношению языка человека. Однако, после того, как было написано столько исследований по вопросам т. н. «языка животных» и ареал использования термина «язык» так расширился (машинный язык и др.), появилась необходимость установления антропологического значения самого понятия языка.

Первейшая задача при этом — разграничение сигнала животных от языкового знака.

Сигнал детерминирован биологически и служит для удовлетворения витальных потребностей животного. Но нельзя утверждать, что использование языкового знака, наиболее реальной и наглядной формой которого является слово, ограничено необходимостью биологического самосохранения.

Обычно приводят известный тезис Энгельса: «Язык создан потребностью что-то сказать друг-другу» [4, 134]. Это «что-то» не только инвентарь витальных потребностей: для этого хватило бы и нечленораздельного звука животных. Более того, именно включенное в процесс труда существо имеет язык.

В момент создания языка человек уже член общества. С другой же стороны, первейшим условием его социального существования является именно язык! Это не тавтология: описав иначе генезисное единство языка и человека, нам пришлось бы принять сомнительную схему каузального взаимоотношения с обоими его возможными вариантами: сначала язык, затем — человек, или (также необоснованно): сначала человек, затем язык! Как понятие человека без языка несовершенно, так же и понятие языка без человека не свободно от внутреннего противоречия («язык животных» — не имеет иного смысла, кроме как метафорического).

Теория, построенная на энергетических началах [1] должна усматривать «действие» языка и там, где оно не всегда сопровождается конкретной звуковой манифестацией. Поэтому при установлении отличительных черт между языком человека и животных следовало бы исходить из этого основного различия, а не искать это различие лишь в периферийной области — в формально-звуковых структурах. Если сигнальная коммуникация в мире животных полностью биологически детерминирована, зависит от внешних стимулов и используется в том замкнутом кругу и окружении, к которому он генетически раз и навсегда прикован, то языковая коммуникация человека (как антропологический феномен), простирается на всю бесконечную действительность. Звуко-речевая коммуникация не сводится, как известно, непосредственно к предметам физического мира (это была бы непонятная встреча физического с физическим), а охватывает объекты, уже анонимно семантизированные языком. Поэтому основную задачу языковеда следует усмотреть в выявлении процессов этой семантизации в самых различных формах языкового многообразия.

Общепризнанный факт многообразия языков находит свое объяснение в неожиданном на первый взгляд аспекте. Не различие во внешней звуко-формальной структуре является решающим (как бы далеки не были его последствия), а в основном различие семантических структур, т. н. внутренней формы языков, формы, детерминирующей со сво-

ей стороны внешнею структуру. На этом фоне иначе осмысливается соотношение релятивных и универсальных факторов языковой организации, которое уже не так легко будет свести к различию т. н. «глубинных» и «поверхностных» структур языков. Эти последние понятия относятся к плоскости формальных, а не содержательных отношений.

Осмысление семантического многообразия языков (и их сравнительное изучение) представляется нам одним из объективных способов для определения форм и диапазона возможностей человеческого интеллекта.

Однако как осуществить эмпирически семантическое сравнение языков? Оно неосуществимо ни в одном из двух случаев: 1. если считать, что разница между языками абсолютная (абсолютный релятивизм); 2. при предположении, что все языки выражают одно и то же (абсолютный универсализм). В первом случае сравнение лишено общего основания, а во втором случае сравнение неосуществимо, поскольку с самого же начала исключается факт различия языков по содержанию.

Семантическое сравнение языков возможно лишь на фоне и с учетом взаимоотношения факторов человека и действительности. Однако такое сравнение не может основываться ни на предварительном знании предметного мира (это дело не языковедения, а наук о природе), ни на знании человека (это дело наук о человеке); хотя следует учесть, что эти два отправных пункта — человек и предмет — не только необходимы для теоретического осмысления языка, но они могут послужить эффективным средством и при эмпирическом установлении критериев распределения значений в языке: если имена (собственные и т. д.), создающие преимущественно ономастологический пласт языка, рассматриваются по параметрам предметной соотнесенности, то в том случае, когда предмет не осязаем, возрастает роль собственно языкового фактора, в изучении которого следовало бы видеть подлинный смысл семантического подхода. Поэтому при семантическом сравнении языков желательно провести предварительное размежевание двух уровней: физического уровня и уровня языковой интерпретации. Хотя языком охватывается и то и другое, но для сравнительного подхода уровень интерпретации (тем самым — человеческой оценки) представляется наиболее важным при измерении энергетической направленности языков.

Сравнительное языковедение, построенное на антропологических началах, в многочисленных актах языковой интерпретации, осуществленных в различных языковых коллективах, должно усмотреть и установить разнообразие форм языкового подхода человека к действительности, измерив тем самым диапазон возможностей человеческого интеллекта.

ЛИТЕРАТУРА

1. W. von Humboldt, *Gesammelte Schriften*, VII Bd., Berlin, 1903(68).
2. Н. Хомский, *Язык и мышление*, Москва, 1972.
3. ჯ. რამიშვილი, *ენის ენერგეტული თეორიის საკითხები*, თბილისი, 1978.
4. Ф. Энгельс, *Диалектика природы*, Москва, 1953.

Представлена Институтом философии АН Грузинской ССР

А. А. БУРДЖАЛИАНИ

ВОПРОСЫ ДИАЛЕКТИКИ В РАННИХ ФИЛОСОФСКИХ ВОЗЗРЕНИЯХ Ф. В. И. ШЕЛЛИНГА

Диалектика является внутренним законом существования, движения и развития как природы и общества, так и мышления; чтобы доказать это, т. е. создать подлинно научную теорию диалектики, 2500 лет понадобилось философскому мышлению (начиная от Фалеса), которое развивалось путем борьбы материализма и идеализма, диалектики и метафизики. Мыслители, раскрывшие черты и измерения диалектики природы мышления, создавали эпохи в прогрессивном развитии философии и подготовили теоретические предпосылки для раскрытия истинной диалектики движения и развития общества, создания цельной научной философии — диалектического и исторического материализма.

Диалектическая структура мира в наивной форме отразилась в человеческом сознании на заре его истории. Элементы диалектического рассмотрения вселенной отражены еще в древней мифологии, например: противоборство между богами, приводящее к сотворению мира (или человека); смысл же состоит в том, что из противоборства сил рождается новое. Эта идея, бессознательно облеченная человеком в форму мифа, является фантастическим отображением диалектики противоборствующих сил, естественных стихий. Первой философской формой древней диалектики явилась диалектика Гераклита, по его мнению единство противоположностей представляет основную форму существования мира. Разработкой проблем диалектики занимались древнегреческие корифеи философии: Платон, Аристотель и др. Проблемы диалектики разрабатывались в неоплатонизме как в древнегреческом, так и в христианском и мусульманском, а в особенности — в новое время (Н. Кузанский, Дж. Бруно, Беме, Спиноза и Лейбниц).

Немецкому философу Ф. В. И. Шеллингу (1775 — 1854) принадлежит одно из почетных мест в истории диалектики. Исходя из учений Канта и Фихте, он восстановил философские воззрения Н. Кузанского, Дж. Бруно и Беме, ввел в сферу немецкой классической философии диалектические идеи Спинозы и Лейбница. Философское наследие Шеллинга чрезвычайно сложное образование, которое создавалось на протяжении почти 50 лет, и хотя можно говорить о разных этапах его развития как об эволюции его философии, но к сожалению, эта эволюция отнюдь не знаменовала собой прогресс, а, наоборот, обесценивала все то, что было завоевано Шеллингом в молодости. Как отмечает Г. Цельтнер. Философию Шеллинга можно сравнить со змеей, которая постоянно меняет кожу, и добавляет, что «Шеллинг вместе с Ницше мог сказать: «тот, кто, меняется, подобен мне»¹. Правда, Шеллинга в ранних его воззрениях (негативной философии) занимает проблема диалектики самосознания, объективной природы, но идеалистический способ мышления не дает ему возможности до конца провести принцип диалектичности существующего и

¹ Н. Z e l t n e r. Schelling, Stuttgart, Frommens Verlag, 1954, с. 47.

в итоге вынуждает его отказаться от рационального мышления. Отказ от рационального и переход к иррациональному Шеллинг именует «позитивной философией»; а что касается его ранних философских воззрений, то они именуются им же самим негативной философией». В этом смысле философия Шеллинга представляет собой некоторую амфиболу, из которой, с одной стороны, выросла идеалистическая диалектика Гегеля, а с другой — иррационалистические течения буржуазной философии XIX и XX столетий.

§1. Новой вехой в развитии теории диалектики стала немецкая классическая идеалистическая философия, представителями которой являются И. Кант, И. Фихте, Ф. Шеллинг и венец немецкой идеалистической диалектики — Г. Гегель. В философии Канта были разработаны такие важные проблемы диалектики, как проблема категориального синтеза, а также недедуктивной системы категорий, где каждая третья категория в таблице является синтезом первых двух. Он поставил вопрос о возможности априорно-синтетических суждений как о возможности необходимой связи единства различных; также вопрос о негативной диалектике и др. Особо важным моментом, ставшим основной линией в немецкой классической идеалистической философии, является разработанная Кантом проблема трансцендентальной апперцепции, которая впоследствии приняла облик абсолютного «Я» у Фихте, абсолютного тождества у Шеллинга и абсолютной идеи у Гегеля.

В трансцендентальной апперцепции лежит основа категориального синтеза, синтез предшествует анализу. Итак, писал Кант, синтетическое единство многообразного (содержания) созерцания как данное а priori есть основание тождества самой апперцепции которая а priori предшествует всему моему определенному мышлению²; иными словами: это представляет собой коперниканский переворот, совершенный в философии. И. Кантом, т. е. его положение — мы познаем только то что создано нашим разумом. Здесь синтез выступает в качестве бессознательного, а анализ — в качестве сознательного. Итак, трансцендентальная апперцепция представляет собой первоначальную дуальность. Из подобного понимания единства самосознания выросли три диалектические концепции идеализма — Фихте, Шеллинга и Гегеля.

Интересно отметить, что из одностороннего понимания аналитической стороны трансцендентальной апперцепции исходил субъективный идеализм Фихте, где из сознательной, аналитической стороны самосознания, трансцендентальной апперцепции дедуцировалась объективная сторона самосознания с целью реализации морального принципа. Из синтетической стороны самосознания исходил Шеллинг при создании натурфилософии, но на этом не остановился, прекрасно понимая недостаток фихтеанского толкования принципа трансцендентальной апперцепции, который состоял в пренебрежении синтетической стороной самосознания. Шеллинг в свое время осознал недостаток собственного одностороннего понимания и синтетической стороны самосознания, его примата. Он попытался представить в единстве те полярности единого целого, которые соответственно именуются анализом и синтезом. Эту попытку он надеялся осуществить в системе абсолютного тождества, где абсолютизированная трансцендентальная апперцепция представляется в виде грандиозной философской системы, которая имеет, в свою очередь, две противополож-

² И. Кант. Критика чистого разума. Соч., т. III, Москва, 1964, с. 193.

ные части: натурфилософию — стороны синтеза, бессознательного и трансцендентальную философию — стороны анализа, сознательного, трансцендентальной апперцепции; сама же трансцендентальная апперцепция разворачивается в виде единства первых двух сторон, т. е. в виде системы абсолютного тождества.

Вопросы диалектики и их решения занимают Шеллинга преимущественно при разработке проблем так называемой негативной философии, которую он развивал и систематизировал до выхода в свет «феноменологии духа» (1807) Гегеля, хотя элементы так называемой позитивной философии уже можно вычитать, например, в «Системе трансцендентального идеализма» (1800). В негативной философии Шеллинг подразумевал систему абсолютного тождества, философию абсолютного субъекта, его трансцендентальной структуры. Сам Шеллинг резко размежевал негативную философию от позитивной философии, так как считал, что в понятие не входит существование (Кант) и поэтому негативная философия, которая основана на понятиях, не может решить проблему существования, не может достичь действительности; действительность, настоящая позитивность всегда остается вне поля зрения негативной философии. Позитивность, по мнению Шеллинга, достигается лишь иррациональным путем, созерцанием гениального человека, доказать которое невозможно. Несмотря на то, что сам Шеллинг впоследствии отказался от негативной философии, все-таки эту философию нужно рассматривать вместе с системой Гегеля — непосредственным теоретическим предшественником марксистской диалектики. Поставленные и диалектически решенные проблемы «негативной философии» положительно оцениваются основоположниками марксизма. К. Маркс в письме к Л. Фейербаху от 20 октября 1843 года именует негативную философию Шеллинга искренними, юношескими мыслями и там же добавляет, что мы должны признавать все хорошее и в нашем противнике³, это является примером объективной критики. Высоко оценивая постановку и анализ философских проблем в негативной философии, К. Маркс и Ф. Энгельс были против позитивной философии Шеллинга; как иронизировал Энгельс, он вернул философию в служанки теологии. Несмотря на реакционность позднего Шеллинга, Энгельс защитил его раннюю философию (вместе с философией Фихте и Гегеля) от нападок Е. Дюринга. Энгельс отмечал в «Анти-Дюринге», что этот человек осмеливается назвать шарлатанами таких людей, как Фихте, Шеллинг и Гегель, из которых даже наименее значительный все же гигант по сравнению с ним⁴.

Критиковать Шеллинга — вовсе не значит пренебрежительно относиться к тому позитивному что было сделано в негативной философии, где он ставил своей целью исправить недостатки философии Фихте, а потому и создавал систему объективного идеализма. Кроме того, даже в период позитивной философии мы должны отличать философию откровения от остроумной и иногда справедливой критики Шеллингом других мыслителей — в лекциях об истории новой философии (1827) и философии откровения и мифологии. Также нельзя забывать тот факт, что Шеллинг является предшественником многих течений буржуазной философии (философии жизни, экзистенциализма и др.), которые стараются свести на нет значение работ мо-

³ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. I, Москва, 1928, с. 533.

⁴ Ф. Энгельс. Анти-Дюринг. Москва, 1952, с. 136.

лодого Шеллинга, или рассматривают их лишь как подготовку «позитивной философии».

То, что сегодня Шеллинг актуален в современной буржуазной иррационалистической философии, было отмечено в г. Йене, где в 1975 году (23—24 января) проходила научная конференция посвященная 200-летию со дня рождения Шеллинга. В журнале «Deutsche Zeitschrift für Philosophie» отмечалось, что «Шеллинг являлся не только одним из выдающихся представителей буржуазно-феодалного движения немецкого романтизма, но и законным предшественником различных последующих течений и направлений иррационалистической философии империалистической буржуазии»⁵. К примеру, можно назвать главное понятие философии А. Бергсона⁶ — стремление к жизни (*elan vital* представляющее собой стремление к свободному созиданию) и сравнить с живым абсолютным духом (см. *Von der weltseele*) Шеллинга, также представляющий собой стремление к свободному созиданию. Для бергсона жизнь является созидательной эволюцией⁷ и для Шеллинга абсолют претерпевает созидательную эволюцию. Для Бергсона свободное стремление к созиданию пронизывает материю, для Шеллинга также материю пронизывает самосознание и представляет материю бессознательным моментом в развитии самосознания, который подлежит постепенному осознанию. Достаточно и этого, чтобы стала наглядной, актуальность философии Шеллинга в деле критической оценки иррационалистических течений, буржуазной философии, но трудно обойти еще один наглядный пример: имеется в виду философия К. Ясперса, согласно которой «трансцендентное высматривается во всем, каждое сущее носит в себе отпечаток, след чего-то предметного, имеющего природу объекта, но непредметно-трансцендентного... Соприкасание с трансцендентным, вечным и абсолютно всеобъемлющим должно сменить переживание боязни глубоким спокойствием, должно дать твердую опору человеческому деянию и мышлению»⁸. Ясперс и Шеллинг так близко стоят друг к другу, что невольно вспоминается написанное в 1799 году «Введение к очерку системы натурфилософии», где ранний Шеллинг писал, что абсолют высматривается во всем, во всем можно заметить его отпечаток, «как в большомobeliske Рима видна всемирная история, также в каждом продукте природы виден абсолютный дух»⁹.

Шеллинг пытается разрабатывать проблемы диалектики, исходя из определенного понимания абсолюта. Основное положение его негативной философии — противопоставляющий самому себе абсолют, «Я», который является объектом для самого себя. Всеобщая форма бытия абсолюта — это дуальность в тождественности и тождественность в дуальности, что является ничем иным, как единством противоположных, т. е. «ядром диалектики», как указывал В. И. Ленин¹⁰. Вся-

⁵ Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1975, Bd. 8, с. 1073.

⁶ О поразительном сходстве философии Шеллинга и Бергсона указывал еще в 1929 году М. И. Гогиберидзе в работе «Развитие материализма и диалектики до Маркса», Тбилиси, 1929.

⁷ З. Какабадзе. Бергсон в сб. «Буржуазная философия XX века», Тб., 1970, с. 66, 68.

⁸ Т. А. Буачидзе. Карл Ясперс, в сб. «Бурж. филос. XX в.», с. 567.

⁹ Schelling. Einleitung zu dem Entwurf eines Systems der Naturphilosophie. Werke, I, Fritz Eckardt Verlag, Leipzig, 1907, s. 703.

¹⁰ В. И. Ленин. Философские тетради, т. 38, с. 215 (4 издание).

кое противоречие, по Шеллингу, сводится к этому первичному противоречию. Согласно этому, кажется не совсем ясным соображение В. Ферстера¹¹ о том, якобы Шеллинг пытается приблизиться к диалектике борьбы противоположностей. Правда, Шеллинга не занимала разработка формальной стороны диалектики самосознания, но, в сущности, является одним из выдающихся диалектов немецкой классической идеалистической философии в связи с разработкой содержательной стороны идеалистической диалектики — объективной природы. Как отмечает известный советский философ В. Ф. Асмус, «его философия диалектична скорее по своим основным принципам, чем по их методическому обоснованию. Последовательно распространяя принцип реальной противоположности на всю природу, Шеллинг мало заботился о том, чтобы придать этому принципу методическую четкость и определенность¹². Шеллингу недостает третьего момента диалектического-спекулятивного, т. е. положительно диалектического, которого разработал Гегель.

По мнению Шеллинга диалектичность является атрибутом развития абсолюта, а стимулом развития выступает воля осознания самого себя. На абсолюта как на «волю», — пишет И. С. Нарский, — ссылались Шопенгауэр, Кьеркегор, Бергсон, Бердяев, Хайдеггер, Ясперс. «Бессознательное» зажило новой жизнью у Э. Гартмана, а потом и З. Фрейда. Тождество абсолюта — это тождество сознательного и бессознательного, «Я», и «не-Я», как возможность бесконечного синтеза сознательного и бессознательного. Принцип бесконечного синтеза сознательного и бессознательного впервые в истории философии был поставлен Лейбницем в форме осознания малых апперцепций и ступенчатого различия эвидентности во всеобъемлющей иерархии монад. После Лейбница этой проблемой основательно занялся Кант. Он, как отмечали выше, поставил вопрос об аналитичности-синтетичности трансцендентальной апперцепции, где бессознательный синтез предшествовал анализу. Шеллинг бессознательной стороне деяния самосознания придал решающее преимущество и представил ее развитие развитием вселенной. Решением этого вопроса до Шеллинга занимался Фихте, но он объект, т. е. «не-Я», бессознательное, оставил без соответствующего анализа и субъекту придал абсолютное преимущество, что, по мнению Гегеля, не могло удовлетворить философию абсолюта, так как в последнем не допускается преимущество ни объекта, бессознательного, ни субъекта, сознательного. Шеллинг подчеркивал значение бессознательного с целью приведения в равновесие обеих сторон, моментов трансцендентальной апперцепции; в связи с этим Шеллинг сперва выдвигает тезу преимущества синтеза перед анализом, а потом объявляет их тождественность с позиции абсолютного. По мнению Гегеля принцип тождества не является принципом системы Фихте в отличие от Шеллинга. В «Различие фихтевской и шеллинговской системы философии» (1802) Гегель писал: «Принцип тождества представляет собой абсолютный принцип всей системы Шеллинга; философия и система совпадают друг с другом; тождество не теряется в частях, и еще менее в результатах.

¹¹ W. Forster, Schelling und die dialektik in der Natur, in Veränderung und Entwicklung, Berlin, 1974. с. 181.

¹² В. Ф. Асмус. Очерки истории диалектики в новой философии. М., 1930, с. 128.

^{12а} И. С. Нарский. Западноевропейская философия XIX века. Москва, 1976, с. 238.

Для того, чтобы абсолютное тождество выступало в качестве принципа всей системы, необходимо, чтобы субъект и объект оба были полагаемы лишь как субъект-объект. Тождество в системе Фихте конституируется только как субъективный субъект-объект. Это требовало объективного субъект-объекта, так как абсолют представляет во всем оба эти момента; он в своей полноте существует лишь в обоих, и как высший синтез в отрицании обоих сохраняет их в себе, и поскольку они являются противоположностями, как точка их абсолютной индифферентности объемлет обоих в самом себе, порождает их и от них же сам и рождается»¹³. Если для Фихте исходным пунктом был «Я», для Шеллинга в качестве такового не может выступать ни «Я», и ни «не-Я», а абсолютное их тождество. Для философии, исходящей из тождества «Я» и «не-Я», могут существовать лишь две дороги: если допускается первичность объективного, в этом случае философия должна начинать с натурфилософии, где бессознательное возвышается до интеллигенции; а если допускается первичность субъекта, то дело будем иметь с трансцендентальным идеализмом, где дедуцируется объект. Последний является обратным направлением первого, а оба являются противоположными моментами единой философской системы — философии тождества. «Следовательно, — отмечает Бальтазар, — вся философия представится как противоположность эволютивной натурфилософии (где дух в восходящей форме, пройдя органическую сферу, достигает в человеке своего сознания) и философии духа (в котором дух деятельно, морально-культурно всегда осуществляется в реальном и именно таким образом возвышаясь над природой, — осуществляет себя и «озаряет» природу в себе)»¹⁴. Система Шеллинга объединяет в себе два возможных варианта философии. Эта триединая форма философии, — натурфилософия, трансцендентальный идеализм и их единство — система абсолютного тождества, которая замыкает круг негативной философии, которую Шеллинг разрабатывал до выхода в свет «Феноменологии духа» Гегеля.

Целью нашей работы является анализ проблем диалектики, которые были разработаны Шеллингом в первые три периода его философской эволюции. Эти три периода в основном исчерпывают результаты поиска Шеллинга в сфере диалектики самосознания; они в основном совпадают с негативной философией Шеллинга. Негативная философия имеет дело только с абстрактной действительностью, а позитивная — с действительностью посредством опыта. Если для негативной философии существование мира не имеет никакого значения, то для позитивной главным является вопрос о внешнем мире. «Негативная философия, — писал Ясперс, — есть чисто рациональная, занятая дедуцированием и конструированием; позитивная, напротив, прислушивается к невидимому из начала и течения времени, к определяющему в мифологии и историческом процессе»¹⁵. В позитивной философии якобы происходит переход не от понятия к действительности, а наоборот — исходя из действительности, приходим к понятию.

Ф. Энгельс, критикуя философию Шеллинга, писал: — у него что такое вещи — этому учит нас разум; что они существуют — это показывает нам опыт... Называя разумное термином — постигаемое

¹³ Hegel. Werke, Bd. 2, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Mein, 1970, с. 94.

¹⁴ Hans Urs Von Baltasar. Herlichkeit, Johannes Verlag. Bischof, 1965, с. 897.

¹⁵ K. Jaspers. Philosophische Glaube angesichts der Offenbarung. Piper Verlag, München, 1962, с. 244.

a priori неразумное термином — постигаемое a posteriori и относимое к «чистой науке разума или негативной философии», второе — к вновь создаваемой «позитивной философии». Вопрос — может ли чистый разум доказать существование внешних вещей — решается Шеллингом отрицательно, так как в понятие чистого разума не входит существование. Эту мысль до Шеллинга развивал Кант во время критики онтологического доказательства бытия бога, утверждая, что идея — сто таллеров в моей голове и реальные сто таллеров не одно и то же. Правда, Шеллинг первым догадался о необходимости выхода из панлогической системы Гегеля, но перешел в сферу гораздо лучшего идеализма. Думая, что философия не должна оставлять ни одной сферы, которую не охватила бы в ее истине и конкретности, Шеллинг считал, что всякая философия (включая Гегеля) пренебрегала историей и представляла собой неисторическую философию, где все устанавливается логически. Претензии на трансрациональное трансцендентное в философии Шеллинга противопоставляются известному Гегелевскому положению «Все, что разумно, действительно, и что действительно, разумно». Шеллинг же говорит, что все разумное возможно, и этим бьет наверняка, ибо это положение, при широком объеме понятия возможного, непроверяемо¹⁶. По Шеллингу это положение выступит в следующей форме — все, что разумно, возможно, и что действительно, невозможно, необходимо. По своей сути это положение означает требование антисистематичности философии, так как, согласно Шеллингу, систематичность возможна лишь в пределах чистого разума.

Претензией на трансцендентное Шеллинг считает сферу, которая представляет собой условие для того, чтобы стали актуальными основные принципы чистого разума, что означает необходимость заполнения позитивным материалом основных принципов чистого разума. Этим Шеллинг в последнем периоде философствования фактически обосновывает идеализм Платона, согласно которому для того, чтобы вспомнить идею лошади, необходимо наличие эмпирической лошади (теория анамнезиса). Рассмотренная под этим углом философия Канта в общей его идее кажется некоторым повторением теории анамнезиса Платона в том смысле, что и для Канта опыт имеет ту же самую функцию, которую играет эмпирия для Платона. Это соображение станет ясным, если вспомнить одно из основоположений «Критики чистого разума», где Кант постулирует, что время и пространство так же, как и чистые формы априорности синтетических суждений — категории, реальные эмпирически, что означает: без наличия опыта трансцендентальные функции чистого разума не могут быть осмыслены. Согласно этому соображению, Шеллинг в общей идее и в позитивной философии выступает продолжателем линии Платон — Аристотель — Кант.

§ 2. В первом периоде развития философских воззрений Шеллинга разработаны такие важные философские проблемы, без исследования которых было бы невозможно не только понимание всей его философских концепции в полноте, но и последующего развития немецкого идеализма. Шеллинг пытается по своему понять и изложить философию Фихте. По мнению Шеллинга философия Фихте была одной из новейших систем философии, но она нуждалась в более глубоком понимании и обосновании основополагающих принципов. Гегель

¹⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс. Из ранних произведений. Москва, 1956, с. 402—403.

впоследствии писал об этом периоде развития Шеллинга, что система Фихте изложена Шеллингом в более общей форме, «Я» устанавливается как первоначальное тождество.

В этот период Шеллинг разрабатывает терминологию, которая впоследствии оказала влияние на философию Гегеля, например: для выражения абсолютного бытия Шеллинг употребляет термин «бытие» (Sein) для абсолютного не-бытия — термин «не-бытие» (Nicht-Sein); а их синтез есть возможность «не-Я», который подразумевает в себе определенное существование (Dasein) и т. д. Шеллинг таблицу категории Канта разделяет на две основные подгруппы, по которым происходит изначальное саморазвитие абсолютного бытия. У Канта таблица тоже подразделялась на две группы: математические и динамические категории; в первую группу входили категории количества и качества, а во вторую — категории отношения и модальности. Шеллинг трансформирует разделение категории Канта в две группы высшего синтеза, где в первом синтезе объединяются первые три группы кантовской таблицы, а во втором — четвертая группа, модальность, так как последняя принадлежит сфере рефлексии, а первые три — сфере созерцания. Абсолютное бытие самообъективируется в созерцании и развертывается в форме первого синтеза:

«Таблица всякой формы реальности:

1. Тезис

Абсолютное бытие (Sein), только в «Я» и посредством «Я» определенная абсолютная устанавливаемость

2. Антитезис

Абсолютное не-бытие (Nicht-Sein), абсолютная независимость от «Я», и лишь в противоположении с ним определяемая абсолютная неустанавливаемость

Синтез

Обусловленная посредством восприятия (Aufnahme) в «Я» определенная устанавливаемость, т. е. возможность «не-Я» (эта возможность означает объективно-логическую возможность, так как «не-Я» становится объектом лишь посредством восприятия в «Я», и, так как это восприятие в «Я» возможно лишь посредством предыдущего синтеза (посредством категории), — вообще соответствие с синтезом (категории), с существованием во времени вообще)¹⁷.

Шеллинговская трактовка саморазвития абсолюта из начального синтеза оказала огромное влияние на категориальное развитие абсолютной идеи в «логике бытия» у Гегеля, согласно которому диалектика бытия и не-бытия синтезируется в категории становления (werden) что, со своей стороны, представляет не что иное, как возможность конкретного существования (Dasein). Эта диалектическая триада, как уже отмечалось выше, свои глубокие корни имеет частично в таблице категорий Канта, где каждая третья категория представляет собой синтез первых двух.

Во втором синтезе дело имеем с позицией рефлексии, устанавливаются рефлексивные категории, которые выражают фундаментальные определения конкретного бытия (Dasein):

«Модальность

1. Тезис

Обусловленность посредством синтеза вообще, т. е. посредством объективного восприятия в «Я». Объективно-логическая возможность, конкретное существование во времени вообще.

2. Антитезис

Объективная, не только посредством «Я» определенная обусловленность, существование в определенном синтезе (Время), т. е. действительность.

¹⁷ Schelling, Vom Ich als Princip der Philosophie... Werke, I, Fritz Eckardt Verlag, Leipzig, 1907, с. 78.

3. Синтез

Обусловленность установленного в определенном (определенный посредством объекта) синтезе путем определенного (определенный посредством «Я») в синтезе вообще, существование во всяком синтезе.— Определение действительности путем объективно-логической возможности— необходимость. (Этим шествие всего прогресса синтеза направляется 1. от бытия и небытия к возможности; 2. от возможности и действительности к необходимости)¹⁸.

Следовательно, конкретное существование есть всеобщая форма, которой приписывается возможность, действительность и необходимость—полагает Шеллинг. Эти атрибуты не приписываются абсолютному «Я», но лишь конкретному существованию во времени. В самом «Я» все переходит друг в друга—возможность в действительность и действительность в необходимость. Об этом пункте философии Шеллинга Гегель как-то с иронией сказал, что во мраке все кошки серы¹⁹. По мнению Шеллинга различие между указанными категориями существует лишь для познающего, обусловленного субъекта «Я», а не для абсолютного «Я», как такового; абсолют тем и мыслим как абсолют, что в нем как таковом нет никакого саморазличия, отрицания, которое вносится в абсолют с помощью самопознающего субъекта. Поэтому ирония Гегеля неуместна и с полным правом распространяется и на самого Гегеля.

В каком взаимоотношении могут находиться конкретное существование и абсолютное? Свообразным решением этого вопроса Шеллинг подготовил почву для образования натурфилософского мировоззрения; а именно—конечные реальности отличаются от абсолютного по количественному различию, в то время как Фихте утверждал, что реальности отличаются от абсолютного по качественному различию. Шеллинг в работе «О Я...» указывал: «...согласно критической системе, явления представляют собой ограничения бесконечной реальности «Я». (Следовательно, явления отличаются от «Я» не по виду (реальности), но лишь исключительно по количественному различию)²⁰. Допущение количественных различий между абсолютным и конечными реальностями в дальнейшем дает возможность Шеллингу построить натурфилософию, а затем систему абсолютного тождества. По его мнению подобное отношение является единственно возможным отношением между абсолютным и конечным реальностями, в противном случае между ними существовала бы непреодолимая пропасть, так как не существовало бы единой основы между качественно отличными друг от друга абсолютным и реальностями; качественное различие между абсолютным и природой подразумевает наличие различных основ существования, в этом отношении философии Фихте и Шеллинга нужно считать односторонностями в решении вопроса взаимоотношения количественных и качественных различий; впервые в истории философии эту проблему во всей полноте представил Гегель в «логике бытия»; где отрицаются количественные и качественные различия как исключаяющие друг друга и доказываются их единство.

Фихте считал ошибочной мысль Шеллинга о количественном различии между абсолютным и природой, полагая его основным пунктом

¹⁸ Там же, с. 75.

¹⁹ Гегель. Феноменология духа. Соч., т. IV, Москва, 1959, с. 8.

²⁰ Schelling. Vom Ich..., с. 67.

различия и противопоставления их систем, о чем написал ему в октябре 1801 года: «Я извещу Вас двумя словами насчет пункта различия между нами. Вы говорите, что я утверждаю в моем изложении, будто абсолют (насчет чего и в определении чего я с вами полностью согласен и созерцанием которого давно занят) существует лишь только в форме количественного различия, — наверное, это есть то, что вы утверждаете; вот именно поэтому я вашу систему признаю ошибочной, а изложение системы напрасным трудом, так как никакими последовательностями и разъяснениями не станет правильным то, что является негодным в принципе. Так поступает Спиноза (и, вообще, всякий догматизм), а это нечто иное, как «изначальная ошибка» (*πρότυπος ψευδός*). Абсолют не был бы абсолютом если бы он существовал (*existierte*) в какой-либо форме»²¹. Этот пункт, несмотря на опровержение Фихте, является основным, исключительно важным пунктом для построения не только натурфилософии, но и всей философской системы Шеллинга, как постепенного перехода от бессознательного к сознательному, интеллигенции.

§ 3. Шеллинг в первом периоде (который объемлет 1794—1797 годы) уже отклоняется от философии Фихте, что выражается в своеобразном изложении его системы. Шеллинг возводит философию Фихте на высшую абстрактную ступень и считает, что сам «Фихте понимает «Я» не как наиболее и абсолютное, но лишь как человеческое «Я», которое, как таковое, каждый находит в собственном сознании, которое представляет собой единственно истинно сущее. Все для каждого существует лишь вместе с его «Я», и в его «Я». «Я» должно означать больше, чем это представлено у Фихте. По мнению Шеллинга, идеализм Фихте представляет собой субъективный идеализм. «Природа для него существует как абстракция, простая граница, обозначающая понятие «не-Я», совершенно пустой объект, в котором ничто нельзя воспринять, как таковое, которое было бы противоположно субъекту. Вся природа у него исчезает в этом понятии, так что он дедукино, которая шла бы дальше этого понятия, не считает нужной». Ближайшей целью Шеллинга в начале философствования явилось именно преодоление этого субъективного идеализма, где тождество субъект-объекта является высшим принципом. Шеллинг считал, что для реализации этой нели нужно исправить в первую очередь недостаток философии Фихте — восстановить природу в своих правах в философии и найти те предпосылки, в силу которых можно было бы рассмотреть природу как арену деяния трансцендентального субъекта. Для этой цели Шеллинг использует философию Лейбница, согласно которой сознанию предшествуют целые ряды необходимых творений души, и философию Канта, согласно которой в трансцендентальной апперцепции синтетическое деяние души предшествует аналитическому деянию. Переход от фиктивности к натурфилософии Шеллинг осуществляет следующим аргументом: «так как «Я есть» представляет собой лишь выражение самого прихождения к себе, — следовательно это прихождение к себе, которое выражено в «Я есть», предлагает существование вне и от себя (*Außer und Von sich Gewesensein*), поскольку только то может подойти к самому себе, что раньше находилось вне самого себя»²². По мне-

²¹ Fichte Briefe. Leipzig, 1961, с. 241.

²² Ch. Sellin. Zur Geschichte der Neueren Philosophie, Reclam, Leipzig, 1968, с. 109, 110, 112.

нию Шеллинга то, что находится до сознания, является бессознательным. Допущением момента бессознательности в развитии самосознания Шеллинг конструирует историю самосознания, что представляется ему как развитие от камня до человеческого самосознания. Целью натурфилософии становится указание и доказание сил единства и противоположности в природе, нахождение в ней тех принципов, которые дадут возможность рассмотреть природу, как бесконечную метаморфозу, что достигается узрением в явлениях природы дремлющей интеллигенции. Как некогда Лейбниц утверждал, что материя есть не что иное, как совокупность темных монад, так и Шеллинг объявляет дремлющую интеллигенцию, которая, проходя неорганическую и органическую потенции, пробуждается в потенции самосознания. Природа самосознания познает самого себя так же, как и абсолют в самосознании реализует самое себя. Натурфилософия должна указать пути возникновения жизни и ее высшего выражения — самосознания. Это возможно путем допущения действующего в основе вселенной принципа — животворной мировой души, которая начинает самосознание в неорганической природе и, пройдя органическую, завершает его в человеческом самосознании. Этот важный пункт натурфилософии Шеллинга повторяется в системе Гегеля, но лишь в его логическом плане.

В природе Шеллинг подразумевает не только мир явлений, но и мир сущности деятельной; природа есть не только продукт, явление, но и продуктивность. В понимании этого аспекта природы Шеллинг основывается на философии Дж. Бруно и Б. Спинозы. «Природу, — пишет Шеллинг, — понятую лишь как продукт, мы называем (*natura naturata*) природу как объект (всякая эмпирия направляется лишь на нее). Природу, как продуктивность (*natura naturans*) именуем природу, понятую как субъект (всякая теория направляется лишь на нее)»²³.

Метод, которым руководствуется Шеллинг при построении натурфилософии — это метод конструирования и потенцирования, в основе чего лежит интеллектуальная интуиция (*Intellectus archetypus*). Лишь интеллектуальной интуицией можно узреть абсолютную продуктивность природы как животворящей мировой души, которая путем саморазвития создает видимый мир. Видимый мир есть результат бесконечного самоторможения бесконечного продуктивного деяния мировой души. Самоторможение продуктивной деятельности в природе выливается в фоне всеобщей полярности. Каждое явление представляет собой имманентную полярность сил, которая поддерживается мировой полярностью посредством множества явлений, каждое из которых, интенсивно и экстенсивно, является выражением единой мировой полярности. «*A priori* несомненно, что во всей природе действуют раздвоенные, реально-противоположные принципы; эти взаимнопротивоположные принципы, объединенные в одном теле, придают ему полярность»²⁴. Природа, как интенсивно, так и экстенсивно является единством противоположных.

Продуктивность в противопоставлении с антипродуктивностью, что является ни чем иным, как самообъективацией абсолютного бытия в природе, производит продукт, который с своей стороны, есть выявление изначальной продуктивности, где они, противоположные стороны, объединяются в продукте и приводятся в состояние относи-

²³ Schelling. *Einleitung...*, с. 696.

²⁴ Schelling. *Von der Weltseelc, Werke, Fritz Eckardt Verlag, Ipz., 1907, с. 572.*

тельного равновесия. Согласно Шеллингу равновесие-единство не есть нечто абсолютное, но относительное; абсолютным является противоборство сил, их диалектика. Часто Шеллинга упрекают в том, что он якобы не смог решить проблему единства противоположностей и в итоге противоположность подчинил тождественности, чем все смешал друг с другом. Этот упрек, как уже отмечалось, свое начало берет с философии Гегеля. Во-первых, надо отметить, что вся домарксовская идеалистическая диалектика заслуживает этого упрека и, таким образом, он одинаково распространяется как на философию Шеллинга, так и на философию Гегеля. Шеллинг в раннем периоде философствования пытается создать сугубо диалектическую картину философии, где тождество, которое впоследствии станет системой философии, является опосредованным противоположностью. В «системе трансцендентального идеализма» Шеллинг писал что исходным представляется борьба противоположных направлений в «Я», откуда уже затем получается тождественность²⁵ и т. д. и т. п.

Продукт в своем развитии проходит три ступени. На первой ступени выявляется его дуальность, на второй — противоположность раздваивается и распределяется между различными моментами продукта, на третьей — противоположность распределяется между самими продуктами, что в каждой потенции выявляется по-своему. В неорганическом мире имеем следующую схему динамического процесса:

1. Ступень — единство продукта — магнетизм;
2. Ступень — дуальность продуктов — электричество;
3. Ступень — единство продуктов — химический процесс²⁶.

В органической природе имеем следующие ступени:

1. Ступень — ощущение (Sensibilität);
2. Ступень — раздражительность (Irritabilität);
3. Ступень — сила созиданию (Bildungstrieb).

Между органической природой и природой неорганической существует соотношение более низкого с более высокой формой бытия. Органическая природа является более высокой потенцией, чем неорганическая; соответственно с этим будем иметь следующее соотношение между ступенями органической и неорганической природы:

1. Ощущение есть более высокая потенция магнетизма;
2. Раздражение — электричества;
3. Сила созидания — химического процесса;

«Ощущение, раздражение и сила созидания объединяются в едином (Einem) процессе возбудительности (Erregung), всех их аффицирует гальванизм»²⁷. В органической природе действуют те же самые силы, противоположные факторы, что и в неорганической природе, только в форме более высокой потенции; неизменным в обеих потенциях, как в органической, так и неорганической природы является дуальность созидательных сил. Организм объединяет в себе как неорганическую, так и органическую природу; в этом смысле он является тотальностью. Понятие организма впоследствии находит своеобразное развитие в «логике понятия» Гегеля, где прямо указывается на идентичность спекулятивного понятия в разуме, и организма в природе; в природе, ступени понятия соответствует органическая

²⁵ Шеллинг. Система трансцендентального идеализма. Москва, 1936, с. 84.

²⁶ Schelling. Sinleitung..., с. 729.

²⁷ Там же, с. 737.

жизнь; так, например, растение развивается из собственного зародыша. Последний уже содержит в себе все растение, но идеальным образом и т. д. Понятие, по Гегелю, есть живая тотальность, более того, оно «есть принцип всякой жизни»²⁸, ту же самую функцию у Шеллинга выполняет организм в природе — он есть принцип всякой жизни (см. *Von der Weltseele*) и т. д.; в организме противоположности приводятся в некоторое равновесие, в нем совпадают друг с другом причина и следствие, т. е. он представляет собой бытие самим собой — *Causa Sui*; в организме впервые в развитии природы реализуется абсолютное бытие.

Здесь ясно видна диалектическая природа всего динамического понимания природы — триада, отрицание отрицания, единство противоположностей. Динамический процесс представляет собой сущность всей природы, ее развития, а природа — история духа, его бесознательное развитие, что осознается в трансцендентальной философии.

§ 4. В философской эволюции Шеллинга период трансцендентального идеализма по сравнению с остальными периодами менее продолжителен, но гораздо более плодотворен с точки зрения истории диалектики. Если для натурфилософии началом является природа, то, согласно Шеллингу, началом трансцендентальной философии является сознание. Эд. Целлер писал, что «с точки зрения трансцендентального идеализма Шеллинг начинает от «Я», как субъект-объекта, как абсолютного «Я», которое самого себя производит собственной интеллектуальной интуицией, актом чистого самосознания»²⁹. Если в период фихтеанства система начиналась от «Я» и «не-Я», а в натурфилософии — от природы и развивалась к интеллигенции, то в период трансцендентального идеализма опять развитие начинается от «Я» и направляется к «не-Я», что можно считать хорошим примером диалектичности мировоззрения молодого Шеллинга.

В работе «Система трансцендентального идеализма» (1800) дана попытка Шеллинга объединить теоретическую и практическую философию на основе третьей «философии искусства». Как отмечает Э. Гартман, Шеллинг впервые попытался объединить «в одно произведение» три кантовские критики в «своей системе трансцендентального идеализма»³⁰. Целью трансцендентальной философии ставится обоснование и разъяснение того, как возможно знание вообще. «Его задача состоит в следующем: объяснить опыт, т. е. из сущности самосознания дедуцировать ответ на вопрос — почему присуще нашим представлениям такое чувство, как-будто мы вынуждены их иметь»³¹. Первой задачей на пути реализации этой цели ставится опровержение вещи в себе. Согласно Шеллингу та мысль, что вокруг нас существуют независимые от нас вещи, представляет собой тот предрассудок, на котором основываются остальные. Признание истинным этого воззрения не основывается на чем-нибудь..., но нельзя искоренить путем утверждения противоположного. По мнению Шеллинга, если непосредственной истиной считается положение «Я существую», то с этой позиции субъекту мерещится, что вокруг него

²⁸ Гегель. Наука логики. § 161. § 160.

²⁹ Ed. Zeller. *Geschichte d. deutschen Philosophie seit Leibniz*. München, 1873, с. 664.

³⁰ Ed. Hartmann. *Geschichte der Metaphisik*. Lpz., 1900, с. 92. -

³¹ U. Erdmann. *Die Entwicklung der deutschen Speculation seit Kant*, Lpz. 1853, с. 139.

существуют какие-то вещи; но то же самое, рассмотренное с позиций абсолютного «Я», является не чем иным, как результатом собственной же самообъективации. Для Шеллинга, так же как и для Фихте, вселенная замкнута в пределах «Я», знание возможно лишь того, что возможно на основе «Я» и, наоборот, даже в тех случаях, когда объективное нам вздумается взять за первичное, все же мы ни в коем случае не выходим за границы самосознания. Объективность возможна путем самообъективации абсолюта. Самообъективация абсолюта есть не что иное, как изначальное противопоставление, что, как говорилось, представляет собой изначальное ощущение абсолютом самого себя. «Я» как ощущение Шеллинг именует идеальным созиданием, а «Я» как объект — реальным созиданием. Идеальное, по его мнению, есть вещь в себе, установленная как независимая от нас, как предел нашего созидания, а реальное представляет собой бесконечное ограничение идеальной деятельности абсолютного «Я». С этими двумя мировыми силами связывает Шеллинг силы притяжения и отталкивания, которые, со своей стороны, являются моментами построения материи. «Я», создавая материю, создает, собственно говоря, самого себя³². В понимании материи Шеллинг, критикуя эмпиристическую теорию, преимущество отдает идеализму Лейбница. Согласно Шеллингу, атомистическая теория даже не приближается к истинному пониманию материи, так как сами атомы не представляют материи, и остаются без объяснения, а что касается идеализма Лейбница, он объясняет именно сущность атома, как монады. Построением материи Шеллинг заканчивает конструирование первой эпохи в развитии самосознания.

Во второй эпохе идеальная и реальная деятельность представляется как внутреннее и внешнее созерцание. Внутреннее созерцание служит основой времени, а внешнее — основой пространства; время и пространство являются независимыми друг от друга, но противопоставляются друг другу, как ограничивающие одно другое. Время, так же как и пространство, бесконечно, одно измеряется другим. Время он связывает со случайностью — акциденцией, а пространство — субстанцией, чем обеспечивается переход к категориям как формам синтеза самосознания. В отличие от Канта, Шеллинг пытается обосновать переход от чистых форм интуиций к категориям. У Канта подобного перехода, как известно, нет, напротив, он всегда строго отделял формы чувственной интуиции от категорий.

В системе категорий Шеллинга главное, определяющее место принадлежит категории отношения, а все остальные категории подразумевают эту основную категорию, так как самообъективация — первичный акт самосознания, немислима без взаимного отношения абсолюта с самим собой; поэтому допускается определяющая функция этой категории. Без категории отношений немислимо диалектическое развитие самосознания. Дедукцией категорий Шеллинг заканчивает вторую эпоху развития самосознания.

В третьей эпохе самосознания Шеллинга дедуцирует схематизм, который, по его мнению, представляет собой основу каждого суждения. С его помощью сопоставляются друг с другом понятие и объект, в связи с чем он должен иметь природу как одного, так и другого. Схемой является созерцание того правила, согласно которому ставит возможным построение объекта. Сходство со схематизмом Канта здесь очевидно, но чувствуется и разница — для Канта роль схемы

³² Шеллинг. Система..., с. 16, 34, 161.

играет время, а у Шеллинга — созерцание правила, при котором можно построить объект вообще.

При окончании дедукции схематизма Шеллинг достигает ступени абсолютной абстракции, чем созерцается созерцание объекта и субъекта, как объекта, чем самосознание переходит в сферу абсолютной воли. Этим переходом кончается теоретическая и начинается практическая философия. Обе являются двумя ликами одного Януса — самосознания; принципом единства теоретической и практической философии является принцип автономии, т. е. абсолютность самосознания; это представляется ни чем иным, как актом самоопределения, свободного воздействия интеллигенции на самое себя, что является возможным лишь при воздействии другой, внешней интеллигенции, в основе чего лежит принцип престабильной гармонии. Мир, вообще говоря, постулирует Шеллинг, становится для меня объективным лишь благодаря тому, что вокруг меня существуют интеллигенции³³. На принципе престабильной гармонии строятся всякие моральные нормы.

Единение теоретической и практической философии достигнуто Шеллингом в философии искусства, в этом он является наследником Канта, а не Фихте. В произведении искусства «Я» осознает собственное созидание, но является бессознательным по отношению к созданному произведению. В произведении искусства реализовано тождество сознательного и бессознательного в созидании, свободы и необходимости, что представляет собой основу единства теоретической и практической философии.

Ранняя философия Шеллинга, которая является диалектическим идеализмом, послужила основой для возникновения диалектики Гегеля, которая стала одним из непосредственных теоретических источников марксистской диалектики. Эту сторону философии Шеллинга стараются оставлять в тени современные иррационалистические течения буржуазной философии, чем пытаются свести на нет рациональное в его философии. Они пытаются воскресить реакционно-го Шеллинга и придать ему новый, более современный вид.

Ранняя философия Шеллинга впитала в себя и представила в обогащенном виде все лучшее, что было в истории диалектики, а особенно диалектику Канта и Фихте. Пытаясь исправить недостатки фихтевской диалектики, Шеллинг создал картину диалектики природы и самосознания, где человек, самосознание представлены как венец развития природы; дух является результатом развития природы, а природа — историей духа, а в каждом из них развертывается единство противоположных, триадность отрицания отрицания (хотя этот термин принадлежит Гегелю), и т. д.

Философия Шеллинга в целом является предшественницей, и одновременно, реакцией на философию Гегеля. Шеллинг первым стал критиковать — его философию абсолютного идеализма и указал на ее недостаток — включение бытия в сферу чистого разума, что расценивается равносильным отвлечению от действительности; в понятие не входит существование, утверждал Шеллинг, но лишь его возможность. Этим Шеллинг ясно указал на недостаток идеалистического рационализма — отрыв от реальной действительности, но не смог указать на истинное решение этой проблемы.

³³ Шеллинг. Система..., с. 293.

ფსიქოლოგია

ზ. ჯაფარიძე

ფიქსირებული განწყობის ტიპების პერსონალური მოქმედების თავისებურებისათვის

ფიქსირებული განწყობის მეთოდით განწყობის ფსიქოლოგიაში ექსპერიმენტულად დადგინდა პიროვნების აქტივობის მოდუსის, განწყობის ზოგადი ბუნების მახასიათებლები: მისი ფაზური მიმდინარეობა, კონსტანტობა, სტაბილობა, ირადიაცია, ენერგალიზაცია (6, 1, 7). ასევე ექსპერიმენტულად დადგინდა დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ხასიათის ნიშნები: განწყობის აგზნებადობა, ჩაქრობის მიმდინარეობა (სტატიკურობა, დინამიკურობა, პლასტიკურობა, სიტლანქე), სიმტკიცე, სტაბილობა, კონსტანტობა. დადგინდა დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ხასიათის ისეთი ნიშანი, როგორცაა განწყობის ქარაქტეროლოგიური ტიპი (3). ფიქსირებული განწყობის დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ხასიათის ეს ნიშნები პიროვნების განწყობის ისეთ სტრუქტურას ქმნიან, რომლის მიხედვით ადამიანები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან. პათოფსიქოლოგიურმა გამოკვლევებმა აჩვენეს, რომ განწყობის ამ ნიშნების სტრუქტურული ცვლილება თავის ასახვას პოულობს შიზოფრენიის, ეპილეფსიის, ისტერიისა და სხვა ფსიქიკურ დაავადებებში (2,4). ვლ. ნორაკიძის ექსპერიმენტულ-კლინიკური გამოკვლევების შემდეგ დადასტურებულად ითვლება, რომ შესაძლებელია პიროვნების განწყობის სტრუქტურის დადგენა, ზოლო ამ სტრუქტურის კანონების გათვალისწინებით ხასიათის, ტემპერამენტის შესწავლა (12).

მიუხედავად ამისა, როგორც სამართლიანად შენიშნავს ვლ. ნორაკიძე, ფიქსირებული განწყობის მეთოდი პიროვნების მხოლოდ ზოგადსა და ფორმალურ მხარეებს იკვლევს (11). დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიური ნიშნებით მას განწყობის მხოლოდ ამა თუ იმ ტიპს მივყავართ, ან მართლაც მისი განწყობის აგზნებადობის ამა თუ იმ ხარისხზე ვლაპარაკობთ. რაც შეეხება ცალკეული პიროვნების სხვა თვისებებთან ამ ნიშნების კავშირებს, მათი დაჭერა შეუძლებელია, ისინი შეუძინველნი რჩებიან. ამიტომაც, იძულებულნი ვხდებით, კვლევის ისეთ საშუალებებს მივმართოთ, როგორცაა საუბრისა და ბიოგრაფიული მეთოდები, რომლებიც მოკლებულნი არიან მკაცრ ობიექტურობას (11). აქედან გამომდინარე, კვლევის ჩვენთვის მიმართულს პიროვნების თვისებების გამოვლენა და მათი განწყობის ფორმალურ-ტიპოლოგიურ თავისებურებებთან ერთიანობაში გააზრება განსაზღვრავს, რაც ფიქსირებული განწყობისა და გ. რორშახის ფსიქოდიანოსტიკურ მეთოდებს შორის მიმართების დადგენაში მდგომარეობს (12). ჩვენი სამუშაო პიპოთეზა ასეთია: ფიქსირებულ განწყობასა და გ. რორშახის მეთოდებს შორის თუ კი რაიმე მიმართება შეიძლება არსებობდეს, ამა პირველ რიგში თავი უნდა იჩინოს ფიქსირებული განწყობის ტიპების მიხედვით რორშახ-ბარათების აღქმის თავისებურებაში და მეორეც, ფიქსირებული განწყობისა და რორშახის განცდის ტიპებს და სხვა ცვლადებს შორის დამოკიდებულებაში.

არსებული პიპოთეზა შემდეგ მოსაზრებას ეყრდნობა. როგორც ვინმე ადამიანის მიერ „შემთხვევითი ფორმის“ მქონე ფიგურების ინტერპრეტაციასი მდგომარეობს. რამდენადაც სიტუაციის სტრუქტურა არაერთაზროვნია, ამდენად სუბიექტის პერსონა იმ ძირითად ფაქტორს წარმოადგენს, რომლის მიხედვითაც შემდგომ ხდება ადამიანის შეფასება. ფიქსირებული განწყობის მეთოდი თუ მთლიან პიროვნების ქცევის ცენტრალურ, მორგანიზებულ ფაქტორს — განწყობას სწავლობს და, აქედან — პიროვნებას, რორშახ-მეთოდი პიროვნების მხოლოდ ცალკეულ კომპონენტებს იკვლევს; მაგალითად: გონებრივი უნარების სხვადასხვა ასპექტს, აფექტურ-ემოციურ სფეროს, ფანტაზიას და ა. შ. ამდენად იგი ვერ აზრებებს მთლიანი პიროვნებას გააზრებას ადამიანის ყველა თვისების მარჯვნივზელი ფსიქოლოგიური ფაქტორის საფუძველზე. ამიტომაც, აქ. პიროვნება რამდენადაც ერთიან მოზაიკას, მაგრამ უმთავრესად ცალკეული თვისებების კონკლომერატს წარმოადგენს. ამ მეთოდის მონაცემების ახსნა კი ისეთ ცნებას საჭიროებს, რომელიც ცალკეულად გამოვლენილ თვისებების განმსაზღვრელ ფაქტორს დაგვანახებდა. ასეთ ცნებად უზნაძისეული განწყობის ცნება მიგვაჩნია. რამდენადაც ფიქსირებული განწყობის ტიპები ექსპერიმენტულად შექმნილი განწყობის გამოვლენის განსხვავებულ ფორმებს გვაძლევს, რომლებშიც მთლიანად არის ასახული საზოგადოდ განწყობის როგორც პიროვნების ქცევის ცენტრალური მოდუსის ზოგად ფსიქოლოგიური ბუნება, ამდენად შესაძლოა ისინი საფუძვლად დაედოს პიროვნების ქცევის თავისებურებას, მათ შორის — პერსონალური მოქმედების თავისებურებასაც.

აქედან გამომდინარე, ჩვენი კვლევის ამოცანას წარმოადგენს ფიქსირებული განწყობის ტიპის როგორც პერსონალური მოქმედების თავისებურებათა მადეტერმინირებული ფაქტორის როლის გარკვევა სუსტი სტრუქტურის მქონე მასალით (რორშახ-ლაქები) სტიმულირების პირობებში კვლევის მეთოდად გამოვიყენეთ ფიქსირებული განწყობის შესწავლის კლასიკური მეთოდის ნორაკიძისეული ვარიანტი (10) და რორშახ-მეთოდის პროცედურა ს. ბეკის (14) მიხედვით. გამოკვლევა ჩატარდა ჯანმრთელ ადამიანებზე (96 კვ). კვლევის შედეგები წარმოდგენილია ცხრილებში (1—2).

ცხრ. I-ის, II, III და IV სვეტებში მოტანილია დინამიკური, სტატიკური და ვარიაციული განწყობის მქონე ჯანმრთელ ცმ-თა რორშახ-ნიშნების საშუალო მნიშვნელობები. V, VI და VII სვეტებში, შესაბამისად, წარმოდგენილია განწყობის დინამიკურ და სტატიკურ, დინამიკურ და ვარიაციულ, სტატიკურ და ვარიაციულ ტიპებს შორის რორშახ-ნიშნების საშუალო მნიშვნელობათა განსხვავებულობის სტატისტიკური სანდოობა სტიმულენტის კრიტერიუმის მიხედვით (8), საიდანაც ჩანს, რომ განწყობის დინამიკური და სტატიკური ტიპის მქონე ჯგუფების მონაცემები ერთმანეთისაგან სტატისტიკურად სანდოდ 5 რორშახ-ნიშნით განსხვავდებიან: 1) პასუხების საერთო რაოდენობის, 2) ცეროდენა დეტალების აღქმის, 3) ორგანიზაციის, 4) მოძრაობით დეტერმინირებულ პასუხებისა და 5) კარგი ფორმის აღქმის — მახასიათებლებით.

განწყობის დინამიკური და ვარიაციული ტიპის მქონე ჯგუფები მხოლოდ 2 ნიშნით განსხვავდებიან: 1) ორგანიზაციისა და 2) კარგი ფორმის აღქმის — მაჩვენებლებით.

განწყობის სტატიკური და ვარიაციული ტიპის მქონე ჯგუფები კი შემდეგი 4 რორშახ-ნიშნით განსხვავდებიან: 1) ცეროდენა დეტალების აღქმის, 2) ორგანიზაციის, 3) მოძრაობისა და 4) კარგი ფორმის აღქმის მონაცემებით.

ცხრილი 1

რორშახ- ნიშნები*	საშ. მნიშვნელობა			ს ა ნ დ ო ბ ა						
	დინ.	სტატ.	ვარბ.	დინამიკური —სტატისტიკური		დინამიკური— ვარიაციული		სტატისტიკური— ვარიაციული		
				t	p	t	p	t	p	
1	პ	46,73	35,07	48,5	1,71	<0,05	0,23	>0,25	1,65	>0,10
2	მთ	5,92	6,96	6,15	0,56	>0,25	0,16	>0,25	0,40	>0,25
3	დ	27,48	23	29,8	1,26	>0,10	0,56	>0,25	1,40	>0,10
4	ცდ	12,53	4,88	12,34	2,58	<0,01	0,05	>1	2,48	<0,01
5	ორგ	35,1	18,3	27,5	2,3	<0,01	1,85	<0,05	2,27	<0,025
6	მძ	4,85	2,40	4,26	2,58	<0,01	0,53	>0,25	2,11	<0,025
7	ფრ	0,43	0,37	0,61	0,35	>0,25	0,75	>0,25	1,11	>0,20
8	ფრფორ	1,53	1,33	1,34	0,59	>0,25	0,55	>0,25	0,03	>1
9	ფრფრ	0,34	0,22	0,30	0,79	>0,25	0,20	>0,25	0,63	>0,25
10	ფორფრ	3,12	3,59	3,15	0,52	>0,25	0,05	>1	0,37	>0,25
11	ფორფრ	0,65	0,92	0,69	0,20	>0,15	0,25	>0,25	0,72	>0,25
12	შინ	11,51	10,11	11,84	1,30	>0,10	0,27	>0,25	1,32	>0,10
13	ფორ	71,8	81,03	74,7	3,78	<0,005	2,36	<0,01	4,84	<0,0005
14	ცხ	48,7	52,25	49,69	0,90	>0,20	0,26	<0,25	0,62	>0,25
15	პ	6,63	5,74	6,69	1,52	>0,10	0,10	>1	1,49	>0,10
16	ს	4,14	4,18	4,57	0,02	>1	0,31	>0,25	0,23	>0,25

წარმოდგენილი ექსპერიმენტული მასალის სტატისტიკური ანალიზი აჩვენებს, რომ ფიქსირებული განწყობის ტიპების (როგორც ექსპერიმენტულად შექმნილი განწყობის გამოვლენის განსხვავებული ფორმების) მიხედვით დადგენილ ცპ-თა ჯგუფებში საუსტი სტრუქტურის მქონე მასალით სტიმულირების დროს თავს იჩენს განსხვავებული პერცეპტული მოქმედება. თვითუფლები ჯგუფის პერცეპტული მოქმედების განსხვავებულ თავისებურებათა განმსაზღვრელი ფაქტორის როლს, ამ შემთხვევაში, ფიქსირებული განწყობის ტიპი ასრულებს.

ამავე ექსპერიმენტული მასალის ფიქსირებული განწყობისა და რორშახის განცდის ტიპებს შორის დამოკიდებულების თვალსაზრისით განხილვა (იხ. ცხრილი 2), ასეთ სურათს იძლევა:

განწყობის დინამიკური ტიპის მქონე 60 ცპ-დან 37-ს (საერთო რაოდენობის 61,7%-ს) რორშახის ინტროვერსული განცდის ტიპი ახასიათებს, 16 ცპ-ს (ე. ი. 26,7%-ს) ექსტრატენზური განცდის ტიპი, 6 ცპ-ს (10%) განცდის ამბიკვალური ტიპი ახასიათებს, ხოლო 1 ცპ-ს (1,6%) კოარტირებული განცდის ტიპი.

სტატისტიკური განწყობის მქონე 36 ცპ-დან 5-ს (ცპ-თა საერთო რაოდენობის 13,8%-ს) რორშახის ინტროვერსული განცდის ტიპი აღმოაჩნდა, 26-ს (ე. ი.

*1) პ — პასუხების საერთო რაოდენობა, 2) მთ — მთლიანი აღქმა, 3) დ — დეტალის აღქმა, 4) ცდ — ცეროფენა დეტალის აღქმა, 5) ორგ — ორგანიზაციის ნიშანი, 6) მძ — ადამიანური მოძრაობა, 7) ფრ — წმინდა ფერი, 8) ფრფორ — ფერი-ფორმით დეტერმინირებული პასუხი, 9) ფრფრ — უარყოფითი ფერი — ფორმით დეტერმინირებული პასუხი, 10) ფორფრ — ფორმა-ფერით დეტერმინირებული პასუხი, 11) ფორფრ — უარყოფითი ფორმა-ფერით დეტერმინირებული პასუხი, 12) შინ — შინაარსი, 13) ფორ — კარგი ფორმით დეტერმინირებული პასუხი, 14) ცხ — ცხოველური შინაარსის მქონე პასუხი, 15) პ — პოპულარული პასუხი, 16) ს — სივრცის პასუხი.

72.2%-ს) ექსტრატენზური განცდის ტიპი, 2 ც-ს (5,5%-ს) — ამბიკვალური, ხოლო 3-ს (8.3%-ს) კოარტირებული განცდის ტიპი.

ცხრილი 2

ც-თა რაოდ.	განწყობის ტიპი	რორშახის განც. ტიპი							
		ინტრ.		ექსტრ.		ამბიკ.		კოარტ.	
		აბს. რაოდ.	%	აბს. რაოდ.	%	აბს. რაოდ.	%	აბს. რაოდ.	%
60	დინამიკური	37	61,7	16	26,7	6	10	1	1,6
35	სტატიკური	5	13,8	26	72,2	2	5,5	3	8,3

ცხრილიდან (2) ჩანს, რომ განწყობის დინამიკურ ტიპში ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით წარმოდგენილია ინტროვერსული ტიპი, ხოლო სტატიკურში — ექსტრატენზური. ამდენად სავარაუდოა, რომ განწყობის დინამიკურ ტიპს ინტროვერსული ტიპი შეესატყვისება, ხოლო სტატიკურს — ექსტრატენზური. მართლაც, სტატისტიკური ანალიზი აჩვენებს, რომ მნიშვნელოვანია განწყობის დინამიკურსა და რორშახის განცდის ინტროვერსულ ტიპებს შორის შესატყვისობის სტატისტიკური სანდოობა, სადაც $X^2=8,1$ -ს და $P<0.05$ -ზე და სტატიკურობასა და ექსტრატენზიას შორის, სადაც $X^2=10.7$ -ს და $P<0.01$ -ზე (7).

რამდენადაც რორშახის განცდის ტიპების განაწილების სიხშირე განსხვავებულია განწყობის ამა თუ იმ ტიპში, რის სტატისტიკური სანდოობა ($X^2=25.29$ -ს და $P<0.001$ -ზე) მნიშვნელოვანია, ეს იმ ვითარებას მიუთითებს, რომ მათი გამოსვლის სიხშირე ამჟღავნებს განწყობის ტიპებზე დამოკიდებულებას. ეს გვაძლევს უფლებას დავეუშვათ, რომ განწყობის ტიპი, ამ შემთხვევაში, განმსაზღვრელი ფაქტორის როლს თამაშობს რორშახის განცდის ტიპების მიმართ.

ამგვარად, სტატისტიკური ანალიზი აჩვენებს, რომ სუსტი სტრუქტურის მქონე მასალით სტიმულირების პირობებში თავს იჩენს განწყობის ტიპის როგორც ფაქტორის გავლენა ამ მასალის აღქმისას, რაც შემდეგნაირად გამოიხატა:

1. განწყობის ტიპის თითოეულ ჯგუფში რორშახ-ბარათების მიმართ ვლენდება განსხვავებული პერცეპტული მოქმედება.

2. განწყობის ტიპი განმსაზღვრელი ფაქტორის როლს ასრულებს რორშახის განცდის ტიპების მიმართ.

თითოეული — რორშახ-ნიშანი და განცდის ტიპი — სრულიად გარკვეულ ფსიქოლოგიურ შინაარსს და, აქედან გამომდინარე, ინტერპრეტაციებს შეიცავს (გ. რორშახი, ს. ბეკი, ე. ბომი, მ. შეიშანი და სხვ), რაც პიროვნების ასევე სრულიად გარკვეულ ნიშან-თვისებებს მიუთითებს. ასე, მაგალითად: ის რორშახ-ნიშნები, რომლებითაც განსხვავდება დინამიკური და სტატიკური ტიპები შემდეგ ინტერპრეტაციებს შეიცავენ (13, 14, 15, 16):

1) პასუხების რაოდენობა — გონებრივ შრომისუნარიანობას, სუბიექტის გონებრივი პროდუქტულობის უნარს;

2) ცეროდენა დეტალები — ინტერესს დეტალებისადმი, კონკრეტული საგნებისადმი, ხოლო მათი გადაჭარბებული რაოდენობით აღქმა — „წერილმანებში გაჩხერვას“;

3) ორგანიზაცია — გონებრივი აქტივობის ძალას, ენერჯიას;

4) მოძრაობით დეტერმინირებული პასუხი — სუბიექტის შინაგან აქტივობას, მისი ფანტაზიის მოქმედებას და, აგრეთვე, ყველაზე ღრმა და ინდივიდუალურ ტენდენციებს;

5) კარგი ფორმა — ცნობიერი კონტროლის, რეალობის სწორი განცდის უნარს;

6) ინტროვერსია — ყურადღების საკუთარი განცდებისადმი წარმართვამდრეკილებას, სტაბილიზებულ აფექტაციას, საკუთარი იმპულსების კარგი კონტროლის უნარს;

7) ექსტრატენზია — სუბიექტის განცდების გარე მიმართულებას, საკუთარი იმპულსების სუსტი კონტროლის უნარს.

ამდენად, ჩვენი აზრით, საინტერესო უნდა იყოს, ერთი მხრივ, ფიქსირებული განწყობის ქარაქტეროლოგიური ტიპების შინაარსობრივი ანალიზი რორშახ-ნიშნებით. მეორე მხრივ — რორშახ-მეთოდით დადგენილი ნიშნების გააზრება განწყობის ტიპოლოგიის კონტექსტით. ამას ემსახურება წინმდებარე შრომის შემდგომი ნაწილები, რომლებშიც განხილულია განწყობის დინამიკური, სტატისტიკური და ვარიაციული ტიპების მიხედვით რორშახ-ნიშნების ინტერპრეტაცია.

განწყობის დინამიკური ტიპი. 1. ფიქსირებული განწყობის აგზნებადობის მინიმუმი არის საგანწყობო ექსპოზიციათა ის მინიმალური რაოდენობა, რაც საჭიროა იმისათვის, რომ განწყობის ილუზიამ პირველად ჩაინოს თავი. იგი აქ, საშუალოდ 4.63-ს უდრის, რაც განწყობის დინამიკური ტიპის დაბალ აგზნებადობას მიუთითებს. კონტრასტულ ილუზიათა სიმუდრო რაოდენობა აგზნებადობის მინიმუმში 7.26-ის ტოლია, რაც, ამ შემთხვევაში, ფიქსირებული განწყობის დაბალი სიმტკიცის მაჩვენებელია.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ განწყობის დინამიკური ტიპის აგზნებადობა საკმაოდ დაბალია და სიმტკიცის მხრივ — სუსტი.

2. ფიქსირებული განწყობის აგზნებადობის ოპტიმუმი საგანწყობო ექსპოზიციათა ის მაქსიმალური რაოდენობაა, რის შემდეგ მისი ზრდა აღარ იწვევს ილუზიათა რაოდენობის მატებას და იგი საშუალოდ 17.21-ს უდრის; მაშასადამე, განწყობის ოპტიმუმის მისაღწევად აქ საგანწყობო ექსპოზიციათა გადიდება არის საჭირო; რაც შეეხება ფიქსირებული განწყობის სიმტკიცეს — კონტრასტული ილუზიების საშუალო რაოდენობა 20.02-ს შეადგენს.

3. განწყობის დინამიკური ტიპის თვისებას წარმოადგენს ის, რომ შედარებით ძნელად ფიქსირებული განწყობა ერთ ხანს თავდაპირველ მდგომარეობაში იმყოფება, მაგრამ შემდეგ ადეკვატურ განწყობას უთმობს ადგილს; ე. ი. აქ, ფიქსირებული განწყობა არ უწყევს გადამეტებულ წინააღმდეგობას მასზე მოქმედი სიტუაციის პირობებს, არ განაგრძობს მასში უსასრულო ბატონობას. დროის გარკვეული მონაკვეთის შემდეგ ფიქსაციის ფაქტორი უკუდგება და სიტუაციის შესატყვისი განწყობა სუბიექტის ქცევის რეგულაციის შესაძლებლობას იღებს. სწორედ ეს ვითარება მიუთითებს, რომ განწყობის დინამიკური ტიპი ადვილი ობიექტივაციის პირობას ქმნის. მისთვის არსებითად დამახასიათებელია იმპულსური განწყობისა და ობიექტივაციის პლანში მიმდინარე ქცევის პარამონიული ურთიერთმეთანხმებულობა, რაც საბოლოოდ პიროვნების ხასიათის პარამონიულობასაც განაპირობებს (10).

4. ფიქსირებული განწყობის კონსტანტობა წარმოადგენს დინამიკური განწყობის კიდევ ერთ იმ თავისებურებას, როდესაც იგი მთელი რიგი დღეების განმავლობაში ვლინდება როგორც დინამიკური ტიპი.

5. ფიქსირებული განწყობის სტაბილობის ძალას ვთვლიდით ფორმულით $r = \frac{3s-x}{s}$, სადაც s არის ოპტიმუმში გამოვლენილ კონტრასტული ილუზიების საშუალო რაოდენობა, X — სტაბილობის ცდებში გამოვლენილი კონტრასტული ილუზიების საერთო რაოდენობა. განწყობის დინამიკური ტიპისათვის ამ კოეფიციენტის მნიშვნელობა უდრის 2.11-ს, რაც მისი ფიქსირებული განწყობის ქრონიკულობის საშუალო ძალას მიუთითებს; ე. ი. კონტრასტულ ილუზიათა საშუალო რაოდენობა თუმცა კლებულობს ოპტიმუმთან შედარებით, მაგრამ იგი გარკვეული ძალით მაინც იჩენს თავს მთელი რიგი დღეების განმავლობაში.

ასეთია განწყობის დინამიკური ტიპის ფიქსირებული განწყობის ნიშნების სტრუქტურა. თუ გავითვალისწინებთ, რომ აღნიშნულმა განწყობის ტიპმა ჯანმრთელ ადამიანთა ძირითადი ჯგუფი შეადგინა, მაშინ შეგვიძლია დაეუშვათ, რომ ფიქსირებული განწყობის ნიშნების ასეთი სტრუქტურა საზოგადოდ ნორმალური, ჯანმრთელი ადამიანების უმრავლესობისათვის არის დამახასიათებელი.

როორმაც-ნიშნები, რომლითაც განსხვავდება აღნიშნული განწყობის ტიპი სტატისტიკურისაგან („პასუხების რაოდენობა“, „აღქმის ტიპი“, „ორგანიზაციის წინშანი“) და გონებრივი მუშაობის თავისებურებას მიუთითებენ — მაღალ პროდუქტულობაში მდგომარეობს. ეს, თავის მხრივ, გონებრივი ადაპტაციისათვის საუკეთესო პირობების არსებობას გულისხმობს. განწყობის დინამიკური ტიპის მქონე ადამიანებს აქვთ გონებრივი ადაპტაციის თეორიულ, აბსტრაქტულ მიმართებათა დონეზე განხორციელების, „კონცეფტუალური კონსტრუქციების“ (მთ) შექმნის კარგი უნარი. თუმცა მათი გონებრივი აქტივობა უფრო ანალიზურია, ვიდრე სინთეზური. ისინი გამოირჩევიან დიდი დამკვირვებლობით (ცდ), რის გამოც ადგილი აქვს არა არსებით ელემენტებზე ყურადღების გადაპარბებულ გამახვილებასაც, ეს კი აფერხებს „კონცეფტუალური კონსტრუქციების“ გამოყენებას, მათს სრულ რეალიზაციას. ძალზე მაღალია გონებრივი აქტივობის ძალა.

ამგვარად, მიუხედავად იმისა, რომ აქ გონებრივი ადაპტაციის სფეროში თითქოს რაღაც დისპარმონია შეიმჩნევა არა არსებით ელემენტებზე ყურადღების გადაპარბებულ გამახვილების, „წვრილმანებში გაჩხერვის“ სახით, იგი სრულიად კომპენსირებულია გონებრივი აქტივობის მაღალი ენერგიით.

კარგი ფორმის აღქმის საშუალო მნიშვნელობა 71.8-ს უდრის. ეს მახასიათებელი „აღნიშნავს ამოცანის თვისებრივად განსხვავებულ გადაწყვეტას, რაც ნაცნობი ფორმების ძიებისას სუბიექტური და ობიექტური მოსაზრებების წონასწორობას საჭიროებს“ (9) და, ამდენად, პიროვნების „ცნობიერი კონტროლის“, „რეალობის სწორი გაცდის“ უნარს მიუთითებს. განწყობის დინამიკური ტიპის მიერ გამოიმუშავებული ამ მახასიათებლის საშუალო მნიშვნელობა თუმცა ნორმის ფარგლებშია, მაინც მის ქვედა ზღვარზე იმყოფება. ერთი შეხედვით, ეს უნდა მიუთითებდეს განწყობის მოცემულ ტიპში აღნიშნული უნარის სისუსტეს, რასაც, ამ შემთხვევაში, ნაცნობი ფორმების ძიებისას სუბიექტური მოსაზრებების უპირატესობა განსაზღვრავს. როორმაც-ნიშნების

ინტერპრეტაციის ერთ-ერთი თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ დიაგნოსტიკისათვის საჭირო საკუთარი მნიშვნელობის გარდა, ისინი იგანხილულნი უნდა იქნან სხვა ნიშნებთან მიმართებაშიც. გასაგები რომ ვახდეს, თუ რატომაა ეს ნიშანი დაბალი მაჩვენებლით წარმოდგენილი, მასთან პარალელურად უნდა განვიხილოთ კინესთეზიური (მძ) პასუხების მონაცემები, რომელთა საშუალო მნიშვნელობა 4.85-ს უდრის. ჩვეულებრივ, ცხოვრების ნორმალურ პირობებთან შეგუებული ადამიანების მიერ ასეთი პასუხების საშუალო რაოდენობა პ-ის ტოლია, მაგრამ ჩვენს შემთხვევაში მისი მაჩვენებელი იაცილებით მაღალია.

ამდენად, განწყობის დინამიკური ტიპის ადამიანებისათვის დამახასიათებელია ფანტაზიის, შემოქმედებითობის, საკუთარი „მე“-ს, შინაგანი სულიერი ენერჯის მაღალი დონე. თუ გავითვალისწინებთ ამ შეხედულებას, რომ ადამიანის ფსიქიკა არასოდეს ისე ახლოს არ დგას სინამდვილესთან, როგორც აქმის დროს, მაგრამ მიუხედავად ამისა ფანტაზია აჭაც ერევა და, მისი წყალობით, ზოგიერთ შემთხვევაში, სინამდვილის სურათი სუბიექტისაგან შეუმჩველად იცვლება (5), მაშინ ვსაგები ხდება, რომ დინამიკური განწყობის მქონე ადამიანების ცნობიერი კონტროლის, რეალობის სწორი განცდის უნარი მათი ფანტაზიის ძლიერ გავლენას განიცდის; რაც, ერთი შეხედვით, თითქოს ასუსტებს ამ უნარს, მაგრამ არც ისე თვალსაჩინოდ, რომ ნორმის ფარგლებს გასცილდეს. აქ, ჩვენი აზრით, მოცემული განწყობის ტიპისათვის დამახასიათებელი შინაგანი ენერჯის, შინაგანი ხედვის მაღალი უნარი, ღრმა და ინდივიდუალური ტენდენციები იგრძნობა. ალბათ სწორედ ეს უნარი უნდა იფულისჩებოდეს მ. მეიმანის შენიშვნაში, როდესაც ის ამბობს, რომ ასეთ სუბიექტებს (ე. ი. ადამიანებს კარგი ფორმის დაბალი მაჩვენებლებით — ზ. ჯ.)... „უნდებთ იდეა, რომელიც შეიძლება უფრო დაუძლეველი გახდეს ვიდრე ობიექტური რეალობა. იდეას შეუძლია მოიცვას სუბიექტის ფანტაზია და შეასუსტოს მისი კონტაქტი რეალობასთან, უგულებელყოს ის, რაც იქნინადმდეგება ამ იდეას. ამ დროს ცპ, როგორც ჩანს, იმდენად იძირება ასოციაციურ პროცესებში, რომ მხედველობიდან უშვებს იდეასა და მის ობიექტურ წარმოდგენას შორის შესაბამისობის სისწორეს. მათ შეუძლიათ დაივიწყონ თავიანთი რეაქცია-პასუხების შესაბამისობის შემოწმება და იზრუნონ იმაზე, რომ ისინი შეესატყვისებოდნენ მხოლოდ იმას, რაც სხვებსაც შეუძლიათ ასევე დაინახონ და მათთან ერთად გაიზიარონ“ (9).

განწყობის დინამიკური ტიპებისათვის ინტენსიური, ქდერადი ემოციური ცხოვრება არის დამახასიათებელი, რაც სულაც არ გადადის ემოციურ ლაბილობაში (მძ — როგორც მუხრატუქი). პირიქით, მიუხედავად ინტენსიური ემოციური ცხოვრებისა აქ ძირითადად ძალზე გაწონასწორებული, თბილი სოციალური ემოციები სჭარბობს (ფორფრ — 3.2).

განწყობის დინამიკური ტიპის ზოგიერთი რორშახ-ნიშნის თვით გ. რორშახის მიერ ნორმისათვის დადგენილი მნიშვნელობების და მათი ავტორისეული ინტერპრეტაციით განხილვა ასეთ სურათს იძლევა:

განწყობის დინამიური ტიპი

რორშახ-ნიშნები	საშ. მნიშვნ.	საშ. მნიშვნელობათა გ. რორშახისეული ინტერპრეტაციები
1) მთ	5.9	— საშუალო დონის მქონე ნორმალური ადამიანები
2) ფორ +	71.8	— საშუალო დონის მქონე ინტელიგენტები
3) მძ	4.85	— საშუალო დონის მქონე ინტელიგენტები, მანიაკალურად აშლილი არაინტელიგენტები
4) ფრ:ფრფორ:ფორფრ	0.43:1.5:3.2	— ძალზე მაღალი დონის მქონე ნორმალური ადამიანები
5) ცხ	47.9	— ოქროს შუაგულის წარმომადგენლები, მანიაკალურად აშლილები ¹⁾

მაშასადამე, განწყობის დინამიკურ ტიპში ძირითადად თავს იყრის საშუალო „ინტელიგენტობისათვის“¹⁾ დამახასიათებელი ნორმები. პათოლოგიური ნიშნებიდან კი მანიაკალურად აშლილი ადამიანებისათვის დამახასიათებელი ნორმები. რამდენადაც საქმე ნორმალურ ადამიანებთან გვაქვს, ამდენად ჩვენს ჯანმრთელი, დინამიკური განწყობის მქონე ადამიანებისათვის ძირითადად საშუალო დონის მქონე „ინტელიგენტობა“ დამახასიათებელი.

სტატისტიკური ანალიზის მიხედვით, განწყობის დინამიკურ ტიპს რორშახის ინტერპრეტაციული განცდის ტიპი შეესატყვისება, ხოლო, აქედან გამომდინარე, — ყურადღების საკუთარი განცდებისაკენ მიმართვის მიდრეკილება, სტაბილიზებული აფექტაცია და საკუთარი იმპულსების კარგი კონტროლი.

ამგვარად, განწყობის დინამიკური ტიპის ფიქსირებული განწყობის არსებითი ნიშანი — ფიქსაციის ფაქტორისადმი წინააღმდეგობა და ადგილი ობიექტუალურობის უნარი — იმპულსური განწყობისა და ობიექტუალურობის პლანში მიმდინარე ქცევების პარამონიული ურთიერთშეთანხმებულობის საფუძველს წარმოადგენს, ამდენად, ცხოვრების ნორმალური, ჩვეულებრივი პირობებისადმი შეგუებული სუბიექტის თავისებურებებს განსაზღვრავს (10). თუ ქარაქტეროლოგიურად განწყობის დინამიკური ტიპი პარამონიული ხასიათის ტიპს განაპირობებს, მაშინ, ჩვენი აზრით, იგი რორშახ-მეთოდით დადგენილი პიროვნების ისეთ თვისებების საფუძველს შეადგენს, როგორებიცაა: ყურადღების საკუთარი განცდებისაკენ წარმართვის მიდრეკილება, სტაბილიზებული აფექტაცია, საკუთარი იმპულსების კარგი კონტროლის უნარი, ინტელექტის აქტიური მოქმედება, ფანტაზიის, შემოქმედებითი აქტივობის მაღალი პოტენციური შესაძლებლობა, ძლიერი ფსიქიკური ენერგია. ასეთი შესატყვისობა კიდევ უფრო ნათელი ხდება, თუ აღნიშნულ თვისებებს ვლ. ნორაკიდის პარამონიული ხასიათის ტიპის ქარაქტეროლოგიურ ნიშნებთან მიმართებაში განვიხილავთ (3, 10).

განწყობის სტატისტიკური ტიპი 1. ფ ი ქ ს ი რ ე ბ უ ლ ი გ ა ნ წ ყ ო ბ ი ს ა გ ზ ნ ე ბ ა დ ო ბ ი ს მ ი ნ ი მ უ მ ი . საგანწყობო ექსპოზიციათა მინიმუმის საშუალო მნიშვნელობა აქ 2.62-ს უდრის, ხოლო კონტრასტულ ილუზიათა საშუალო რაოდენობა აღნიშნული ტიპისათვის — 13.44-ის ტოლია. ამდენად დინამიკურისაგან განსხვავებით, განწყობის სტატისტიკური ტიპის ფიქსირებულ განწყობის აგზუნებადობის ხარისხი ძალზე მაღალი და მნიშვნელოვნად მტკიცეა.

2. ფ ი ქ ს ი რ ე ბ უ ლ ი გ ა ნ წ ყ ო ბ ი ს ა გ ზ ნ ე ბ ა დ ო ბ ი ს ო პ ტ ი

¹⁾ ცნება „ინტელიგენტობა“ გ. რორშახთან პიროვნების მხოლოდ ემპირიულ შეფასებას ეყრება და იგი ვამოხიბატება რორშახ-ნიშნების საშუალო მნიშვნელობებით. მეორე მხრივ, ცნება „ინტელიგენტობა“ გ. რორშახთან კიდევ ერთ ასპექტს შეიცავს: იგი გამოხატავს გარემოსადმი როგორც გონებრივ მიმართებათა დონეზე შეგუებადობას, ასევე ემოციურ მიმართებათა დონეზე ადაპტაციასაც.

მ უ მ ი. სავანწყობო ექსპოზიციათა ოპტიმუმის საშუალო მნიშვნელობა 14.37 უდრის, ხოლო კონტრასტულ ილუზიათა საშუალო რაოდენობა — 38.59-ს. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში, ფიქსირებული განწყობის ოპტიმუმის მისაღწევად სავანწყობო ექსპოზიციათა გაცილებით ნაკლები რაოდენობა არის საჭირო, ვიდრე დინამიკურთან; განწყობის ეფექტი კი ზესიმტკიცით ჩასაითლება.

3. განწყობის სტატიკური ტიპის თავისებობა არის ის, რომ შედარებით ადვილად ფიქსირებადი განწყობა დიდხანს ინარჩუნებს თავის თავდაპირველ მდგომარეობას, ვერ ხერხდება კრიტიკულ ობიექტთა ადევნატური აღქმა; ე.ი. თავიდან ფიქსირებული განწყობის მოქმედება უსასრულოდ გრძელდება. სიტუაციის შესატყვისი განწყობა ვერ იღებს სუბიექტის ქცევის რეგულაციის შესაძლებლობას. სწორედ ეს ვითარება მიუთითებს, რომ განწყობის სტატიკური ტიპი ფაქტობრივად ობიექტივაციის პირობას ქმნის და მისი განხორციელება გაცილებით ძლიერ ძალისხმევას საჭიროებს. მისთვის არსებითად დამახასიათებელია იმპულსური განწყობისა და ობიექტივაციის პლანში მიმდინარე ქცევების ურთიერთდაპირისპირებულობა, რაც პიროვნების კონფლიქტური ჩასაითის ტიპს განაპირობებს (10).

ამგვარად, განწყობის სტატიკური ტიპის არსებით ნიშანს წარმოადგენს ფიქსაციის ფაქტორის ძლიერი გავლენა და ობიექტივაციისათვის საჭირო გონებრივი ძალების გაცილებით მომეტებული ძალისხმევა.

4. ფიქსირებული განწყობის ტიპის ცონსტანტობა წარმოადგენს სტატიკური განწყობის კიდევ ერთ თავისებურებას.

5. განწყობის სტატიკური ტიპის ფიქსირებული განწყობის სტაბილულობის ძალის კოეფიციენტი უდრის 1.09-ს; ე.ი. სტაბილობის ცდებში გამოვლენილი კონტრასტული ილუზიების საერთო რაოდენობა ოპტიმუმთან შედარებით მხოლოდ 0.9-ით კლებულობს მაშინ, როდესაც დინამიკურთან იგი ორჯერ მცირდება. მაშასადამე, სტატიკურში ფიქსირებული განწყობა როგორც დროში გამძლეობით, ასევე გამოვლენის მაღალი ძალითაც ჩასაითდება.

ასეთია სტატიკური ტიპის ფიქსირებული განწყობის ნიშნების სტრუქტურა, რომელიც სრულიად განსხვავდება დინამიკურისაგან. სტატიკური განწყობის მქონე ცპ-თა რორშახ-მასალის რაოდენობრივი ანალიზიც აჩვენებს, რომ მათი პერცეპტული მოქმედება განსხვავებულია დინამიკურისაგან. საზოგადოდ სტატიკურთან დაქვეითებულია საერთო პროდუქტულობა, რაც გონებრივი ადაპტაციის რამდენადმე შეზღუდულ (ნორმის ფარგლებში) შესაძლებლობას მიუთითებს. მთელებისა და დეტალების ინტერპრეტაციათა რაოდენობით სტატიკური და დინამიკური ტიპები ერთმანეთისაგან არ განსხვავდებიან, სამაგიეროდ სტატისტიკურად სანდოდ განსხვავდება ცეროდენა დეტალების (ცდ) ინტერპრეტაციათა რაოდენობა. დინამიკურთან მათი საშუალო რაოდენობა გაცილებით მეტია (12.85-ი), ვიდრე სტატიკურთან (4.7-ი). ამასთან, თუ მთელებისა და დეტალების მაჩვენებლებს პასუხების საერთო რაოდენობასთან მიმართებაში წარმოვადგენთ, მაშინ ვამოძის, რომ მთელების ინტერპრეტაცია სტატიკურთან მეტია, ვიდრე დინამიკურთან (შესაბამისად — 20% და 13%). სტატიკურთან მეტია დიდი დეტალების ინტერპრეტაცია (შესაბამისად — 66% და 60%). გამოძის, რომ სტატიკურის გონებრივი ადაპტაცია უპირატესად თეორიულ, აბსტრაქტულ მიმართებათა დონეზე მიმდინარეობს, რაც სინამდვილისადმი ამბიციური დამოკიდებულების ჩამოყალიბებას უწყობს ხელს; თუმცა მნიშვნე-

ლოვანი ადგილი უჭირავს საგნობრივ მიმართებებსაც. მას ნაკლებად ახსენებენ თუმცა მასალის დეტალიზებული აღქმა. მნიშვნელოვნად სუსტია გონებრივი აქტივობის ძალა. მიუხედავად ამისა, მის მიერ აღქმული დეტალებიცა და მიუღებაც დადებით ნიშანს ატარებენ.

კარგი ფორმის აღქმის საშუალო რაოდენობაა 81.73, რაც სტატისტიკურად მნიშვნელოვნად განსხვავდება დინამიკურის ანალოგიური მაჩვენებლისაგან (71.8-ი). რამდენადაც იგი ნორმის საშუალო მაჩვენებლებზე მაღალია, ამდენად ეს ნიშანი მოცემული ტიპის „ცნობიერი კონტროლის“, „რეალობის სწორი განცდის“ მაღალ უნარს მიუთითებს. აღამიანები, რომელთა მიერ დადებითი ფორმის აღქმის მაჩვენებელი მაღალია (80% და მეტი) „გვიჩვენებენ მოცემული რეაქცია-პასუხისადმი ობიექტურ, რეალისტურ, კრიტიკულ დამოკიდებულებას. ახლოს დგანან ლაქის განმსაზღვრელ გავლენასთან და მაქსიმალურად ზრდიან შესატყვისობას ასოცირებულ იდეასა და ლაქის მოხაზულობას შორის. მათი აზნა-განმარტება, რა მდიდარიც უნდა იყოს, ყოველთვის იმ ფორმით არის განსაზღვრული, რომელსაც ისინი ლაქებში პოულობენ“ (9). ამდენად, სტატისტიკური განწყობის მქონე აღამიანების ცნობიერი კონტროლის უნარი არ განიცდის მათი ფანტაზიის გავლენას. სწორედ ამიტომაც არის, რომ აქ ნაცნობი ფორმების ძიებისას ადგილი აქვს ობიექტური მოსაზრებების უპირატესობას.

ამგვარად, მოცემული ნიშანი სტატისტიკურობა-დინამიკურობას შორის არა მარტო რაოდენობრივ, არამედ თვისებრივ განსხვავებულობასაც უსვამს ხაზს. ამ ნიშნის პარალელურად თუ კინესთეზიურ ინტერპრეტაციებსაც გავითვალისწინებთ, მაშინ ნათელი გახდება ასეთი დასკვნის საფუძვლიანობა. სტატისტიკურ ტიპებთან მათი საშუალო მნიშვნელობა უდრის 2.46-ს, რაც სტატისტიკურად სანდოდ განსხვავდება დინამიკურის ამავე მაჩვენებლისაგან (4.85). ამასთან თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ეს ნიშანი ფანტაზიის, შემოქმედებითი წარმოსახვის, ეგოს მუშაობის ძალას გამოხატავს, დაეინახეთ, რომ იგი სტატისტიკურთან საკმაოდ დაბალია. ამ უნარის შედარებითი სისუსტე (ე. ი. ფანტაზიის ჩაურევლობა ლაქების აღქმისას) ხელს უწყობს დადებითი ფორმის აღქმას. აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავუშვათ, რომ განწყობის ცვალებადი ფანტაზიის ფორმა იმ ფაქტორის როლს ასრულებს, რომელიც ქარაქტეროლოგიურ ტიპებს შორის ამგვარი თვისებრივი განსხვავებულობის პირობას ქმნის.

რაც შეეხება აფექტურ-ემოციურ სფეროს, ამ მხრივ, ერთი შეხედვით, მათ ინტენსიური თემცა გაწონასწორებული ემოციური ცხოვრება ახასიათებთ. თუ გავითვალისწინებთ ეგოს (მმ) როგორც ემოციის შინაგანი მუხრომეჭის სისუსტეს, ამ შემთხვევაში, სურათი იცვლება. სტატისტიკურისთვის მაინც ემოციური ლაბილობა, საკუთარი იმპულსების რამდენადმე სუსტი კონტროლია დამახასიათებელი. თუმცა, უცხო არ არის გაწონასწორებული, სოციალური ემოციებიც (ფორფრ — 3.59).

განწყობის სტატისტიკური ტიპის ზოგიერთი რორმახ-ნიშნის ამ ავტორისეული ინტერპრეტაციით განხილვა ასეთ სურათს გვაძლევს:

განწყობის სტატიკური ტიპი

როგორც- ნიშნები	საშ. მნიშვნ.	საშ. მნიშვნელობათა გ. როგორცხისეული ინტერპრე- ტაციები
1) მშ	6.9	—ინტელიგენტები, მანიაკალურად აწლილი ადამიანები
2) ფორ+	81.3	—ინტელიგენტები, პედანტები, დეპრესიულად აწლილი ადამიანები
3) მქ	2.5	—რეპროდუქტიული ინტელიგენტები
4) ფრ:ფრფორ:ფორფრ0.37:1.33:3.52		მაღალი დონის მქონე ნორმალური ადამიანები
5) მბ	52.52	—დაბალი დონის მქონე ინტელიგენტები და სტერეოტი- პული ადამიანები, დეპრესიულად აწლილი ადამიანები.

როგორც ვხედავთ განწყობის სტატიკურ ტიპში ძირითადად თავს იყრის პედანტური, რეპროდუქტიული და სტერეოტიპული „ინტელიგენტობისათვის“ დამახასიათებელი ნორმები. პათოლოგიური ნიშნებიდან — დეპრესიულობა, თუმცა მანიაკალურობაც გვხვდება აქ. სტატიკურ ტიპს სტატისტიკურად როგორცხის ექსტრატენზიური განცდის ტიპი შეესატყვისება. აქედან გამომდინარე, — განცდების გარე მიმართულება, საკუთარი იმპულსების სუსტი კონტროლის უნარი.

ამგვარად, სტატიკური ტიპის ფიქსირებული განწყობის არსებითი ნიშანი — ფიქსაციის ფაქტორის ძლიერი გავლენა და ობიექტივაციის სისუსტე, რაც მისი განხორციელებისათვის გონებრივი ენერჯის მომეტებულ ძალისხმევას საჭიროებს — იმპულსური განწყობისა და ობიექტივაციის დონეზე მიმდინარე ქცევების ურთიერთდაპირისპირებულობას განსაზღვრავს. თუ ქარაქტეროლოგიურად სტატიკური ტიპი კონფლიქტური ხასიათის ტიპს განაპირობებს, ამ შემთხვევაში, როგორცხ-მეთოდიდან გამომდინარე, იგი პიროვნების შემდეგი თვისებების საფუძველს წარმოადგენს: განცდების გარე მიმართულების, საკუთარი იმპულსების სუსტი კონტროლის უნარის, ინტელექტის აქტივობის სისუსტის, რეალობის სწორი განცდის მაღალი უნარის; ფანტაზიის, შემოქმედებითი აქტივობის შედარებით დაბალი დონისა.

განწყობის ვარიაბილური ტიპი. 1. ვარიაბილური ტიპის განწყობისათვის ექსპოზიციათა მინიმუმის საშუალო მნიშვნელობა უდრის 2.76-ს, კონტრასტულ ილუზიათა საშუალო რაოდენობა საგანწყობო ექსპოზიციათა მინიმუმში — 7.8-ს. ამგვარად, დინამიკურისა და სტატიკურისაგან განსხვავებით, ვარიაბილური ტიპის ფიქსირებული განწყობის აგზნებადობის ზარისხი მაღალია, თუმცა იგი საშუალო ძალის სიმტკიცეს ავლენს.

2. საგანწყობო ექსპოზიციათა ოპტიმუმის საშუალო მნიშვნელობა 14.76-ს უდრის, კონტრასტულ ილუზიათა რაოდენობა კი — 28.65-ს. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში, ფიქსირებული განწყობის აგზნებადობის ოპტიმუმის მისაღწევად საგანწყობო ექსპოზიციათა შედარებით ნაკლები რაოდენობა არის საჭირო, ისევე როგორც სტატიკურთან, ხოლო თვით განწყობის ეფექტი გაცილებით სუსტია, თუმცა მნიშვნელოვნად ძლიერი, ციღრე — დინამიკურთან.

3. ვარიაბილური ტიპის განწყობის თვისება არის ის, რომ მისთვის არსებითად დამახასიათებელია ფიქსაციის ფაქტორის ხან ძლიერი, ხან სუსტი გავლენა. ამასთან, ზოგჯერ ახასიათებს ობიექტივაციის მაღალი უნარი, ხან კი მისი სრული შეუძლებლობა. დინამიკურისა და სტატიკურისაგან იგი ფიქსირებული განწყობის მკვეთრად დამოხატული ვარიაბილობით განსხვავდება; ე. ი. იმით, რომ მისი ფიქსირებული განწყობა აკონსტანტურია, რაც საბოლოოდ პიროვნების იმპულსური ხასიათის ტიპს განაპირობებს (10).

4. ვარიაბილური ტიპის ფიქსირებული განწყობის სტაბილობის მნიშვნელობის კონტრა-ფიციენტი უდრის 2.38-ს; ე. ი. სტაბილობის ცდებში გამოვლენილი კონტრა-სტული ილუზიების საერთო რაოდენობა ოპტიმუმთან შედარებით თითქმის ორნახევარჯერ მცირდება. რაც მისი ფიქსირებული განწყობის ლაბილობას, დროში სუსტ გამძლეობას მიუთითებს.

ასეთია ვარიაბილური ტიპის ფიქსირებული განწყობის ნიშნების სტრუქტურა, რომელიც განსხვავებულია როგორც დინამიკური, ასევე სტატიკური განწყობის ნიშნების სტრუქტურისაგან.

ვარიაბილური განწყობის მქონე ცპ-თა რორშახ-მასალის რაოდენობრივი ანალიზიც აჩვენებს, რომ მათი პერცეპტული მოქმედება განსხვავებულია განწყობის დანარჩენი ორი ტიპისაგან. მათთვის დამახასიათებელია საკმაოდ მაღალი პროდუქტულობა, რაც გონებრივი ადაპტაციის საუკეთესო პირობებს ქმნის. მათ აქვთ ასეთი ადაპტაციის აბსტრაქტულ მიმართებათა დონეზე განხორციელების ყარგი უნარი; თუმცა, მათი გონებრივი აქტივობა უფრო ანალიზური ხასიათისაა, ვიდრე — სინთეზური. ისინი გამოირჩევიან დიდი დამკვირვებლობით (ცდ), ახასიათებთ არარსებით ელემენტებზე ყურადღების გადაკარბებული გამახვილება; გონებრივი ინტერესი უფრო ცხოვრების კონკრეტული პრაქტიკული სფეროებისაკენ არის მიმართული. განწყობის ვარიაბილური ტიპი ამ ნიშნებით არ განსხვავდება დინამიკურისაგან. მისი განსხვავება როგორც დინამიკურისაგან, ასევე სტატიკურისაგან გონებრივ ენერჯიაში შეიმჩნევა (ორჯ). ეს ნიშანი აქ მნიშვნელოვნად სუსტია ვიდრე დინამიკურთან, მაგრამ ციცილებით მაღალი სტატიკურთან შედარებით, რაც საჭიროების შემთხვევაში გონებრივი ადაპტაციის ენერჯიულად ამოქმედების უნარს მიუთითებს. იგი მნიშვნელოვნად განსხვავდება დინამიკურისა და სტატიკურისაგან, აგრეთვე, კარგი ფორმის აღქმის მიხედვით. მისი „ცნობიერი კონტროლის“ უნარი სტატიკურთან შედარებით დაბალია, მაგრამ დინამიკურს აღემატება.

კინესთეზიურ ინტერპრეტაციათა საშუალო მნიშვნელობა უდრის 4-ს, რაც აქ ფანტაზიის, შინაგანი აქტივობის მაღალ დონეს, ღრმა და ინდივიდუალიზებულ ტენდენციებს მიუთითებს.

ვარიაბილურ ტიპს, მიუხედავად მაღალი შინაგანი აქტივობისა, ეგოს მაღალი დონისა ძალზე ინტენსიური ემოციური ცხოვრება ახასიათებს. უცხო არაა აფექტური ლაბილობა, რაც ერთგვარ იმპულსურობას მიუთითებს.

განწყობის ვარიაბილური ტიპის ზოგიერთი რორშახ-ნიშნის რორშახისეული ინტერპრეტაციით იანხილვა ასეთ სურათს გვაძლევს:

განწყობის ვარიაბილური ტიპი

რორშახ-ნიშნები	საშ. მნიშვნ.	საშ. მნიშვნელობათა გ. ციხე	გ. რორშახისეული ინტერპრეტაცია
1) მთ	6.2	—	საშუალო დონის მქონე ნორმალური ადამიანები;
2) ფორ+	74.7	—	საშუალო დონის მქონე ინტელიგენტები, მსუბუქი ადამიანები;
3) მძ	4	—	საშუალო დონის მქონე ინტელიგენტები. მანიაკალურად აშლილი არაინტელიგენტები;
4) ფრ:ფრფრფრ:ფრფრფრ	0.66:1.33:3.4	—	აგზნებადი, მგრძობიარე ადამიანები;
5) ცხ	49.9	—	„ოქროს შუაგული“, მანიაკალურად აშლილი ადამიანები.

როგორც ვხედავთ, გ. რორშახისეული ინტერპრეტაციით, განწყობის ვარიაბილურ ტიპში ძირითადად თავს იყრის საშუალო დონის მქონე აგზნებადი,

მგრძობიარე ადამიანებისათვის დამახასიათებელი ნორმები. პათოლოგიური ნიშნებიდან კი — მხოლოდ მანიაკალურობა.

ქარაქტეროლოგიურად განწყობის ვარიაბილური ტიპი იმპულსური ხასიათის ტიპს განაპირობებს.

ასეთია, ძალიან მოკლედ, ფიქსირებული განწყობის ქარაქტეროლოგიური ტიპების, ერთი მხრივ, შინაარსობრივი ანალიზი, მათი ინტერპრეტაცია რორშახ-ნიშნებით; მეორე მხრივ, რორშახ-მეთოდით დადგენილ ნიშან-თვისებათა არსებული მრავლობის ერთ მთლიან სტრუქტურაში გააზრება.

ჩვენ მიერ მოპოვებული სტატისტიკური მონაცემები, მხედველობაშიც რომ არ მივიღოთ მათი შინაარსობრივი ინტერპრეტაციების ადეკვატურობა, კიდევ ერთხელ უნდა მიუთითებდნენ არა მარტო ფიქსირებული განწყობის ნიშნების მნიშვნელოვან დიფერენციალურ-ფსიქოლოგიურ ღირებულებას, არამედ — თვით განწყობის ცნების, მისი კვლევის ადეკვატური მეთოდით დადგენილ კანონზომიერებათა (კერძოდ, ქარაქტეროლოგიური ტიპოლოგიის პრაქტიკული გამოყენების) ნაყოფიერებას, მის ფართო შესაძლებლობებს.

ბაზოკინეზული ლიბრატურა:

1. ა დ ა მ ა შ ე ი ლ ი ნ. გ. განწყობის ილუზიის ინტერმოდალური ტრანსპოზიცია, შრომები, ტ. XVII, თბილისი, 1941.
2. ბ ე ა ლ ა ე ა ი. შიზოფრენიის ფსიქოპათოლოგიისათვის, თბილისი, 1958.
3. ნ ო რ ა კ ი ძ ე ვ ლ. პიროვნების ხასიათი და ფიქსირებული განწყობა (სადოქტორო დისერტაცია), თბილისი, 1947.
4. უ ზ ნ ა ძ ე დ. განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები, თბილისი, 1949.
5. უ ზ ნ ა ძ ე დ. შრომები, ტ. III—IV, თბილისი, 1964.
6. ხ ა ჭ ა პ უ რ ი ძ ე ბ. ი. განწყობის შეცვლის ფაზური მიმდინარეობა, კრ. „მასალები განწყობის ფსიქოლოგიისათვის“, ტ. I, თბილისი, 1938.
7. ხ ო ჯ ა ე ა ზ. ფიგურის ფაქტორი განწყობის მოქმედებაში, შრომები, ტ. XVII, თბილისი, 1941.
8. М и т р о п о л ь с к и й А. К. Техника статистических вычислений, Москва, 1971
9. М е й м а н М. Качественный уровень формы при ответах-реакциях на тест Роршаха, Тбилиси, 1976.
10. ნ ო რ ა კ ი ძ ე ვ. გ. Тип характера и фиксированная установка, Тбилиси, 1966.
11. ნ ო რ ა კ ი ძ ე ვ. გ. Методы исследования личности подростка, Экспериментальные исследования по психологии установки, т. V, Тбилиси, 1972.
12. ნ ო რ ა კ ი ძ ე ვ. გ. Методы исследования характера личности, Тбилиси, 1975.
13. Р о р ш а х Г. Психодиагностика, Тбилиси, 1972.
14. B e c k S. Rorschach's Test, v. I, Basic processes, New-York, 1934.
15. B e c k S. Rorschach's Test, v. II, New-York, 1944.
16. B o h m E. Manual del Psicodiagnostico de Rorschach. Madrid, 1968.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ფსიქოლოგიის ინსტიტუტმა

მეცნიერი ზარანდი

პროფესიული ორიენტაციის ზოგიერთი ფსიქოლოგიური საკითხი

მეცნიერულმა და ტექნიკურმა რევოლუციამ, რომელიც სწრაფი ტემპით მიმდინარეობს მთელს მსოფლიოში, დააყენა საკითხი იმის შესახებ, რომ აუცილებელია მატერიალური და სულიერი ძალების ეკონომიკურად და ეფექტურად ხარჯვა, ურომლისოდაც საზოგადოების განვითარება ყოველ ნაბიჯზე წააწყდება ზედმეტ წინააღმდეგობას. როგორც მატერიალურ საშუალებათა ეკონომიური ხარჯვისათვის, ისე სულიერი ძალების ეფექტურად გამოყენებისათვის უდიდესი მნიშვნელობის მქონეა ის, თუ როგორ დგას საზოგადოებაში პროფესიული ორიენტაციის საქმე, როგორ უყურებს საზოგადოება მას და რა დონეზე წყდება ეს საკითხი ქვეყნის სასოკლო ცხოვრებაში. თუ ფართო მნიშვნელობით ავიღებთ პროფესიული ორიენტაციის ცნებას, იგი შემდეგი სახით შეიძლება განვსაზღვროთ: პროფესიული ორიენტაცია, საზოგადოების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე, არის მოსწავლე-ახალგაზრდობის პიროვნულ თვისებათა და უნარ-შესაძლებლობათა განვითარებისათვის ხელის შეწყობა: რათა მათ შეძლონ, თავიანთი ცხოვრების მუდამ ცვალებად პირობებში, ისე აირჩიონ სწავლისა და შრომის გზა, რომ, ერთი მხრივ, სასარგებლონი იყვნენ საზოგადოებისათვის, მეორე მხრივ, განახორციელონ თავიანთი ფსიქო-ფიზიკური ძალების სრული რეალიზაცია. აქედან ცხადია, რომ პროფორიენტაციის საბოლოო მიზანია ადამიანისადმი დახმარების აღმოჩენა მის მიერ თავის მომავალი ცხოვრების უკეთესი პროექტის შემუშავებაში. ეს კი ხელს შეუწყობს ცალკეულ პიროვნებასა და საზოგადოებას შორის ჰარმონიულ ურთიერთობის დამკვიდრებას, რაც საზოგადოების განვითარების ერთ-ერთი უდიდესი მონაპოვარი იქნება.

სასოკლო პროფორიენტაცია უნდა გახდეს სასოკლო სწავლების განუყოფელი ნაწილი, რომელიც მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს აღზრდის საქმეს განათლების სისტემის ყველა საფეხურზე. ამას უდიდესი მნიშვნელობა ექნება პროფორიენტაციის როგორც თეორიული სტრუქტურის სრულყოფის, ისე მისი სწორი პრაქტიკული განხორციელებისათვის. პროფესიული ორიენტაციის ასეთი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობის გამო იყო მიღებული სკვპ ცკ-ისა და სსრკ მინისტრთა საბჭოს 1966 წლის დადგენილება, რომ: „პროფორიენტაცია სსრკ-ში უნდა გახდეს განათლების ძირითად ამოცანად“. ეს დადგენილება კი, თავის მხრივ, იმაზე მიუთითებს, რომ განათლება თვითმიზანი კი არა — ადამიანთა პრაქტიკული საქმიანობისათვის უკეთ მომზადებაა.

როდის შეუძლია ადამიანს უკეთ მოემზადოს პრაქტიკული საქმეებისათვის, მომავალი ცხოვრებისათვის? ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა მარქსი თავის სადიპლომო შრომაში — „ფიქრები ახალგაზრდის მიერ პროფესიის დაუფლების შესახებ“ — წერდა: „პროფესიებს შეუძლიათ გააბედნიერონ ადამიანები, რომლებიც მოწოდების შესაბამისად აირჩევენ მათ... მაგრამ თავს დასაღუპავად სწირავენ ისინი ვინც დაუფიქრებლად, მომენტის გავლენით ჰკიდებენ ხელს მათთვის შეუსაბამო პროფე-

სიას“. მაგრამ ამ ამოცანის დამოუკიდებლად გადაწყვეტა მოსწავლეს არ შეუძლია, თუ მას არ დაეხმარებიან. დახმარება კი იმაში მდგომარეობს, რომ კარგად შევისწავლოთ ბავშვის უნარები, ბუნებრივი მონაცემები და ხელი შევუწყვით მის მიდრეკილებათა შესაბამისი ინტერესების ფორმირებას. ამ საქმის გაკეთება შეუძლია სპეციალისტ ფსიქოლოგს მასწავლებლებთან და მშობლებთან მჭიდრო თანამშრომლობის პირობებში; უარეს შემთხვევაში კი, როცა სკოლას სპეციალისტი ფსიქოლოგი არა ჰყავს, ამ საქმის გაკეთება უნდა იკისროს მასწავლებელთა კოლექტივმა მოსწავლეთა მშობლებთან მჭიდრო თანამშრომლობის ვითარებაში. რაც შეეხება კონსულტაციას, ეს უნდა განახორციელოს კლასის ხელმძღვანელმა იმ საერთო მონაცემების საფუძველზე, რომელიც გროვდება თითოეული ბავშვის შესახებ მისი სკოლაში სწავლის განმავლობაში. ამის შესახებ წერდა ნ. კ. კრუპსკაია: „...მთელი სასკოლო მუშაობა ისე უნდა იყოს აწყობილი, რომ იგი ეხმარებოდეს მოსწავლეს პროფესიის არჩევაში“.

ტექნიკისა და ინფორმაციის წყაროს სწრაფი და განუწყვეტელი ზრდის პირობებში, როცა განსხვავებული პროფესიული პროფილის რიცხვი სულ უფრო მრავალფეროვანი ხდება, გარედან დახმარების გარეშე ისეთი პროფესიის არჩევა ახალგაზრდისათვის, რომელიც მის უნარებს შეესატყვისება, სულ უფრო გაძნელებულია და მოსწავლეთა შორის სულ უფრო მცირდება იმ პირთა რიცხვი, რომლებმაც შეძლეს დამოუკიდებლად მიეგნოთ მათთვის შესაფერისი პროფესიული მიმართულებისათვის: პროფესიათა რაც უფრო დიდი რიცხვიდან ხდება საჭირო ერთი პროფესიული მიმართულების არჩევა, მით უფრო დიდო სიძნელის გადალახვა სჭირდება მაძიებელს და ეს სიძნელე ისეთი ბუნებისაა, რომ იწვევს განგაშსა და, ზშირად იმედების გაცრუებასაც კი, თუ იგი დახმარების გარეშე აღმოჩნდება. ამ შემთხვევაში ყოველგვარ დახმარებას არ შეუძლია დადებითი შედეგის მოცემა: თუ მოსწავლე პასიურად დაეთანხმება არაკომპენტენტური პირის რჩევას თავისი მიკროგარემოდან და სკოლა არ მიიღებს ქმედითი ზომებს მისი სწორად ორიენტირებისათვის, მაშინ, შესაძლებელია, ძლიერ დაშორდეს ის თავისი მოწოდების სფეროს და დარჩეს დეზორიენტირებული; ამიტომ გადაწყვეტი სიტყვა მოსწავლეს სკოლამ უნდა უთხრას, სადაც მეცნიერულად იქნება დასაბუთებული მოსწავლისათვის გაწეული კონსულტაცია და საიდანაც მისთვის რაღაცა გახდება მისაღები და რაღაცა მიუღებელი, შეუფერებელი. ამის გაცნობიერებას მოსწავლისათვის აქვს დიდი მათრგანიზებელი და წარმმართველი ძალა, თუ იგი განხორციელდება როგორც მის პიროვნულ თვისებათა მეცნიერული შესწავლის შედეგი, რომელშიც თვითონაც აქტიურ მონაწილეობას ღებულობდა როგორც ცდის პირი (ცპ) და როგორც თავისი მომავლით დაინტერესებული სუბიექტი.

თანამედროვე პირობებში, როცა მეცნიერებათა დიფერენციაციის გვერდით მიმდინარეობს მათი ინტეგრაციის პროცესი, როცა სულ უფრო აუცილებელი ხდება მოვლენის შესწავლისადმი კომპლექსური მიდგომა, პროფესიათა ოჯახური სტერეოტიპი და ვიწრო სპეციალიზაციის ტენდენცია არ შეესაბამება მშრომელი მოსახლეობის ინტერესებს. პროფესიები სწრაფად იცვლიან მუშისადმი წაყენებულ მოთხოვნებს რაც, თავის მხრივ, იწვევს განათლებისადმი წაყენებულ მოთხოვნების ზრდას. ამიტომ, საკუთარ უნარ-შესაძლებლობათა შესაბამისად პროფესიის დაუფლების ნაცვლად, განათლება იქცევა თვითშეგუებისადმი მისწრაფებად, რაც საფუძვლად ედება მატერიალური და სულიერი ძალების არაადეკვატურ და, მაშასადამე, არაეფექტურ გამოყენებას. იმისათვის, რომ ეფექტურად

განხორციელდეს პროფორიენტაცია სკოლაში, საჭიროა შესაძლებელი გახდეს საბჭოთა სკოლის ორი ძირითადი პრინციპის თანაბრად ეფექტური გამოყენება: პირველია სწავლების საკლასო ორგანიზაცია, რომელიც გულისხმობს დაახლოებით ერთნაირი ცოდნისა და ერთნაირი ასაკის ბავშვთა განსაზღვრულ ჯგუფს, ხოლო მეორეა მოსწავლისადმი ინდივიდუალური მიდგომა. მაგრამ ეს ორი პრინციპი ერთმანეთს გამოირიცხავს და ამიტომ არ არის შესაძლებელი, ჩვეულებრივ პირობებში, ორივე პრინციპი თანაბრად წარმატებით იქნეს გამოყენებული. ეს გარემოება მიგვანიშნებს, რომ საჭიროა რაღაც ისეთი დამატებითი პრინციპის შემოღება, რომელიც ნაწილობრივ მაინც მოხსნიდა ჯგუფურსა და ინდივიდუალურს შორის არსებულ წინააღმდეგობას.

მიგვაჩნია, რომ ასეთი პრინციპი მონახულია და იგი შემდეგში მდგომარეობს: თუ აქამდე კლასში თავს უყრიდნენ ერთნაირი ცოდნისა და ერთნაირ ასაკის ბავშვთა განსაზღვრულ კონტინგენტს, ახლა ამას უნდა დავემატოთ მესამე პრინციპი და კლასში თავი მოვეყაროთ დაახლოებით ერთნაირი ცოდნის, ერთნაირი ასაკის, ერთნაირი მიდრეკილებებისა და ინტერესების მქონე მოსწავლეებს. მაგრამ ამის იგანხორციელებას დიდი სიძნელეები ახლავს: თუ პირველი ორი პრინციპის განხორციელებისათვის საკმარისია ბავშვის მიერ სკოლაში წარმოდგენილი ცნობები, მესამე პრინციპით კლასის შედგენას სჭირდება ხანგრძლივი და სერიოზული კვლევითი მუშაობა, რომელსაც გამოცდილი და ღრმად განსწავლული ადამიანი თუ შესარულეებს. ამ სიძნელის გადალახვის ამოცანას ემსახურება რესპუბლიკური № 2 ექსპერიმენტული სკოლის წამოწყება დიფერენცირებული სწავლების ერთი თავისებური სახესხვაობის განსახორციელებლად. წინასწარ უნდა ითქვას, რომ ამ იდეას საფუძვლად უდევს ფსიქოლოგიაში კარგად ცნობილი დებულება იმის შესახებ, რომ ადამიანები იზადებიან განსხვავებული თანდაყოლილი შესაძლებლობებით და ეს შესაძლებლობანი რეალურ უნარებად შეიძლება წარმატებით განვითარდეს საკმაოდ ფართო მონათესავე პროფესიათა დიაპაზონში, მაგრამ არა საწინააღმდეგო პროფესიათა მიმართულებით. მაგალითად, თუ ბავშვს აქვს თანდაყოლილი მდიდარი მუსიკალური შესაძლებლობანი, მისგან მეტ-ნაკლებად შეიძლება გამოვიდეს მუსიკალური ხელოვნების ნებისმიერი დარგის სპეციალისტი, მაგრამ აღნიშნულ შესაძლებლობათ: საფუძველზე უფრო მოსალოდნელია მისგან კარგი მათემატიკოსი ან ქიმიკოსი ვერ დადგეს.

რაც შეეხება თანდაყოლილ შესაძლებლობებს, რომლებიც „ნასახების“ სახითაა მოცემული ადამიანის შვილში, — ისინი ძალიან ადრეული ასაკიდან — ძუძუს ხანიდან, იწყებენ ნიჭიერად განვითარებას და მით უფრო წარმატებულად, რაც უფრო სრულად ექნება ადგილი ბავშვის ფაქტიური არსებობის გარემო პირობების თანდამთხვევას ამ „ნასახების“ განვითარებისათვის ხელსაყრელ პირობებთან. მაგრამ ვინაიდან არ არსებობს, ჯერჯერობით, არავითარი საშუალება იმის დასადგენად თუ რა „ნასახებითაა“ ბავშვი დაბადებული, ამიტომ ბავშვის განვითარებისათვის ხელსაყრელი პირობების შექმნის მთელი იმედები დამყარებულია მეცნიერული ექსპერიმენტებითა და ბავშვის ქცევაზე დაკვირვებით მოპოვებულ მასალაზე, რომლის სანდობას განაპირობებს ის გარემოება, რომ თავისუფალ ქცევაში ყოველთვის ისეთი ოპერაციები და მოქმედებები დომინირებენ, რომლებიც უფრო ადვილი შესასრულებელია ამა თუ იმ ინდივიდისათვის; ადვილი შესასრულებელი კი ის ოპერაციები და მოქმედებებია, რომლებიც ნასახის განვითარებისათვის ხელსაყრელი ქცევის შემადგენლობაშია მოცე-

მული. ამგვარი ქცევის, მოქმედებისა და ოპერაციის სისტემატური აღრიცხვა საშუალებას გვაძლევს სწორად განესაზღვროთ ბავშვის ნასახების განვითარების ოპტიმალური მიმართულება და ხელი შევეწყუთ ნასახთა რეალიზაციის პროცესს მიდრეკილებებში. ამგვარი მიდრეკილებები საფუძვლად ედება განსაზღვრული ქცევის განხორციელების მოთხოვნილებას, ხოლო ასეთ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საფუძველზე წარმოებს მყარი პროფესიული ინტერესების ფორმირება. რანაირად ძნელიც არ უნდა იყოს ეს გზა ბავშვის შესაძლებლობათა თვითრეალიზაციისა, იგი ერთადერთი სწორი გზაა მომავალი თაობის კომუნისტური სულისკვეთებით აღზრდისათვის, თითოეული მოქალაქის სრული თავისუფალი პროფესიული თვითგანსაზღვრისა და გარედან თავზე მოხვეული პროფესიული მიმართულებისაგან განთავისუფლებისათვის. მოსწავლეთა პროფორიენტაციის ძირითად პრინციპს წარმოადგენს ამ საკითხისადმი დეონტოლოგიური მიდგომა. თუ პროფორიენტაციის აღწერილი სახე მტკიცე მეცნიერულ საფუძველზე იქნება დაყენებული, მაშინ დეონტოლოგიური პრინციპი გულისხმობს ძალდატანების გამოყენების უფლებასაც; მაგრამ თუ მალალი სანდომობის დონე არა აქვს ინდივიდის შინაგან შესაძლებლობათა გამოკვლევის შედეგებს, მაშინ ვერ გვექნება პროფორიენტაციის მტკიცე წარმატების გარანტია და, მაშასადამე, ძალდატანების გამოყენებაც კარგავს თავის დადებით მნიშვნელობას, — რის გამოც ასეთ პირობებში მისი გამოყენება შეუძლებელია.

პროფორიენტაცია მოწოდებულია, რათა შეცვალოს პროფორიენტაციის სისტემა, რომელიც არ იძლევა ახალგაზრდის ოპტიმალური განვითარების გარანტიას, რამდენადაც იგი ზორციელდება გარეგანი ნიშნების მიხედვით და მხედველობაში არ შიილდება ის შინაგანი შესაძლებლობანი, რომლებსაც შეიცავს მოცემული სტიმუტი. პროფორიენტაცია კი პირიქით, წარმოადგენს პოზიტიურ ფაქტორს, რის გამოც იგი გამოდის სოციალური რეგულატორის როლში და ახორციელებს ადამიანთა ძალების უნაყოფოდ ფლანგვის აღკვეთას, რითაც აძლევს თითოეულ ინდივიდს თავისი პიროვნული ძალების ყოველმხრივი და სრული განვითარების საშუალებას, — ეს კი სასარგებლოა როგორც პიროვნების, ისე საზოგადოებისათვის.

ზემოთ აღნიშნული მესამე პრინციპის გამოყენებით მეხუთე კლასის ბოლოს ვველა მეხუთეკლასელიდან ხელახლა დგება იმდენივე ახალი კლასი, რამდენიც იყო, მხოლოდ მოსწავლეები გადარჩეულია მათი შესაძლებლობების მიხედვით სხვადასხვა პროფესიულ მიმართულებათა შორის — საზოგადოებრივ-პუმანიტარულ, ტექნიკურ და ბიოლოგიურ მიმართულებებს შორის. ამგვარი ცლობა-ლური ხასიათის პროფესიული მიმართულებანი ერთგვარად აადვილებენ მოსწავლისადმი ინდივიდუალური მიდგომის პრინციპის გამოყენებას კლასში იმით, რომ თვითონ მოსწავლეები დაუახლოვდნენ კლასში ერთმანეთს თავიანთი მიდრეკილებებით, მოთხოვნილებებითა და ინტერესებით. ამით მოგებული რჩება კლასი, მასწავლებელი, გაკვეთილი და მოსწავლე; წაგებას კი არცერთ ასპექტში ადგილი არა აქვს. სასკოლო პროფესიული ორიენტაციის პირველადი დიფერენციაცია, სადაც ძალდატანება არ არის გამოყენებული, ქმნის ფიქსირებულ პროფესიულ განწყობას. აძლიერებს არჩეული მიმართულებით მყარ ინტერესებს და მოსწავლეს ამზადებს სწავლების მეორადი დიფერენციაციისათვის, რომელიც მეცხრე-მეათე კლასებში იქნება განხორციელებული და, რომელიც გაღრმავებული სწავლების ორგანიზაციის გულისხმობს.

პროფორიენტაცია ამჟამად წარმოადგენს განათლების არსებით მნიშვნელობის მქონე ასპექტს, მაგრამ იგი მოწოდებულია გახდეს მისი ორგანული ნაწილი. მიუხედავად ამისა, იგი დღესაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებს და დიდ შესაძლებლობებს იძლევა მოსწავლის მომავალი პროფესიის სწორად განსაზღვრისათვის იქ, სადაც რაიმე მაინც კეთდება განათლების სისტემაში პროფორიენტაციის მიმართულებით. მაგალითად, საფრანგეთში სასკოლო საბჭოსთან შექმნილია „პროფორიენტაციის საბჭო“, რომელმაც სკოლებს მოაცილა პროფერჩევის ნეგატიური მოვლენები. მაგრამ ამისათვის საჭიროა მასწავლებელთა მომზადება ისე, რომ მათ შეეძლოთ პროფორიენტაციის მიმართულებით მოსწავლეებთან მუშაობა. პროფორიენტაციის ფუნქციის ერთმნიშვნელოვნად განსაზღვრისათვის აუცილებელია, რომ მისი კომპენტენცია მთლიანად იყოს განათლების სისტემის განკარგულებაში და არ იქნეს დაშვებული მისი განაწილება სხვადასხვა, სუბორდინაციას მოკლებულ ორგანიზაციებს შორის.

ვინაიდან პროფორიენტაცია ჯერ კიდევ ჩამორჩება დროის მოთხოვნებს, საჭიროა სკოლებმა დაიწყონ პროფორიენტაციული მუშაობა დაწყებითი კლასებიდანვე და პარალელურად იმუშაონ მშობლებთან, რათა მივალწიოთ სკოლისა და მშობლების მტკიცე თანამშრომლობას, რაც ხელს შეუწყობს მოსწავლეთა პროფორიენტაციის საქმის წარმატებას.

პროფორიენტაციას აქვს სპეციფიკური ფუნქცია, რომელიც ფარავს საგნობრივი ხასიათის მოქმედების სფეროს და მოითხოვს დისციპლინათა შორის კავშირთა დამყარების განმტკიცებას თანამშრომლობის საფუძველზე. ასეთი თანამშრომლობა კი გულისხმობს სასკოლო პროფორიენტაციისათვის საჭირო კადრების სპეციალურად მომზადებას, რისთვისაც აუცილებელია საუნივერსიტეტო განათლება: მსმენელმა უნდა მიიღოს ფსიქოლოგიისა და მახროფილბელი საგნების საუნივერსიტეტო კურსის ცოდნა. მხოლოდ ამგვარად მომზადებულ მასწავლებელს შეუძლია წარმატებით იმუშაოს პროფორიენტაციის საკითხებზე სკოლაში.

ადამიანთა შორის ურთიერთობის ჰუმანურობის დონემდე ამაღლების ამოცანა, რომელსაც ისახავს მიზნად საბჭოთა სკოლა, აუცილებელს ხდის სასკოლო პროფორიენტაციის დაყენებას მეცნიერულ საწყისებზე და თითოეული მოსწავლის უნარ-შესაძლებლობათა სრულ განვითარებას. მხოლოდ ასეთ პირობებში მიიღებს პიროვნება თავისი შესაფერისი პროფესიის არჩევის გადაწყვეტილებას ან, ყოველ შემთხვევაში, დაემორჩილება კონსულტანტის რჩევას და ამით ხელს შეუწყობს საზოგადოების განვითარების საქმეს. ამ ამოცანის განხორციელებისათვის არსებობს ორი გზა: პროფორიენტაციამ მიაღწიოს პიროვნების განვითარებას, სრულ პროფესიულ თვითგანსაზღვრას და კონფლიქტურ სიტუაციაში ინდივიდის ინტერესები დაემორჩილდეს საზოგადოების ინტერესებს. სკოლებში მოსწავლეთა პროფორიენტაციას უნდა ახორციელებდნენ მასწავლებლები, სპეციალური კონსულტანტები და სკოლის ფსიქოლოგები. ამავე დროს, ამ პროცესში აქტიურ მონაწილეობას უნდა ღებულობდნენ პედაგოგიკის სპეციალისტები, სოციოლოგები, ეკონომისტები და ექიმები, რომელთაც აქვთ პროფორიენტაციის საკუთარი ასპექტები, — მიუხედავად იმისა, რომ პროფორიენტაცია სწავლებისა და აღზრდის განუყოფელი ნაწილია და მოითხოვს მუშაობის საკლასო სისტემას.

სასკოლო პროფორიენტაციაში ჩვენ ვიყენებთ განსხვავებულ ასპექტის მქონე ორ ძირითად მეთოდს: 1. მოსწავლის შესაძლებლობათა და მიდრეკილე-

ბათა გამოვლენა და 2. ორიენტაცია სიტყვის ვიწრო მნიშვნელობით. პირველ მეთოდს, თავის მხრივ, აქვს შემდეგი ასპექტები: ა) პიროვნების ინდივიდუალური შესწავლის მეთოდი და ბ) ცალკეული ჯგუფების კოლექტიურად შესწავლის მეთოდი (კლასი). ეს უკანასკნელი მასწავლებელს ავალებს, რომ მოახდინოს გაელენა მოსწავლეებზე, მათი მოტივაციის სფეროზე ისე, რომ შეექმნათ მოსწავლეებს ინტერესები მათი მიდრეკილებებისა და შესაძლებლობების შესატყვისი პროფესიული საქმიანობისადმი. მიდრეკილებათა და შესაძლებლობათა შესახებ (რითაც უნდა განისაზღვრებოდეს მათი პროფორიენტაცია) ინფორმაციის მიღების საუკეთესო საშუალებას წარმოადგენს მოსწავლეების ქცევაზე დაკვირვება, რაც სასკოლო სწავლების ყველა საფუძველზე შეიძლება იქნეს გამოყენებული. გარდა ამისა, ვიყენებთ მოსწავლეთა შესახებ მონაცემების შეგროვების მეთოდს: ნშობლებისა და თვით მოსწავლეთა გამოკითხვის მასალას, მოსწავლის კლასის უახლოესი ამხანაგის გამოკითხვისა და ტესტებით მოპოვებულ მასალას; ამასთან, სპეციალურ კითხვარებს ავსებენ თითოეულ მოსწავლეზე მასწავლებლები და კლასის ხელმძღვანელი.

პროფორიენტაცია, ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში, მოსწავლეს აძლევს ან სწავლის შემდეგ საფეხურზე გაგრძელების ან სამუშაოზე მოწყობის რეკომენდაციას იმ პიროვნულ თვისებებზე დაყრდნობით, რომელთაც ეს მოსწავლე ამჟღავნებს. როდესაც წინასწარ ჩატარებული მუშაობის შედეგად გარკვეული ცოდნა მოგვეპოვება მოცემული ინდივიდის მიდრეკილებაზე, ინტერესებსა და უნარ-შესაძლებლობებზე, მისთვის დახმარების აღმოჩენა პროფესიული თვითგანსაზღვრისათვის კონსულტაციის დონეზე კომპენტენტური იქნება და დაეხმარება მას პროფესიათა შორის სწორად ორიენტირებაში. მოსწავლეთა პროფორიენტაციაზე მომუშავე ფსიქოლოგი, ამავე მიზეზის გამო, უნდა იყოს განათლებული ფსიქოლოგიის ისეთ მოსაზღვრე დარგებშიც, როგორიცაა: პედაგოგიკა, სოციოლოგია, ფილოსოფია, ბიოლოგია. მხოლოდ ასეთ მკვლევარებს შეუძლიათ მოსწავლეთა შესაძლებლობების, მათი მიდრეკილებებისა და ინტერესების ღრმა და ყოველმხრივი შესწავლა; უამისოდ კონსულტაცია არ იქნება კომპეტენტური და მეცნიერული.

პროფორიენტაციის საშესაბურთა (ე. ი. ფსიქოლოგებმა, პედაგოგებმა და კონსულტანტებმა, რომლებიც მოსწავლეთა პროფორიენტაციას ემსახურებიან) ანგარიში უნდა გაუწიოს იმ გარემოებას, რომ არასწორად ორიენტირებული ადამიანი ძალიან მალე კარგავს ინტერესს თავისი პროფესიისადმი და იწყებს საქმიანობის ერთი სფეროდან მეორისაკენ ხეტიალს, უკეთ შეგუებული სამუშაო ადგილის მონახვის მიზნით, რაც უარყოფით გავლენას ახდენს, როგორც თვით ინდივიდის მორალურ და მატერიალურ მდგომარეობაზე, ისე საზოგადოებრივი წარმოების განვითარებაზე.

კოდნის შეფასების პრინციპები და წესები, რომლებიც გამოიყენება კლასიდან კლასში მოსწავლეთა გადაყვანისათვის, უნდა იყოს მკიდრო კავშირსა და თანხმობაში ორიენტაციისა და კონსულტაციის მთავარ პრინციპებთან, რათა ორიენტაცია ჩადგეს საზოგადოების სამსახურში. ასეთი კავშირი გულსიმხობს, რომ მკაცრად შეფასდეს მოსწავლის ცოდნა მისი პროფესიული მომავლისათვის მპროფილზე საფუძველზე, ხოლო დანარჩენ, არამპროფილზე საფუძველზე შეფასება იყოს „ლიბერალური“, ე. ი. ბავშვს გაუადვილოთ დანარჩენი საფუძველის ჩაბარება მოთხოვნათა სიმკაცრის შერბილებით. ასეთი მოქმედების სოციალური ღირებულება იმაში მდგომარეობს, რომ მოსწავლეს უშტკიცდება რწმენა

თავისი მომავლისადმი: მოსწავლეში მტკიცდება აზრი, რომ მის მიერ სწავლად იყო პროფესია არჩეული, ძლიერდება არჩეული დარგისადმი რწმენა, ფორმირდება მისი სრული მიღებისა და თავისი მომავლად შეწყყნარების ფიქსირებული განწყობა. ეს განწყობა მით უფრო მტკიცე და სრულფასოვანი იქნება, რაც უფრო მტკიცე და სრულფასოვანი იქნება ის კავშირი მასწავლებელთა შორის, რომლებიც სხვადასხვა საგნებს ასწავლიან და რომელთა ამოცანაა, რაც შეიძლება სრულფასოვანი იყოს მოსწავლეთა პროფორიენტაცია.

როცა საკითხს ასე ვაყენებთ, გულისხმობთ, რომ ყველაფერი არც ჩვენ ვიცით და არც არავინ იცის და არც არის ასეთი უნივერსალი საჭირო, მაგრამ მონათესავე დარგების ცოდნა საჭიროცაა და სასარგებლოც. ასეთი მონათესაობა აკავშირებს: ენასა და ლიტერატურას, ბიოლოგიასა და ფიზიოლოგიას, ფიზიკასა და ქიმიას, მათემატიკასა და მექანიკას, ისტორიასა და გეოგრაფიას და სხვ. ეს მონათესაობა, მეცნიერებათა საფუძვლებისა, გულისხმობს პროფესიათა მონათესაობას და, ამდენად, არ უნდა იყოს მოსწავლე შეზღუდული მხოლოდ ერთი ვიწრო მომავალი სპეციალობით. მას საშუალება უნდა ჰქონდეს ერთი მიმართულების მონათესავე საგნებში დაგეგმოს თავის უნარ-შესაძლებლობათა მოსინჯვა ისე, რომ მერვე კლასის დამთავრებისას თვითონ შეეძლოს გასცეს პასუხი კითხვაზე: „სად იქნება შენი შემდგომი სწავლის გაგრძელება ოპტიმალური?“ და მზად უნდა იყოს მიღებული გადაწყვეტილების განსახორციელებლად.

პროფორიენტაციისა და პროფკონსულტაციის სამსახურს აქვს ფუნდამენტური მნიშვნელობა, ზოგადად განათლებისათვის და, კერძოდ, პერმანენტული განათლების სისტემისათვის. აღსაზრდელზე პროფორიენტაციული ზემოქმედება წარმოადგენს მისი პიროვნების ფორმირებაზე საერთო ზემოქმედების მნიშვნელოვან ნაწილს, რამდენადაც იგი გულისხმობს ინდივიდის განვითარების ოპტიმალური გზების დადგენას და მასში ამ მიმართულებით მოთხოვნებისა და ინტერესების ფორმირების პროცესისათვის ხელის შეწყობას მისი ასაკობრივი განვითარების ყოველ საფეხურზე. აღზრდა და პროფორიენტაცია როგორც პერმანენტული პროცესები ხელს უნდა უწყობდნენ ინდივიდის ფსიქიკურ შესაძლებლობათა შენარჩუნებას, მათს ზრდა-განვითარებას და პრაქტიკულ გამოყენებას შესატყვისი პროფესიული მიზნებისათვის.

აღზრდისა და პროფორიენტაციის მიზანია: ხელი შეუწყონ, იავლენა მოახდინონ საზოგადოების განვითარებაზე ინდივიდების ისეთნაირი მომზადების გზით, რომ მათ მართლა შეეძლოთ დაკისრებული მოვალეობის სრულფასოვნად შესრულება; ხელი შეუწყონ საერთო სასიკოცხლო ინტერესების აღზრდა-განვითარების საქმეს; უზრუნველყონ თითოეული ინდივიდის სრული და დიფერენცირებული განვითარება, რომელთათვისაც აღზრდა და პროფორიენტაცია არ წარმოადგენს თვითმიზანს, არამედ არის ერთ-ერთი პირობა იმისათვის, რომ ყველას შეეძლოს გამოამქლავნოს თავის უნარ-შესაძლებლობები, თავის დადებითი პიროვნული თვისებები და ერთმნიშვნელოვნად მონაწილეობა საზოგადოებაში თავისი ძალების შესატყვისი ადგილი, — რათა სასარგებლო იყოს თავის საქმიანობით როგორც საკუთარი თავისათვის, ისე მთელი საზოგადოებისათვის.

მოსწავლეთა ექსპერიმენტულმა შესწავლამ, რასაც ვახორციელებთ რესპუბლიკურ № 2 ექსპერიმენტულ სკოლაში, გვიჩვენა, რომ მოსწავლეთა შორის დიდი მოწონებით სარგებლობს პროფესიები, რომელთა პრესტიჟი მოსახლეობის ფართო მასებში მაღალია; ე. ი. აშკარად იგრძნობა მშობელთა განმსაზღვ-

რელი როლი მოსწავლის მიერ პროფესიის არჩევაში. მიუხედავად ამისა, ტემპონთან მისი მოსწავლეთა ინციტატივაც არ არის მთლიანად პარალიზებული მშობელთა გავლენით და სტაბილური, მათ მიღრეკილებათა შესატყვისი პროფესიისადმი ორიენტაციას ამჟღავნებს მოსწავლეთა საერთო რაოდენობის 12%. ეს იქიდან ჩანს, რომ III კლასიდან VIII კლასამდე ბავშვი თავისი ინტერესებისა და მიღრეკილებათა შესატყვისი საქმიანობის კეთებელად იხილავს სისტემატურობასა და სიბეჭითესაც ამჟღავნებს და კითხვებზე პასუხებშიც თავისი გადაწყვეტილებას განუხრებლად იმეორებს მთელი ხუთი წლის განმავლობაში. მართალია, არც აქ არის გამორიცხული მშობელთა და მასწავლებელთა ზეგავლენა და არც მიკროგარემოს ზემოქმედება, მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ თვითონ მოსწავლის ინციტატივა აქ, გარეგანი გამოვლენა კი არა, შინაგანი მიღრეკილებაა, შინაგანი მოთხოვნილება და ინტერესია. აქ გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ რანაირ გარემო პირობებში ვითარდება ბავშვი ადრეულ ასაკიდან. თუ ბავშვი ვითარდება ისეთ გარემო პირობებში სადაც ნასახის განვითარება მიმდინარეობს ნორმალურად. მაშინ ეს ბავშვი სწრაფად ვითარდება თავის ბუნებრივ შესაძლებლობათა შესატყვისად და ასეთი ბავშვების ორიენტაციაც ყალობდება სწავლისა და შრომის სფეროში ისე, რომ სულ უფრო მტკიცდება, სულ უფრო მოტივირებული ზდება და არ ემორჩილება იმ დინამიკურ ცვლილებებს, რომელიც დამახასიათებელია მხოლოდ გარედან მიღებული იდეების საფუძველზე ფორმირებადი პროფესიული და სასწავლო ორიენტაციისათვის. პირველ შემთხვევაში მტკიცე და სულ უფრო გაღრმავებადი ინტერესებია დომინირებული განსაზღვრული საქმიანობის მიმართ; მეორე შემთხვევაში კი, როცა განსაზღვრელის როლში ორიენტაციისათვის გარეგანი ზემოქმედება გამოდის, უმეტესად არ ემთხვევა ეს ზემოქმედება ბავშვის ბუნებრივ მიღრეკილებას და ამიტომ ადგილი აქვს ნასახთა ნიჟად განვითარების არა თანამიმდევრულსა და სისტემატურ პროცესს. ამის გამო მიღრეკილებათა, მოთხოვნილებათა და ინტერესთა ფორმირებაც მიმდინარეობს არასისტემატურად, რაც იწვევს ინტერესების მუდმივ მონაცვლეობას საქმიანობის ერთი სფეროდან მეორეზე და ინდივიდი ვერსად ახერხებს თავის ინტერესთა „დამაგრებას“: ბავშვს არ გააჩნია მყარი ინტერესების ფორმირების საფუძველი, არა აქვს გარედან თავზე მოხვეული ორიენტირისადმი მოთხოვნილება, რაც საფუძველად ედება იმ ცვლილებებს, რომელნიც „ორიენტაციის დინამიკის“ სახელწოდებითაა აღნიშნული, — ეს კი გაურკვეველ მდგომარეობაში აყენებს სკოლის კურსდამთავრებულს.

სკოლა, საგნის მასწავლებელი, კლასი და საერთოდ სასკოლო გარემო მეტად თუ ნაკლებად კეთილ გავლენას ახდენს ბავშვის პროფესიული ინტერესების ფორმირებაზე, თუმცა არც აქ არის ყველაფერი თავის რიგზე: ჩვენი ახლანდელი სკოლის მასწავლებელი, უკეთეს შემთხვევაში, ახერხებს მოსწავლის დაინტერესებას იმ სასწავლო საგნით, რომელსაც თვითონ ასწავლის და ამით შეიძლება, „დათეურ სამსახურს“ უწევს მას, — საგნით დაინტერესებამ შეიძლება მოსწავლეში გამოიწვიოს ისეთი პროფესიისადმი ინტერესი, რომელიც არ შეესაბამება მის ბუნებრივ მოწოდებას და ამით კიდევ უფრო დაამოკრძას სწორ პროფორიენტაციას. აქაც ისევე, როგორც მშობლების ზეგავლენის შემთხვევაში, დასაშვებია, რომ არ აღმოჩნდეს ბავშვის შესაძლებლობათა შესატყვისი ის ორიენტირი, რომელსაც მას მასწავლებელი ძალაუვნებურად აძლევს. მოსწავლეთა პროფესიული ორიენტაციის საქმეში მეტად მნიშვნელოვან როლს თამა-

შობს მათთვის მახლობელი ადამიანის ავტორიტეტი, რომლის პროფესიაც საინტერესო და მისაბამი ზდება მოსწავლისათვის თვითონ მახლობელი ადამიანის გავლენით. აქაც არჩეულ პროფესიასა და ინდივიდის პროფესიულ მოწოდებას შორის განსვლა ხშირად მნიშვნელოვანია.

როგორც გამოკვლევებმა გვიჩვენეს, მესამე-მერვე კლასებში სწავლების მანძილზე მოსწავლეთა მთელი კონტიგენტის 23%-მა (გარდა იმ 12%-ისა, რომლებიც დამოუკიდებლად და სწორად ირჩევენ პროფესიას). მაღლია სწორსა და მყარ ორიენტაციას სასკოლო სწავლებისა და იმ პირველადი დიფერენცირებული განმარტებული კლასების შექმნის გავლენით, რომელსაც ვახორციელებთ მეხუთე კლასიდან. რაც შეეხება დანარჩენ 65%-ს, ისინი სკოლის დამთავრებისას ვერაფერად მტკიცე გადაწყვეტილებას ვერ ღებულობენ, რათა შრომის რომელიმე სფეროში დაეფუძვნონ საქმიანობის რომელიმე კონკრეტულ სახეობას; ე. ი. მოსწავლეთა უდიდესი უმრავლესობა ისე ამთავრებს სკოლას, რომ არ გააჩნია ნათელი წარმოდგენა თავისი მომავლის შესახებ და მხოლოდ შემთხვევებისა და სიტუაციის ცანკარგულებაში რჩება სასკოლო კურსის დამთავრების შემდეგ. ამასთან აღსანიშნავია ისიც, რომ არამყარი პროფორიენტაციის მქონე მოსწავლეები, გამოკითხვის დროს, პროფესიას ირჩევენ მერვე კლასში იმ მოტივით, თუ როგორი ღირებულება ექნება მისი ამ სფეროში საქმიანობის შედეგს მისი პიროვნებისათვის, — ეს მოტივები ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში განსხვავებულია და, მაშასადამე, პროფესიული განწყობაც სხვადასხვა მიმართულებით მქონდება; მეათეკლასელებთან კი, პირიქით, პროფესიის არჩევა ზდება იმ აუცილებლობით, რომლის წინაშეც დგება კურსდამთავრებული საზოგადოებრივი ცხოვრების მოთხოვნების საფუძველზე. არც ერთსა და არც მეორე შემთხვევაში პროფესიის არჩევანი არ არის პროფესიული მოწოდებით ნაკარნახევი, რის გამოც არამყარი, მუდამ ცვალებადი და უსაფუძველოა.

ასეთმა ფაქტიურმა მდგომარეობამ, რომელიც ექსპერიმენტულადაა მიღებული, მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ჯერჯერობით არც სკოლაში, არც მშობლების მიერ და არც მიკროგარემოში არ ზორციელდება ნამდვილი პედაგოგიური და ფსიქოლოგიური მუშაობა, რომელიც საჭიროა მოსწავლეთა შორის სწორი პროფესიული ორიენტაციისა და მათ მიდრეკილებათა შესატყვისი ინტერესების ფორმირებისათვის. ამიტომ მიგვაჩნია, რომ ჩვენ მიერ შემოთავაზებული სისტემა სკოლაში პროფორიენტაციის მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის, სარგებლობას მოუტანს როგორც თვითონ მოსწავლეებს, ისე მთელს საზოგადოებას, ჩააყენებს რა თითოეულ მოსწავლეს თავისი თავის სწორად შეფასების სიტუაციაში და გაათავისუფლებს მათ ზედმეტი ნერვიულობისა და უსაფუძველო, განუხორციელებელი ოცნებისაგან.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ ფსიქოლოგიის ინსტიტუტმა

მ კ ო ნ ო მ ი კ ა

სულით მიჰაღოვი

ზაპისი და საბჭოთა საპარტიო ელემენტარობის დასაწყისი

მეცნიერული კომუნიზმის ფუძემდებლები კ. მარქსი და ფ. ენგელსი ელემენტარობის უდიდეს მარეგულაციონერებელ როლს ანიჭებდნენ მწარმოებლური ძალების განვითარებაში. ისინი ელემენტარობას თვლიდნენ მსხვილი მრეწველური წარმოების ერთ-ერთ ძირითად ფაქტორად. თავის მოგონებებში ვილჰელმ ლიბკნეხტი აღნიშნავდა, რომ XIX საუკუნის 50-იან წლებში მარქსი ხედავდა რა უდიდეს რეგულაციურ გარდაქმნებს და აღმოჩენებს ბუნების-მეტყველებაში შენიშნავდა, რომ „მისი უდიდებულესობის ორთქლის მეფობა, რომელმაც გასულ საუკუნეში ქვეყნიერება გადაატრიალა, დასრულდა. მის ადგილს დაიკავებს გაცილებით უფრო მძლავრი რეგულაციური ძალა—ელექტრონის ნაპერწკალი. ახლა ამოცანა გადატრიალია, მისი შედეგები უთვალავია. ეკონომიურ რეგულაციას აუცილებლად მოყვება პოლიტიკური რეგულაცია“¹. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი წინასწარ ჰკრებდნენ მწარმოებლური ძალების კოლოსალურ განვითარებას, ტექნიკურ პროგრესს და ამასთან ერთად პროლეტარიატის ზრდას, კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებას და რეგულაციის გზით კაპიტალისტური წყობილების სოციალისტურით შეცვლის აუცილებლობას. ფ. ენგელსი 1883 წ. წერს: „ბერნშტეინისადმი ფრანგი ფიზიკოსის დებრეს ცდების შესახებ, რომელმაც 57 კმ მანძილზე მოახერხა ელემენტარობის განვითარების გასწავლა ჩვენ გარდაუვალად ეს კოლოსალური რეგულაციაა. ორთქლის მანქანამ გასწავლა ჩვენ გარდაუვალად სითბო მექანიკურ ენერჯიად, მაგრამ ელემენტარობის გამოყენება გავიხსნის ჩვენ გზას იქითკენ, რომ გარდაუვალად ენერჯის ყველა სახეები — სითბო, მექანიკური მოძრაობა, ელემენტარობა, მაგნიტიზმი, სინათლე — ერთიმეორედ და, პირუკუ და გამოვიყენოთ ისინი მრეწველობაში. სავსებით გასაგებია, რომ ამის წყალობით მწარმოებლური ძალები იმდენად გაიზარდებიან, რომ ბურჟუაზიას მათი მართვა სულ უფრო გაუძნელდება“².

ვ. ი. ლენინმა განავითარა რა მარქსიზმის ფუძემდებელთა იდეოლოგიის ელემენტარობის უდიდესი, გარდაუვალი როლის შესახებ საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებაში, გვიჩვენა, რომ კაპიტალიზმზე სოციალიზმის გამარჯვება შეიძლება უზრუნველყოფილად ჩაითვალოს მხოლოდ მაშინ, როდესაც პროლეტარული სახელმწიფო ხელისუფლება განახორციელებს მთელი სახალხო მეურნეობის ელემენტარობის ელემენტარობის საბჭოთა წყობილების ნიადაგზე ქმნის კომუნისტური საზოგადოებრივი წყობილების საბოლოო გამარჯვებისთვის რეალურ საფუძვლებს. „კომუნიზმი — ეს არის საბჭოთა ხელისუფლება პლუს მთელი ქვეყნის ელემენტარობა“. ასეთია ვ. ი. ლენინის ცნობილი ფორმულა ელემენტარობის როლის შესახებ.

¹ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ორ ტომად, ტ. I, თბ., 1950, გვ. 89. K. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. XVII, стр. 289.

გ. შ. კრეიანოვსკისადმი 1920 წლის 22 იანვრის წერილში ვ. შ. ლენინი ჩამოაყალიბა პრინციპული მითითებანი ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური გეგმის შესადგენად. ეს გეგმა შემდგომ ცნობილი გახდა, როგორც რუსეთის ელექტრიფიკაციის სახელმწიფო გეგმა — „გოელროს“ გეგმა.

„იგი უნდა მოგვეცეთ ახლავე — სწერდა ვ. ი. ლენინი, — თვალსაჩინოდ, სობულარულად. რათა გავიტაცოთ მასა ნათელი და მკაფიო (საფუძვლით სავსებით მეცნიერული) პერსპექტივით: შევუდგეთ მუშაობას, და 10—20 წლის განმავლობაში ჩვენ მთელ რუსეთს, სამრეწველოსაც და სამიწათმოქმედოსაც, ელექტრობის ქვეყნად გავზღვით“³. 1920 წლის მარტში სახალხო კომისართა საბჭომ დაამტკიცა წინადადება შექმნილიყო „გოელროს“ (რუსეთის ელექტრიფიკაციის სახელმწიფო კომისია) გ. შ. კრეიანოვსკის მეთაურობით. ეხებოდა რა რუსეთის ელექტრიფიკაციის სახელმწიფო კომისიის მიერ შედგენილ გეგმას ვ. ი. ლენინი ამბობდა: „ის ჩვენ გვესაჭიროება, როგორც პირველი მონასახი, რომელიც მთელი რუსეთის წინაშე აღიმართება, როგორც დიდი სამეურნეო გეგმა... რომელიც გვიჩვენებს, თუ როგორ გადავიყვანოთ რუსეთი კომუნისტებისათვის აუცილებელ ნამდვილ სამეურნეო ბაზაზე... მხოლოდ მაშინ, როცა ჩვენი ქვეყანა ელექტრიფიცირებული იქნება, როცა მრეწველობას, სოფლის მეურნეობას და ტრანსპორტს შევუქმნით თანამედროვე მსხვილი მრეწველობის ტექნიკურ ბაზას, მხოლოდ მაშინ გავიმარჯვებთ ჩვენ საბოლოოდ“⁴.

შეფასებას აძლევდა რა „გოელროს“ კომისიის მუშაობას ვ. ი. ლენინი საბჭოების VIII ყრილობაზე ამბობდა: „ჩვენს წინაშეა რუსეთის ელექტრიფიკაციის სახელმწიფო კომისიის მუშაობის შედეგები ამ პატარა ტომის სახით, რომელიც ყველა თქვენგანს დღეს ან ხვალ დაუბრუნდება. იმედი მაქვს, თქვენ ამ პატარა ტომის არ შეგეშინდებათ. ვფიქრობთ, ჩემთვის ძნელი არ იქნება დაგარწმუნოთ ამ პატარა ტომის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაში, ჩემი შეხედულებით, ეს არის ჩვენი მეორე პროგრამა პარტიისა“⁵. — ეს იყო პირველი მეცნიერულად დასაბუთებული პერსპექტიული სახალხომეურნეობრივი გეგმა, ამ გეგმაში განსაზღვრული იყო იმპერიალისტური და სამოქალაქო ომების შედეგად დანგრეული ქვეყნის ეკონომიკის აღდგენის და მისი შემდგომი განვითარების გზები.

კეგმით დასახული იყო, რომ 10—15 წლის მანძილზე აგვეშენებია 20 თბოელექტროსადური და 10 ჰიდრალექტური რაიონული ელექტროსადგური, რომელთა სიმძლავრე იქნებოდა 1 მილიონ 750 ათასი კილოვატი — ერთნახევარჯერ მეტი იმაზე, რაც შეიქმნა ელექტრიფიკაციის მთელი ისტორიის მანძილზე ბურჟუაზიულ-მემამულურ რუსეთში.

ახალგაზრდა საბჭოთა რესპუბლიკის მტრები და ურწმუნოები გოელროს გეგმას დაცინვით უწოდებდნენ „ელექტროფიკაციას“; ამტკიცებდნენ, რომ იგი სამას წელიწადში ვერ შესრულდება. ინგლისელი ფანტასტი პერბერტ უელსი წიგნში — „რუსეთი წყვილიაღში“, რომელიც მან დაწერა მას შემდეგ, რაც 1920 წელს ეწვია ჩვენს ქვეყანას და ესაუბრა ვლადიმერ ილიას ძეს, რუსეთის ელექტრიფიკაციის გეგმის შესახებ, წერდა: „განა შეიძლება წარმოდგინოთ ამაზე უფრო გაბედული პროექტი ამ უზარმაზარ ტყით დაფარულ დაბლობ ქვეყანაში, რომელიც დასახლებულია უწიგნური გლეხებით... რომელსაც არა ჰყავს ტექნი-

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 35, გვ. 462.

⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 31, გვ. 633—635.

⁵ იქვე გვ. 632.

ქრად წიგნიერი ადამიანები, სადაც თითქმის ჩამკვდარიც ვაჭრობა და მრეწველობა?.. მართლაც მოკარბებული ფანტაზია უნდა გქონდეს, რომ წარმოიდგინო, თითქოს რუსეთში შესაძლებელი იყოს ასეთი პროექტების განხორციელება, მრავალ ჯადოსნურ სარკეში ვეძებე, მაგრამ ვერსად ვიხილე ეს მომავლის რუსეთი, მაგრამ კრემლი მცხოვრები ტანმორჩილი კაცი ხედავს ამ რუსეთს“.

სეკტიკოსების და ჩვენი მტრების ყველა „პროგნოზის“ მიუხედავად, საბჭოთა ხალხმა, რომელსაც ხელმძღვანელობდა და შთააგონებდა ლენინური პარტია, ვიღამღე შეასრულა ვოლროს გეგმა. კაშირისა და შატურის სახელმწიფო რაიონული ელექტროსადგურების, ცოლზოვის და დნებრის ჰიდროელექტროსადგურის შემდეგ შეიქმნა ენერგეტოვის ისეთი გიგანტები, როგორცაა დნებრისპირეთის, კონაკოვის, ბურშტინის, ზმივეის, სტარობუშევსკის სახელმწიფო რაიონული თბოელექტროსადგურები; მსოფლიოში ყველაზე მძლავრი ჰიდროელექტროსადგურები ვოლგაზე, ანგარასა და ენისეიზე, ბელოიარსკისა და ნოვო-ვორონეჟის ატომური ელექტროსადგურები.

ინდუსტრიალიზაციის ლენინური გეგმის წარმატებით შესრულების შედეგად სსრ კავშირმა ძირფესვიანად იცვალა სახე. ქვეყანამ ისტორიულად მოკლე ვადაში განახორციელა ნახტომი აგრარულიდან, ინდუსტრიული ჩამორჩენილობიდან მოწინავეს მდგომარეობამდე. 1940 წლისათვის სოციალისტური მსხვილი მრეწველობის პროდუქციის მოცულობა 12-ჯერ და მეტად აღემატებოდა 1913 წლის დონეს. ელექტროენერჯის გამომუშავება ამავე პერიოდში 25-ჯერ გადიდა. წინ წაიწია სოფლის ელექტრიფიკაციის საქმემ: 1940 წლისათვის სოფლის 108 ათასი ელექტროსადგურის სიმძლავრემ 275 ათას კილოვატს მიაღწია. ხოლო ენერჯის გამომუშავებამ — 425 მილიონ კილოვატსათს. ამასთან, მრეწველობის ელექტრიფიკაციის კოეფიციენტის მიხედვით, ჩვენი ქვეყანა მსოფლიოში პირველ ადგილზე გამოვიდა. თუ 1926 წელს ელექტროენერჯის გამომუშავების მიხედვით სსრ კავშირი მსოფლიოში მე-11 ადგილზე იყო, 1940 წელს იგი უკვე მესამე ადგილზე გამოვიდა, ომის შემდგომ წლებში სსრ კავშირის ელექტროენერჯეტის განსაკუთრებით ჩქარი ტემპით იზრდება. მძლავრ თბოსადგურებთან ერთად მწყობრში ჩადგნენ უდიდესი ჰიდროელექტროსადგურები ვოლგაზე, დნებრზე, ციმბირის მდინარეებზე. 1952 წლიდან ელექტროენერჯის წარმოების მიხედვით სსრ კავშირის მსოფლიოში მეორე ადგილი უკავია, იგი ფეხდაფეხ მიყვება ამერიკის შეერთებულ შტატებს და დიდ აღწრებს წინ ყველა დანარჩენ ქვეყნებს.

პარტიამ და მთავრობამ, ასრულებენ რა ლენინის იდეას სოციალისტურ საწყისებზე სოფლის მეურნეობის ძირეულად გარდაქმნის შესახებ, უკვე გოელროს გეგმაში წამოაყენეს მისი მექანიზაციის, ელექტრიფიკაციისა და ინტენსიფიკაციის ამოცანები. ლენინის კოპერატიული გეგმის განხორციელებამ, თანამედროვე მანქანებით, ელექტროენერჯით კოლმეურნეობებისა და საბჭოთა მეურნეობების უზრუნველყოფამ, ძირეულად გარდაქმნა ჩვენი სოფლის მეურნეობა, უკვე 1970 წლისათვის კოლმეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებში მომუშავე ელექტროძრავების სიმძლავრე თერთმეტჯერ აღემატებოდა რევოლუციამდელი რუსეთის ყველა ელექტროსადგურის სიმძლავრეს.

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ელექტროენერჯეტის დარგში უდიდესი მიღწევები იქნა მოპოვებული, აგრეთვე, წინათ ჩამორჩენილ ნაციონალურ რესპუბლიკებში, — კერძოდ, საქართველოში.

ცნობილია, რომ მრეწველობა მეფის რუსეთში, განვითარებული ლისტურ ქვეყნებთან შედარებით, არ იდგა მაღალ დონეზე. 1913 წელს მოსახლეობის ერთ სულზე მოდიოდა: მრეწველობის მთლიანი პროდუქციის ღირებულებიდან რუსეთში — 78 მანეთი, ხოლო საქართველოში — 18 მანეთი (ოთხჯერ ნაკლები); გამოშვებული ელექტროენერჯია რუსეთში — 13,7 კვტსაათი, საქართველოში — 7,6 კვტსაათი; ხოლო მექანიკური ძრავის სიძლიერე რუსეთში ათჯერ მეტი იყო, ვიდრე საქართველოში. პირველმა მსოფლიო ომმა მოშალა როგორც რუსეთის, ისე საქართველოს სუსტად განვითარებული მეურნეობრივი ორგანიზმი. საქართველოს სახალხო მეურნეობა, და განსაკუთრებით მრეწველობა, კიდევ უფრო გაჩანაგდა მენშევიკების ბატონობის წლებში. აღნიშნულ ხანაში არცერთი ელექტროსადგური არ აგებულა და არსებული ელექტროსადგურების სიმძლავრე რამდენადმე კიდევ შემცირდა.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის ჩამორჩენილობის აღმოფხვრა და, მძლავრი ელექტროენერჯეტიკული ბაზის შექმნის შედეგად, მისი ერთ-ერთ მოწინავე ინდუსტრიულ-აგრარულ რესპუბლიკად გადაქცევა მხოლოდ სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ ვახდა შესაძლებელი. განხორციელდა მრეწველობის, ტრანსპორტის, კრედიტის ნაციონალიზაცია, რაც დარღვეული სახალხო მეურნეობის განვითარების ერთადერთ გზას წარმოადგენდა.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების დღიდანვე ლენინი უდიდეს ყურადღებას აქცევდა მისი ეკონომიკური დაწინაურების საქმეს. აზერბაიჯანის, საქართველოს, სომხეთის, დაღესტნის და მთიეთა რესპუბლიკის კომუნისტებს ვ. ი. ლენინი 1921 წ. 14 აპრილის ისტორიულ წერილში სწერდა: „მთელი ძალ-ღონით განავითარეთ მდიდარი მხარის საწარმოო ძალები, თეთრი ნახშირი... ერთბაშად ეცადეთ გააუმჯობესოთ გლეხთა მდგომარეობა და დაიწყეთ ელექტროფიკაციის, მორწყვის დიდი სამუშაოები“⁵. საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის საუკუნეობრივი ჩამორჩენილობის აღმოფხვრა და მისი ერთ-ერთ მოწინავე ინდუსტრიულ-აგრარულ რესპუბლიკად გადაქცევა თვით ოქტომბრის რევოლუციის ბუნებიდან გამომდინარეობდა.

ცნობილია, რომ გოელროს გეგმის შედგენის პერიოდში, 1920 წელს საბჭოთა ხელისუფლება ამიერკავკასიის ყველა რესპუბლიკაში არ იყო დამყარებული, ამიტომ გეგმის ავტორებმა შეადგინეს კავკასიის ელექტროფიკაციის საერთო მონახაზი: კერძოდ, გათვალისწინებული იყო ჰიდროენერჯორესურსების მაქსიმალურად გამოყენება.

გოელროს გეგმაში მოცემული იყო საქართველოს სს რესპუბლიკის ბუნებრივი რესურსების (ქვანახშირის, მარგანეცის, ჰიდროენერჯეტიკული) საბოლოო სიმდიდრის ყოველმხრივი მეცნიერული ანალიზი. საქართველოში გოელროს სახელმწიფო პერსპექტიული გეგმით, გარდა ზაქვისა გათვალისწინებული იყო მძლავრი ჰიდროელექტროსადგურის აშენება მდ. რიონზე 48,7 ათასი კვტ სიმძლავრით. რიონის ჰიდროელექტროსადგურის მიერ გამოიმუშავებული ელექტროენერჯისა და ჭიათურის მარგანეცის ბაზაზე გათვალისწინებული იყო ფერომარგანეცის წარმოების ორგანიზაცია. ნაწილი ელექტროენერჯისა უნდა მოხმარებოდა ამიერკავკასიის რკინიგზის გარკვეული უბნის, პირველ რიგში სურამის უღელტეხილის ელექტროფიკაციის და მრეწველობის სხვა დარგებს. საქართველოსა და ამიერკავკასიის სოფლის მეურნეობის ელექტრი-

⁵ ვ. ი. ლ ე ნ ი ნ ი, თხზ., ტ. 32, გვ. 398—399.

ფიკაციის საკითხების განხილვისას გოელროს კომისიის მოხსენებაში ნახვებშია: „ამჟამად და ამ მოხსენებაში, ადგილზე დაწერილებით გამოკვლევათა ჩატარებლად, შეუძლებელია თუნდაც მიახლოებით განისაზღვროს ის დატვირთვა, რომელიც შეიძლება წილად ზედეს გეგმით დასახული პირველი რიგის ძალოვან დანადგარებს მორწყვისათვის, წყლის აწვეის ან წყლისაგან ახალი ფართობის წართმევის სამუშაოებთან დაკავშირებით“⁶.

1921 წელს ელექტროსადგურთა ნაციონალიზაციის შემდეგ თბილისში არსებული ელექტროსადგურები გადაეცა მუშათა, გლეხთა და ჯარისკაცთა საბჭოს, თბილისის აღმასკომს და იმავე წლის აპრილში დაარსდა ელექტრონის სადგურების სამმართველო, რომლის ხელში 17 ელექტროსადგური გადავიდა, თუ რა მდგომარეობაში იყვნენ ელექტროსადგურები, ჩანს იქიდანაც, რომ ჩაბარებისთანავე მათი უდიდესი ნაწილის მუშაობა შეჩერებულ იქნა, რადგან მოსალოდნელი იყო კატასტროფა. მუშაობდა მხოლოდ რამდენიმე საიმედო სადგური, ნახევარი წლის განმავლობაში წარმოებდა სადგურების შეკეთება და 1922 წლის 1-ლი იანვრისათვის ქალაქის ელექტროსადგურთა სიმძლავრე 1320 ცხ. ძალიდან გადადებულ იქნა 1787 ცხენის ძალამდე.

მიუხედავად ყოველი ღონისძიებისა, რასაც საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტი და მთავრობა ახორციელებდა ჩვენი დედაქალაქის ელექტროენერჯით მომარაგების გასაუმჯობესებლად, მდგომარეობა ამ მხრივ მაინც უღარესად არასახარბიელო იყო, ამიტომაც საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის საბჭოს ჰიდრომშენი კვლავ განაგრძობდა მუშაობას ქ. თბილისისათვის მძლავრი ელექტროსადგურის აგების პროექტების შესამუშავებლად.

ჰიდრომშენმა დაამუშავა ინჟინერ ოვანეს მელიქ-ფაშაევის მიერ წარმოდგენილი ესკიზური პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა ზემო ავჭალის ჰიდროელექტროსადგურის აგებას.

იარაღების საშუალებით წინასწარ გამოკვლევა ჩატარდა 1921 წელს, თანაც მსჯელობდნენ ინჟ. ა. ვაწიძის პროექტზედაც, რომელიც ითვალისწინებდა 10000 ცხ. ძალიანი ორთქლის ცენტრალური სადგურის აგებას, თბილისიდან 12 კილომეტრის დაშორებით, ავჭალის წყალსადენისათვის ენერჯის მიწოდებით.

საკითხის ამგვარად გადაჭრის წინააღმდეგ გამოვიდა სპუსის ჰიდრომშენი და მართლაც სრულიად გაუმართლებელი და ეკონომიკურად მიზანშეუწონელი იყო სათბობი მასალით მოქმედი სადგურის აგება თბილისში, რომელიც გარშემორტყმული იყო მძლავრი ჰიდრორესურსებით. უკანასკნელ მოსაზრებას მხარს უჭერდა საქართველოს სსრ ინჟინერ-ტექნიკური საზოგადოებაც.

საკითხის საბოლოოდ გამოსარკვევად თბილისის აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმმა შექმნა განსაკუთრებული კომისია (1922 წ. 6.VI), სადაც შევიდნენ: პროფ. ა. ვასილიევი, ნ. ზვორიკინი, ვ. ქვენიკოვი, ლ. კონიუშევსკი, კოსტინი, ო. მელიქ-ფაშაევი, ა. ფირალიშვილი და გამოჩენილი ქართველი ინჟინერ-ენერგეტიკოსი ბესარიონ ჭიჭინაძე. კომისიას ხელმძღვანელობდა რ. კვანაძე.

კომისიამ წარმოდგენილი პროექტების დეტალურად შესწავლის შემდეგ აირჩია სპუს-ის ჰიდრომშენის მიერ შედგენილი ზაქსის სქემა, რომლის უპირატესობას შეადგენდა: ხელსაყრელი ჰიდროგრაფიული, ტოპოგრაფიული და

⁶ «План ГОЭЛРО», М., 1955, стр. 589, 587.

გეოგრაფიული პირობები; დედაქალაქთან სიახლოვე, ზაპსის უპირატესობა იმიტომ გამოიხატებოდა, რომ იგი მდებარეობდა სარკინიგზო მაგისტრალთან და გზატკეცილთა ახლოს, რაც რა თქმა უნდა, აადვილებდა და აიაფებდა მშენებლობის გაწყობილებითა და სამშენებლო მასალით მომარაგებას. ამ კომისიამ საკითხის ეკონომიკურად შესწავლის შედეგად დაადგინა, რომ „ტფილისის, როგორც მოსახლეობის პომასხურების საქმეში, ისე მრეწველობის საწარმოთა ელექტროენერჯით უზრუნველყოფის ერთადერთი სწორი გზა — ეს არის ჰიდროელექტროსადგურის აგება“⁷.

უფრო ადრე, სახელდობრ, იმავე წლის 23 მაისს მუშებისა და წითელარმიელთა დეპუტატების თბილისის საბჭომ მიიღო დადგენილება: „დაწყებულ იქნას ზემო ავჭალის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობა 12000 ცხ. ძალის სიმძლავრის, — ქალაქ თბილისის ელექტრიფიკაციის სმუს ჰიდრომშენის პროექტის მიხედვით⁸. ეს დადგენილება თბილისის საბჭოს პრეზიდიუმმა მოისმინა თავის 1922 წლის 27 მაისის სხდომაზე და შემდეგ იგი განხილულ იქნა თბილისის აღმასკომის პლენუმზედაც⁹.

1922 წელს რუსეთის საბჭოთა ფედერაციის მთავრობამ ვ. ი. ლენინის განკარგულებით საქართველოს გამოუყო 750000 ოქროს მანეთი ზემოავჭალის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობისათვის. იმავე 1922 წლის 10 სექტემბერს გრანდიოზული შაბათობით, რომელშიც მონაწილეობა მიიღეს ქ. თბილისისა და საქართველოს სხვა რაიონის მცხოვრებლებმა (4500-მდე კაცმა) საფუძველი ჩაეყარა ჩვენი რესპუბლიკის ინდუსტრიის პირშმოს — ზემოავჭალის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობას. სამშენებლო სამუშაოების სამმართველოს უფროსად დაინიშნა ინჟინერი ა. ფირალიშვილი, ხოლო 1923 წლიდან — ცნობილი ქართველი ინჟინერ-ენერგეტიკოსი ბესარიონ ჭიჭინაძე, რომლის უშუალო ხელმძღვანელობით განხორციელდა მთელი მშენებლობა.

ზაპსის ცენტრალური სადგურისა და ზოგიერთ სხვა ელექტრონაგებობათა არქიტექტორული ვადაწყვეტა ეკუთვნის არქიტექტორებს: ა. კალგინს, მ. მაქავარიანს და კ. ლეონტიეს. პროექტების განხილვაში თავის დროზე მონაწილეობდნენ: გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსები ი. ჯავახიშვილი, პროფ. გ. ჩუბინაშვილი, ხუროთმოძღვარი ნ. სევეროვი.

ზაპსის მშენებლობა მიმდინარეობდა ჩვენი ქვეყნის მძიმე ფინანსური მდგომარეობის პირობებში. იმ დროს საბჭოთა კავშირში არ არსებობდა არცერთი საკრედიტო დაწესებულება, რომელიც ივალდებულებდა ფინანსების გეგმიან მოწოდებას ამ გვარი წამოწყებისათვის, ამასთანავე ცხადი იყო, რომ თბილისის საბჭოს თავისი საკუთარი ბიუჯეტიდან არ შეეძლო გამოეყო საჭირო თანხები მშენებლობისათვის, რადგანაც მისი საბიუჯეტო შემოსავალი ადმინისტრაციულ და სამეურნეო ხარჯებსაც ძლიერს ჰყოფნიდა.

ამასთან დაკავშირებით თბილისის საბჭომ მოთხოვნით მიმართა რსფსრ შრომისა და თავდაცვის საბჭოს, რომ მიეცა გრძელვადიანი სესხი 1 მილნ. მანეთის რაოდენობით. ამის შემდეგ, როგორც ცნობილია, შრომისა და თავდაცვის საბჭომ თავის 1923 წლის 16 იანვრის სხდომაზე მიიღო სპეციალური დად-

⁷ მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის საქართველოს ფილიალი, ფონდი 14, აღწ. 601, ფურც. 107.

⁸ საქ. ცსიკ, ფ. 600, ნაწ. 1, საქმე 317, ფურც. 21.

⁹ საქ. ცსიკ, ფ. 600, ნაწ. I, საქმე 317, ფურც. 6, 8, 9, 11, 12.

გენილება ზაქესის შესახებ, რომელშიც ვკითხულობთ: "1. ცნობილ იქნას პედაგოგიური სადგური, რომელსაც მ. და გ. დ. თბილისის საბჭო აგებს მდ. მტკვარზე ზემო ავკალასთან (თბილისი), საერთო-სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საქმედ.

2. დაევალოს ფინანსთა კომისარიატს შეიტანოს 1922—1923 წლის საოჩინტაციო ბიუჯეტში კრედიტი ერთი მილიონი მანეთის ოდენობით ოქროთი იმ მიზნით, რომ ამიერკავკასიის სოციალისტური ფედერაციული საბჭოთა რესპუბლიკის სახკომსაბჭოს მიეცეს გრძელვადიანი სესხი მ. და გ. დ. თბილისის საბჭოსათვის აღნიშნული ჰიდროსადგურის ასაგებად¹⁰.

მიუხედავად ამისა ზაქესის მშენებლობა თავიდანვე ვანიცდიდა ფინანსურ სიძნელეებს, ეს იყო პერიოდი, როდესაც საბჭოთა სახელმწიფო მთელ ძალებს ახმარდა დანგრეული სახალხო მეურნეობის აღდგენას. ამისათვის ჩვენ იძულებული ვიყავით გავვეწია სასტიკი ეკონომია და მოშორება თვით სასკოლო მშენებლობაზეც კი. 1922 წლის მეორე ნახევრიდან თბილისის საბჭომ გადაწყვიტა ყოველთვიურად გაეღო საიჯარო და საგადასახადო შემოსავლიდან 6000 მანეთი, გარდა ამისა, მშენებლობის განკარგულებაში გადაეცა ქალაქის მეურნეობიდან შრომისა და ტვირთზიდვის გადასახადის შემოსავალი.

ზაქესის სამშენებლო კომიტეტი შემდგომ წლებში მნიშვნელოვან თანხებს იღებდა ქ. თბილისის საბიუჯეტო საშუალებებიდან. ამ თანხების საერთო რაოდენობა 2767493 მანეთს შეადგენდა.

ზაქესის მშენებლობას სესხი გამოეყო აგრეთვე საქართველოს სს რესპუბლიკის 1923 წლის 8 თებერვლის დადგენილებით იმ სახსრების ფონდიდან, რომელსაც საბჭოთა სახელმწიფო საზოგადოება „ჩემო“-საგან იღებდა გადასახადის 35 %-ს ანგარიშში. ამ წყაროდან მშენებლობის მთელ პერიოდში სულ მიღებულ იქნა 3606910 მანეთი, რომელსაც უნდა გამოაკლდეს რესპუბლიკის სახკომსაბჭოს დადგენილებით რიონპესისათვის გადაცემული ელექტრომექანიკურ გაწყობილებათა ღირებულება 751052 მან და ამგვარად საქართველოს სს რესპუბლიკის სახკომსაბჭოს მიერ გაცემული თანხა ზაქესის მშენებლობისათვის, — რაც აღნიშნულია კიდევ დასკვნით ბალანსში, — გამოიხატა 2655858 მანეთში¹¹.

მაგრამ, როგორც უკვე ითქვა. მშენებლობას მაინც არ ჰყოფნიდა ფულადი და მატერიალური რესურსები მიუხედავად იმისა, რომ საკავშირო მთავრობა განუწყვეტლივ უზრუნველყოფდა ზაქესის მშენებლობას მასალებითა და ფინანსური საშუალებებით. თუ სახალხო მეურნეობის აღდგენითი პერიოდის ეკონომიურ პირობებს ვავითვალისწინებთ, უნდა ითქვას რომ საბჭოთა მთავრობამ ზაქესის მშენებლობას უხვი ფინანსური დახმარება გაუწია, მაგრამ, მშენებლობის ფინანსურ სიძნელეებს ესეც მთლიანად არ ხსნიდა; ამიტომაც სადგურის წარმატებით შენებისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა რესპუბლიკური ორგანოების მიერ ამ საქმისათვის აღვილობრივი რესურსების გამოჩენა და მობილიზაციის უნარს, მშენებლობისადმი მათს ყოველდღიურ ხელმძღვანელობას. კომუნისტური პარტიის და საბჭოთა მთავრობის მუდმივი მხარდაჭერა და ის მშენებლობითი პათოსი, რომელმაც მოიცვა მთელი ჩვენი ქვეყა-

¹⁰ ЦГАНХ (Центральный Государственный архив и/хозяйства) СССР, ф. 4372, оп. 4, д. 40, л. 130.

¹¹ Ком. ЗАГЭС. Отчет о сооружении ЗАГЭС-а, Тб., 1922, стр. 10—11.

ნა მშვიდობიანი სოციალისტური განვითარების რელსებზე გადასვლის შემდეგ ესმარებოდა საქართველოს პარტიულ და საბჭოთა ორგანოებს ზაქესის მშენებლობის ყოველგვარ სიძნელეთა გადალახვაში.

ჰიდროელექტროსადგურის თავდაპირველ სიმძლავრედ გათვალისწინებული იყო 36000 ცხ. ძალა, მაგრამ პროექტის შემდგომი დამუშავების შემდეგ იგი აყვანილ იქნა 54000 ცხ. ძალამდე. ძირითადი სამუშაოები ზაქესის საშენებლო ობიექტებზე გაგრძელდა სამ წელიწადნახევარს: 1923 წლის მაისიდან — 1926 წლის 1 სექტემბრამდე; მართალია, ზაქესის ოფიციალური გახსნა მოეწყო 1927 წლის 26 ივნისს, მაგრამ მისი ექსპლუატაცია უფრო ადრე დაიწყო. საქართველოს სსრ ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის პრეზიდიუმის დადგენილებით, ზემოაეჭალის ჰიდროელექტროსადგურს ეწოდა ვ. ი. ლენინის სახელი.

ზაქესის ამუშავებასთან დაკავშირებით გაზ. „კომუნისტი“ 1927 წლის 3 ივლისს წერდა: „...სახლი დიდი ხნის ნანატრ ზაქესის შუქს დიდი სიხარულით შეხვდა, იგი დარწმუნდა, რომ გიგანტური ნაბიჯი აღმშენებლობაში უკვე გადადგმულია, ზაქესის დამთავრებით... ზაქესის ამუშავებით დასვენებს ჩვენი ტყეები, დიზოგება ნავთი, ქვანახშირი, ზაქესის ენერჯია აამუშავებს ფაბრიკებსა და ქარხნებს, გაანათებს ჩვენს ჩამორჩენილ სოფლებს, გადავიღებს და დააჩქარებს მიმოსვლას... ზაქესი ჩვენი აღმშენებლობის ბრწყინვალე მიღწევაა. იგი საყურადღებოა იმ მხრივაც, რომ გვაძლევს საშუალებას დაზოგვისას. იფიქტროენერჯია გააიფებს ჩვენს საწარმოებს, გარდა ამისა ძლიერი ელექტროდენის საშუალებით უკეთ იმუშავებენ მანქანები, აიწევენ შრომის ნაყოფიერება და გაუმჯობესდება ნაწარმოების ხარისხი, ვ. ი. ზაქესი რაციონალიზაციის ნიშნავს“¹². ზაქესის აგებით დასრულდა საქართველოს ელექტრიფიკაციის პირველი ეტაპი და დაიწყო მეორე ეტაპი — მთელი სახალხო მეურნეობის ელექტრიფიკაციის კურსზე გადასვლა.

ზაქესის აგება, ამასთანავე, დაემთხვა სახალხო მეურნეობის აღდგენითი პერიოდის დასასრულს. საბჭოთა საქართველოსა და საერთოდ სსრ კავშირის მრეწველობის, მთელი სახალხო მეურნეობის პირველი მსოფლიო ომის წინა დროის აღდგენა, რა თქმა უნდა არ ნიშნავდა საქართველოს მრეწველობის განვითარებას. საბჭოთაშდელი მრეწველობა კაპიტალისტურ ინდუსტრიულ წარმოებას შეადგენდა, საბჭოთა მრეწველობის ძირითადი ბირთვი კი სოციალისტური ინდუსტრიული წარმოება იყო. ამიტომ საბჭოთა ინდუსტრიული წარმოების აღდგენითი პროცესი, განსაკუთრებით ცენზიანი მრეწველობის მიმართ, არსებითად სოციალისტური მრეწველობის განვითარებას მოასწავებდა, სოციალისტური მსხვილი ინდუსტრია უფრო ინტენსიურად იზრდებოდა და შესაბამისად მისი განმსაზღვრელი როლი მრეწველობასა და მთელს სახალხო მეურნეობაში ძლიერდებოდა.

მიმე ინდუსტრიის შემდგომ ინტენსიურ მშენებლობას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ქვეყნის სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციისა და სოფლის მეურნეობის სოციალისტურად გარდაქმნის განხორციელებაში, სახალხო მეურნეობის რეკონსტრუქციულ გარდაქმნაში კი გადამწყვეტი მნიშვნელობა ელექტროენერგეტიკული ბაზის რაც შეიძლება დაჩქარებით შექმნაში მდგომარეობდა.

¹² გაზ. „კომუნისტი“, 1927, 3 ივლისი.

სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციის პოლიტიკის თანმიმდევრული განხორციელების საფუძველზე იქმნებოდა ჩვენი რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის მთელი რიგი ახალი დარგები, როგორცაა: ნავთობის გადამამუშავებელი მრეწველობა, ცემენტის მრეწველობა; ვითარდებოდა ქვანახშირისა და მარგანეცის მრეწველობა; დიდ მნიშვნელობას იძენდა სარკინიგზო ტრანსპორტის დაჩქარებით განვითარება.

ძირითად, ყველაზე მნიშვნელოვან მომენტს, რომელიც ჩვენი ქვეყნის სახალხო მეურნეობის განვითარებას განსაზღვრავდნენ და განსაზღვრავენ, ენერგეტიკული ბაზა წარმოადგენს, უკვე, 1970 წლისათვის სსრკ ელექტროსადგურების სიმძლავრემ მიაღწია 166 მილიონ კილოვატს, რაც 140-ჯერ სჭარბობს მის მიერ გამოიმუშავებული ელექტროენერგიას — 1920 წელს, როცა მიღეს გოელროს გეგმა, დღეს საბჭოთა საქართველოში იწარმოება ვაცილებით მეტი ელექტროენერგია, ვიდრე მეზობელ კაპიტალისტურ თურქეთში, თუმცა ამ უკანასკნელის ტერიტორია 11-ჯერ აღემატება საქართველოსას, რომ წარმოადგენს ვიკონიით ჩვენი რესპუბლიკის ელექტრიფიკაციის მასშტაბზე და ტემპზე, შედარებისათვის უნდა აღვნიშნოთ, რომ თუ რევოლუციამდელი მთელი რუსეთის ელექტროსადგურების წლიური გამოიმუშავება უდრიდა 2 მილიარდ კილოვატსაათს, 1976 წელს საბჭოთა საქართველოში წარმოებული იყო 12 მილიარდ 71 მილიონი კილოვატსაათი ელექტროენერგია. ახლა სსრკ-ს ელექტროსადგურები 1 წუთში გამოიმუშავებენ 200 მილიონ კვტსაათ ელექტროენერგიას.

მეათე ხუთწლედის დამლევისათვის უზრუნველყოფილი უნდა იქნეს 18—19 მილიარდი კვტსაათი ელექტროენერგიის წარმოება. დამთავრდება ენგურის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობა. ჰიდროენერგეტიკაში კვლავ უპირატესი მნიშვნელობა მიეცემა დიდი ჰიდროკვანძების მშენებლობას, რომელნიც საშუალებას მოგვცემენ კომპლექსურად გადავწყვიტოთ ელექტროენერგიის წარმოების, მიწების მოპყვის, ქალაქებისა და სამრეწველო საწარმოების წყლით უზრუნველყოფის, ნაოსნობისა და მეთევზეობის განვითარების, წყალდიდობის თავიდან აცილების ამოცანები.

სკკ XXV ყრილობამ განსაკუთრებული ყურადღება სსრ კავშირის ერთიანი ენერგეტიკული სისტემის შექმნას დაუთმო. საბჭოთა კავშირში ენერგოსისტემის შექმნის პროცესი განუყოფლად დაკავშირებულია ელექტრიფიკაციის განვითარებასთან, კერძოდ ელექტროსადგურების სიმძლავრეთა ზრდასთან და მაღალი ძაბვის ელექტროგადამცემი ხაზების ფართო მშენებლობასთან. ჩვენს ქვეყანაში პირველი ენერგოსისტემა შეიქმნა 1921 წელს მოსკოვში, შემდეგ კოლენინგრადში, ბაქოში, გორკში, დონბასში, ურალსა და სხვაგან. საქართველოში ელექტროენერგეტიკის განვითარების შესაბამისად ყალიბდებოდა საქალაქო და რაიონული ენერგოსისტემები, რომელთა ბაზაზეც შემდგომ შეიქმნა რესპუბლიკის ერთიანი ენერგოსისტემა, ასეთივე პროცესი მიმდინარეობდა ჩვენს მეზობელ რესპუბლიკებშიც; ამის შედეგია, რომ ამჟამად შექმნილია ამიერკავკასიის გაერთიანებული ენერგოსისტემა, რომელიც, თავის მხრივ დაკავშირებულია სსრკ ევროპული ნაწილის მთლიან ენერგოსისტემასთან. სსრკ ერთიანი ენერგოსისტემის შექმნისას სიმძლავრეთა ისეთი რეზერვები იქნება, რომ შესაძლებელი იყოს ჩვენი ქვეყნის აღმოსავლეთ რაიონებთან ელექტროენერგიის ევროპულ ნაწილში გადაცემა და მისი დაკავშირება სხვა სოციალისტური ქვეყნების ენერგოსისტემებთან.

სკკპ XXV ყრილობის დირექტივების შესაბამისად, მიმდინარე მე-10 ხუთწლიელში უნდა განხორციელდეს სათანადო მოსამზადებელი საშუალებები დიდძალი ელექტროენერჯის მისაწოდებლად ჩვენი ქვეყნის აღმოსავლეთ რაიონებიდან ცენტრალურ რაიონებში, გაგრძელდება მუშაობა სსრ კავშირის ერთიანი ენერგოსისტემის შესაქმნელად. დირექტივებში ნათქვამია: „განვავაჭოთ მუშაობა, რათა შევექმნათ ქვეყნის ერთიანი ენერგეტიკული სისტემა ევროპის ენერგეტიკულ სისტემასთან ციბირისა და შუა აზიის ენერგოსისტემათა გაერთიანების, 500, 750 და 1150 ათასი ვოლტი ძაბვის ელექტროგადამცემი მაკროსისტრალური ხაზების მშენებლობის გზით“.

ენერგოსისტემების შექმნას უდიდესი სახალხომეურნეობრივი მნიშვნელობა აქვს. ენერგოსისტემა ცენტრალურებული ელექტრომომარაგების ორგანიზაციული და ტექნიკური საფუძველია.

სსრკ ერთიანი ენერგოსისტემის შექმნა საშუალებას მოგვცემს მაქსიმალური ეფექტურობით გამოვიყენოთ, როგორც ჰიდრო, ისე თბოელექტროსადგურების სიმძლავრეები; უფრო სრულად დავაკმაყოფილოთ რესპუბლიკების სახალხო მეურნეობის მოთხოვნილებანი ელექტროენერჯიაზე და აღმოვფხვრათ დატვირთვის პიკები, რომლებსაც კიდევ ადგილი აქვს; განვავაჭოთ ტრანსპორტის, სასოფლო-სამეურნეო წარმოების, ქალაქისა და სოფლის საყოფაცხოვრებო მეურნეობის მასობრივი ელექტრიფიკაცია, გავადიდოთ ელექტრომომარაგების სიღრმეობა და გავზარდოთ ელექტროსადგურების ექსპლოატაციის მანერვულობა; საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის გადიდებას მოვახმაროთ ჰიდროენერგეტიკული და სხვა რესურსები. მიუხედავად მათი ტერიტორიული განლაგებისა, მკვეთრად შევამციროთ საავარიო სარეზერვო სიმძლავრეები, უზრუნველვყოთ ელექტროენერჯის თვითღირებულების სისტემატური შემცირება და ამ საფუძველზე მომხმარებლებისათვის იაფი ელექტროენერჯის მიწოდება და სხვა.

ენერგეტიკული სისტემის ამ ეკონომიკური ეფექტიანობის რეალიზაციის აუცილებელი წინაპირობაა: მაღალი ძაბვის ელექტროგადამცემი ხაზებისა და სადაბლებელი ქვესადგურების განვითარება, რაც, თავის მხრივ, უშუალოდ იყო და არის დაკავშირებული ელექტროენერგეტიკის ზრდასთან. საქართველოს სსრ ელექტრიფიკაციის მთელი განვითარება მოწმობს, რომ, ელექტროსადგურების სიმძლავრეთა გადიდებასთან ერთად, იზრდებოდა მაღალი ძაბვის ელექტროგადამცემი ხაზების სიგრძე და სადაბლებელი ქვესადგურების დადგმული სიმძლავრე.

საბჭოთა საქართველოს მშრომელებმა ზეიმით აღნიშნეს „ზაპვის“ ამოქმედების 50 წლისთავი, ეს იყო მეორე ჰიდროელექტროსადგური „ვოლხოვჰესის“ შემდეგ, აშენებული „გოვლროს“ გეგმით. 1933 წლის სექტემბერში მწყობარში ჩადგა მეორე მძლავრი ჰიდროელექტროსადგური — რიონჰესი. ამასთანავე აშენდა 110 კილოვატიანი ძაბვის ელექტროგადამცემი ხაზი რიონჰესი — ზაპესი. ზემოაღნიშნული ენერგეტიკული ობიექტების საქსპლოატაციოდ გადაცემის დღეს საქართველოში შეიქმნა ენერგოსისტემა.

მას შემდეგ ოთხ ათეულ წელზე მეტი გავიდა და რესპუბლიკის ენერგოსისტემა თავისი სიმძლავრისა და ელექტროენერგეტიკული ბალანსის სტრუქტურით გაიზარდა და გადაიქცა მძლავრ, ტექნიკურად რთულ ენერგოსისტემად. ელექტრიფიკაციის სწრაფ განვითარებაზე მიუთითებს ის ფაქტი, რომ გასულ ხუთწლიელში ენერგოსისტემას შეემატა 560 ათასი კილოვატი საერთო სიმძლავ-

რეები, აშენდა 500 კილოვატი ძაბვის ხაზი თბილისიდან ზესტაფონამდე, აიგო 1 მილიონი კილოვატამპერი სიმძლავრის უდიდესი ქვესადგური; მკვეთრად გაძლიერდა აჭარის, სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის, სამხრეთ საქართველოს რაიონების, სვანეთის, ფშავ-ხევსურეთის მთიანი რაიონების ელექტრომომარაგება, 1976 წელს სხვადასხვა ძაბვის გადამცემი ხაზების საერთო სიგრძემ 80 ათას კილომეტრს მიადწია. ახლა საქართველოს დასახლებული პუნქტების 99 პროცენტი ელექტრიფიცირებულია. დამთავრდა ევროპაში ყველაზე მაღალი დასახლების — სოფელ უშგულის ელექტრიფიკაცია, რაც პარტიისა და მთავრობის მიერ სვანეთის ელექტრიფიკაციის განხორციელებისათვის დასახული დიდი მიზნების ერთ-ერთი საბოლოო პუნქტი იყო.

მეათე ხუთწლეულში საქართველოს ენერგეტიკოს მშენებარე მთავარი ობიექტები უნდა ამოქმედდეს და ელექტროსადგურების გამომუშაება 1,5-ჯერ უნდა გაიზარდოს. კვლავაც გაგრძელდება მძლავრი ელექტროგადამცემი ხაზების მშენებლობა, განხორციელდება ამურ-კავკასიის ენერგოგაერთიანების დაკავშირება ევროპის სისტემასთან, უფრო მძლავრი — 500 კილოვატი ელექტროგადამცემი ხაზით გაიზრდება რესპუბლიკის შიდა ელექტროქსელებიც.

საქართველოში მშენებლობის პროცესშია რამდენიმე ჰიდროელექტროსადგური, რომელთა შორის ენგურჰესი ყველაზე მძლავრი ჰიდროელექტროსადგური იქნება მთელ აზიერკავკასიაში. ენგურჰესის სიმძლავრე 15-ჯერ, ხოლო გამომუშაება 25-ჯერ გადააჭარბებს ხრამჰესს. ენგურჰესის მშენებლობის პროცესში მიღებული დაგეგმარების და თვით მშენებლობის მდიდარი პრაქტიკა საწინდარი მომავალში მრავალი ახალი მაღალმწარმოებლური ჰიდროელექტროსადგურების გამოსავლენად; უფრო მეტიც, ენგურჰესის მშენებლობაზე მიღებული მდიდარი გამოცდილება ხელს შეუწყობს, საერთოდ, სსრ კავშირში მაღალწნევიანი ჰიდროელექტროსადგურების მშენებლობას.

ამრიგად სკკპ XXV ყრილობის მიერ მიღებული ელექტრიფიკაციის პროგრამულ სამუშაოთა განხორციელება უზრუნველყოფს ელექტროენერგიაზე სახალხო მეურნეობის სულ უფრო და უფრო მზარდ მოთხოვნილებათა მაქსიმალურ დაკმაყოფილებას და ამით კიდევ უფრო დააჩქარებს ჩვენი რესპუბლიკის მწარმოებლურ ძალთა ახალ, მძლავრ აღმავლობას.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტმა

ნაწილი პირველი

პირველი წარმომადგენელი ფონდები და მეცნიერულ-ტექნიკური
პროგრამის მაჩვენებლები საქართველოს სსრ
ქიმიურ მრეწველობაში

სკკ XXV ყრილობის მიერ დასახულ ამოცანათა წარმატებით განხორციელებამი განსაკუთრებული როლი მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესს ეკუთვნის, როგორც ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს საზოგადოების ეკონომიკური და სოციალური განვითარების განსაზღვრელ ფაქტორთა შორის. სკკ XXV ყრილობაზე ახ. ა. ნ. კოსიგინის მოხსენებაში აღნიშნულია: „როგორც ქვეყნის მიმდინარე, ისე უფრო ხანგრძლივი განვითარების ინტერესები მოითხოვენ წარმოების ყოველმხრივ ინტენსიფიკაციას, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებას, შრომის ნაყოფიერების ზრდას, რომლებიც წარმოების ეფექტიანობისა და მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლების გადამწყვეტი ფაქტორებია. საქმე ეხება უწინარეს ყოვლისა იმას, რომ ავამაღლოთ მატერიალური, შრომითი და ფინანსური რესურსების ყოველი ერთეულის უკუგება; ეფექტიანად გამოვიყენოთ საწარმოო ფონდები“¹.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის შედეგად ზდება შრომის იარაღების სისტემატური სრულყოფა, უმჯობესდება ტექნოლოგია, მაღლდება წარმოებაში გამოყენებული შრომის იარაღების ხარისხი, იქმნება და გამოიყენება ახალი სახის ნედლეული, მასალები, ენერჯის წყაროები. ამდენად, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარება წინა პლანზეა წამოწეული: „ჩვენი ქვეყნის სამეურნეო განვითარების ახლანდელი ეტაპის დიდმნიშვნელოვან თავისებურებას განსაზღვრავს აგრეთვე მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუცია, რომელიც სწრაფად ვითარდება. სოციალიზმი, გეგმიანი სოციალისტური მეურნეობა მეცნიერებისა და ტექნიკის ყოველმხრივი პროგრესის უაღრესად ფართო სარბიელს გვისაჩვენებს. ამავე დროს მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუცია მოითხოვს ჩვენი სამეურნეო საქმიანობის ბევრი მხარის სრულყოფას. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ეს უდიდესი ძალაა, რომელიც ხელს უწყობს სოციალიზმს, მაგრამ მას ნამდვილად კარგად უნდა დავეფუძოთ“².

კომუნიზმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის მშენებლობის თანამედროვე ეტაპზე მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი თავის გამოხატულებას პოულობს წარმოების კომპლექსური მექანიზაციისა და ავტომატიზაციის ტექნიკების დაჩქარებაში, წარმოების ელექტრიფიკაციისა და ქიმიზაციაში, სახალხო მეურნეობაში ატომური ენერჯის გამოყენებაში და სხვ. საწარმოთა როლი მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესში განსხვავებულია, მაგალითად: ქიმიურ მრეწველობაში, მანქანათმშენებლობასა და ზოგიერთ სხვა დარგში, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის გამოხატულებაა ახალი ტექნიკის დანერგვა, წარმოებრივი პროცე-

¹ სკკ XXV ყრილობის მასალები, თბ., 1976, გვ. 169.

² სკკ XXIV ყრილობის მასალები, თბ., 1971, გვ. 51.

სების სრულყოფა, ისეთი ახალი მასალებისა და ნედლეულის შექმნა, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ მატერიალური წარმოების სხვა დარგებშიც. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის გამომხატულებას ქიმიურ მრეწველობაში, უპირველეს ყოვლისა, საწარმოო აპარატის თვისებრივი სრულყოფა წარმოადგენს — აპარატის, მანქანის, აგრეგატის ერთეული სიმძლავრის გადიდება და ნედლეულის ბაზის შეცვლა — ძვირად ღირებული ბუნებრივი ნედლეულიდან ხელოვნურ, ან უფრო იაფ სხვა ნედლეულზე გადასვლა.

სკკ XXV ყრილობის გადაწყვეტილებებში გათვალისწინებულია მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის განმსაზღვრელი დარგების — ელექტროენერგეტიკის, მანქანათმშენებლობის, ქიმიური და ნავთობქიმიური მრეწველობის უპირატესი განვითარება.

მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესს ქიმიურ მრეწველობაში, სხვადასხვა კონკრეტული ფორმის მიუხედავად, იგივე ძირითადი მიმართულებები ახასიათებს, რაც მრეწველობას მთლიანად: წარმოების ელექტრიფიკაცია, მექანიზაცია, ავტომატიზაცია და ქიმიზაცია. ამასთან, რაც უფრო მაღალია აღნიშნული მიზენებლები, მით უფრო მაღალია მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დონე.

ქიმიკა და წარმოების ქიმიური მეთოდები განსაკუთრებით მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ მწარმოებლურ ძალთა განვითარებასა და კაცობრიობის სასიცოცხლო მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საქმეში, რაც განსაკუთრებით შესაძინევი გახდა XX საუკუნის დასაწყისიდან; რამდენადაც ადამიანის სასიცოცხლო მოთხოვნილების დაკმაყოფილება (იქნება ეს კვების პროდუქტები, ტრანსპორტი, თუ ფეხსაცმელი...) მტკიცედ დაუკავშირდა ქიმიური მრეწველობის განვითარებას, ამასთან დიდად გაიზარდა ქიმიისა და ქიმიური ინდუსტრიის როლი მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებაში.

მეცნიერულ-ტექნიკურმა პროგრესმა წარმოების ყველა დარგში განაპირობა ახალი თვისებების მქონე მასალების წარმოქმნა. ახალი ტექნიკის შესაქმნელად მეტად ვიწრო აღმოჩნდა ტრადიციული მასალების (მაგი და ფერადი ლითონები, მერქანი და მინა) წრე, საჭირო მასალები მხოლოდ ქიმიამ მოგვცა, თავდაპირველად ესენი იყო სინთეზური კაუჩუკი და რეზინა, შემდეგ კი პლასტიკური მასები და სინთეზური ფისები.

სოფლის განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკის ანალიზმა ომისშემდგომ პერიოდში გამოავლინა ერთი საერთო ტენდენცია. მატერიალური წარმოების დარგების ტექნიკური დონის საერთო ამაღლებასთან ერთად სულ უფრო სწრაფად იზრდება მათი ქიმიზაციის ხარისხი. სავარაუდოა, რომ მომავალში ეს ტენდენცია კიდევ უფრო გაძლიერდება, რასაც განაპირობებს რიგი მუდმივად მოქმედი ფაქტორები, რომელთაგან უმთავრესია:

1. ქიმიურ პროცესებზე დაფუძნებულ წარმოებათა მაღალი ეფექტურობა და ამ წარმოებებში შრომის მაღალი მწარმოებლურობა;
2. სახალხო მეურნეობისა და, განსაკუთრებით, მისი ახალი დარგების მოთხოვნათა განუხრელი ზრდა, ახალი თვისებების მქონე სხვადასხვა მასალებზე;
3. ქიმიის სულ უფრო მზარდი როლი სოფლისმეურნეობრივი წარმოების ინტენსიფიკაციაში, საკვები ნედლეულის გამოთავისუფლება ტექნიკური მიზნით ზარჯვისაგან და სახალხო მოხმარების საქონელთა წარმოებისათვის სანედლეულო ბაზის გაფართოება;

4. ქიმიის მზარდი შესაძლებლობანი ადამიანის, ცხოველებისა და მცენარეების ავადმყოფობებთან, აგრეთვე გარემოს გაჯანსაღებისათვის საბრძოლველად³.

რესპუბლიკის მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურა უკანასკნელ პერიოდში მნიშვნელოვანი ცვლილებებით ხასიათდება. მრეწველობის ახალი პროგრესული დარგების შექმნამ, რომლებიც განსაზღვრავენ მთელი სახალხო მეურნეობის ინდუსტრიალიზაციის დონესა და მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესს, განაპირობა პროგრესული დარგების ზვედრითი წონის მნიშვნელოვანი ამაღლება მრეწველობის დარგობრივ სტრუქტურაში; ასე მაგალითად: თუ 1940 წელს ენერჯეტიკის, ქიმიურ და ნავთობქიმიური მრეწველობის, შავი მეტალურგიისა და მანქანათმშენებლობის ზვედრითი წონა მრეწველობის დარგობრივ სტრუქტურაში 10 %-ს შეადგენდა, 1960 წელს — 20, 1 %-მდე, 1970 წელს — 26,5 %-მდე, 1975 წელს — 30,4 %-მდე გაიზარდა. აღნიშნული დარგებიდან თითქმის ყველაზე მეტად გაიზარდა ქიმიურ-ნავთობქიმიური მრეწველობა: თუ 1940 წელს საქართველოს სსრ მრეწველობის დარგობრივ სტრუქტურაში მასზე მხოლოდ 0,6 % მოდიოდა, 1960 წელს — 2,4 %, 1970 წელს — 4,7 %-მდე, ხოლო 1975 წელს — 5,3 %.

თანამედროვე ქიმიურ-ნავთობქიმიური მრეწველობა საქართველოში წარმოდგენილია 49 საწარმოთი (1975 წლის მონაცემებით), აქედან: 3 ეკუთვნის ქიმიურ-ფარმაცევტულ მრეწველობას, 5 — ნავთობქიმიურს, ხოლო 41 — საკუთრივ ქიმიურ მრეწველობას. ქიმიურ-ნავთობქიმიური მრეწველობის დარგობრივ სტრუქტურაში ქიმიური მრეწველობის ზვედრითი წონა, ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მიხედვით, 1975 წელს 93,4 %-ს შეადგენდა. ქიმიური მრეწველობა, თავის მხრივ, რამდენიმე ქვედარგისაგან შედგება, ესენია: სამთო ქიმია, ქიმიური ბოჭკო, სინთეზური ფისები და პლასტმასები, ლაქ-საღებავები, საყოფაცხოვრებო ქიმია და სხვ.

უნდა აღინიშნოს რომ რესპუბლიკის ქიმიური მრეწველობის დარგთა მრავალფეროვნება შედარებით აძნელებს მის შესწავლას, თანაც დარგები მეტად განსხვავებული ტექნოლოგიით ხასიათდებიან. ამიტომ, მდგომარეობის გამარტივების მიზნით, ჩვენ ვადაწვევით საერთო მსჯელობა წარემართოთ მთლიანად დარგის — ქიმიურ-ნავთობქიმიური მრეწველობის — მიმართ, განსაკუთრებით კი ქიმიური მრეწველობის მიმართ, ხოლო აქედან ცალკე დავახასიათოთ ქვედარგები — სამთოქიმიური, ძირითადი ქიმიის, ქიმიური ბოჭკოსი და ლაქ-საღებავების მრეწველობისა.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი განაპირობებს ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მოცულობის სწრაფ ზრდას, მაგალითად: 1960—1975 წლებში საქართველოს სსრ ქიმიურ-ნავთობქიმიური მრეწველობის ძირითადი წარმოებრივი ფონდები 715,4 %-ით გაიზარდა; მათ შორის: ქიმიური მრეწველობისა — 662,4 %-ით. მნიშვნელოვანი ზრდით ხასიათდებოდა ქიმიურ-ნავთობქიმიური მრეწველობა 1960—1965 წლებში, როცა მისა ძირითადი წარმოებრივი ფონდების

³ В. М. Буш у е в. Химическая индустрия в свете решений XXIV съезда КПСС, М., 1973, стр. 14.

მოცულობა 209,9 %-ით გადიდდა შემდგომ 1965—1970 და 1970—1975 წლებში ზრდა შეადგენდა შესაბამისად 72,4 და 52,6 %-ს. განსაკუთრებით სწრაფი ტემპით იზრდებოდა შენობა-ნაგებობების მოცულობა, რომელიც 15 წლის (1960—1975) განმავლობაში 793,7 %-ით გაიზარდა, ე. ი. ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ზრდის ტემპს წინ უსწრებდა 78,3 %-ით. შენობა-ნაგებობების ზრდის ტემპი ყველაზე მაღალი 1960—1965 წლებში იყო — 212,2 %; მომდევნო ხუთწლეულში კი — 62,6 და 76,9 %; შედარებით ნელი ტემპით იზრდებოდა წარმოებრივი გაწყობილობა — თხუთმეტი წლის განმავლობაში — 654,4 %-ით, ხოლო ხუთწლეულების მიხედვით შესაბამისად 208,0; 80,1; 35,9 %-ით. როგორც ვხედავთ, წარმოებრივი გაწყობილობის ზრდის ტემპი მნიშვნელოვნად შენედა, ასევე შენედა მანქანა-გაწყობილობის ზრდის ტემპიც, რომელიც 1960—1965 წ. 220,9 %-დან, მერვე ხუთწლეულში — 80,4 %-მდე, ხოლო მეცხრე ხუთწლეულში 32,4 %-მდე შემცირდა. ანალოგიური მდგომარეობა იყო ქიმიურ მრეწველობაშიც, 1960—1965 წლებში ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მოცულობის 177,6 %-ით გადიდების შემდეგ, მერვე და მეცხრე ხუთწლეულებში ზრდა მხოლოდ 79,6 და 47,4 % იყო; მათ შორის შენობა-ნაგებობების ზრდა, — შესაბამისად, — 164,7; 73,7 და 80,6%; წარმოებრივი გაწყობილობისა კი შესაბამისად, — 187,7; 83,9 და 34,1 %, როგორც ვხედავთ, ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ზრდის ტემპის საერთო შემცირების პირობებში წარმოებრივი გაწყობილობისა და მანქანა-გაწყობილობის ზრდის ტემპის შემცირება უფრო მკვეთრად გამოისახა რამაც თავისი გამოხატულება ძირითადი წარმოებრივი ფონდების სტრუქტურაშიც პოვა.

ცხრილი 1

საქართველოს სსრ ქიმიურ-ნავთობქიმიური და ქიმიური მრეწველობის ძირითადი წარმოებრივი ფონდების სტრუქტურა 1960—1975 წლებში⁴ (%)

	წ ლ ე ბ ი			
	1960	1965	1970	1975
I ქიმიურ-ნავთობქიმიური მრეწველობა				
1. შენობები და ნაგებობები	43,9	44,3	41,7	46,7
2. წარმოებრივი გაწყობილობა	56,1	55,7	58,2	53,3
მათ შორის:				
მანქანები და გაწყობილობა	42,9	44,4	46,6	38,9
II ქიმიური მრეწველობა				
1. შენობები და ნაგებობები	43,9	41,9	40,5	47,8
2. წარმოებრივი გაწყობილობა	56,1	58,1	59,5	52,2
მათ შორის:				
მანქანები და გაწყობილობა	42,9	45,5	47,3	38,0

⁴ გაანგარიშებულია საქართველოს სსრ ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველოს მასალების საფუძველზე.

როგორც ცნობილია, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი იწვევს ძირითადი წარმოებრივი ფონდების სტრუქტურის სრულყოფას, ამაღლებს ეფექტურობას. ძირითადი წარმოებრივი ფონდების აქტიური ნაწილის — მანქანებისა და გაწყობილობის ხვედრითი წონის ზრდა, — აი რა წარმოადგენს ქვეყნის განვითარების თანამედროვე ეტაპის მოთხოვნას; საქართველოს სსრ ქიმიურ-ნავთობქიმიურ და საკუთრივ ქიმიურ მრეწველობაში ეს ტენდენცია დაირღვა, როგორც ეს პირველი ცხრილის მონაცემებით დასტურდება. საქართველოს სსრ ქიმიურ-ნავთობქიმიური მრეწველობის ძირითადი წარმოებრივი ფონდების სტრუქტურა 1960—1975 წლებში რიგი თავისებურებებით ხასიათდება: მცირდება წარმოებრივი გაწყობილობისა და მანქანა-გაწყობილობის ხვედრითი წონა, ხოლო იზრდება შენობა-ნაგებობების ხვედრითი წონა. 1960—1975 წლებში წარმოებრივი გაწყობილობის ხვედრითი წონა 2,8 პუნქტით შემცირდა, — მათ შორის, — მეცხრე ხუთწლეულში — 4,9 პუნქტით; მანქანა-გაწყობილობის კი, შესაბამისად — 4,0 და 7,7 პუნქტით; ეს მაშინ, როცა შენობებისა და ნაგებობების ხვედრითი წონა გაიზარდა თხუთმეტი წლის განმავლობაში 2,8 პუნქტით; უკანასკნელი ხუთწლეულის განმავლობაში კი — 5,0 პუნქტით. ანალოგიური მდგომარეობა იყო საკუთრივ ქიმიურ მრეწველობაშიც, წარმოებრივი გაწყობილობისა და მანქანა-გაწყობილობის 3,9 და 4,9 პუნქტით შემცირების პირობებში: 1960—1975 წლებში შენობა-ნაგებობების ხვედრითი წონა — 3,9 პუნქტით, ხოლო უკანასკნელი ხუთწლეულის განმავლობაში 7,3 პუნქტით გაიზარდა.

რა თქმა უნდა, აღნიშნული მოვლენა უარყოფითია, ვინაიდან დაირღვა ჩვენი ქვეყნის სამეურნეო განვითარებისათვის დამახასიათებელი კანონზომიერება — მანქანა-გაწყობილობის უპირატესი ტემპით ზრდა, შენობა ნაგებობათა ზრდის ტემპთან შედარებით. რა შეიძლებაოდა ყოფილიყო ამის მიზეზი? ჩვენი აზრით, ასეთი მდგომარეობა (განსაკუთრებით — მეცხრე ხუთწლეულში) შეიძლება ნაწილობრივ ავსხნათ მრეწველობის ძირითადი წარმოებრივი ფონდების დარგობრივ სტრუქტურაში სამთო-ქიმიური მრეწველობის ხვედრითი წონის მნიშვნელოვანი ამაღლებით: 1970 წლის 6,3%-დან 20,9%-მდე 1975 წელს, რაც, თავის მხრივ, გამოწვეული იყო ამ დარგისათვის მადნეულის სამთო-გამამდიდრებელი კომბინატის არასწორად მიყუთუნებით; ამ დარგში კი (გამომდინარე დარგობრივი სპეციფიკიდან) მარტო ნაგებობების ხვედრითი წონა ძირითადი წარმოებრივი ფონდების 53,4 %-ს აღწევს, შენობებთან ერთად კი — 78,9%-ს.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი წარმოების განვითარებისა და მისი ეფექტურობის ამაღლების მთავარი ფაქტორია. სოციალიზმის დროს მის საფუძველზე ხდება პროდუქციის გამოშვების ზრდა, წარმოების ინტენსიფიკაცია, პროდუქციის წარმოებისა და მოხმარების სტრუქტურის შეცვლა, ცოცხალი და განივთებული შრომის დანახარჯთა შემცირება ერთეული პროდუქციის წარმოებაზე; შრომის პირობების გაუმჯობესება, მისი გაადვილება და შემოქმედებითი ხასიათის მიღება; დაბალკვალიფიციური შრომიდან მაღალკვალიფიციურ შრომაზე გადასვლა და სხვა.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი მეტად რთული და მრავალმხრივი მოვლენაა, ამდენად, მისი დახასიათება რომელიმე ერთი მაჩვენებლის მიხედვით

წეუძლებელია⁵. ამისათვის საჭიროა მაჩვენებელთა მთელი სისტემა. ცალკეულ მაჩვენებელს შეუძლია დაახასიათოს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მხოლოდ ერთი რომელიმე მიმართულება. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დასახასიათებლად ძირითადად გამოიყენება ორი სახის მაჩვენებელი; მათ შორის პირველია ს ი ნ თ ე ზ უ რ ი მ ა ჩ ვ ე ნ ე ბ ლ ე ბ ი, რაც იძლევა წარმოების ტექნიკური აღჭურვილობის დონის დახასიათებას მთლიანად და აუცილებელია სახალხომეურნეობრივი გეგმებისა და მატერიალური წარმოების მსხვილი სფეროების გეგმების შედგენისას; მეორეა მაჩვენებლები, რომლებიც ახასიათებენ ტექნიკური პროგრესის ცალკეულ მიმართულებებს. ამათ ვარდა, საჭიროა ისეთი მაჩვენებლებიც, რომლებიც გამოხატავენ ტექნიკური პროგრესის სპეციფიკას სამრეწველო წარმოების ცალკეულ დარგებში (დარგობრივი და ქარხნული დაეგმვისათვის).

სამრეწველო წარმოების ტექნიკური ბაზის განვითარების დასახასიათებლად შეიძლება გამოყენებული იქნეს შემდეგი ძირითადი მაჩვენებლები, ესენია: 1) შრომის ფონდალტურვილობა და ტექნიკური აღჭურვილობა, 2) ძირითადი წარმოებრივი ფონდების განახლების კოეფიციენტი.

1. შ რ ო მ ი ს ფ ო ნ დ ა ლ ტ უ რ ვ ი ლ ო ბ ა და ტ ე ქ ნ ი კ უ რ ი ა ლ ტ უ რ ვ ი ლ ო ბ ა. შრომის ფონდალტურვილობა გაიანგარიშება ძირითადი წარმოებრივი ფონდების საშუალო-წლიური ღირებულების შეფარდებით მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის საშუალო-სიობრივ რიცხვთან, ხოლო ტექნიკური აღჭურვილობა გაიანგარიშება ძირითადი წარმოებრივი ფონდების აქტიური ნაწილის შეფარდებით მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის საშუალო-სიობრივ რიცხვთან, მათ შორის — მუშების რიცხვთან.

უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთ ავტორს შრომის ფონდალტურვილობა და ტექნიკური აღჭურვილობა გაიგივებული აქვს, არ ეთანხმება მათ, ვინც თვლის, რომ ფონდ-ან ტექნიკური აღჭურვილობა გაანგარიშებული იქნეს მთელი ფონდების შეფარდებით მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის საშუალო-სიობრივ რიცხვთან, ვინაიდან მიჩნეულია რომ ეს მაჩვენებელი ხელოვნურად ზრდის ტექნიკური აღჭურვილობის დონეს მაშინ, როცა მრეწველობის ძირითადი წარმოებრივი ფონდების 30 %-მდე ისეთი სახის ფონდება, რომლებიც უშუალოდ არ მოქმედებენ შრომის ტექნიკურ აღჭურვილობაზე. ასეთ შეხედულებას ჩვენ შეიძლება დავეთანხმოთ მხოლოდ ნაწილობრივ. ეს შეხედულება სწორია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ვანგარიშობთ შრომის ტექნიკურ აღჭურვილობას და არა ფონდალტურვილობას.

ჩვენი აზრით, გარკვეული განსხვავებაა ამ ორ ტერმინს შორის და მათი გაიგივება არ იქნება მიზანშეწონილი. თუ შრომის ტექნიკური აღჭურვილობის გაანგარიშების დროს მართლაც არ არის საჭირო ყველა სახის ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მხედველობაში მიღება, აქ უნდა შემოვიფარგლოთ ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მხოლოდ აქტიური ნაწილით. შრომის ფონდალტურვილობის გაანგარიშების დროს, ჩვენი აზრით, საჭიროა მთელი ძირითადი წარმოებრივი ფონდების შეფარდება მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის საშუალო-სიობრივ რიცხვთან; ამასთან, გაანგარიშება უნდა ჩატარდეს ორივე მაჩვენებლის მიხედვით. მაგრამ მხოლოდ ფონდალტურვილობის გაანგარიშებაა შესაძლებელი ძირითადი წარმოებრივი ფონდების საშუალო-წლიური მაჩვენებ-

⁵ Экономика социалистической промышленности, под редакцией проф. Л. И. Итйна. М., 1974.

ლის მიხედვით, რაც უფრო ზუსტ მაჩვენებლად მიგვაჩნია. ტექნიკური აღჭურვილობის განავარიშება კი შეუძლებელია ძირითადი წარმოებრივი ფონდების საშუალო-წლიური მაჩვენებლის მიხედვით, ვინაიდან ძირითადი წარმოებრივი ფონდების სტრუქტურის აღრიცხვა ხდება მხოლოდ წლის დასაწყისისა და წლის დასასრულისათვის. ამიტომ ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მთელი მოცულობიდან აქტიური ნაწილის გამოყოფა მხოლოდ წლის დასაწყისში ან წლის დასასრულს არის შესაძლებელი. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ჩვენ მიზანშეწონილად ვთვლით, განავარიშება ვაწარმოთ ორივე მაჩვენებლის მიხედვით.

2. ძირითადი წარმოებრივი ფონდების განახლების კოეფიციენტი. სოციალისტური მრეწველობის ძირითადი წარმოებრივი ფონდებით აღჭურვის სისტემატური ზრდის კვალობაზე სულ უფრო იზრდება მომუშავეთა შრომის ფონდობრივი და ტექნიკური აღჭურვილობის ტემპი მრეწველობის ცალკეულ დარგებში, ამასთან ფონდალტურვილობის ზრდის ტემპი განსხვავებულია მრეწველობის ცალკეულ დარგებსა და ქვედარგებში.

ცხრილი 2

მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის ფონდალტურვის დინამიკა 1965—1975 წლებში* (%)

დ ა რ გ ე ბ შ ი	წ ლ ე ბ ი						1975— 1970 წწ. მიმართ
	1970	1971	1972	1973	1974	1975	
ქიმიური მრეწველობა	105,7	114,5	115,9	123,6	137,3	147,1	147,6
მათ შორის:							
1. სამთო-ქიმიური მრეწველობა	122,2	137,3	131,3	151,1	452,7	548,8	439,8
2. ძირითადი ქიმიკ (რუსთავეის ქიმიური კომბინატი)	155,4	169,9	188,6	197,9	220,7	229,7	134,2
3. ქიმიური ბოჭკო (რუსთავეის ქიმიური ბოჭკოს ქარხანა)	98,4	95,3	94,5	91,9	62,3	76,4	62,8
4. ლაქ-საღებავების მრეწველობა	133,5	138,5	161,2	179,4	180,8	187,1	148,6

როგორც ცხრილის (2) მონაცემებიდან ირკვევა, საქართველოს სსრ ქიმიური მრეწველობაში მომუშავეთა ფონდალტურვილობის საერთო ზრდის პირობებში ცალკეულ ქვედარგებში ზრდის ტემპი განსხვავებული მაჩვენებლებით ხასიათდება. მათ შორის ზრდის ყველაზე მაღალი ტემპით ხასიათდებოდა სამთო-ქიმიური მრეწველობა — თითქმის 5,5-ჯერ ათი წლის განმავლობაში და 4,4-ჯერ მეცხრე ხუთწლედში. რაც მადნეულის სამთო-გამამდიდრებელი კომბინატის ამოქმედების შედეგად დიდი რაოდენობით ახალი ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ამოქმედებამ გამოიწვია 1974—1975 წლებში. ამასთან მომუშავეთა ფონდალტურვა შემცირდა ქიმიური ბოჭკოების მრეწველობაში, ვინაიდან აქ ფონდების ზრდის ტემპი მომუშავეთა ზრდის ტემპს ბევრად ჩამორჩა.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის გავლენა ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ეფექტურად გამოყენებაზე შრომის ფონდალტურვილობის მაჩვენებ-

* განავარიშებულია საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ცსს შესაბამის წლების მონაცემების საფუძველზე.

ლებზე მეტად ვლინდება შრომის ტექნიკური აღჭურვილობის მაჩვენებლებში, რომელიც ჩვენი კვლევის ობიექტად აღებულ დარგში შემდეგი მონაცემებით ხასიათდებოდა (იხ. ცხრილი 3).

ცხრილი 3

მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის შრომის ტექნიკური აღჭურვილობის დინამიკა 1965—1975 წლებში* (%)

და რ გ ე ბ ი	წ ლ ე ბ ი						1975—1970 წლის მიმართ
	1970	1971	1972	1973	1974	1975	
ქმიური მრეწველობა	102,7	104,3	103,7	114,2	124,8	127,4	122,2
მათ შორის:							
1. სამთო-ქიმიური მრეწველობა	122,1	141,5	145,3	162,1	330,6	458,9	324,3
2. ძირითადი ქიმიკა	163,7	165,9	175,2	200,0	207,5	216,4	216,5
3. ქიმიური ბოჭკო	71,1	67,3	63,8	60,3	63,0	62,8	93,4
4. ლაქ-საღებავების მრეწველობა	133,5	144,6	200,2	221,6	229,4	236,9	163,8

ცხრილის (3) მონაცემთა საფუძველზე ირკვევა, რომ საქართველოს სსრ ქიმიურ მრეწველობასა და მის ქვედარგებში მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის შრომის ტექნიკური აღჭურვის ტემპის ზრდას, ცალკეული გამონაკლისის გარდა, სისტემატური ხასიათი აქვს, თუმცა რამდენადმე ჩამორჩება ფონდალტურის ზრდის ტემპს, რაც იმის მაჩვენებელია რომ დარგში შენობა-ნაგებობის ზრდის ტემპი ჭარბობს წარმოებრივი განწყობილობის ზრდის ტემპს, — ეს განსაკუთრებით ითქმის სამთო-ქიმიურ მრეწველობაზე. ლაქ-საღებავების მრეწველობაში საწინააღმდეგო ვითარებას აქვს ადგილი, 1965—1975 წლებში მრეწველურ-წარმოებრივი პერსონალის შრომის ტექნიკური აღჭურვილობა უფრო მეტად გაიზარდა, ვიდრე ფონდალტურვილობა, ე. ი. ამ დარგში წარმოებრივი განწყობილობის ზრდის ტემპი ჭარბობს მთლიანად ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ზრდის ტემპს.

სოციალისტური ეკონომიკის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, კონკრეტული ამოცანების შესაბამისად, წარმოებრივი აპარატის განახლება სხვადასხვა ტემპით წარმოებს. კომუნისმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის მშენებლობისა და მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებული ტემპების პირობებში ახლად დანერგილი ტექნიკისა და განახლებული ძირითადი ფონდების როლი განსაკუთრებით დიდია. კომუნისმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შექმნა, უპირველეს ყოვლისა, დამოკიდებულია მანქანათა სისტემების შექმნაზე. წარმოების ფართო ავტომატიზაციისათვის ახლად ამოქმედებული მანქანებისა და მოწყობილობის რაოდენობრივი ზრდის გარდა, აუცილებელია მათი ხარისხობრივი სრულყოფა, მოძველებული მოწყობილობის შეცვლა ახლით, ახალი ტექნოლოგიური პროცესების დანერგვა.

სკკპ XXIV ყრილობის გადაწყვეტილებებში ნათლადაა მითითებული, რომ ქვეყნის ეკონომიკის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე „მეცნიერულ-ტექ-

* განგარიშებულია საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ცსს შესაბამისი წლების მონაცემთა საფუძველზე.

ნიკური რევილუცია სახავს წარმოების მეთოდების რადიკალური გარდაქმნის, შრომის პრინციპულად ახალი, მაღალნაყოფიერი იარაღების, პროგრესული მასალების შექმნის შესაძლებლობებს, ქმნის ახალ დარგებს, უზრუნველყოფს მთელი საწარმოო საქმიანობის ეფექტიანობის გადიდების უმაგალითო შესაძლებლობებს⁸. იქვე მითითებულია სახელმწიფოს ერთიანი ტექნიკური პოლიტიკის ძირითად ამოცანებზეც, რომელთაგან პირველია შრომის თვისებრივად ახალი იარაღების, ახალი მასალებისა და უფრო სრულყოფილი ტექნოლოგიის შექმნა მსოფლიოს საუკეთესო ნიმუშების დონეზე, ხოლო მეორე — მოძველებული ტექნიკის განახლებისა და შეცვლის ტემპი.

წარმოებრივი აპარატის განახლების აუცილებლობა, როგორც მთლიანად მრეწველობაში, ისე მის ცალკეულ დარგებში (მათ შორის ქიმიურ მრეწველობაში), გაპირობებულია ფიზიკურად და მორალურად მოძველებული შრომის საშუალებების არსებობით. იხილეთ მონაცემები ახლად ამოქმედებული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების შესახებ (ცხრილი 4).

ცხრილი 4

ექსპლოატაციაში ახლად შესული ძირითადი წარმოებრივი ფონდები
1966—1975 წლებში⁹ (%)

დ ა რ გ ე ბ ი	წ ლ ე ბ ი						
	1966	1970	1971	1972	1973	1974	1975
ქიმიური მრეწველობა	20,6	13,4	8,2	5,9	9,5	20,8	8,2
მათ შორის:							
1. სამთო-ქიმიური მრეწველობა	5,4	3,4	12,5	16,9	23,8	183,9	19,9
2. ძირითადი ქიმია	4,4	21,6	4,6	3,9	11,1	6,2	4,6
3. ქიმიური ბოჭკო	48,4	1,4	1,5	1,3	0,5	4,1	2,3
4. ლაქ-საღებავების მრეწველობა	22,3	8,1	11,2	8,5	8,9	7,6	8,1

როგორც ცხრილით (4) ირკვევა, ექსპლოატაციაში ახლად შესული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მაჩვენებლები 1966—1976 წლებში გარკვეული ცვლილებებით ხასიათდება. ქიმიური მრეწველობისათვის 1966 და 1974 წლებში დამახასიათებელი იყო ახლად შესული ფონდების დიდი ხვედრითი წონა. 1974 წლის მაჩვენებლებზე ყველაზე მეტი გავლენა სამთო-ქიმიურმა მრეწველობამ იქონია, რაც, როგორც უკვე აღინიშნა, მადნეულის სამთო-გამამდიდრებელი კომბინატის ამოქმედებამ გამოიწვია. აქ ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მოცულობა თითქმის 2-ჯერ ჭარბობს მთელი სამთო-ქიმიური მრეწველობის ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მოცულობას. აღსანიშნავია ისიც, რომ სამთო-ქიმიური მრეწველობისათვის ამის გარეშეც იყო დამახასიათებელი ახლად ამოქმედებული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ხვედრითი წონის ზრდა, განსაკუთრებით — 1971—1974 წლებში. 1966 წლის მაჩვენებელზე კი იმოქმედა როგორც რუსთავის ქიმიური ბოჭკოს ქარხანაში ახალ საამქროთა

⁸ სკკპ XXIV ყრილობის მასალები, თბ., 1971, გვ. 174—175.

⁹ გაანგარიშებულია საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ცს მონაცემების მიხედვით.

ამოქმედებამ, ისე — წულუკიძის სინთეზური მასალების ქარხნის რეკონსტრუქციამ.

რუსთავეის ქიმიკომბინატში ახლად ამოქმედებული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ზვედრითი წონა ყველაზე მაღალი 1970 წელს იყო, რაც განაპირობა კარბამიდის წარმოების საექსპლოატაციოდ გადაცემამ. ცხრილის (4) მონაცემების თანახმად საყურადღებოა ქიმიური ბოჭკოს ქარხანაში ახლად ამოქმედებული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ზვედრითი წონის მნიშვნელოვანი შემცირება, განსაკუთრებით — 1970—1975 წლებში, რაც, ჩვენი აზრით შეიძლება ნაწილობრივ ავსხნათ ქარხნის მცირე ხნოვანებით.

საინტერესოა ვნახოთ, რა ზვედრითი წონა აქვთ მთლიანად ახლად ამოქმედებულ ფონდებს 1966—1970 და 1971—1975 წლებში საქართველოს სსრ ქიმიურ მრეწველობასა და მის ქვედარეგებში, არსებული ფონდების მიმართ; მონაცემები ამის შესახებ მოტანილია მე-5 ცხრილში.

ცხრილი 5

1966—1975 წლებში ახლად ამოქმედებული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ზვედრითი წონა ძირითადი წარმოებრივი ფონდების საერთო მოცულობაში¹⁰ (%)

და რ გ ე ბ ი	1966—1970 წლებში ამოქმედებული ფონდები 1971 წელს არსებული ფონდების მიმართ	1971—1975 წლებში ამოქმედებული ფონდები, 1975 წლის ბოლოს არსებული ფონდების მიმართ
ქიმიური მრეწველობა	46,8	37,3
მათ შორის:		
1. სამთო-ქიმიური მრეწველობა	29,4	77,5
2. ძირითადი ქიმიკა	21,4	26,1
3. ქიმიური ბოჭკოს მრეწველობა	45,1	8,7
4. ლაქ-საღებავების მრეწველობა	44,6	30,8

ცხრილის (5) მონაცემთა საფუძველზე ირკვევა, რომ 1966—1970 წლებში, თითქმის სანახევროდ განახლდა ძირითადი წარმოებრივი ფონდები საქართველოს სსრ ქიმიურ მრეწველობაში, 1971—1975 წლებში კი განახლების პროცესი შენედა როგორც ქიმიურ მრეწველობაში მთლიანად, ისე მის ქვედარეგებში, გამონაკლისია მხოლოდ სამთო-ქიმიური მრეწველობა.

ახლად ამოქმედებული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მაჩვენებლებთან ერთად საინტერესოა ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მოქმედებიდან გასვლის ანუ ლიკვიდაციის მაჩვენებელი, რომელიც ჩვენი კვლევის ობიექტად აღებულ დარგში შემდეგი მონაცემებით ხასიათდება (იხ. ცხრილი 6).

როგორც ცხრილის (6) მონაცემებიდან ჩანს, ქიმიურ მრეწველობაში ლიკვიდირებული ფონდების ზვედრით წონას ზრდის ტენდენცია გააჩნია. ეს პროცესი ერთგვარად შენედა სამთო-ქიმიურ მრეწველობაში, რაც 1974 წლის ბოლოსათვის დარგში არსებული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების დიდმა მოცულობამ განაპირობა. თუ ამ ფაქტორის გავლენას მხედველობაში არ მი-

¹⁰ გაანგარიშებულია საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ცეს მონაცემების მიხედვით.

ქართული
საბჭოთაო
აკადემია

ვიღებთ და გავიანგარიშებთ ლიკვიდაციის პროცენტს, მაშინ მიღებული ციფრი 31,1% ბევრად ჭარბობს მთელ წინა ხუთწლეულის მონაცემს.

ცხრილი 6

1966—1975 წლებში ლიკვიდირებული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ხვედრიწონა ძირითადი წარმოებრივი ფონდების საერთო მოცულობაში¹¹ (%-ით)

დ ა რ ვ ე ბ ი	1966—1975 წლებში ლიკვიდირებული ფონდები 1/1—1971 წ. არსებული ფონდების მიმართ	1971—1975 წლებში ლიკვიდირებული ფონდები 1975 წლის ბოლოს არსებული ფონდების მიმართ
ქიმიური მრეწველობა	4,6	5,7
მათ შორის:		
1. სამთა-ქიმიური მრეწველობა	12,7	7,3
2. ძირითადი ქიმიკა	3,8	4,2
3. ქიმიური ბოჭკო	3,3	7,4
4. ლაქ-საღებავების მრეწველობა	9,3	7,0

ახალი ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ამოქმედებისა და ძველი ფონდების ლიკვიდაციის მონაცემებთან ერთად, ინტერესმოკლებულ არ იქნება, გავიანგარიშოთ ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მატების კოეფიციენტი, რომლის გაანგარიშებაც 1974 წელს გამოცემულ ეკონომისტის ცნობარში¹² შემდეგნაირად არის რეკომენდებული:

$$K \text{ მატ.} = \frac{\text{ფ ახლადამოქმედ.} - \text{ფ გასული}}{\text{ფ წლის ბოლოს}}$$

სადაც K მატ. — არის ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მატების კოეფიციენტი,

ფ ახლადამოქმედ. — არის ახლად შემოსული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მოცულობა,

ფ გასული — არის გასული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მოცულობა,

ფ წლის ბოლოს — არის ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მოცულობა წლის ბოლოს

ამ ფორმულის მიხედვით გაანგარიშებული ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მატების კოეფიციენტი ჩვენი კვლევის ობიექტად აღებულ დარგში შემდეგი მაჩვენებლებით ხასიათდება (იხ. ცხრილი 7):

ცხრილის (7) მონაცემთა თანახმად, ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მატების კოეფიციენტს 1966—1975 წლებში საქართველოს სსრ ქიმიურ მრეწველობაში გააჩნია შემცირების ტენდენცია, რაც განსაკუთრებით მკვეთრად გამოხატულია იყო 1970—1973 წლებში, 1974 წელს თითქმის შიდაწლი 1966 წლის დონეს. 1975 წელს კი ისევ შემცირდა. არსებული მდგომარეობის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ქიმიურ მრეწველობაში ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მატე-

¹¹ გაანგარიშებულია საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ცსს მონაცემების მიხედვით.

¹² იხ. Справочник экономиста промышленного производства, М., 1974, стр. 286.

ცხრილი 7

ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მატების კოეფიციენტი 1966—1975 წლებში

დ ა რ ვ ე ბ ი	წ ლ ე ბ ი						
	1966	1970	1971	1972	1973	1974	1975
ქიმიური მრეწველობა	15,9	10,9	3,6	4,5	7,7	15,6	8,9
მათ შორის:							
სამთო-ქიმიური მრეწველობა	2,1	12,5	-2,6	10,2	16,2	59,2	20,4
ძირითადი ქიმიის	2,0	8,6	3,2	2,7	8,7	5,0	3,6
ქიმიური ბოჭკოს მრეწველობა	2,9	-0,2	-1,3	0,7	1,4	3,5	1,0
ლაქ-საღებავების მრეწველობა	17,0	5,6	8,8	6,4	6,5	2,3	9,1

ბის კოეფიციენტის ზრდის საფუძველი იყო სამთო-ქიმიური მრეწველობა, კერძოდ — მადნეულის სამთო-გამამდიდრებელი კომბინატი. მომავალში კი ასეთი ზრდა მოსალოდნელი არ არის და, ამდენად, არც ძირითადი წარმოებრივი ფონდების მატების კოეფიციენტის გაზრდაა მოსალოდნელი. ამიტომ ქიმიურ მრეწველობაში ძირითადი წარმოებრივი ფონდების ზრდის ტემპების საკითხი, ვფიქრობთ, სათანადო ყურადღებას საჭიროებს.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტმა

რეზიუმე ჯაპახიშვილი

საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდების
აღწარმოების თანისებურებათა შესახებ

საზოგადოებრივი წარმოების პროცესში გამოიყენება შრომის განსაზღვრული საშუალებანი, რომლებიც განკუთვნილია, ერთი მხრივ, მატერიალურ დოვლათის წარმოებისათვის, ხოლო, მეორე მხრივ, შექმნილი მატერიალური დოვლათის წარმოების სფეროდან მოხმარების სფერომდე დაყვანისათვის, მისი რეალიზაციისა და საბოლოო მოხმარებისათვის. შრომის საშუალებანი ნივთთა ის ერთობლიობაა, რომელთა მეშვეობითაც ადამიანი ზემოქმედებს შრომის საგნებზე, „შრომის საშუალება, — წერს კ. მარქსი, — არის ნივთი ან კომპლექსი ნივთებისა, რომელთაც მეშა თავისა და შრომის საგანს შორის ათავსებს და რომლებიც მისთვის ამ საგანზე მისი ზემოქმედების გადამტანის როლს ასრულებენ“¹.

როგორც ცნობილია, შრომის საშუალებები და შრომის საგნები ერთად აღებული შეადგენენ წარმოების საშუალებებს, რომლებიც მონაწილეობს დებულობენ პროდუქტის სახმარი ღირებულებისა და ღირებულების შექმნაში — რამდენადაც წარმოების პროცესში მათ გადააქვთ თავიანთი ღირებულება შექმნილ პროდუქტზე. იხილავდა რა შექმნილ პროდუქტზე მოხმარებული წარმოების საშუალებათა ღირებულების გადატანის პროცესს, კ. მარქსი წერდა: „რამდენადაც მანქანა ღირებულებას შეიცავს და ამიტომ მას ღირებულება პროდუქტზე გადააქვს, იმდენად იგი ამ უკანასკნელის ღირებულების შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს“² წარმოების საშუალებანი, გარდა თვით ბუნების მიერ შექმნილი საშუალებებისა (მიწა, წყალი, წიაღისეული სიმდიდრე და სხვა), რომლებიც მონაწილეობენ პროდუქტის სახმარი ღირებულებისა და ღირებულების შექმნაში შეადგენენ საწარმოო ფონდებს. წარმოების საშუალებები წარმოადგენენ შრომის პროცესის ნივთებრივ ელემენტებს, ხოლო საწარმოო ფონდები ეს ის წარმოების საშუალებებია, რომლებსაც ფლობენ სოციალისტური საწარმოები წარმოების პროცესის განხორციელების დროს.

საწარმოო ფონდები სოციალიზმის ეკონომიკური კატეგორიაა, რომელიც პრინციპულად განსხვავდება მწარმოებლური კაპიტალისაგან, რამდენადაც საწარმოო ფონდები დაფუძნებულია საზოგადოებრივ საკუთრებაზე და არ გამოიყენებია მწარმოებლთა ექსპლოატაციისათვის. იხილავდა რა მწარმოებლური კაპიტალის ფუნქციონალურ დანიშნულებას, კ. მარქსი მიუთითებდა, რომ იგი ფუნქციონირებს, როგორც ღირებულებისა და ზედმეტი ღირებულების შემქმნელი კაპიტალი. სოციალიზმის დროს საწარმოო ფონდების სოციალურ-ეკონომიკური არსი ეღიწნება იმაში, რომ ისინი გვევლინებიან საზოგადოებრივი წარმოების მატერიალურ საფუძვლად, წარმოებისა, რომლის მი-

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, თბ., 1954, გვ. 229.

² იქვე, გვ. 490.

ზანს შეადგენს მშრომელთა მოთხოვნილებების რაც შეიძლება სრული და ყოველმხრივი დაკმაყოფილება.

საწარმოო ფონდების ნიეთობრივ მატარებლებად სოციალიზმის დროს გვევლინებიან შრომის საშუალებები და შრომის საგნები. აქედან გამომდინარე, საწარმოო ფონდების ფუნქციონალური არსი მდგომარეობს იმაში, რომ შრომის პროცესში ისინი მონაწილეობენ საქონლის სახმარი ღირებულებისა და მიზი ღირებულების შექმნაში.

საწარმოო ფონდების განსაზღვრული ნაწილი, მატერიალური წარმოების სფეროსთან ერთად, გამოიყენება მიმოქცევის სფეროში, კერძოდ, ვაჭრობაში. საზოგადოებრივ კვებასა და მომსახურების სფეროს სხვა დარგებში. ამასთან ისინი ხასიათდებიან რიგი სპეციფიკური თავისებურებებითა და განმასხვავებელი ნიშნებით; კერძოდ, საზოგადოებრივ კვებაში გამოყენებული საწარმოო ფონდების თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ისინი ასრულებენ არა ერთ რომელიმე ფუნქციას (წარმოება, რეალიზაცია), არამედ ფუნქციათა კომპლექსს. საზოგადოებრივ კვებაში გამოყენებული საწარმოო ფონდები ემსახურებიან როგორც საქონლის წარმოებას, ისე მათ რეალიზაციასა და მოხმარებას, რაც არსებითად განსაზღვრავს დარგის ძირითადი ფონდების სტრუქტურის, გამოყენებისა და აღწარმოების თავისებურებებს.

საზოგადოებრივი კვების საწარმოო ფონდები იყოფა ორ ნაწილად: ძირითად საწარმოო ფონდებად და საბრუნავ ფონდებად.

საზოგადოებრივი კვების ძირითადი საწარმოო ფონდები წარმოვლიდგება მატერიალურ-ნიეთობრივ ფასეულობათა ერთობლიობად — შრომის საშუალებები, რომლებიც პროდუქციის წარმოების, რეალიზაციისა და მოხმარების პროცესში ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ინარჩუნებენ თავიანთ ნატურალურ ფორმას და თანდათანობით, ცვეთის კვალობაზე, გადააქვთ თავიანთი ღირებულება მზა პროდუქციაზე. მათ მიეკუთვნება: შენობები, ნაგებობანი, სავაჭრო და ტექნოლოგიური მოწყობილობა-დანადგარები, სტრანსპორტო და შრომის სხვა საშუალებები. პრაქტიკაში ძირითად საწარმოო ფონდებს მიაკუთვნებენ აგრეთვე მოწყობილობასა და ინვენტარს, რომელთა ღირებულება აღემატება 50 მანეთს და მომსახურების ვადა 1 წელს.

განსხვავებით ძირითადი ფონდებისაგან საზოგადოებრივი კვების საბრუნავი ფონდები საწარმოო ფონდების ის ნაწილია, რომელიც ყოველ მოცემულ საწარმოო ციკლში მთლიანად მოიხმარება, რის გამოც მათი ბრუნვის დროს ძირითადი ფონდების ბრუნვის დროსთან შედარებით უფრო ხანმოკლეა.

საზოგადოებრივი კვების ფონდები სოციალისტური საზოგადოების სიმდიდრის მნიშვნელოვანი ნაწილია. რაც უფრო დიდია საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა რაოდენობა და რაც უფრო უკეთ არიან ისინი აღჭურვილნი მალაშწარმოებლური შრომის იარაღებით, მით უფრო მეტია შესაძლებლობანი მშრომელთა მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისათვის, ხალხის მატერიალურ-კულტურული კეთილდღეობის დონის ამაღლებისათვის.

ძირითადი საწარმოო ფონდები თავიანთი ეკონომიკური დანიშნულებით არსებითად განსხვავდებიან ძირითადი არასაწარმოო (სამომხმარებლო დანიშნულების) ფონდებისაგან, რომელთა შემადგენლობაში შედის საცხოვრებელი სახლები, სკოლებისა და კულტურულ-ყოფაცხოვრებითი დაწესებულებების შენობები და მოწყობილობები და ა. შ., თუმცა ძირითადი საწარმოო ფონდები

 ქართველთა
 მწიგნობართა
 კავშირი

გარეგნულად მსგავსია სამომხმარებლო დანიშნულების ძირითადი ფონდების (ორივე სახის ძირითადი ფონდები ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ფუნქციონირებენ, ცვლებიან თანდათანობით, საჭიროებენ ნაწილობრივ ანაზღაურებას და სხვ.), მათი ეკონომიკური ბუნება ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავებულია.

სამომხმარებლო არასაწარმოო დანიშნულების ძირითადი ფონდები არ წარმოადგენენ შრომის საშუალებებს და ნივთობრივი ფაქტორის სახით არ მონაწილეობენ ახალი პროდუქტის შექმნაში. მათი ანაზღაურება ხორციელდება არა ამორტიზაციის, არამედ ნაციონალური შემოსავლის ხარჯზე შექმნილი სუბსიდიური ფონდიდან. „ძირითადი საწარმოო ფონდების მოხმარების პროცესი — ეს არის მატერიალური დოვლათის წარმოების პროცესი. არასაწარმოო სფეროს შენობებისა და მოწყობილობის მოხმარების პროცესი — ესაა ხალხის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების პროცესი“³.

როგორც უკვე აღინიშნა, საზოგადოებრივი კვების, როგორც დარგის, თავისებურება ისაა, რომ აქ ერთმანეთს ერწყმის სამი სხვადასხვა ფუნქცია — პროდუქციის წარმოების, რეალიზაციისა და მოხმარების ფუნქციები. ამ ფუნქციათა თანაფარდობა მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდების მოცულობაზე, სტრუქტურასა და მათი გამოყენების ეფექტიანობაზე. საზოგადოებრივი კვების მთელი ძირითადი საწარმოო ფონდების სტრუქტურა დაახლოებით შემდეგნაირად წარმოგვიდგება: წარმოებაზე მოდის 55 პროც. რეალიზაციაზე — 10 პროც. და მოხმარების ორგანიზაციაზე — 35 პროცენტი⁴.

ამრიგად, თავისი ხასიათის და შემადგენლობის მიხედვით საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდები ახლოს დგანან კვების მრეწველობის ძირითად ფონდებთან და შედარებით ნაკლებად ემსგავსებიან ცალკობრივი ვაჭრობის ძირითად ფონდებს. ეს იმიტაც დასტურდება, რომ საზოგადოებრივი კვების ბრუნვაში საკუთარი წარმოების პროდუქციას უჭირავს დაახლოებით 63 პროცენტი. ამასთან საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდები განსხვავდება კვების მრეწველობის ძირითადი ფონდებისაგან, რამდენადაც პირველი მათგანი შეიცავს მოხმარების ორგანიზაციის ფონდებსაც (დაახლოებით 35 პროც.). საზოგადოებრივი კვების ეს სპეციფიკური ფუნქცია განსაზღვრავს მისი ძირითადი საწარმოო ფონდების ეკონომიკურ არსს, მათი გამოყენების განახლებისა და აღწარმოების ხასიათს.

საზოგადოებრივი კვების ძირითადი საწარმოო ფონდები თავიანთი ნივთობრივ-ნატურალური ფორმით ყოველთვის მთლიანად მონაწილეობენ პროდუქციის წარმოების, რეალიზაციისა და მოხმარების პროცესში. პროდუქციის ღირებულების შექმნაში კი ისინი ნაწილობრივ ღებულობენ მონაწილეობას, მათი ცვეთის ზომის მიხედვით. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდები ცვეთის პროცესში ყველა არ ზრდის საქონლის ღირებულების სიდიდეს.

საზოგადოებრივი კვებაში პროდუქციის ღირებულება იქმნება იმ ძირითად

³ А. А. Араке́льян, В. А. Вороти́нов. Воспроизводство основных фондов в СССР, М., «Мысль», 1970 г., стр. 21.

⁴ А. И. Кочерга. Повышение эффективности использования основных фондов общественного питания, «Экономика», М., 1974 г., стр. 10.

დი ფონდების ცვეთის ხარჯზე, რომლებიც პროდუქციის წარმოების პროცესებს ემსახურებიან. გარდა ამისა, ნივთობრივად ახალ ღირებულებას არ ქმნიან, მაგრამ საქონლის ღირებულების სიდიდის ზრდაში მონაწილეობს ძირითადი ფონდების ის ნაწილი, რომელიც გამოიყენება საქონლის ტრანსპორტირებაზე, შენახვაზე, სორტირებაზე, დახარისხებაზე, დამუშავებაზე, შეფუთვასა და სხვა ოპერაციებზე, რომლებიც დაკავშირებულია წარმოებრივი პროცესების ვაგონდებლასთან მიმოქცევის სფეროში.

საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდების ის ნაწილი, რომელიც ემსახურება ყიდვა-გაყიდვის პროცესებს (სალარო აპარატები და მოწყობილობა, სარეკლამო საშუალებანი და სხვ.) არ ქმნიან არავითარ ახალ ღირებულებასა და არც მონაწილეობენ საქონლის ღირებულების ზრდაში. მათი ცვეთა ნაზღაურდება სოციალისტური საზოგადოების წმინდა შემოსავლების ხარჯზე.

საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდები წარმოადგენენ სახელმწიფო და კოოპერაციულ საკუთრებას. ამასთან დარგის ძირითად ფონდებს ზშირად აოვიებენ საზოგადოებრივი კვების ორგანიზაციის ძირითად ფონდებთან. უნდა აღინიშნოს, რომ საზოგადოებრივი კვების ორგანიზაციების საკუთრებაში მყოფი ძირითადი ფონდები ყოველთვის სრულად არ ასახავენ მათ მიერ გამოყენებული შრომის საშუალებების მთლიან რაოდენობას და, ამდენად, არ იძლევიან სრულ წარმოდგენას დარგის ძირითადი ფონდების ფაქტობრივი სიდიდის შესახებ. ასე, მაგალითად, სამარეწველო და სასოფლო-სამეურნეო საწარმოების ტერიტორიაზე განლაგებულ სასადილოებსა და ბუფეტებს შენობები ეძლევათ უსასყიდლოდ და მათი ღირებულება საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა ბალანსზე არ ირიცხება. ასევე უსასყიდლოდ ეძლევათ შენობები სასკოლო და სხვა დაწესებულებებთან არსებულ სასადილოებსა და ბუფეტებს. გარდა ამისა, რესტორნების, კაფეების, სასადილოებისა და სხვა საერთო სარგებლობის საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა შენობების მნიშვნელოვანი ნაწილი იჯარითაა აღებული.

აქედან გამომდინარე, საზოგადოებრივი კვების მთელი ძირითადი ფონდები შეიძლება დავყოთ ორ ნაწილად: საკუთარი ძირითადი ფონდები, რომლებიც ირიცხება საზოგადოებრივი კვების ორგანიზაციის ან საწარმოს ბალანსზე და იჯარით აღებული ან უსასყიდლოდ მიცემული ძირითადი ფონდები. ეაჭრობისა და საზოგადოებრივი კვების უკრაინის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ ჩატარებული გამოკვლევის მონაცემების მიხედვით, საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა მხოლოდ 22 პროცენტია განლაგებული საკუთარ შენობებში. საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა მიერ იჯარით აღებული შენობების ხვედრიწილი შეადგენს 28 პროც., ხოლო დანარჩენი 50 პროც. საზოგადოებრივი კვების საწარმოებისათვის უსასყიდლოდაა მიცემული სამრეწველო საწარმოების, სასკოლო და სხვა დაწესებულებების მიერ⁵. ამასთან აღსანიშნავია, რომ სამრეწველო, სამშენებლო, სტრანსპორტო საწარმოებთან არსებულ სასადილოებსა და ბუფეტებს ავეჯი, ტექნოლოგიური მოწყობილობა და სხვ. ეძლევათ უსასყიდლოდ. აგრეთვე, აღნიშნული საწარმოების ხარჯზე ბორცეიდდება მათ ტერიტორიაზე განლაგებული საზოგადოებრივი კვების ობიექტების კაპიტალური და მიმდინარე რემონტი.

⁵ А. И. Кочерга. Повышение эффективности использования основных фондов общественного питания, стр. 12.

ეკონომიკური რეფორმის პირობებში, როდესაც წინა პლანზეა მოსაწესრიგებელი სოციალისტური მეურნეობრიობის კანონის მთავარი მოთხოვნა — უმცირესი დანახარჯებით უდიდესი შედეგების მიღება, გამართლებულად არ მიგვაჩნია ის მდგომარეობა, როდესაც ძირითადი ფონდები ეკუთვნის ერთ საწარმოს, ხოლო მის ექსპლოატაციას სულ სხვა საწარმო ახორციელებს. ასეთი მდგომარეობა ფაქტიურად გამოირიცხავს საწარმოს, ორგანიზაციისა და მილიანად დარგის წასშტაბით ძირითადი ფონდების გამოყენების ეფექტიანობის ამაღლების სფეროში ერთიანი ეკონომიური პოლიტიკის განხორციელებას. საწარმოთა კოლექტივები, რომლებიც ახორციელებენ იჯარით აღებული ან უსასყიდლოდ მიცემული ძირითადი ფონდების ექსპლოატაციას, სათანადოდ არ არიან დაინტერესებულნი მათი მოვლა-პატრონობითა და მომსახურების ვადის ვადიდებით. ამ პირობებში ძირითადი ფონდების გამოყენების ეფექტიანობის მაჩვენებლები არაა დაკავშირებული მოცემული საწარმოს რენტაბელობასა და მუშაობის სხვა ხარისხობრივ მაჩვენებლებთან.

აქ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საზოგადოებრივი კვების საწარმოებსა და ორგანიზაციებზე შენობებისა და მოწყობილობის უსასყიდლოდ გადაცემა აღნიშნული საშუალებების მფლობელებს არსებითად უსპობს მათი რაციონალური გამოყენების შესაძლებლობებს. ამის გამო მიზანშეწონილად მიგვაჩნია სასაღილოებისა და ბუფეტების შენობები და მოწყობილობანი გადაცემული იქნას საზოგადოებრივი კვების ორგანიზაციების ბალანსზე, ან ისინი მათ მიეცეთ იჯარით, რომელთაც დაეკისრებათ მათი ექსპლოატაციისა და ეფექტიანი გამოყენების მთელი პასუხისმგებლობა.

ვარდა ამისა, საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდების ეფექტიანობის შეფასება ბევრადაა დამოკიდებული მათ სწორ აღრიცხვაზე. სადღეისოდ ძირითადი ფონდების აღრიცხვის მაჩვენებელთა არასაკმარისობა ან ნაკლებად სარწმუნოობა მნიშვნელოვნად აძწელებს მათი გამოყენების ეფექტიანობის სწორ შეფასებას და არ იძლევა ძირითადი ფონდების დინამიკის მაჩვენებლების საქონელბრუნვის, საკუთარი წარმოების პროდუქციის გამოშვებისა და მოგების მაჩვენებლებთან სათანადო დაკავშირების შესაძლებლობას. ამქმად ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველოს აღრიცხვა-ანგარიშგებით მასალებში საზოგადოებრივი კვების საკუთარი ძირითადი ფონდები ცალკეც კი არაა გამოყოფილი და ისინი აღირიცხება სახელმწიფო და კოოპერაციული ვაჭრობის ძირითად ფონდებთან ერთად.

ამასთან, როგორც უკვე აღინიშნა, ვაჭრობისა და საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდების ეკონომიკური ბუნება ერთმანეთისაგან განსხვავებულია. ვაჭრობის ძირითადი ფონდები ასრულებენ საქონლის წარმოებიდან მომხმარებლამდე დაყვანის ფუნქციას. ე. ი. ემსახურებიან საქონლის მიმოქცევის პროცესს. ვაჭრობის ძირითადი ფონდების დიდი ნაწილი თავიანთი ფუნქციონირების პროცესში არ ზრდის საქონლის ღირებულების სიდიდეს, ხოლო მათი ცვეთა ნაზღაურდება სოციალისტური საზოგადოების წმინდა შემოსავლის ხარჯზე. ვაჭრობის ძირითადი ფონდების მხოლოდ ნაწილი ასრულებს საწარმოო ფუნქციებს (საქონლის ტრანსპორტირება, დამუშავება, დაფასობა, შენახვა და სხვ.), ძირითადი ფონდების ეს ნაწილი ზრდის საქონლის ღირებულების სიდიდეს, მაგრამ ნევთობრივად არ ქმნის ახალ სახმარ ღირებულებას.

საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდები კი, ვაჭრობის ძირითადი

ფონდებისაგან განსხვავებით, როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, ძირითადად ემსახურებიან პროდუქციის წარმოებისა და მისი მოხმარების ორგანიზაციის პროცესებს (ძირითადი ფონდების დაახლოებით 90 პროც.).

საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა მუშაობის გაუმჯობესებისა და მათი რენტაბელობის ამაღლებისათვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ღონისძიებას წარმოადგენს საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდების აღრიცხვისა და დაგეგმვის სწორი ორგანიზაცია. ძირითადი ფონდების გამოყენების ეფექტიანობის ამაღლებისათვის მათი ანალიზისა და დაგეგმვის პრაქტიკაში ღირებულებითი მაჩვენებლების დანერგვა. ასეთ მაჩვენებლებს მიეკუთვნება:

— საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდების მთლიანი ღირებულების მიხედვით შეფასება, რისთვისაც საკუთარი ძირითადი ფონდების ფაქტობრივი ღირებულების საბალანსო მონაცემების გარდა საჭიროა არსებობდეს იჯარით აღებული და უსასყიდლოდ მიცემული ფონდების შესახებ ანალოგიური მონაცემები;

— ძირითადი ფონდების ყოველ ათას მანეთზე საზოგადოებრივი კვების საქონელბრუნვის, მათ შორის საცალო და საკუთარი წარმოების პროდუქციის ბრუნვის მაჩვენებლები;

— ძირითადი ფონდების ყოველ ათას მანეთზე მოგების მოცულობა.

გარდა ღირებულებითი მაჩვენებლებისა ძირითადი ფონდების მდგომარეობისა და მათი გამოყენების ეფექტიანობის შეფასებისათვის საჭიროა რაოდენობრივი მაჩვენებლებით სარგებლობა. ასეთ მაჩვენებლებს მიეკუთვნება:

— საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა და მათი დასაჯდომი ადგილების რაოდენობა ყოველ 10 ათას კაცზე;

— საზოგადოებრივი კვების საქონელბრუნვის მოცულობა ერთ კვადრატულ მეტრ ფართობზე, ან ერთ დასაჯდომ ადგილზე, მათ შორის საკუთარი წარმოების პროდუქციის ბრუნვის მიხედვით;

როგორც უკვე აღინიშნა საზოგადოებრივი კვების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა მისი ძირითადი ფონდების ნატურალურ-ნივთობრივი გამოხატულებაა. ამასთან მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის ცნება უფრო ფართოა. მასში იგულისხმება როგორც საზოგადოებრივი კვების ორგანიზაციებისა და საწარმოების ბალანსზე არსებული ძირითადი ფონდები, ისე სხვა ორგანიზაციებისაგან იჯარით აღებული და უსასყიდლოდ მიცემული შენობა-ნაგებობანი და მოწყობილობები.

საზოგადოებრივი კვების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის განვითარება, მისი შემდგომი სრულყოფა და რაციონალური გამოყენება მნიშვნელოვნად უწყობს ხელს როგორც თვით დარგის, ისე მთელი სახალხო მეურნეობის უფერხებელ განვითარებასა და მოსახლეობის კეთილდღეობის ღონის ამაღლებას. ამიტომ საზოგადოებრივი კვების ქსელის განვითარება და მისი ტექნიკური აღჭურვილობის გაუმჯობესება განხილულ უნდა იქნეს, როგორც მთლიანად კომუნისმის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შექმნის საერთო ამოცანის შემადგენელი ნაწილი.

საზოგადოებრივი კვების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის განვითარებას თან უნდა სდევდეს პროდუქციის წარმოებისა და მოხმარებელთა მომსახურების ახალი, უფრო პროგრესული მეთოდების დანერგვა, რაც, თავის მხრივ, გამოიწვევს დარგის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფასა და მისი გამოყენების ეფექტიანობის მნიშვნელოვან ამაღლებას.

საზოგადოებრივი კვების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის გამოყენების ეფექტიანობის ამაღლება გულისხმობს არა მხოლოდ ძირითადი ფონდების ეკონომიას, არამედ საზოგადოებრივი კვების პროდუქციის ერთეულის წარმოებასა და რეალიზაციაზე გაწეული დანახარჯების შემცირებასაც. სწორედ ამიტომ საზოგადოებრივი კვების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის გამოყენების ეფექტიანობის ამაღლების საკითხი განხილულ უნდა იქნას საზოგადოებრივი შრომის ნაყოფიერების ზრდის თვალსაზრისით. თუმცა, ამ უაღრესად მნიშვნელოვან საკითხს უკანასკნელ პერიოდამდე სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა.

საზოგადოებრივი კვების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის გამოყენების ეფექტიანობის მნიშვნელოვან მაჩვენებლად ითვლება მისი პროგრესული სტრუქტურა, ე. ი. მის ცალკეულ ელემენტებს შორის ოპტიმალური თანაფარდობის დამყარება. ამასთან ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ ძირითადი ფონდების დარგობრივი და სახეობრივი სტრუქტურა.

ძირითადი ფონდების დარგობრივი სტრუქტურა გვიჩვენებს ცალკეულ დარგთა ძირითადი ფონდების ზვედრითი წონას მთლიანად სახალხო მეურნეობის ძირითადი ფონდების მოცულობაში.

ძირითადი ფონდების სახეობრივი სტრუქტურა წარმოდგენას გვაძლევს იმის შესახებ, თუ მოცემული დარგის ძირითადი ფონდების მთლიან მოცულობაში როგორი ზვედრიწონითაა წარმოდგენილი მისი აქტიური (მუშა მანქანები და მოწყობილობა) და პასიური ნაწილები (შენობები, ნაგებობანი, სატრანსპორტო საშუალებანი და სხვ.). მთლიან ძირითად ფონდებში მისი აქტიური ნაწილის — მუშა მანქანებისა და მოწყობილობის სისტემატური ზრდა მიუთითებს ძირითადი ფონდების შემადგენლობის ხარისხობრივ გაუმჯობესებაზე, რასაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება შრომის ნაყოფიერების ზრდასა და გამოშვებული პროდუქციის მოცულობის გადიდებაში.

უნდა აღინიშნოს, რომ მიმოქცევის სფეროს ძირითადი ფონდები მთელი სახალხო მეურნეობის ძირითადი ფონდების არც თუ ისე დიდ ნაწილს შეადგენს (3,8 პროც.). თუმცა, როგორც ეს ზემოთ უკვე ითქვა, მიმოქცევის სფეროს დარგების ძირითადი ფონდების დიდი ნაწილი იჯარითაა აღებული ან უსასყიდლოდაა მათზე გადაცემული (საზოგადოებრივ კვებაში ასეთი ფონდების ზვედრიწილი შეადგენს 78 პროც.), რაც ოფიციალური სტატისტიკური აღრიცხვის მონაცემებში არაა ასახული. ე. ი. შეიძლება დავასკვნათ, რომ მომსახურების სფეროს, კერძოდ საზოგადოებრივი კვების განკარგულებაში ფაქტიურად არსებული ძირითადი ფონდები გაცილებით უფრო მეტია, ვიდრე ის ოფიციალური სტატისტიკური აღრიცხვის მონაცემებიდან ჩანს.

აქვე უნდა ითქვას, რომ სოციალისტური ეკონომიკის განვითარების სხვადასხვა ეტაპებზე სახალხო მეურნეობის ძირითადი ფონდების სტრუქტურა იცვლებოდა ტექნიკური პროგრესის განმსაზღვრელ სახალხო მეურნეობის დარგთა უფრო დაჩქარებული განვითარების ხარჯზე. სოციალიზმის ეკონომიკური კანონების მოთხოვნებისა და საწარმოო და მომსახურების სფეროს მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის განვითარებას შორის არსებული დისპროპორციის აღმოფხვრის გათვალისწინებით, უკანასკნელ პერიოდში უფრო დაჩქარებული ტემპებით ხორციელდებოდა ვაჭრობის, საზოგადოებრივი კვების და მომსახურების სფეროს სხვა დარგთა ძირითადი ფონდების აღწარმოება. ასე, მაგალითად, 1960—1976 წწ. მომსახურების სფეროს დარგთა ძირითადი ფონ-

დები თითქმის 7-ჯერ გაიზარდა, მაშინ როდესაც ამავე პერიოდში მთლიანად სახალხო მეურნეობის ძირითადი ფონდები გადიდა მხოლოდ 4,5-ჯერ. ყოველივე ამის გამო აღნიშნულ პერიოდში სახალხო მეურნეობის ძირითად ფონდებში მომსახურების სფეროს ძირითადი ფონდების ხვედრიწილი — 2,5 პროცენტიდან 3,8 პროცენტამდე ამაღლდა⁶.

ძირითადი ფონდების სახეობრივი სტრუქტურა დამოკიდებულია კაპიტალური დაბანდებების დინამიკასა და სტრუქტურაზე. როგორც უკვე აღინიშნა, მთლიან ძირითად ფონდებში გადამწყვეტი მნიშვნელობა მის აქტიურ ნაწილს — მანქანებსა და მოწყობილობას ენიჭება. როგორც კ. მარქსი აღნიშნავდა: „თვით შრომის საშუალებებს შორის შრომის მექანიკური საშუალებანი, რომელთა ერთობლიობასაც შეიძლება ეწოდოს წარმოების ძვალ-კუნთოვანი სისტემა, ამა თუ იმ საზოგადოებრივი წარმოების ეპოქისათვის გაცილებით უფრო ძირითად დამახასიათებელ ნიშნებს წარმოადგენენ, ვიდრე შრომის ისეთი საშუალებანი, რომლებიც მხოლოდ შრომის საგნის შენახვას ემსახურებიან და რომელთა ერთობლიობასაც ზოგადად წარმოების სისხლძარღვოვანი სისტემა შეიძლება ეწოდოს“⁷.

შრომის იარაღის წამყვანი როლი ეკუთვნით შრომის ნაყოფიერების ამაღლებაში. ამიტომ საზოგადოებრივი კვების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შემდგომი განვითარება და სრულყოფა უშუალოდ დაკავშირებულია ტექნიკურ პროგრესთან და ძირითადი ფონდების სტრუქტურის სრულყოფასთან. უნდა აღინიშნოს, რომ უკანასკნელ პერიოდში საზოგადოებრივი კვების ძირითად ფონდებში უფრო სწრაფი ტემპით იზრდება მისი აქტიური ნაწილი (მანქანა-მოწყობილობანი), ხოლო მისი პასიური ნაწილის (შენობა-ნაგებობანი) ხვედრი წილი შესაბამისად მცირდება. ეს სავსებით კანონზომიერი პროცესია, რომელიც მიუთითებს საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდების სტრუქტურის გაუმჯობესებაზე, ვინაიდან, მანქანა-მოწყობილობანი როგორც ძირითადი ფონდების უფრო აქტიური ნაწილი უშუალოდ ზემოქმედებს შრომის ნაყოფიერების ამაღლებაზე, გამოშვებული კულინარული პროდუქციის მოცულობის ზრდასა და საერთოდ საზოგადოებრივი კვების მთლიანი საქონელბრუნვის გადიდებაზე.

აქვე უნდა დავძინოთ, რომ სახალხო მეურნეობის სხვა დარგებთან შედარებით, საზოგადოებრივი კვების ძირითად ფონდებში მანქანა-მოწყობილობის ხვედრიწილი საგრძნობლად დაბალია (17%). მაშინ, როდესაც მრეწველობაში ეს მაჩვენებელი 35 პროც. ხოლო მათ შორის კვების მრეწველობაში 40 პროცენტს აღემატება⁸. ასეთი მდგომარეობა, პირველ ყოვლისა, იმით აიხსნება, რომ საზოგადოებრივი კვების ობიექტები საწარმოო საქმიანობასთან ერთად ასრულებენ სავაჭრო და მოხმარების ფუნქციებს.

საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდებისა და კაპიტალური დაბანდებების ეკონომიკური ეფექტიანობის ზრდა მომავალში უნდა განხორციელდეს კაპიტალური დანახარჯების სტრუქტურის გაუმჯობესების — მათ მთლიან მოცულობაში მანქანებისა და მოწყობილობის ხვედრიწილის სისტემატური გადიდების ხარჯზე.

⁶ Народное хозяйство СССР за 60 лет, юбилейный статистический ежегодник, стр. 80.

⁷ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 230—231.

⁸ Народное хозяйство СССР за 60 лет, стр. 186.

უკანასკნელ წლებში საზოგადოებრივი კვების განვითარება დება დაჩქარებული ტექნიკური პროგრესის გზით. დაიწყო მოდულირებული სექციური მოწყობილობების სერიული წარმოება და მათი საზოგადოებრივი კვების საწარმოებში დანერგვა, რაც მნიშვნელოვნად (დაახლოებით 20 პროც.) ამცირებს საწარმოო დანიშნულების ფართობის საჭიროებას, უკეთესი სამუშაო პირობების შექმნის საფუძველზე 16—18 პროც. ზრდის საზოგადოებრივი კვების მუშაკთა შრომის ნაყოფიერებას. ამასთან მუშაობის ასეთ პირობებში საგრძნობლად უმჯობესდება მოწყობილობის ტექნიკური მომსახურება და საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა სანიტარული მდგომარეობა.

საზოგადოებრივ კვებაში განსაკუთრებით სწრაფი ტემპით ინერგება სამაცივრო მოწყობილობა, თუმცა მათზე მოთხოვნა ბევრ საწარმოში ჯერ კიდევ სრულად ვერ კმაყოფილდება. ასე, მაგალითად, 1976 წელს სსრკ სახელმწიფო ვაჭრობის სისტემის საზოგადოებრივი კვების საწარმოები სამაცივრო მოწყობილობით აღჭურვილი იყო 91,7, ხოლო სამომხმარებლო კოოპერაციის სისტემის საზოგადოებრივი კვების საწარმოები — მხოლოდ 72 პროცენტით.

ამასთან, რესტორნებისა და სასადილოების სამაცივრო მოწყობილობით აღჭურვა აუცილებელია არა მხოლოდ ნედლეულის, ნახევარფაბრიკატებისა და მზაროდუქციის ნორმალური შენახვისათვის, არამედ ჰაერის კონდიცირების გზით თვით საზოგადოებრივი კვების საწარმოებში მომუშავეთა და აგრეთვე მომხმარებლებისათვის სათანადო ტემპერატურის რეჟიმის დაცვისათვის.

საწარმოს ტექნიკური აღჭურვილობა გულისხმობს შესაბამისი რაოდენობით მანქანების, მოწყობილობისა და მექანიზმების დანერგვას. მანქანებისა და მოწყობილობის შექმნაზე კაპიტალურ დაბანდებათა ვადიდებამ ხელი უნდა შეუწყოს საზოგადოებრივი კვების მუშაკთა შრომის პირობების გაუმჯობესებასა და საწარმოს რენტაბელობის ამაღლებას. ამასთან მანქანა-მოწყობილობისა და თვით საზოგადოებრივი კვების საწარმოს სიმძლავრეები ურთიერთ შესაბამისობაში უნდა იმყოფებოდნენ. სამწუხაროდ პრაქტიკაში ეს მოთხოვნა ყოველთვის სათანადოდ არაა გათვალისწინებული, რის გამოც მანქანა-მოწყობილობის გარკვეული ნაწილი სრულყოფილად არ გამოიყენება, ან დიდი ზნის მანძილზე საერთოდ არ ხდება მისი ექსპლუატაცია.

თანამედროვე პირობებში სწრაფი ტემპით ხორციელდება საზოგადოებრივი კვების ინდუსტრიულ საფუძველზე გადასვლა. საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა ნახევარფაბრიკატებით მომარაგებაზე გადაყვანა გულისხმობს ნახევარფაბრიკატების წარმოების ცენტრალიზაციას ფაბრიკა-დამამზადებელ საწარმოებში. ამის შედეგად სასადილოების, კაფეებისა და სასაუზმეებისათვის მექანიკური მოწყობილობის შექმნისათვის საჭირო ხარჯები საგრძნობლად მცირდება. რაც მაღალია წარმოების კონცენტრაციის გამო, მით უფრო უმჯობესდება ძირითადი ფონდების სტრუქტურა. ასეთი მდგომარეობა იმიტომ უნდა იხსნას, რომ საზოგადოებრივი კვების მსხვილ საწარმოებში მექანიზაციის ღონე, და შესაბამისად ენერგო-აღჭურვილობა, უფრო მაღალია. ამის გამო მსხვილ ფაბრიკა-დამამზადებლებში ტექნიკური და ტექნოლოგიური მოწყობილობების თავმოყრა და საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა ნახევარფაბრიკატებით ცენტრალიზებულ მომარაგებაზე გადაყვანა ხელს უწყობს საზოგა-

⁹ Народное хозяйство СССР в 1975 году, стр. 655—656.

დოებრივი კვების ძირითადი ფონდების მთლიან ღირებულებაში მანქანა-მოწყობილობის ხვედრიწონის ამალეებას.

ძირითადი ფონდების აქტიური ნაწილის ზრდა წარმოადგენს საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა ტექნიკური აღჭურვილობისა და შრომის ნაყოფიერების დონის ამალეების მთავარ რეზერვს. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ ძირითადი ფონდების სტრუქტურაში ცალკეულ ელემენტთა ღირებულებითი თანაფარდობა ჯერ კიდევ არ იძლევა საშუალებას სრულად გამოვლინდეს და დადგინდეს მოცემულ დარგში ტექნიკური პროგრესის ძირითადი ტენდენციები და კანონზომიერებანი. საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდების უფრო ღრმა ეკონომიკური ანალიზისათვის ღირებულებით მაჩვენებლებთან ერთად საჭიროა მათი ნატურალური (ფიზიკური) მაჩვენებლების არსებობა, ვინაიდან პრაქტიკაში ფიზიკურ ერთეულებში ძირითადი ფონდების შედგენილობის ცვლილებები ზოგჯერ არ შეესაბამება მათი ღირებულებითი სტრუქტურის ცვლილებებს. ძირითადი ფონდების გამოყენების რაოდენობრივი მაჩვენებლებით სარგებლობას აქვს დიდი მნიშვნელობა კაპიტალური დაბანდებების დაგეგმვისა და საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა მეურნეობრივი საქმიანობის ანალიზის პროცესში.

ამასთან საზოგადოებრივი კვების ძირითადი ფონდები ფუნქციონირებენ სხვადასხვა ღირებულებით კატეგორიებთან მჭიდრო კავშირში (ფინანსები, ფასი, ხარჯები, მოგება და ა. შ). ამის გამო ძირითადი ფონდების ეკონომიკური ეფექტიანობის განსაზღვრისა და საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა მეურნეობრივი საქმიანობის ანალიზისა და შეფასებისათვის მხოლოდ რაოდენობრივი მაჩვენებლების გამოყენება არაა საკმარისი. აქ საჭიროა ვისარგებლოთ ღირებულებითი მაჩვენებლებით, რომლებიც გეისახიათებენ მიღებული მოკვების სიდიდეს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ აღნიშნულმა მაჩვენებლებმა უნდა დაგვანახონ თუ ძირითადი ფონდების გამოყენება რამდენად ზრდის საზოგადოებრივი კვების მოცემული საწარმოს, ორგანიზაციის თუ მთლიანად დარგის რენტაბელობას. ასეთ მაჩვენებლად მიჩნეულია ძირითადი ფონდების ეკონომიკური ეფექტიანობის კოეფიციენტის მაჩვენებელი:

$$K = \frac{\Pi}{\Phi},$$

სადაც K — არის ძირითადი ფონდების ეკონომიკური ეფექტიანობის კოეფიციენტი, Π — მიღებული მოგების სიდიდე და Φ — ძირითადი ფონდების ღირებულება.

ძირითადი ფონდების გამოყენების ეფექტიანობის ერთ-ერთ განმსაზღვრელ ფაქტორს წარმოადგენს მათი ეკონომიკურად დასაბუთებული დაგეგმვა. ამისათვის საჭიროა დამუშავდეს საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა ქსელსა და ტექნოლოგიურ მოწყობილობაზე მოთხოვნილების განსაზღვრის მეთოდები, რამდენადაც მასზე არსებითადაა დამოკიდებული ძირითადი ფონდების აღწარმოებისათვის საჭირო კაპიტალური დაბანდებების მოცულობა.

უნდა აღინიშნოს, რომ მოსახლეობის განსაზღვრულ რაოდენობაზე საერთო სარგებლობის საზოგადოებრივი კვების საწარმოთა დასაჯდომი ადგილების რაოდენობის ნორმატიული მაჩვენებელი სათანადოდ არაა დაკავშირებული კაპიტალურ დაბანდებათა ეკონომიკური ეფექტიანობის მაჩვენებელთან. ეკონომიკური რეფორმის პირობებში აღნიშნულ მაჩვენებელთან ერთად საჭი-

როა გამოყენებული იქნას ყოველ მილიონ მანეთ საქონელბრუნვაში დასაყდრად, რომელი ადგილების რაოდენობის და სავაჭრო დარბაზის ფართობის სიდიდის მაჩვენებელი. ერთიანობაში აღებული ეს მაჩვენებლები ზედს შეუწყობენ საზოგადოებრივი კვების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის დაგეგმვის პროცესში კაპიტალურ დაბანდებათა ეფექტიანობის ეკონომიკურ დასაბუთებას.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინტუტმა

ციალა განსაზღვრილი

ბითუმად ვაჭრობის ეფექტურობის განსაზღვრის
საკითხისათვის

განვითარებული სოციალისტური საზოგადოების ყურადღების ცენტრში სახალხო მეურნეობის რაციონალურად წარმართვის საკითხები. საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტურობის პრობლემები ფართოდ განიხილება კომუნისტური პარტიის ყრილობებზე; მათი თეორიული დასაბუთება მოცემულია სკკპ ყრილობების, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პლენუმების მასალებში და გვევლინება მეთოდოლოგიურ საფუძვლად ეფექტურობის პრობლემების დამუშავებისა და ღრმად შესწავლისათვის სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში, მათ შორის — ვაჭრობაშიც. სკკპ XXV ყრილობამ, — კიდევ ერთხელ გაანალიზა რა საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტურობის შინაარსი და გვიჩვენა თანამედროვე ეტაპზე ამ ურთულესი პრობლემის გადაჭრის გზები და მიმართულებები, — მიმდინარე, მეთავე ზუთწლედს „ეფექტიანობისა და ზარისხის ზუთწლელი“ უწოდა. „მთელი ჩვენი ეკონომიკური სტრატეგიის უმნიშვნელოვანესი შემადგენელი ნაწილია ის, რომ მთავარი ყურადღება უნდა მიექცეს ეფექტიანობას, და ამაზე ლაპარაკი გვიხდება კვლავ და კვლავ“, — აღნიშნავდა ლ. ი. ბრეჟნევი ყრილობაზე.

საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტურობა ობიექტური ეკონომიკური კატეგორიაა და გვიჩვენებს, თუ რა შედეგები მიიღწევა, სახალხო მეურნეობის მასშტაბით, გაწეული მატერიალური და შრომითი დანახარჯების შედეგად ღრის განსაზღვრულ შუალედში. აღნიშნული კატეგორიის შინაარსი განისაზღვრება მოცემული საზოგადოების წარმოების წესით და ღებულობს დანახარჯებელ ნიშნებს იმის მიხედვით, თუ რომელ ეკონომიკურ ფორმაციას მიეკუთვნება. სოციალისტური საზოგადოებრივი წარმოების მიზანია ხალხის მუდმივად მზარდი მატერიალური და კულტურული მოთხოვნილებების სულ უფრო სრულად დაკმაყოფილება; აქედან გამომდინარე, სოციალისტური საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტურობა ნიშნავს: შრომითი, მატერიალური და ფინანსური რესურსების სულ უფრო რაციონალურად გამოყენებას ხალხის მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისათვის.

სახალხო მეურნეობის ეფექტურობის ამაღლებაში მთავარ როლს მრეწველობა ასრულებს, მაგრამ არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭება ვაჭრობასაც. იზრდება რა წარმოების მასშტაბები და მეურნეობრივი კავშირები ცალკეულ ეკონომიკურ რაიონებს შორის, სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგებს შორის, — სულ უფრო მაღლდება ვაჭრობის როლი და მნიშვნელობა. ეფექტურობა ვაჭრობაში თავისი სპეციფიკური ნიშნებით ხასიათდება. ვაჭრობის ეფექტურობის განსაზღვრა ნიშნავს გაწეული დანახარჯების შედარებას მუშაობის შედეგებთან და იმ შედეგის (დადებითის ან უარყოფითის) დადგენას, რომელსაც იღებს საზოგადოება ვაჭრობის დარგის არსებობისა და ფუნქციონირებისას.

1 სკკპ XXV ყრილობის მასალები, თბ., 1976, გვ. 58.

საქართველოს
წიგლმწერთა
კავშირის
სამდივო-საგანმანათლებლო
სამსახური

ნირების შედეგად. ვაჭრობის ეფექტურობის სპეციფიკურობას ფუნქციები განაპირობებენ. ვაჭრობის ეფექტურობაზე შეიძლება ვიმსჯელოთ იმის მიხედვით, თუ სახალხო მოხმარების საგნების რა რაოდენობას დაიყვანს იგი წარმოებიდან მომხმარებლამდე, რამდენად შეესაბამება ამ საქონლის ასორტიმენტული სტრუქტურა და ხარისხობრივი მაჩვენებლები მოსახლეობის მოთხოვნებს, რამდენად სწრაფად მოახდენს იგი სახალხო მოხმარების საქონლის რეალიზაციას და შეამცირებს მიმოქცევის დროს, რა მატერიალური და შრომითი დანახარჯებით განახორციელებს ვაჭრობა სახალხო მოხმარების საგნების მოსახლეობამდე დაყვანის მთელ პროცესს და სხვა.

შეფასების მასშტაბურობის მიხედვით, ეფექტურობა შეიძლება განისაზღვროს მთელი სახალხო მეურნეობის, სახალხო მეურნეობის ერთი რომელიმე დარგისა და შიდადარგობრივი მასშტაბებით. ჩვენი კვლევის მიზანს არ შეადგენს ვაჭრობის როგორც სახალხო მეურნეობის დარგის ეფექტურობის ანალიზი. ჩვენ ვაანალიზებთ ვაჭრობას შიდადარგობრივი მასშტაბით, კერძოდ, ეხსენებოდა მისი ერთ-ერთი რგოლის — ბითუმად ვაჭრობის — ეფექტურობის შესწავლას. რა კრიტერიუმების მიხედვით განისაზღვრება ბითუმად ვაჭრობის ეფექტურობა? — პირველ რიგში, იმის მიხედვით, თუ რამდენად აკმაყოფილებს იგი ცალკობრივი ვაჭრობის მოთხოვნებს მოსახლეობისათვის საქირო მრავალფეროვანი საქონლით; გარდა ამისა, იმ დანახარჯების მიხედვით, რომელსაც ბითუმად ვაჭრობა ეწევა მრეწველობიდან საქონლის ცალკობრივ ვაჭრობამდე მისატანად, მის განკარგულებაში მყოფი სახსრების რაციონალური გამოყენების მიხედვით; დაბოლოს, მეურნეობრივი საქმიანობიდან მიღებული მოგების მიხედვით.

დიდი მნიშვნელობა აქვს ბითუმად ვაჭრობის ეფექტურობის მაჩვენებელთა სწორად შერჩევას. ბითუმად ვაჭრობის ეფექტურობის შესაფასებლად გამოიყენება არა ერთი, არამედ რამდენიმე მაჩვენებელი ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მაჩვენებელთა სისტემა. ვლადიმერ აკობოძის მიხედვით, მაჩვენებელთა სისტემის შესახებ, მხედველობაში გვაქვს სისტემაში შემავალი მაჩვენებლების ორგანული კავშირი და ურთიერთდამოკიდებულება. დასაშვებია, რომ სისტემაში წინ წამოწეული იყოს ერთი რომელიმე მაჩვენებელი, რომელიც თავის თავში ასახავს სხვა მაჩვენებელთა მნიშვნელობების არსებითს მომენტებს; შესაძლოა, ასეთი წინ წამოწეული მაჩვენებელი დროთა განმავლობაში შეიცვალოს სხვა, იმ პერიოდისათვის უფრო დიდი მნიშვნელობის მქონე, მაჩვენებლით. ამგვარად, მაჩვენებელთა სისტემა უცვლელი კი არ არის, არამედ განიცდის განვითარებას და სრულყოფას. მისი სრულყოფის ამოცანები მთელი სიმწვავეით დგას სადღეისო პრაქტიკაში. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XXV ყრილობაზე ლ. ი. ბრეჟნევი აღნიშნავდა: „უნდა დაიხვეწოს იმ მაჩვენებელთა მთელი სისტემა, რომლებიც საფუძვლად უდევს საამინსტროების, გაერთიანებებისა და საწარმოების საქმიანობას და, უწინარეს ყოვლისა, მათი მუშაობის ეფექტიანობისა და ხარისხის შეფასებას“².

საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტურობის გადიდებასთან ერთად, საქირო ამაღლდეს ვეგმის ხარისხობრივი მაჩვენებლების როლი. სკკპ XXV ყრილობაზე ა. ნ. კოსიგინი მიუთითებდა ხარისხობრივ მაჩვენებელთა სისტემის სრულყოფის ძირითად მიმართულებებზე, თუ რა კრიტერიუმებს მიხედვით

² სკკპ XXV ყრილობის მასალები, თბ., 1976, გვ. 81.

უნდა გადაწყდეს მაჩვენებელთა სრულყოფის პრობლემები: „ბეჯითად უნდა ვეძიოთ ისეთი მაჩვენებლები, რომლებიც გააძლიერებენ გეგმის ზემოქმედებას პროდუქციის წარმოებისა და ხარისხის ტექნიკური დონის ამაღლებაზე, შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპის დაჩქარებაზე, ძირითადი ფონდების, მატერიალური და ფინანსური რესურსების კიდევ უფრო მომჭირნეობით გამოყენებაზე“³.

როგორც პარტიის XXIV ყრილობაზე განისაზღვრა, მეცხრე ხუთწლედში პრაქტიკულად დამთავრდა მიმსახურების სფეროს ყველა დარგის მეურნეობრივ ანგარიშზე მყოფ საწარმოთა და ორგანიზაციათა გადაყვანა დაგეგმიისა და ეკონომიკური სტიმულირების ახალ წესზე, რომლის თანახმად, ბიულეტენი ევალება ფასდება ორი მაჩვენებლის — საქონელბრუნვისა და მოგების — მიხედვით. ბიულეტენი საქონელბრუნვის მოცულობა გვიჩვენებს, თუ რა რაოდენობის საქონელი მიეყიდა ცალობრივ ქსელს და არასაბაზრო მომხმარებლებს; ამით იგი ახასიათებს ბიულეტენი ევალების მხოლოდ ერთ მხარეს და ვერ ასახავს ბიულეტენი რგოლის სამშუათა მოცულობას: საქონლური მარაგის შენახვის, მრეწველური ასორტიმენტის სავაჭრო ასორტიმენტად გარდაქმნის, საქონლის გასაყიდად მომზადების, ცალობრივ ქსელში მათი შეტანისა და სხვ. ცხადია, ბიულეტენი საქონელბრუნვის მოცულობა არ არის საკმარისი ბიულეტენი ევალების ეფექტურობის შეფასებისათვის.

მეურნეობრივი საქმიანობის შეფასების მეორე ძირითადი მაჩვენებელია მოგება. აბსოლუტური მოგება ანუ მოგების მოცულობა გვიჩვენებს სახსრების კონკრეტულ რაოდენობას, რომელიც მიიღება ავანსირებული ფონდების ფუნქციონირების შედეგად: იგი არის ბიულეტენი ევალების საქმიანობის განმარტავებელი, სინთეზური მაჩვენებელი. მასში როგორც ფოკუსში აისახება ბიულეტენი რგოლის მიმდინარე ზარჯებიც და მთელი დანახარჯიც, რაც დაკავშირებულია ძირითადი და საბრუნავი ფონდების ფუნქციონირებასთან. მოგებაში აისახებიან ისეთი რაოდენობრივი მაჩვენებლების ცვლილებებიც, როგორცაა: ბიულეტენი საქონელბრუნვის მოცულობა და სტრუქტურა, მომუშავეთა რიცხოვნობა და სხვა. მოგება ახასიათებს ბიულეტენი ევალებზე საწარმოთა და ორგანიზაციათა მთელი მეურნეობრივი საქმიანობის საბოლოო ფინანსურ შედეგებს, ამდენად, იგი შემაჯამებელი მაჩვენებელიცაა. მოგების აბსოლუტური თანხა ასახავს რესურსების მთლიან რაოდენობას — მიღებულს ბიულეტენი ევალების მეურნეობრივი საქმიანობის შედეგად და გამოყენებულს საზოგადოების მიერ; მაგრამ მეურნეობრივი საქმიანობის შეფასებისათვის ანდა მისი შედარებითი დახასიათებისათვის იგი არ არის საკმარისი, რამდენადაც, თავის მხრივ, მოგება დამოკიდებულია საქონელბრუნვის მოცულობაზე, მის სტრუქტურაზე, სავაჭრო დათმობათა სიდიდეზე, მიმოქცევის ზარჯებსა და სხვა ფაქტორებზე. აქედან გამომდინარე, თავისთავად, მოგების აბსოლუტური თანხაც არ გამოდგება ბიულეტენი ევალების ეფექტურობის დასახასიათებლად, საჭიროა შეფარდებითი მაჩვენებლის მოძებნა.

რა სიდიდეებს უნდა შევუფარდოთ (შევედაროთ) მოგებას, რომ შესაძლებელი იყოს დავახასიათოთ საბიულეტენი ევალებაში დაბანდებული მატერიალური, შრომითი და

³ სკკპ XXV ყრილობის მასალები, თბ., 1976, გვ. 173.

ფულადი სახსრების გამოყენების ეფექტურობა? — ამ საკითხზე არსებობს სხვადასხვაგვარი შეხედულებები ეკონომისტთა შორის. სადღეისო პრაქტიკაში მოგებას უფარდებენ ბიუჯეტი საქონლებრუნვის მოცულობას (სახსრების დაბანდებით), გამოსახვევ პროცენტულად და მას რენტაბელობას უწოდებენ. ეკონომიკურ ლიტერატურაში ფართოდაა გავრცელებული ტერმინი — „რენტაბელობის დონე“, იგი გვხვდება ვაჭრობის ეკონომიკის სახელმძღვანელოებშიც. ამის შესახებ სავსებით სამართლიანად შენიშნავს ქართველი ეკონომისტი ა. კობაიძე. „ეკონომიკურ ლიტერატურაში გავრცელებული ტერმინი „რენტაბელობის დონე“, ჩვენი აზრით, არაზუსტია, რადგან რენტაბელობა თვითონაა შეფარდებითი მაჩვენებელი და მომგებიანობას, სარფიანობას ნიშნავს. ამიტომ უფრო მართებული იქნება უშუალოდ რენტაბელობის ხმარება“⁴. მით უფრო გაუმართლებელია ტერმინის ასეთი სახით მოტანა სახელმძღვანელო ლიტერატურაში. ყველასათვის: ცნობილია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს დახვეწილი ეკონომიკური ტერმინოლოგიის ხმარებას სახელმძღვანელო (და არა მარტო სახელმძღვანელო) ლიტერატურაში. სტუდენტი ნათლად ამჩნევს განსხვავებას, მაგალითად, მიმოქცევის ხარჯებსა და მიმოქცევის ხარჯების დონეს შორის; იგი ანალოგიური შეფარდების მოძებნას ცდილობს „რენტაბელობასა“ და „რენტაბელობის დონეს“ შორის, მაგრამ ვერ პოულობს და იბნევა. ეკონომიკურ ლიტერატურაში ამგვარი წესით (მოგება შეფარდებული საქონლებრუნვასთან — გამოსახული პროცენტულად) გამოთვლილ რენტაბელობას საქონლებრუნვის რენტაბელობას უწოდებენ. გარდა საქონლებრუნვის რენტაბელობისა არსებობს რენტაბელობის სხვა მაჩვენებლებიც, რომელთაც სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვაგვარად აფასებს.

ჩვენს ქვეყანაში რენტაბელობის მაჩვენებელთა გაანგარიშების სრულყოფის საკითხი წამოიჭრა ჯერ კიდევ მეურნეობრივი რეფორმის გატარებამდე და დღესაც გრძელდება. საკითხის განხილვაში მონაწილეობს ეკონომისტთა ფართო წრე. ეყრდნობიან რა სავაჭრო კაპიტალის შესახებ კ. მარქსის მოძღვრებას, ეკონომისტთა უმრავლესობას მიაჩნია რომ რენტაბელობა უნდა გამოითვალოს როგორც მოგების დამოკიდებულება ავანსებულ ხარჯებთან. მაგრამ ავანსებული ხარჯების განსაზღვრისას მათი შეხედულებები იყოფა; ასე, მაგალითად: ა. გრიგორიევის⁵, ი. ვილაკინის⁶, ვ. ნესტერენკოს⁷ და სხვათა აზრით, რენტაბელობის გამოთვლა მიზანშეწონილია მოგების შეფარდებით საკუთარ ძირითად ფონდებთან და ნორმირებულ საბრუნავ საშუალებებთან. გ. გოფმან⁸, ე. ფონარევი⁹ და სხვანი გვთავაზობენ, რომ რენტაბელობა გამოითვალოს მოგების შეფარდებით მიმოქცევის ხარჯთან და ა. შ.

⁴ ქურბ. „საქართველოს სახალხო მეურნეობა“, 1973 წ., № 8, გვ. 55.

⁵ А. Григорьев. К вопросу о рентабельности предприятий и организаций государственной торговли, сборник трудов Ленинградского института советской торговли им. Ф. Энгельса, вып. XXV, Л., 1965, стр. 136.

⁶ И. В я л к и н. Основные фонды торговли и проблемы их использования, сборник трудов заочного института советской торговли, М., 1968, вып. 1, стр. 41.

⁷ В. Г. Нестеренко. Экономическая эффективность общественных затрат в советской торговле, М., 1965.

⁸ Г. Гофман. Реформа и рентабельность, журн. «Советская торговля», 1968, № 5, стр. 20.

⁹ Е. Фонарев, Финансовые проблемы государственной торговли М., 1972.

ჩვენი აზრით, რენტაბელობის დღეისათვის არსებულ მრავალრიცხოვან მაჩვენებელთა შორის საყურადღებოა შემდეგი მაჩვენებლები:

1. საქონელბრუნვის რენტაბელობა $P_0 = \frac{\Pi}{O} \cdot 100$;
2. მიმოქცევის ხარჯების რენტაბელობა $P_{\text{II}} = \frac{\Pi}{U} \cdot 100$;
3. ფონდების რენტაბელობა $P_{\Phi} = \frac{\Pi}{\Phi_{\text{oc}} + \Phi_{\text{on}}} \cdot 1000$.

სადაც P რენტაბელობაა, II—მოგება, U—მიმოქცევის ხარჯები, O—საქონელბრუნვა, Φ_{oc} —ძირითადი საწარმოო ფონდების საშუალო-წლიური ღირებულება, Φ_{on} —საბრუნავი ფონდების საშუალო-წლიური ჯამი.

ეფექტურობის შესაფასებელი ერთ-ერთი მთავარი მაჩვენებელია საქონელბრუნვის რენტაბელობა (P_0). ბითუმად ვაჭრობაში იგი გამოითვლება საბალანსო მოგების შეფარდებით საქონელბრუნვასთან (სახსრების დაბანდებით). ეს რენტაბელობის გამოანგარიშების მეტად გავრცელებული წესია, მაგრამ არ შეიძლება სრულყოფილად ჩაითვალოს. ბითუმად ვაჭრობის რენტაბელობის საკითხთა კვლევის დროს ყოველთვის არ იღებენ მხედველობაში ბითუმი საქონელბრუნვის თავისებურებებს — ცალობრივ საქონელბრუნვასთან შედარებით. ავტორები იძლევიან წინადადებებს ბითუმად ვაჭრობაში რენტაბელობა გამოვთვალოთ მოგების შეფარდებით საქონელბრუნვასთან, მაგრამ არ მიუთითებენ, თუ კერძოდ — რომელ საქონელბრუნვასთან. სახელმწიფო ბითუმად მოვაჭრე ორგანიზაციის მეურნეობრივი საქმიანობის დაეგმვის მეთოდოლოგიაში კი მითითებულია მხოლოდ ხარისხობრივ მაჩვენებელთა გამოთვლის ვარიანტები და არ არის მოცემული ბითუმი საქონელბრუნვის არც ერთი სახე.

როგორც ცნობილია, ბითუმი საქონელბრუნვა განსხვავდება საქონლური რესურსების მიზნობრივი დანიშნულების მიხედვით, ანგარიშსწორების ფორმების მიხედვით, საქონელმოძრაობის გამოყენებული ფორმების მიხედვით და სხვა. ჩვენი აზრით, საქონელბრუნვის რენტაბელობის გამოთვლის დროს მოგება უნდა შეფუთვად ბითუმი საქონელბრუნვის იმ მაჩვენებელს, რომელთანაც დაკავშირებულია მოგების წარმოქმნა. ბითუმად ვაჭრობის ორგანიზაციათა შემოსავლების წარმოქმნის არსებული წესის პირობებში, რა თქმა უნდა, მიზანშეუწონელია მოგების შეფარდება მთლიან ბითუმ საქონელბრუნვასთან.

დათმობათა მიღების წესის მოქმედი ინსტრუქცია არ ითვალისწინებს შემოსავლებს ორგანიზებული ბრუნვიდან. შემოსავლები მიიღება მხოლოდ სახსრების დაბანდებით განხორციელებული ბითუმი საქონელბრუნვიდან. მაგრამ სახსრების დაბანდებით წარმოებს არა მარტო რესპუბლიკის შიგნით განხორციელებული ბითუმი საქონელბრუნვა, არამედ — რესპუბლიკათაშორისი მიწოდებებიც, საიდანაც ბითუმად მოვაჭრე ორგანიზაციები აგრეთვე ღებულობენ შემოსავლებს. საქონელბრუნვის მოცულობის დადგენისას სტატისტიკური ორგანოების მიერ გამოირიცხება მთლიანად რესპუბლიკათაშორისი მიწოდებების ბითუმი საქონელბრუნვა და იგი არ მიიღება მხედველობაში რენტაბელობის გამოთვლის დროსაც, თუმცა რესპუბლიკათაშორისი მიწოდებების ორგანიზებისათვის სახსრების დაბანდებით ბითუმად ვაჭრობა ისეთსავე შრომითა და მატერიალურ დანახარჯებს ეწევა, როგორსაც რესპუბლიკის შიგ-

ნით სახსრების დაბანდებით განხორციელებულ ბითუმ საქონელბრუნვაზე გარემოება ამახინჯებს რენტაბელობის რეალურ სურათს. იგივე შეიძლება ითქვას ისეთი ხარისხობრივი მაჩვენებლების გამოთვლაზე, როგორცაა მიმოქცევის ხარჯების დონე, საერთო შემოსავლის დონე და ა. შ.

ჩვენი რესპუბლიკის სურსათით ბითუმად მოვაჭრე ორი კანტორის საქმიანობის ხანგრძლივი პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ საქონელკარაქთევზავარობის საბითუმო კანტორა ახორციელებს რესპუბლიკათაშორის მიწოდებებს სახსრების დაუბანდებლად და არ ღებულობს შემოსავლებს ამ საქმიანობიდან, მაგრამ საქბაკალების საბითუმო კანტორა ყოველწლიურად აწარმოებს რესპუბლიკათაშორის ბრუნვას სახსრების დაბანდებით. მას ამ გზით ძირითადად გააქვს თამბაქოს ნაწარმი, რისთვისაც ღებულობს შემოსავალს ბრუნვიდან 0,03 %-ის ოდენობით. იგი, რა თქმა უნდა, შეტანილია საერთო შემოსავალში, მაგრამ საქონელბრუნვის მოცულობა, საიდანაც მიღებულია ეს შემოსავალი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არ ფიგურირებს ხარისხობრივი მაჩვენებლების გამოთვლის დროს.

ამგვარად, საქონელბრუნვის რენტაბელობა — გამოთვლილი საბალანსო მოგების შეფარდებით რესპუბლიკის შიგნით განხორციელებული ბითუმი საქონელბრუნვის მოცულობასთან სახსრების დაბანდებით — ვერ ასახავს ორგანიზაციის მიერ გაწეულ მუშაობას რესპუბლიკათაშორის მიწოდებებზე; აგრეთვე, ტრანზიტული ბრუნვის ორგანიზებაზე როგორც რესპუბლიკის შიგნით, ისე რესპუბლიკათაშორისი მიწოდებების დროს.

საქონელბრუნვის რენტაბელობის მაჩვენებელი ბითუმად ვაჭრობაში ასახავს საბითუმო დათმობის ხვედრით წონას საქონლის ცალობრივ ფასში. იგი ერთმანეთს უდარებს ბითუმად ვაჭრობის ორ უმნიშვნელოვანეს მაჩვენებელს — მოგებასა და საქონელბრუნვას, რითაც ასახავს მიმოქცევის ხარჯებისა და რეალიზებული დათმობის რაოდენობას. მაგრამ მხოლოდ ამ წესით განსაზღვრული რენტაბელობის მაჩვენებლით ბითუმად ვაჭრობის მეურნეობრივი საქმიანობის ანალიზი ყოველთვის ვერ ასახავს რეალურ სურათს. ბითუმად მოვაჭრე ნაწარმის შეუძლია ადვილად მიიღოს მოგება ტრანზიტული ოპერაციების გაზრდის გზით და ამის შედეგად გააუარესოს, შეამციროს ცალობრივი ქსელის მომსახურება-მომარაგება. რადგან ტრანზიტული ბრუნვის დროს (სახსრების დაბანდებით) ბითუმად ვაჭრობის ორგანიზაციები გაიღებენ მხოლოდ ადმინისტრაციულ-სამმართველო ხარჯებს და კრედიტის პროცენტებს, საბითუმო დათმობას კი იღებენ იმავე რაოდენობით, როგორც ეს ხდება სასაწყობო ბრუნვის დროს; ამის შედეგად მაღლდება მოგება და იზრდება საქონელბრუნვის რენტაბელობის სიდიდეც. ამიტომაც ტრანზიტული ვაჭრები სახსრების დაბანდებით ბითუმად ვაჭრობისათვის „მომგებიან“ ოპერაციებად ითვლება, აქედან გამომდინარე, საქონელბრუნვის რენტაბელობის მაჩვენებელი არ შეიძლება ჩაითვალოს ბითუმად ვაჭრობის ეფექტურობის შესაფასებელ უნივერსალურ მაჩვენებლად.

რენტაბელობის შესაფასებელი მეორე საყურადღებო მაჩვენებელია მიმოქცევის ხარჯების რენტაბელობა, რომელიც გამოითვლება მოგების შეფარდებით მიმოქცევის ხარჯებთან და გამოისახება პროცენტულად; იგი გვიჩვენებს, თუ მოგების რა რაოდენობა მიღის ყოველ მანეთ გაწეულ დანახარჯზე. მიმოქცევის ხარჯების რენტაბელობა ასახავს ურთიერთდამოკიდებულებას სავაჭრო დათმობის ორ შემადგენელ ნაწილს შორის — მიმოქცევის ხარჯებსა და მოგე-

ბას შორის. იგი შეიძლება გამოთვლილი იქნეს როგორც მთლიანად ბიულეტენად ვაჭრობისათვის, ისე — ცალკეული საქონლის მიხედვითაც. არსებობს აზრი ამის შესახებ, რომ ბიულეტენად ვაჭრობის რენტაბელობის ამ მაჩვენებლის მიხედვით შეფასებას მივყავართ მაღალი ხარჯტევადობის მქონე საქონლით ვაჭრობის შეფერხებამდე. რა თქმა უნდა, დიდად ხარჯტევადი საქონლის მიმოქცევითი ხარჯების რენტაბელობის მაჩვენებელი გაცილებით დაბალი იქნება, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ეს მაჩვენებელი არ შეიძლება ჩაითვალოს ასეთი საქონლით ვაჭრობის შეფერხების საფუძვლად. დღეისათვის მოქმედი საბიულეტენო დათმობების პირობებში, რომელნიც ჯერ კიდევ სრულად ვერ ასახავენ ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში განლაგებული ბიულეტენი ორგანიზაციების მიერ ცალკეული საქონლის რეალიზაციაზე გაწეულ დანახარჯებს, შეზღუდულია აღნიშნული მაჩვენებლის გამოყენება ბიულეტენად ვაჭრობის ეფექტურობის შესაფასებლად; საპაიეთოდ მისი წარმატებით გამოყენება შეიძლება ცალკეულ საქონელზე სავაჭრო დათმობათა ოპტიმალურად დიფერენცირებული ნორმების შემუშავებისათვის, რომელნიც აანაზღაურებენ გაწეულ დანახარჯებს და უზრუნველყოფენ მოგების მიღებას (შესაბამისად ამალღდება რენტაბელობის მაჩვენებელიც). მიმოქცევის ხარჯების რენტაბელობას აქვს თავისი უარყოფითი მხარეც: იგი ვერ გვიხასიათებს ძირითადი ფონდებისა და საბრუნავი საშუალებების გამოყენების ეფექტურობას; ძირითადი ფონდები და საბრუნავი საშუალებები მასში აისახებიან მხოლოდ ამორტიზაციის ფონდისა და კრედიტის პროცენტების ფორმით, რომელთაც საკმაოდ მცირე ადგილი უკავიათ მიმოქცევის ხარჯებში. რა თქმა უნდა, ამის მიხედვით არ შეიძლება მსჯელობა ბიულეტენად ვაჭრობის ფონდების გამოყენების ეფექტურობაზე.

ვაჭრობის ფონდების გამოყენების შესაფასებლად შემოღებულია რენტაბელობის სპეციალური მაჩვენებელი — ფონდების რენტაბელობა. მისი გამოთვლის წესის თანახმად, ამ დროს მოგების რაოდენობას აფარდებენ საბრუნავი ფონდების ჯამთან და შედეგს გამოსახავენ პროცენტობით. რენტაბელობის ეს მაჩვენებელი ასახავს მოგების სიდიდეს ფონდების ყოველ მანეთზე: ფიჩქვანებს ძირითადი და საბრუნავი ფონდების გამოყენების ხარისხს; უფრო მეტი სისრულით განსაზღვრავს ბიულეტენად ვაჭრობის მეურნეობრივი საქმიანობის ეფექტურობას; ზრდის დანტერესებას არა მხოლოდ მიმოქცევის ხარჯების შემცირებისათვის, არამედ ძირითადი და საბრუნავი სახსრების უფრო რაციონალურად გამოყენებისათვისაც. უნდა აღინიშნოს, რომ პრაქტიკულად ძნელია რენტაბელობის გამოთვლა ამ მეთოდით. ბიულეტენად ვაჭრობაში გამოყენებული ძირითადი ფონდების მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს იჯარით აღებული შენობები. მრეწველობაში იჯარით გაცემული ძირითადი ფონდები აღირიცხება იჯარით გამცემი ორგანიზაციის ბალანსზე, ხოლო ამ სათავესთან იჯარით აღებული ორგანიზაცია მათ ბალანსგარეშე ანგარიშზე აღირიცხავს მათი თავდაპირველი ღირებულებით, რომელიც ნაჩვენებია საიჯარო ხელშეკრულებაშიც.

ვაჭრობაში იჯარით გაცემული ძირითადი ფონდები აისახება მხოლოდ იჯარით გამცემი ორგანიზაციის ბალანსზე და არ აღირიცხება ამ სათავესთან იჯარით აღებული ორგანიზაციის მიერ. მიზანშეწონილი იქნებოდა, მრეწველობის ანალოგიურად ასახულიყო იჯარით აღებული ძირითადი ფონდები ვაჭრობაშიც, ანდა ბორციელდებოდეს მისი პირობითი ასახვა მაინც, რასაც საფუძვლად დაედებოდა 1 მ² სავაჭრო ან სასაწყობო ფართობის ღირებულება. მეურნეობრივი საქ-

ვიანობის პროცესში ზომ იჯარით აღებული სათაგნოები ისეთსავე მოვალეობას ასრულებენ, როგორსაც — საკუთარი; გარდა ამისა, მხედველობაშია მისაღები ის გარემოებაც, რომ ბითუმად ვაჭრობაში ძირითადი ფონდების თითქმის ნახევარს მანქანა-იარაღები და სატრანსპორტო საშუალებები შეადგენენ, რომლებიც, როგორც წესი, ეკუთვნის სავაჭრო ორგანიზაციას. ბითუმად მოვაჭრე სხვადასხვა ორგანიზაციის ტექნიკური შეიარაღების დონე განსხვავდება ერთმანეთისაგან: არის ბაზების საკმაო რაოდენობა, სადაც მალალი ჰვედრითი წონა უკავია ზელით შრომას. ამ მაჩვენებლით ეფექტურობის შეფასების დროს არასათანადო დონეზე აღმოჩნდებიან საწარმოები ტექნიკური შეიარაღების მალალი დონით და დაბალი იქნება მათი ფონდების რენტაბელობა. თუმცა გაძნელებულია იჯარით აღებული ძირითადი ფონდების ღირებულების განსაზღვრა, მაგრამ მოცემული ბითუმად მოვაჭრე ორგანიზაციისათვის მაინც შეიძლება საკმაო სისრულით განისაზღვროს ფონდების რენტაბელობის მაჩვენებელი. ჩვენთვის საინტერესოა ფონდების გამოყენების არა ნატურალური, არამედ — ღირებულებითი მაჩვენებელი. ჩვენ უნდა გავიგოთ თუ რა ეფექტს გვაძლევენ ის სახსრები, რომელნიც დაბანდებულია ბითუმად მოვაჭრე ორგანიზაციის ძირითადი ფონდების სახით. ძირითადი ფონდების იჯარით აღებისას, მოცემული ბითუმად მოვაჭრე ორგანიზაცია გაიღებს საამისოდ გარკვეულ თანხას (საიჯარო გადასახადს); ვიცით რა იჯარის ვადა და გადასახადის ღირებულება, გამოვითვლით თანხას, რომელსაც ბითუმად მოვაჭრე ორგანიზაცია აბანდებს ძირითადი ფონდების ამა თუ იმ სახის იჯარით ასაღებად, ვფიქრობთ, შეიძლება მისი გამოყენება ფონდების რენტაბელობის გაანგარიშების დროს.

ეკონომიკურ ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა იმის თაობაზეც, რომ ფონდების რენტაბელობა განისაზღვროს როგორც მოგების შეფარდება მთელ სახსრებთან, თუ საკმარისი იქნება მისი შეფარდება მხოლოდ ძირითად ან საბრუნავ სახსრებთან. ჩვენი აზრით, რენტაბელობის მაჩვენებელმა რომ ასახოს მთლიანად დარგის მეურნეობრივი საქმიანობის შედეგი, საჭიროა მოგება შეედაროს მთლიანად დაბანდებულ სახსრებს. ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს, თითქოს დანარჩენ ორ მაჩვენებელს საერთოდ უგულებელვყოფთ. აღნიშნული მაჩვენებელი შეიძლება წარმატებით გამოვიყენოთ ცალკეული საკითხების გადაჭრისათვის.

ჩვენ მიერ გაანალიზებულ რენტაბელობის მაჩვენებლებში მთავარი ადგილი მოგებას უკავია. ვაჭრობაში მოგების ფორმირების პროცესის სრულყოფასა და მისი სიდიდის ზუსტ განსაზღვრაზეა დამოკიდებული რენტაბელობის მაჩვენებელთა სწორი გაანგარიშება. სავაჭრო მოგება სოციალისტური საქონლური წარმოებისა და მიმოქცევისათვის დამახასიათებელი ობიექტური ეკონომიკური კატეგორიაა. მისი ბუნება სახალხო მეურნეობის სხვა დარგებში წარმოქმნილი მოგების ერთობიურია. მოგება იქმნება მატერიალური წარმოების სფეროში და მის წყაროდ ზედმეტი შრომა გვევლინება, ზოლო მატერიალურ საფუძველად — ზედმეტი პროდუქტი.

იხილავდა რა სავაჭრო მოგების წყაროებს და მისი წარმოქმნის მექანიზმს, კ. მარქსი მიუთითებდა, რომ სავაჭრო კაპიტალი არ მონაწილეობს მოგების შექმნაში, მას არ უდევს წილი მოგებაში, მაგრამ დიდ როლს ასრულებს ზედმეტი ღირებულების საშუალო მოგებად გარდაქმნაში, ვაჭარი-კაპიტალისტი უნაღდებს მრეწველ-კაპიტალისტს ზედმეტი პროდუქტის არა მთელ ღირებუ-

ლებას, არამედ მხოლოდ მის გარკვეულ ნაწილს, დანარჩენს იტოვებს თვითონ და იღებს მოგებას. ამგვარად, სავაჭრო მოგება წარმოადგენს მატერიალური წარმოების სფეროში შექმნილი ზედმეტი პროდუქტის ღირებულების იმ ნაწილს, რომელსაც მწარმოებლები უთმობენ ვაჭრობას მის მიერ საქონლის რეალიზაციის ფუნქციის შესრულებისათვის. მოგების ამგვარი გადანაწილება ვაჭრობაში ხორციელდება ფასებისა და სავაჭრო დათმობათა რთული მექანიზმის საშუალებით. სავაჭრო მოგების გადანაწილებითი ხასიათი არ ამცირებს მის სახალხომეურნეობრივ მნიშვნელობას; პირიქით, ვაჭრობის სფეროს გამოცალკეებულობა, სახალხო მეურნეობის მასშტაბით, უზრუნველყოფს საქონლური მიმოქცევისათვის საჭირო დროისა და საშუალებების მნიშვნელოვან ეკონომიას; გარდა ამისა, საქონლური მიმოქცევის პროცესში ხორციელდება არა მარტო ღირებულების ფორმათა ცვლასთან დაკავშირებული ოპერაციები, არამედ წარმოებრივ პროცესთა მთელი ციკლიც (შენახვა, შეფუთვა, დაფასობა, დამუშავება და ა. შ.). — ამ ოპერაციებში გამოიყენება მწარმოებლური შრომა და იქმნება ზედმეტი პროდუქტი, აქედან გამომდინარე, სავაჭრო მოგების სიდიდის დახასიათებისას, მხედველობაში უნდა გვქონდეს დაგროვებაც, რომელიც მიიღება საწარმოო პროცესთა განგრძობის შედეგად მიმოქცევის სფეროში. სავაჭრო მოგების ეს ნაწილი არაფრით განსხვავდება უშუალოდ მატერიალური წარმოების სფეროში შექმნილი მოგებისაგან.

ფასები და სავაჭრო დათმობა ამა თუ იმ საქონელზე დადგენილია გეგმური წესით. დაგეგმვა ექვემდებარება, აგრეთვე, საქონელბრუნვის მოცულობას. აქედან ცხადია, რომ სავაჭრო მოგება გეგმურად წარმოქმნილი სიდიდეა სოციალისტურ საქონლურ მეურნეობაში და მისი ბუნება დიალექტურად განსხვავდება კაპიტალისტური ვაჭრობის მოგების ბუნებისაგან. მოგებას ჩვენში აქვს პრინციპულად სხვა ეკონომიკური შინაარსი: იგი არ წარმოადგენს საბჭოთა ვაჭრობის საწარმოთა და ორგანიზაციათა თვითმიზანს.

უკანასკნელ წლებში მიმდინარე ეკონომიკურმა რეფორმამ წინ წამოსწია მოგების მაჩვენებელი. ეკონომიკური სტიმულირების ახალი სისტემა დაფუძნებულა მეურნეობრივი ანგარიშის მოგების როლის განმტკიცებაზე სახალხო მეურნეობაში. „მოგება და რენტაბელობა მიგვაჩნია წარმოების ეფექტიანობის დიდმნიშვნელოვან მაჩვენებლად, — აღნიშნავდა ა. ნ. კოსიგინი სკკპ XXIV ყრილობაზე, — მაგრამ ეს არ ქმნის საფუძველს, რომ გადაჭარბებულად იქნეს შეფასებული მოგების მნიშვნელობა და ვალიაროთ იგი მეურნეობრივი საქმიანობის შეფასების ერთადერთ მაჩვენებლად: „რა თქმა უნდა სოციალისტური საზოგადოებისათვის სულ ერთი არ არის, ვის ხარჯზე, რა გზით და რა პირობებში იზრდება მოგება“¹⁰. მაღალი მოგება კარგ მაჩვენებლად შეიძლება ჩაითვალოს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა მას თან სდევს ვაჭრობის კულტურის ამაღლებაც.

ცნობილია, რომ ვაჭრობაში ასხვავებენ მოგებას საქონლის რეალიზაციიდან ანუ ოპერაციულ მოგებას და საბალანსო ანუ წმინდა მოგებას. ბითუმად ვაჭრობის მოგება საქონლის რეალიზაციიდან გვევლინება როგორც სხვაობა რეალიზებულ საბითუმო დათმობებსა და მიმოქცევის ხარჯებს შორის: რაც დიდია აღნიშნული სხვაობა, მით მეტია მოგება. საბითუმო დათმობებმა უნდა დაფარონ გაწეული დანახარჯები და უზრუნველყონ ნორმალური რენტაბელობა,

¹⁰ სკკპ XXIV ყრილობის მასალები, თბ., 1971, გვ. 211.

ამიტომაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს საბითუმო დათმობათა ეკონომიკურ საფუძვლიანობას. სავაჭრო დათმობათა დახვეწისა და სრულყოფის საკითხი ვაჭრობის ეკონომიკის ერთი დიდი პრობლემათაგანია. ამ საკითხზე შრომატევად და ნაყოფიერ მუშაობას ეწევა ცნობილი საბჭოთა ეკონომისტი მ. ი. ბაკანოვი, რომლის ხელმძღვანელობით მეცნიერთა და პრაქტიკოსთა დიდი კოლექტივი სწავლობს საქონლის რეალიზაციაზე გაწეულ დანახარჯებს — საქონლური ჯგუფების, ქვეჯგუფებისა და შიდაასორტიმენტული სტრუქტურის მიხედვით — როგორც ცალობრივ, ისე ბითუმად ვაჭრობაში. ეს მეცნიერულად დასაბუთებული, ეკონომიკური საფუძვლის მქონე სავაჭრო დათმობათა დადგენის მთავარი პირობაა. კომუნისტური პარტია და საბჭოთა მთავრობა ატარებენ რიგ ღონისძიებებს დათმობათა სრულყოფისათვის: იზრდება დათმობათა სიდიდე, მათი შემდგომი დიფერენციაცია და უნიფიკაცია. ასეთი ღონისძიებები განხორციელებულია 1954, 1963, 1966, 1967 წლებში.

ამრიგად, განხილული მაჩვენებლებით ბითუმად ვაჭრობის რენტაბელობის სწორი შეფასებისათვის საჭიროა ბევრი ისეთი საკითხის გადაჭრა, როგორცაა: სავაჭრო დათმობათა მოწესრიგება, მოგების ფორმირების პროცესის სრულყოფა, ფონდების მოცულობის განსაზღვრის გაუმჯობესება და სხვა.

გარდა რენტაბელობის მაჩვენებლებისა, ბითუმად ვაჭრობის ეფექტურობის მაჩვენებელთა სისტემაში შემაჯალ მახასიათებლებს უნდა მიეკუთვნოს, აგრეთვე, საბრუნავ საშუალებათა ბრუნვადობისა და ცოცხალი შრომის გამოყენების მაჩვენებლებიც. ისინი სხვადასხვა კუთხით ახასიათებენ ბითუმად ვაჭრობის მეურნეობრივ საქმიანობას.

ეფექტურობის შემდეგ მაჩვენებელს — საბრუნავი საშუალებების ბრუნვადობას ვაჭრობაში — გამოსახავენ ბრუნვათა რიცხვითა და ბრუნვა-დღეებით; ამათგან: პირველი გვიჩვენებს საბრუნავი საშუალებების ბრუნვათა რიცხვს განსაზღვრულ პერიოდში და გამოითვლება საქონელბრუნვის შეფარდებით საბრუნავ საშუალებათა საშუალო-წლიურ ჯამთან, ხოლო მეორე გვიჩვენებს ერთი ბრუნვის ხანგრძლივობას დღეებში და გამოითვლება საბრუნავ საშუალებათა საშუალო-წლიური რაოდენობის გაყოფით ერთდღიურ ბრუნვაზე.

უნდა აღინიშნოს, რომ საბრუნავ საშუალებათა ბრუნვადობის დაჩქარება ყოველთვის ვერ ასახავს დადებით ძვრებს საბრუნავ საშუალებათა გამოყენებაში. მაგალითად, საქონლის საშუალო მარაგი შეიძლება შემცირდეს არა სავაჭრო პროცესის ორგანიზაციის გაუმჯობესებით, არამედ საქონლის დეფიციტით ანდა არასრული ასორტიმენტის გამო. საქონელბრუნვის დაჩქარების ნიღმა, მომსახურების გაუმჯობესების ნაცვლად, შეიძლება იმალებოდეს გაუარესება. მცირეფასიანი და სწრაფცვეთადი საგნებისათვის საბრუნავ საშუალებათა ბრუნვადობას დაჩქარება ნიშნავს მათ უყიარათო ხარჯვას და არა ეკონომიურობას. აქედან გამომდინარე, მიუხედავად საბრუნავ საშუალებათა ბრუნვადობის მაჩვენებლის დიდი მნიშვნელობისა, ისიც როგორც ეფექტურობის მაჩვენებელი გამოყენებული უნდა იქნეს ეფექტურობის დანარჩენ მაჩვენებლებთან კავშირში — ვაჭრობის კულტურის საერთო ამაღლების გათვალისწინებით.

საბრუნავ საშუალებათა ბრუნვადობის შეფასების დროს გაიანგარიშება აგრეთვე, საშუალებათა რაოდენობა, რაც გამოთავისუფლდა ბრუნვიდან ანდა ჩაერთო ბრუნვაში — ბრუნვადობის შესაბამისი დაჩქარების ან შენელების შედეგად. მისი გამოთვლისათვის საანგარიშო და საბაზისო პერიოდებს შორის

საქონლებრუნველობის სხვაობას გამოხატულს დღეებით ამრავლებენ საბაზისო პერიოდის საშუალო-დღიურ ბრუნვაზე.

როგორც მთელი სახალხო მეურნეობისათვის, ისე ბითუმად ვაჭრობისათვისაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ცოცხალი შრომის გამოყენების მაჩვენებელს. ცნობილია, რომ ვაჭრობის დარგში დასაქმებული მუშაკთა რიცხოვნობის ზრდასთან მცირდება მათი ზვედრითი წონა შრომისუნარიანი მოსახლეობის მთლიან რაოდენობაში, ე. ი. საქონლებრუნვის ზრდა დაფუძნებულია არა მომუშავეთა რიცხოვნობის ზრდაზე, არამედ შრომის ნაყოფიერების ამაღლებაზე. სკკპ XXIV ყრილობაზე ლ. ი. ბრეჟნევიმ აღნიშნა, რომ „ოთხმოციან წლებში ამ ამოცანის გადაწყვეტა განსაკუთრებით აუცილებელი ხდება. ეს დაკავშირებულია უწინარეს ყოვლისა შრომითი რესურსების პრობლემების გამწვავებასთან. ჩვენ უნდა დავყვარდნოთ არა დამატებით მუშახელს, არამედ მხოლოდ შრომის ნაყოფიერების ზრდას“¹¹. შრომის ნაყოფიერების ამაღლება კი დიდადაა დამოკიდებული სავაჭრო საწარმოებში შრომის მექანიზაციის დონეზე. სახალხო მეურნეობის სხვა დარგებთან შედარებით, ვაჭრობაში მეტად დაბალია შრომის მექანიზაციის დონე. მხოლოდ ამით შეიძლება აიხსნას მუშების დიდი ზვედრითი წონა სატრანსპორტო, დატვირთვა-განტვირთვისა და დამზადებაში. სსრკ ვაჭრობის სამინისტროს მონაცემებით, 1975 წლის ბოლოს შრომის მექანიზაციის დონე სახელმწიფო და კოოპერაციულ ვაჭრობაში შეადგენდა 10 პროცენტს, საზოგადოებრივ კვებაში — 20,7 პროცენტს და ბითუმად ვაჭრობაში — 22 პროცენტს. როგორც მოყვანილი ციფრებიდან ჩანს, ბითუმად ვაჭრობაში ყველაზე მაღალია შრომის მექანიზაცია, მაგრამ ეს არ ნიშნავს მის მაღალ დონეს, საერთოდ. ბითუმად ვაჭრობაში დღეისათვის სამუშაოთა დიდი ნაწილი ხელით სრულდება. ვაჭრობის ამ რგოლში, სადაც არ ხდება თითოეული მოქალაქის უშუალო მომსახურება, არის ყველა პირობა ხელით შრომის მაქსიმალური შემცირებისათვის, განსაკუთრებით კი შიმში, არაკვალიფიციური ხელით შრომის შემცირებისათვის. შრომის მექანიზაცია და სამუშაოთა სწორი ორგანიზაცია საშუალებას იძლევა გაიზარდოს ბითუმი საქონლებრუნვა მუშაკთა რიცხოვნობის შეუცვლელად ანდა მისი შემცირების პირობებშიც კი.

ცოცხალი შრომის გამოყენების ეფექტურობის მაჩვენებელს ანგარიშობენ საქონლებრუნვის შეფარდებით მომუშავეთა ხელფასის ფონდთან და გამოსახვედ პროცენტობით. აღსანიშნავია, რომ ცოცხალი შრომის გამოყენების ეფექტურობის ამაღლების მიმართულებით დიდი რეზერვები ძველ ბითუმად ვაჭრობასა და მრეწველობას შორის შრომის სწორი დანაწილებაშიც; კერძოდ, სურსათით ვაჭრობაში ცოცხალი შრომის გაცილებით ნაკლები დანახარჯები გვექნებოდა, მისი დაფასოება მრეწველობაში რომ ხდებოდადეს, სადაც საამისოდ უკეთესი პირობები არსებობს, ვიდრე ვაჭრობაში.

ამრიგად, ბითუმად ვაჭრობის მეურნეობრივი საქმიანობის შეფასებისა და მისი ეფექტურობის განსაზღვრისათვის მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მაჩვენებელთა ასეთი სისტემა: რენტაბელობა (მისი სამი ფორმით), საბრუნავ საშუალებათა ბრუნვაეობა და ცოცხალი შრომის გამოყენების მაჩვენებელი. ეფექტურობის მაჩვენებელთა ამ სისტემაში არის ორგანული ურთიერთკავშირი და ურთიერთდამოკიდებულება, ზოლო წინ წამოწეულ მაჩვენებლად ჩვენ მი-

¹¹ სკკპ XXV ყრილობის მასალები, თბ., 1976, გვ. 58.

ვიჩნევთ რენტაბელობას, რომლის მთავარ შემადგენელ ნაწილს მოგება წარმოადგენს, რადგან მოგება არის ვაჭრობის სფეროში დაბანდებული სახსრების გამოყენების ეფექტურობის მაკონცენტრირებელი მაჩვენებელი. თუ საწარმო ანაზღაურებს თავის დანახარჯებს და იღებს მოგებას, — ეს ნიშნავს რომ, სხვა თანაბარ შემთხვევაში, ის რაციონალურად იყენებს თავის განკარგულებაში მყოფ საშუალებებს.

რა თქმა უნდა, ბითუმად ვაჭრობის ეფექტურობის მაჩვენებელთა ჩვენ მიერ მოყვანილი სისტემა არ ამოწურავს მისი გაუმჯობესებისა და სრულყოფის ამოცანებს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, მათი დანერგვა პრაქტიკაში ხელს შეუწყობდა ბითუმად ვაჭრობის საწარმოთა და ორგანიზაციათა მეურნეობრივი საქმიანობის შეფასების სრულყოფას.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
 აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტმა

Р. ХАРБЕДИЯ

К ВОПРОСУ ОТКРЫТИЯ К. МАРКСОМ ОСНОВНОГО ЗАКОНА КАПИТАЛИЗМА

В системе законов и категорий политэкономии как науки об обществе ключевым вопросом является открытие основного экономического закона данной общественной формации. Исследователь, конечно, должен искать его среди специфических экономических законов именно данной формации. Но при этом никак нельзя представлять дело так, будто выведение его из специфических законов зависит от желания и умения самого исследователя. Однако эта сторона вопроса, к сожалению, до сих пор очень мало понята нашими политэкономистами. По сей день спор идет о лучшей формулировке закона, а не о том, каким сложным путем, через открытия множества специфических и общих законов, открывается он истинным исследователем.

В данной статье мы хотим показать, наряду с какими другими законами открыл Маркс основной экономический закон капитализма, а Ленин — основной экономический закон коммунизма. Поскольку поставленная проблема весьма объемиста в изложении, мы ее, разумеется, излагаем по возможности кратко.

К. Маркс, являясь первым настоящим открывателем действительных экономических законов, основной экономический закон капитализма выводит вместе с несколькими общими законами общественного производства и специфическими законами самого капиталистического производства.

Маркс начинает с того, что в качестве первого экономического закона, возникшего с появлением «готового» человека и вместе с ним общества, предлагает закон овеществления труда, как общий закон общественного производства. Объективная необходимость овеществления труда остается вплоть до исчезновения человека и общества с лица земли. Она повторяема и существенна для общественной жизни. Этот закон Маркс открыл при различении труда, создающего потребительную стоимость и стоимость.

Процесс овеществления труда в продукте есть процесс общественного производства и естественно, что овеществление труда поэтому есть экономический закон общественного производства, ибо человек, овеществляя свой труд, входит в отношения не только с природой, но и с другим человеком.

Раз люди не могут производить, не объединяясь известным образом для совместной деятельности, значит, кооперация труда через его объективную необходимость приобретает силу общественного закона и выступает экономическим законом. Он на всех ступенях развития общества играет важнейшую роль и потому считается общим экономическим законом.

Первые люди нашей планеты при добывании охотой средств к существованию, сами не понимая того, охотно применяли этот закон — закон кооперации труда — имеющий такую же давнюю историю, как и само человеческое общество.

Однако люди не могут производить не только не объединяясь известным образом для совместной деятельности, но и не обмениваясь своей деятельностью. А для этого объективно необходимо общественное разделение труда. Здесь опять через эту объективную необходимость общественное разделение труда становится экономическим законом общественного производства.

С начала же анализа Маркс указывает, что «...кооперация, основанная на разделении труда, создает свою классическую форму в мануфактуре»¹. Это указание дает основание для вывода, что кооперация разделенного труда и разделение кооперированного труда — взаимосвязанные явления. Весь этот путь развития разделения труда есть не эфемерность, не мимолетный, а довольно продолжительный путь возникновения закона разделения труда. Среди многообразных форм разделения труда только три являются законами. По последовательности возникновения их можно перечислить следующим образом: закон общинного разделения труда, закон общественного разделения труда и закон мануфактурного разделения труда.

Маркс подробно прослеживает возникновение законов разделения труда и потом заключает: «Закон, регулирующий разделение общинного труда, действует здесь с непреложной властью закона природы»². Характерным для закона общинного разделения труда является то, что он действует при отсутствии обмена.

Закон общественного разделения труда является общим законом, который действовал и будет действовать во всех обществах. Многие наши и зарубежные экономисты, не понимая сути дела, утверждают, будто закон общественного разделения труда исчезнет при коммунизме. При этом они ссылаются на высказывания классиков об уничтожении старого разделения труда. Дело в том, что при коммунизме исчезнут как раз проявления закона, а не сам закон.

Там, где возникает закон кооперации труда, возникает и закон трудового соревнования, ибо «...уже самый общественный контакт вызывает соревнование и своеобразное повышение жизненной энергии (animal spirits), увеличивающее индивидуальную дееспособность отдельных лиц»³. Этот закон с достаточной силой проявляется при простой капиталистической кооперации. С еще большей силой он проявляется в условиях развитого социализма, где воспитание коммунистического отношения к труду во многом зависит от действительного влияния закона трудового соревнования. Именно в процессе общественного труда люди соревнуются между собой за лучшее проявление своей жизнедеятельности. Это и есть своеобразное повышение жизненной энергии, в чем и состоит главное содержание закона трудового соревнования. Историк экономических законов знает какое значение имеет субстанция труда и вся трудовая деятельность для понимания сути законов того, что товарищеское соревнование ни при каких условиях не может быть ни общим, ни специфическим экономическим законом.

Везде и всегда, даже в антагонистически классовых обществах, трудовое соревнование носит товарищеский характер, но не характер является законом, а сам процесс трудового соревнования.

Общий экономический закон роста производительности труда Маркс открыл после законов кооперации труда, разделения труда и трудового соревнования как один из важнейших законов обществен-

¹ К. Маркс. Капитал. Т. I, М., 1969, стр. 348.

² Там же, стр. 370.

³ К. Маркс. Капитал. Т. I, стр. 337.

ного производства. Этот закон Маркс сформулировал как общий закон повышающейся производительной силы труда. При капитализме закон повышающейся производительной силы труда имеет не безусловное значение.

Закон роста производительности труда определяет плодотворность, продуктивность трудовой деятельности людей — этого главного производственного отношения, на базе которого и возник он сразу же, как появилось человеческое общество. С тех пор он выражает ту общую закономерность, что по мере развития производительных сил живой труд приводит в движение все большую массу овестьственного труда. Соотнесение этих двух видов труда определяет производительность человека как участника общественного производства, и это показывает одно проявление закона роста производительности общественного труда. Но соотнесение числа работников, занятых в сфере материального производства с вновь созданной ими стоимостью, есть другое проявление закона роста общественной производительности труда.

Наряду с указанными проявлениями общий закон роста производительности труда имеет и различные проявления в каждой общественной формации, но каково бы ни было его проявление, суть его как общего закона заключается в создании максимума продукта при минимуме труда, что и обеспечивает прогресс человечества.

Любое общество стремится к эффективности общественного производства. Этому служат его общие экономические законы предметивания, кооперирования и разделения труда, трудового соревнования и повышения производительности труда, а наряду с ними и общий экономический закон экономии времени, тоже ведущий к эффективности общественного производства.

В какой мере овеществленный труд оживляется живым трудом, в той мере и происходит прогресс общественного производства. С другой стороны, в какой мере научные открытия высвобождают время для общества, в той мере увеличивается свободное время, как настоящее богатство, и происходит прогресс экономической жизни общества в целом. Первое обеспечивается общим экономическим законом роста производительности труда, второе — общим экономическим законом экономии времени.

В нашей политэкономической литературе широко распространилось отождествление закона экономии времени с законом роста производительности труда. На это обстоятельство никто из политэкономов до сих пор не обращает внимания. Тем не менее их различие есть актуальный политэкономический вопрос огромной важности.

Один из общих экономических законов общественного производства — закон перемены труда — Маркс открыл при анализе перехода от мануфактуры к машинному производству.

Новым экономическим условием возникновения закона перемены труда Маркс считал современную промышленность, потому что «она постоянно производит перевороты в техническом базисе производства...»⁴

Маркс писал: «Но если перемена труда теперь пролагает себе путь только как непреодолимый естественный закон и со слепой разрушительной силой естественного закона, который повсюду наталкивается на препятствия, то, с другой стороны, сама крупная промышленность своими катастрофами делает вопросом жизни и смер-

⁴ К. Маркс. Капитал Т. I, стр. 498.

ти признание перемены труда, а потому и возможно большее многосторонности рабочих, всеобщим законом общественного производства»⁵

Развитие общих экономических законов не протекает так, чтобы для развития одного нужно было бы исчезновение другого. Наоборот, они, эти законы, тесно связаны между собой главным образом по своим последствиям — появление все новых отраслей, новых видов труда (закон разделения труда) и необходимость периодической смены видов занятий (закон перемены труда).

Маркс открыл и разделение труда как общий закон, возникший еще в первобытном обществе, и перемену труда как общий закон, возникший в капиталистическом обществе; т. е. как законы, которые после возникновения действуют во всех обществах. Значит, общий закон потому и является общим, что никогда не исчезнет, пока существует человеческое общество. Вот почему нельзя считать правомерным мнение об исчезновении закона разделения труда ради просторного действия закона перемены труда.

Труд никогда не носит сугубо индивидуальный характер, ибо он всегда устремлен к своему общественному признанию и потому в конечном счете всегда имеет общественный характер. Но стремление к этому развивается его же кооперированием, разделением, переменной и, наконец, обобществлением. Так обобществление труда становится еще одним общим экономическим законом общественно-производства.

Закон обобществления труда Маркс причислял к имманентным законам самого капиталистического производства, игрой которых совершается экспроприация многих капиталистов немногими. Рушится капиталистическая частная собственность — гибнет капитализм, такова неумолимая жизненная логика. К этому логическому концу приводит усиленное действие закона обобществления труда.

В. И. Ленин громадное значение в возникновении и развитии нового общества придавал открытым Марксом общим экономическим законам. Например, кроме закона обобществления труда, он так же высоко ценил и закон роста производительности труда. После того, как закон обобществления труда сыграет самую важную, самую главную роль в превращении старого общества в новое, точно такую же роль сыграет закон роста производительности труда в деле победы нового общественного строя. Однако некоторые наши политэкономы, вопреки мнениям наших классиков, отрицают такое значение общих экономических законов, особенно закона обобществления труда. По их мнению классы и классовая борьба переводят старое общество в новое. Но разве классовая борьба сама не является общественным законом? Кроме того, в первобытном же обществе совсем не было классов, что же перевело его в новое, классовое общество? Конечно, деление общества на классы. А что лежит в основе деления общества на классы? Энгельс говорит, что в его основе лежит общий экономический закон разделения труда⁶.

Итак, общие экономические законы, открытые Марксом, имеют большое значение в возникновении и развитии нового общественно-экономического строя. Так их оценил В. И. Ленин. С чего начинается тот экономический процесс, который отражается экономическим законом стоимости и цены ра-

⁵ Там же, стр. 498—499.

⁶ Ф. Энгельс. Анти-Дюринг. М., 1966, стр. 286.

бочей силы? По мнению его открывателя, он начинается с того момента, когда «...собственник рабочей силы и собственник денег встречаются на рынке и вступают между собой в отношения как равноправные товаровладельцы»⁷. До этого, и даже в этом случае, владелец денег пока еще не капиталист и его деньги пока еще не капитал, так же как владетель рабочей силы пока еще не наемный рабочий и его рабочая сила пока еще не товар. В капиталиста и наемного рабочего они превратятся лишь тогда, когда уже реально произойдет между ними купля-продажа. При этом купля-продажа должна произойти по стоимости, по цене. Факт покупки рабочей силы указывает на превращение денег в капитал, а факт ее продажи — на превращение рабочей силы в товар.

У товара — рабочая сила — как у всякого другого товара есть два свойства — стоимость и употребительная стоимость. Какое из них обладает свойством быть источником большей стоимости? Таким является второе свойство — употребительная стоимость товара — рабочая сила. В процессе ее потребления и раскрывается вся суть закона стоимости и цены рабочей силы. Роль капитала заключается в том, что он потребляет рабочую силу. Потому и говорится, что капитал есть стоимость не создающая, а приносящая прибавочную стоимость. Создающим ее выступает труд, употребительная стоимость рабочей силы. Таково содержание закона стоимости и цены рабочей силы.

Один из законов прибавочной стоимости — это закон ее образования, возникновения. «Между тем, — писал Маркс, — процент деда из денег новые деньги»⁸. Однако это скорее иллюзия, чем закономерность. На самом деле «...процент есть деньги от денег... из всех отраслей приобретения эта — наиболее противна природе»⁹. Но что прибавочная стоимость образуется, возникшая при превращении рабочей силы в товар — это вполне закономерное явление и его отражение считается настоящим экономическим законом капиталистического производства. Он указывает только на то, как решается противоречие ее возникновения и в сфере и вне сферы обращения (подобно противоречию всеобщей формулы капитала, разрешением которого прежде всего выступает закон стоимости и цены рабочей силы, что всегда меньше той стоимости, которая создается рабочей силой). Овеществленную стоимость капиталист обменивает на силу, создающую стоимость. С этого начинается образование прибавочной стоимости¹⁰. Так раскрывает Маркс общий закон образования прибавочной стоимости, который отличается от конкретного закона производства и присвоения прибавочной стоимости.

Другая сторона содержания закона образования прибавочной стоимости заключается в том, что она образуется не в сфере обращения. Но то, что происходит за сценой обращения, есть потребление рабочей силы как товара, и капиталист стремится извлечь из ее потребления стоимость больше той, которую она стоит, при этом он ссылается на закон товарного обмена. А рабочий доказывает ему, что пользование рабочей силой и расхищение ее — это совершенно различные вещи, что он у него ежедневно крадет часть стоимости его товара — рабочей силы¹¹. Именно это присвоение и составляет суть капиталистического

⁷ К. Маркс. Капитал. Т. I, стр. 178.

⁸ К. Маркс. Капитал. Т. I, стр. 175.

⁹ Там же.

¹⁰ К. Маркс. Капитал. Т. II, М., 1969, стр. 247.

¹¹ К. Маркс. Капитал. Т. I, стр. 245.

тического производства, которое раскрывается в процессе производства и присвоения прибавочной стоимости, что представляет собой другой, более конкретный закон прибавочной стоимости. Закон производства и присвоения прибавочной стоимости представляет собой отражение настоящего процесса неоплаченного труда наемного рабочего сверх стоимости его рабочей силы и безвозмездного присвоения ее капиталистом. Следовательно, закон производства прибавочной стоимости выражает специфически капиталистическую форму эксплуатации, при которой прибавочный продукт принимает форму прибавочной стоимости. Таким образом, производство и присвоение прибавочной стоимости есть главное содержание того закона прибавочной стоимости, который выступает основным экономическим законом капиталистической общественной формации. Маркс называл его абсолютным законом. «Производство прибавочной стоимости или нажива — таков абсолютный закон этого способа производства»¹². Почему именно этот закон выступает основным (абсолютным) законом капитализма, какие признаки для этого он имеет? Маркс указывал, что он отражает то, насколько крепко основывается вся капиталистическая система на наемном труде, на максимальном использовании рабочей силы. Она, во-первых, сохраняет средства производства как капитал; во-вторых, воспроизводит свою собственную стоимость как капитал; и, в-третьих, в неоплаченном труде доставляет источник прибавочного капитала¹³. Вот почему через максимальное потребление рабочей силы закон производства и присвоения прибавочной стоимости выступает основным законом капиталистической формации.

Мы обращаем внимание на эти признаки, чтобы еще раз подчеркнуть, что Маркс не по своему желанию назвал закон прибавочной стоимости абсолютным, а показал, как через указанные признаки он сам выделил себя среди всех других специфических законов капитализма абсолютным законом. Так что выделение само является объективным явлением. Абсолютное значение закона производства прибавочной стоимости заключается еще и в том, что он должен осуществляться в полном соответствии с законом стоимости. И здесь основной закон заставляет закон стоимости выразить себя в нем. На самом деле с возникновением капитализма это так и происходит, в формулу стоимости входит прибавочная стоимость ($C + V + m$). Однако нельзя, подобно некоторым нашим политэкономам, закон стоимости считать специфическим законом капиталистического способа производства. Достаточно и того, что закон стоимости, как закон обмена эквивалентов, не противоречит тому, что стоимость, созданная в результате затрат живого труда, превышает стоимость рабочей силы.

Рабочая сила поставляет капиталистам определенное количество неоплаченного труда, но присвоить его капиталисты могут только через реализацию товаров, которые содержат этот неоплаченный труд. Пока покупатели не купят товары, произведенные рабочими, ни стоимость, ни прибавочная стоимость не будут фактически присвоены. Совершенно так же, если в стоимость не входила бы прибавочная стоимость, она никоим образом не могла быть присвоена капиталистом. Выходит, что для осуществления закона производства

¹² К. Маркс. Капитал. Т. I, стр. 632.

¹³ Там же.

и присвоения прибавочной стоимости нужен ряд условий, и, прежде всего, его согласованное взаимодействие с другими законами.

Значение закона производства и присвоения прибавочной стоимости Маркс выразил следующими словами: «..Движимым мотивом и определяющей целью капиталистического процесса производства является возможно большее самовозрастание стоимости капитала, т. е. возможно большее производство прибавочной стоимости»¹⁴. По определению В. И. Ленина, теория прибавочной стоимости представляет собой краеугольный камень экономического учения К. Маркса. Учение о прибавочной стоимости для пролетариата есть боевое оружие в борьбе с капитализмом. Интересы капиталистов отражаются еще двумя экономическими законами прибавочной стоимости, один из которых известен как закон абсолютной прибавочной стоимости, а другой — как закон относительной прибавочной стоимости. Оба они связаны с рабочим днем и в конечном счете представляют собой два способа увеличения производства прибавочной стоимости, или, можно сказать, два вида проявления его.

Законом абсолютной прибавочной стоимости отражается объективный процесс абсолютного удлинения рабочего дня, что является содержанием закона абсолютной прибавочной стоимости.

Капиталистам безразлично, каким способом возрастает производство прибавочной стоимости. «Капиталистическое производство, — писал Маркс, — являющееся по существу производством прибавочной стоимости, всасыванием прибавочного труда, посредством удлинения рабочего дня ведет не только к истощению человеческой рабочей силы, у которой отнимаются нормальные моральные и физические условия развития и деятельности»¹⁵. Беспощадное искалечение главной производительной силы — одно из роковых следствий закона абсолютной прибавочной стоимости. Закон абсолютной прибавочной стоимости сильнее действовал на ранних стадиях развития капитализма, когда на предприятиях преобладал ручной труд. В современных условиях действие этого закона усиливается другими способами, какими являются сверхурочная работа и чрезмерное повышение интенсивности труда. Благодаря этим способам абсолютно возрастает количество труда, безвозмездно присваиваемого капиталистом. Так что эти способы равносильны удлинению рабочего дня и потому вызывают усиление действия закона абсолютной прибавочной стоимости.

К законам прибавочной стоимости, возникшим совсем недавно, относится закон относительной прибавочной стоимости. Возник он в результате индустриального развития капиталистического производства. Определяя содержание самой дефиниции и, стало быть, самого закона, Маркс писал: «Ту прибавочную стоимость, которая возникает вследствие сокращения необходимого рабочего времени и соответственно — изменения соотношения величин обеих составных частей рабочего дня, я называю относительной прибавочной стоимостью»¹⁶. Но осуществление этого закона зависит от усиленного действия закона роста производительности труда. Повышение производительности труда должно охватить те отрасли промышленности, продукты которых определяют стоимость рабочей силы. Это вызовет сокращение необходимого рабочего времени и увеличение прибавочного рабочего

¹⁴ К. Маркс. Капитал. Т. I, стр. 342.

¹⁵ К. Маркс. Капитал. Т. I, стр. 275.

¹⁶ К. Маркс. Капитал. Т. I, стр. 325.

времени. В этом и заключается содержание закона относительной прибавочной стоимости. И так, закон относительной прибавочной стоимости своим возникновением обязан и машинному производству.

Нельзя не отметить, что ни законы прибавочной стоимости, ни законы нормы прибавочной стоимости не следует отождествлять и представлять как один закон. Вот один из признаков различия: производство абсолютной прибавочной стоимости связано только с продолжительностью рабочего дня, а производство относительной прибавочной стоимости — с изменением соотношения необходимого и прибавочного времени внутри рабочего дня. Отражение первого процесса есть закон абсолютной прибавочной стоимости, отражение второго — закон относительной прибавочной стоимости.

После того, как законы прибавочной стоимости уже рассмотрены, сравнительно легче рассмотреть закон нормы прибавочной стоимости и закон нормы прибыли. Это подразумевал Маркс, когда писал «...легко понять норму прибыли, если известны законы прибавочной стоимости»¹⁷. Поскольку норма прибавочной стоимости есть то же самое, что и степень эксплуатации, капиталисты всегда интересуются, насколько эффективно используется авансированный капитал, предназначенный именно для эксплуатации наемных рабочих. Выражая этот экономический интерес, норма прибавочной стоимости выступает как экономический закон капиталистического производства.

Для определения содержания закона нормы прибавочной стоимости, большое значение имеет правильное представление о необходимом и прибавочном рабочем времени. Четкое представление о двух частях рабочего дня облегчает понимание содержания закона нормы прибавочной стоимости, который представляет собой нечто иное, как соотношение необходимого и прибавочного рабочего времени.

Капиталистов интересует не только степень эксплуатации, которую они узнают из соотношения прибавочной стоимости с переменным капиталом (закон нормы прибавочной стоимости), но и уровень прибыльности, что определяется соотношением прибавочной стоимости со всем авансированным капиталом (закон нормы прибыли).

В реальной действительности буржуазного общества со всей силой проявляется значение нормы прибыли как критерия выгодности вложений капитала. Сущность и содержание закона нормы прибыли многогранно, и, вместе с тем, таинственно.

Множество индивидуальных капиталов в буржуазном обществе обуславливает наличие многих норм прибылей, из которых в силу объективной необходимости образуется одна, средняя норма прибыли. Отражение процесса ее образования и есть экономический закон средней нормы прибыли.

Механизм закона образования средней нормы прибыли можно проиллюстрировать следующей схемой, где прежде всего учитывается закон межотраслевой конкуренции и берутся различные отрасли, например, обувная, текстильная и машиностроительная промышленность. Затем, с учетом закона органического строения в указанных отраслях, капиталы берутся равные по величине, но разные по органическому строению. Далее, по закону нормы прибавочной стоимости в указанных отраслях складываются различные нормы прибавочной стоимости, а по закону стоимости — различные стоимости.

¹⁷ К. Маркс. Капитал. Т. I, стр. 227.

После этого появляются тенденции превращения одних законов в другие. Например, закона прибавочной стоимости в закон средней прибыли и закона стоимости в закон цены производства. Таков сложный процесс образования средней нормы прибыли.

Здесь следует обратить внимание на то, что развитие специфических и особенных законов выражается в возникновении других законов, тогда как развитие общих законов всегда выражается в усилении его же действия и никакой другой закон не возникает. Безусловно, превращение закона стоимости в закон цены производства следует понимать как основу возникновения наряду с законом нормы прибавочной стоимости, и закона средней нормы прибыли. Закон стоимости есть особенный закон товарного производства, а закон цены производства — специфический закон капиталистического производства. Стремление к средней норме прибыли есть тенденция стремления к общей норме прибавочной стоимости. В реальной действительности развитие особенных и специфических законов протекает, по словам Маркса, в чистом виде.

Правда, процесс образования торговой прибыли неотъемлем от общего процесса образования общей нормы прибыли, но, тем не менее, особый характер имеет закон торговой прибыли. Конечно, совершенно несостоятельно представление, будто она есть надбавка к цене товара. Она происходит не из того, что промышленники «уступают» часть своих прибылей за реализацию их товаров. Тогда торговая прибыль зависела бы от их прихотей и желаний. Торговая прибыль образуется правомерно, имея силу закона. Механизм действия этого закона таков: прежде всего учитывается девиз — на равновеликие капиталы равновеликая прибыль, потом к сумме промышленных капиталов прибавляется еще торговый капитал и исчисляется средняя прибыль для всех отраслей.

Особенность закона торговой прибыли заключается еще в том, что торговая прибыль получается в сфере обращения как разница между покупной и продажной ценой товара. «..Только эта разница между ценами и образует источник его прибыли», — писал Маркс¹⁸.

У закона средней нормы прибыли есть одно глубокое свойство, одна объективная тенденция, заключающаяся в том, что она постоянно тянется к понижению. Это свойство настолько важно, что в силу своей объективной необходимости оно привело к возникновению еще одного экономического закона. Называется он законом тенденции нормы прибыли к понижению.

Говоря об этом законе как таковом, Маркс сразу же замечает, что тенденция к понижению возникает благодаря закону роста органического строения капитала совершенно так же, как само ее образование происходит из закона конкуренции (вот почему ни один закон не появляется, не возникает, не действует изолированно, а все они взаимосвязаны друг с другом).

Возникновение закона тенденции нормы прибыли к понижению сопровождалось появлением других законов — закона опережающего роста постоянного капитала по сравнению с переменным и закона повышающейся производительной силы труда. «Следовательно, — писал Маркс, — прогрессирующая тенденция общей нормы прибыли к понижению есть только выражение прогрессирующего развития общественной производительной силы труда, выражение, свойственное капи-

¹⁸ К. Маркс. Капитал. Т. III, М., 1970, стр. 311.

листическому способу производства»¹⁹. Все сказанное настолько усложняло понимание этого закона, что его многогранная связь с другими законами осталась неразгаданной.

Закон прогрессирующего падения нормы прибыли был бы простым законом, если бы его напарником не выступал закон прогрессирующего увеличения массы прибыли. Одновременное их действие усложняет оба закона. Насчет первого Маркс замечал: «Как ни прост кажется этот закон после всего нами изложенного, но всей прошлой политической экономии не удавалось открыть его»²⁰. В ходе проделанного им исследования были открыты оба закона и прогрессирующего падения нормы прибыли, и прогрессирующего увеличения массы прибыли.

Весьма примечательно то, что вульгарные политэкономы игнорировали силу важнейшего признака закона, объективную необходимость, и старались обуздать закон прогрессирующего увеличения массы прибыли. «Впоследствии мы увидим, — писал Маркс, — к каким умышленным искажениям в вычислениях прибегали для того, чтобы разделиться с возможностью увеличения массы прибыли при одновременном уменьшении нормы прибыли»²¹. Но разделиться с нежелательной необходимостью не так просто, и закон прогрессирующего увеличения массы прибыли действует и поныне.

Поскольку основным законом является производство и присвоение прибавочной стоимости, постольку увеличение массы прибыли составляет непосредственную цель, которой подчинено развитие капиталистического производства.

Закон монопольной прибыли возник в условиях, при которых появились цены, превышающие цену производства. Если последняя регулируется законом средней прибыли, то монопольные цены регулируются законом монопольной прибыли. Рассматривая генезис капиталистической земельной ренты, Маркс писал, что «... город повсюду и без исключений эксплуатирует деревню экономически своими монопольными ценами», и дальше замечал, что цены, лежащие в основе монопольной прибыли, «действительно выше цены производства, регулируемой средней прибылью»²².

Как средняя прибыль делится на прибыль промышленников и купцов, так и монопольная прибыль делится на торговую и промышленную монополистическую прибыль. С тех пор, как на мировом рынке стали господствовать торговые монополии в виде ост-индских вестиндских и др. монополий, торговая монопольная прибыль образуется не из прибавочной стоимости, а за счет эксплуатации крестьян и ремесленников, продукция которых закупалась по низким ценам. Промышленная монопольная прибыль, возникшая во времена свободной конкуренции, широкое распространение получает в эпоху империализма. Экономической основой ее широкого распространения послужили монопольные цены. Объясняется это тем, что именно капиталистическим монополиям удается удерживать рыночную цену ниже или выше цены производства. Они всегда продают свою продукцию по монопольно высоким и покупают по монопольно низким ценам. Как раз получение сверх прибыли через монопольные цены и составляет содержание закона монопольной торговой и промышленной прибылей.

¹⁹ К. Маркс. Капитал. Т. III, стр. 223.

²⁰ Там же.

²¹ Там же, стр. 246.

²² К. Маркс. Капитал. Т. III, стр. 871.

Одновременное действие законов монопольной и средней прибыли не уничтожает ни одного из них. Первый огражден тем, что не поддается выравниванию прибылей. Монопольная прибыль представляет собой невиданную прежде сверхприбыль, на которую уже не распространяется процесс выравнивания прибылей. Еще Маркс отмечал, что «собственно монопольная прибыль», вопреки требованиям закона конкуренции, нуждается в государственном регулировании. После второй мировой войны все очевидней стала эта нужда закона монопольной прибыли.

И закон средней прибыли, и закон цены производства недалеко от закона стоимости. Ведь закон средней прибыли Маркс вывел из закона прибавочной стоимости, а закон цены производства — из закона стоимости.

Маркс писал: «Без такого выведения общая норма прибыли (а следовательно, и цена производства товара) была бы представлена, лишенным смысла и содержания»²³.

Следует внимательно прислушаться к Марксу. В ходе исследования он приходит к заключению, что цена производства является следствием развития закона стоимости; что цена производства есть новый закон, возникший на сравнительно высоком уровне развития капитализма; что действие закона средней прибыли всегда предполагает и действие закона цены производства. Они оба объективно необходимы для развитого капитализма. Однако действие закона цены производства немисливо без закона стоимости. То, что последнее превращается в первое, нельзя понимать так, будто последнее исчезает. Наоборот, по замечанию Маркса, закон стоимости регулирует цены производства.

Единственной наиважнейшей экономической категорией, выражающей производственные отношения в сельском хозяйстве, является рента. В рабовладельческом и феодальном обществах категория ренты служила средством осуществления общего закона земельной ренты, а также тех законов ренты, в которых он, этот общий закон земельной ренты, проявлялся. Закон земельной ренты этих обществ отражал взаимоотношения двух классов. Именно эти отношения являлись тогда тем экономическим условием, на базе которого и возник закон земельной ренты.

В феодальном обществе на разных стадиях его развития общий закон земельной ренты проявлялся такими разными законами, как закон отработочной ренты, закон продуктовой ренты, закон денежной ренты.

Закон отработочной ренты в феодальном обществе начал действовать в тесной связи с законом деления труда и во взаимодействии с ним выражал ранние феодальные отношения в сельском хозяйстве.

В рабовладельческом и крепостном обществах действует один и тот же закон земельной ренты потому, что личная зависимость раба и крепостного прикрепляют их к земле, к этому основному средству производства, в качестве придатка, но его проявление через закон отработочной ренты специфично для феодального общества. Поэтому закон отработочной ренты выступал как специфический экономический закон феодализма на ранней ступени его развития.

Нет сомнения, что отработочная рента потому и приобрела силу экономического закона, что с течением времени стала выглядеть бо-

²³ К. М а р к с. Капитал. Т. III, стр. 171.

лее урегулированной и упорядоченной, объективно необходимой, а не случайной, просто традиционной. Как раз эта урегулированность и упорядоченность и придали ей силу экономического закона.

Время, когда отработочная рента образовывалась из барщинного труда, изжило себя из-за низкой производительности труда. Настало время, когда рента начала образовываться прямо из прибавочного продукта. На арене появился закон продуктовой ренты, содержанием которого явилось именно то, что он образовался из прибавочного продукта.

Все эти законы были открыты Марксом именно с той целью, чтобы открыть и глубоко обосновать основной экономический закон капитализма — закон прибавочной стоимости.

Представлена Институтом экономики и права АН Грузинской ССР

Д. П. ДЗНЕЛАДЗЕ, В. Г. ЗАДОНСКИЙ

ВЗАИМОУСЛОВЛЕННОСТЬ РОСТА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА И КАЧЕСТВА ПРОДУКЦИИ С СИСТЕМОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ

XXV съезд КПСС определил задачу повышения эффективности производства в тесной связи с улучшением качества продукции. Повышение эффективности общественного производства в решающей степени зависит от роста общественной производительности труда, улучшения качества продукции и означает достижение наивысших результатов при наименьших затратах. Вместе с тем, в условиях производственных предприятий и объединений повышение эффективности производства включает в себя следующую совокупность экономических показателей: увеличение производства чистой продукции, товарной (валовой) продукции на одного среднесписочного работника промышленно-производственного персонала, экономию живого труда, фондоотдачу, производство чистой продукции на рубль затрат, общую рентабельность, а также увеличение удельного веса продукции высшей категории качества в общем объеме производства. Для повышения эффективности производства на современном этапе развития экономики необходимо совершенствование всех сторон хозяйственного механизма управления производством: планирования, финансирования, кредитования, ценообразования и стимулирования.

Повышение эффективности многоотраслевого производства объективно требует комплексного подхода к данной проблеме, который позволяет рассматривать все стороны хозяйственного механизма во взаимодействии с одновременной увязкой на всех иерархических уровнях управления. Однако принципиальным вопросом в этой проблеме, на наш взгляд, является рассмотрение и научное обоснование степени воздействия каждой из сторон хозяйственного механизма на повышение эффективности производства и качества продукции.

В этой связи существенная роль в повышении эффективности производства принадлежит системе экономического стимулирования.

Под экономическим стимулированием повышения эффективности производства при этом подразумевается комплекс мер материального и морального поощрения и ответственности, целенаправленно воздействующих на все его показатели. Экономическое стимулирование повышения эффективности производства служит важнейшим элементом механизма совершенствования управления и обеспечивает взаимную увязку всей совокупности показателей, характеризующих его экономическую эффективность. Таким образом, в рассматриваемую нами комплексную систему экономического (материального) стимулирования повышения эффективности производства следует включить следующую систему экономических показателей:

— экономическое стимулирование научных исследований и работ;

— экономическое стимулирование внедрения и освоения новой техники и технологии;

— экономическое стимулирование улучшения использования основных фондов и производственных мощностей;

— экономическое стимулирование улучшения использования трудовых, материальных и финансовых ресурсов;

— экономическое стимулирование повышения производительности труда;

— экономическое стимулирование улучшения качества продукции.

Экономическое стимулирование роста эффективности производства главным образом связано с проблемой стимулирования качества продукции и стимулированием научно-технического прогресса. Однако в практике работы предприятий все большее распространение получают экономическое стимулирование улучшения использования основных фондов и производственных мощностей, экономическое стимулирование улучшения использования трудовых, материальных и финансовых ресурсов и другие. Поэтому нам представляется целесообразным рассмотреть указанных видов экономического стимулирования как подсистем в рамках комплексной системы экономического стимулирования эффективности производства. Такой подход к проблеме повышения эффективности производства позволит нам рассмотреть, с одной стороны, степень влияния различных подсистем экономического стимулирования на эффективность производства и, с другой стороны, выявить степень их комплексного влияния на повышение эффективности производства.

Стимулирование научно-технического прогресса дает возможность быстро осваивать новые предметы потребления, создавая тем самым рост потребностей и возможности их удовлетворения в перспективе. Действие системы экономического стимулирования научно-технического прогресса объективно приводит к тому, что изготовители новой техники исходят не только из своих показателей производства, а прежде всего из того, что даст изготовленная ими новая техника народному хозяйству, потребителям.

Научно-технический прогресс—явление многогранное. Он включает в себя множество направлений совершенствования как средств производства, так и способов их непосредственного функционирования. Поэтому многогранной является и проблема стимулирования технического прогресса в широком смысле слова, куда относится и выпуск новых средств и предметов труда, и повышение их качества и долговечности и т. д.

Поэтому нам представляется более целесообразным рассматривать экономическое стимулирование качества продукции как элемент системы стимулирования научно-технического прогресса, что в свою очередь определяется действием основного экономического закона.

Однако в советской экономической литературе вопрос о месте и роли экономического стимулирования качества продукции с общим стимулированием научно-технического прогресса почти не освещен.

Экономическое стимулирование технического прогресса на предприятиях и объединениях обеспечивается двумя системами стимулирования: системой общих результатов работы предприятия и специальной, самостоятельной системой стимулирования новой техники (фонд освоения новой техники, фонд развития производства, фонд премирования за создание и внедрение новой техники).

На предприятиях некоторых отраслей в настоящее время создается и внедряется единый фонд развития науки и техники, за счет

которого производится финансирование научно-исследовательских работ и мероприятий, связанных с подготовкой новых видов продукции, с повышением ее качества. Единый фонд развития науки и техники обеспечивает экономическое стимулирование как научно-технического прогресса, так и качества продукции, которое в решающей степени зависит от новой техники. Министерством электротехнической промышленности СССР уже накоплен положительный опыт в создании такого фонда.

Экономическое стимулирование повышения качества продукции осуществляется в настоящий момент из ряда источников и по различным направлениям. С этой целью используется система оплаты труда через применение форм и систем зарплаты и премий; специальные фонды поощрения, такие, как фонд материального поощрения; ценообразование, в частности, надбавки и формирование временных цен; использование кредитов на финансирование мероприятий по повышению качества продукции.

Экономическое стимулирование качества продукции неразрывно связано с аттестацией продукции, которая позволяет предприятию использовать часть дополнительной прибыли, полученной от выпуска продукции с Государственным Знаком качества, для увеличения фондов стимулирования. Причем с 1977 года формирование фондов экономического стимулирования производится путем отчисления до 2% (для объединений и предприятий легкой и пищевой промышленности установлен повышенный норматив — 2,5%) этого фонда за каждый процент повышения удельного веса продукции со Знаком качества в общем объеме производства. Соответственно увеличивается размер отчислений при уменьшении выпуска продукции II категории качества.

Существенную роль в формировании средств экономического стимулирования повышения качества продукции играют стимулирование повышения сортности, сокращения брака, уменьшения рекламаций, системы бездефектного изготовления продукции (СБИП), системы бездефектного труда (СБТ) и др.

Система стимулирования качества продукции охватывает, с одной стороны, экономическое стимулирование предприятий, направленное на повышение качества продукции с помощью таких экономических категорий как прибыль, цена, кредит, фонды экономического стимулирования и, с другой стороны, материальное стимулирование отдельных работников с использованием различных форм заработной платы, премирования.

В связи с этим следует отметить, что большинство советских экономистов пришло к выводу, что поощрительный фонд, получаемый предприятием, определяется только количеством и качеством труда, т. е. законом распределения по труду, а действие закона стоимости сводится к использованию стоимостных форм: дополнительная прибыль, связанная с лучшими технико-экономическими условиями производства, через механизм рентных платежей, (фиксированных платежей), платы за фонды расчетных цен, процента за кредит, целиком изымается у предприятия. Иными словами, закон распределения по труду регулирует обмен труда на уровне предприятие — общество во взаимодействии с законом стоимости (изъятие части прибыли в бюджет), а на уровне предприятие — работник действие закона стоимости полностью исключается.

Таким образом, основы экономического стимулирования при социализме определены законом распределения по труду и законом стоимости. Однако действие закона стоимости при социализме ограни-

чено всей системой экономических законов и, главным образом, законом распределения по труду. Следовательно, закон распределения по труду и закон стоимости занимают различное место в распределении фонда индивидуальных потребностей и выполняют различные стимулирующие функции. Главную роль в распределении прибыли фонда индивидуального потребления играет закон распределения по труду, а закон стоимости в свою очередь является дополнительным в системе распределения прибыли и не действует в системе материального стимулирования.

Поэтому закон стоимости, исторически переходящий специфический закон первой фазы коммунизма, действующий в условиях, когда уровень развития производительных сил еще недостаточно высок для распределения по потребности.

Решающее место в системе экономического стимулирования предприятий занимает прибыль. Особенностью прибыли как экономической категории является то, что ее функционирование связано с сохранением товарно-денежных отношений и действием закона стоимости. В практике работы предприятий весьма трудным является выделение для стимулирования той части прибыли из ее общей величины, которая образуется главным образом по причинам, не зависящим от деятельности предприятий. Такими причинами являются: естественно-природные, технико-экономические, транспортные и другие факторы. Обычно эти различия учитываются на предприятиях с помощью платы за фонды, рентных платежей, и оценка качества работы предприятий переносится на показатель расчетной прибыли.

Деление прибыли на составные части — исходная основная проблема построения системы экономического стимулирования.

Важнейшая стимулирующая роль отведена финансово-кредитной системе, которая, не являясь непосредственно элементом материального производства, оказывает активное воздействие на все стороны хозяйственной деятельности социалистических предприятий.

Составной частью системы экономического стимулирования производства является ценообразование. Ценообразование позволяет с помощью цен стимулировать предприятия в обновлении продукции, улучшении ее качества, повышении долговечности и надежности изделий. Теоретический анализ и обобщение результатов в практике позволили разработать и применять в ценообразовании для экономического стимулирования предприятий следующие методы: использование системы ступенчатых цен, установление на одни и те же изделия в зависимости от их качества двух цен, установление доплат и временных цен за присвоенные изделия Знака качества, установление повышенного размера рентабельности, введение ограничения на срок действия цен. Таким образом, отклонение цен от стоимости при социализме в значительной мере обуславливает стимулирующую и распределительную функцию цены.

Основным принципом установления цен на продукцию улучшенного качества является то, что цены на новую взаимозаменяемую продукцию должны учитывать ее экономическую эффективность по сравнению с выпуском базовой продукции, причем увеличение цен на новую продукцию не должно превышать прироста экономической эффективности у потребителя. Экономически обоснованной является цена, заинтересовывающая и производителя и потребителя и которая в данном случае должна находиться на уровне между нижним и верхним пределами.

Главной формой стимулирования трудящихся является основная заработная плата работников, их тарифные ставки и оклады. Эта часть заработной платы гарантируется работнику, и он получает ее пропорционально выполненным нормам или отработанному времени, т. е. в соответствии с количеством и качеством затраченного труда.

Дополнительная (переменная) часть заработной платы складывается главным образом из поощрительных выплат (премий, единовременных поощрений, вознаграждений), также зависящих от индивидуальных качественных и количественных затрат труда.

Несмотря на то, что указанные части зарплаты в равной степени обеспечивают материальную заинтересованность работников в результатах труда, они выполняют разные функции.

В оплате по тарифным ставкам и должностным окладам находят отражение в основном индивидуальные и устойчивые различия в квалификации работников и сложности их труда, выполняющих определенные нормы труда. Та же часть дополнительной (переменной) зарплаты, которую работники получают в виде поощрительных выплат, побуждает их достичь и превысить установленные нормы труда: свое главное выражение они находят в форме премирования. Премия как форма дополнительного материального поощрения призвана стимулировать как достигнутые успехи, так и дальнейшее повышение эффективности труда и производства.

Таким образом, на наш взгляд, в целом систему экономического стимулирования производства следует рассматривать как состоящую из двух частей: системы экономического стимулирования предприятий и системы материального поощрения (ответственности) работников предприятий.

Поэтому следует отличать экономическое стимулирование предприятий и объединений от материальных стимулов работников.

Однако в экономической литературе встречается различное толкование понятий экономическое и материальное стимулирование. Например, Э. И. Берщанская в качестве признака, разграничивающего эти понятия, принимает источник поощрительных выплат. По ее мнению, источником материального стимулирования является только фонд заработной платы, и оно направлено исключительно на реализацию личных интересов; экономическое же стимулирование производится только за счет прибыли и реализует как коллективные, так и личные интересы. Материальное стимулирование автор связывает только с работниками, а экономическое — как с работниками, так и с предприятиями¹. На наш взгляд методологически неверно рассматривать премирование работников из фонда заработной платы как материальное стимулирование, а их премирование из фонда материального поощрения — как экономическое стимулирование.

А. И. Коросташ также подчеркивает, что различают стимулирование производства и труда. Стимулирование производства, по мнению автора, представляет собой стимулирование предприятий такими категориями как: цена, прибыль, рентабельность, кредит, финансы. Стимулирование труда — это материальное стимулирование работников по линии использования различных форм и систем зарплаты и фондов поощрения².

¹ Э. И. Берщанская. Фонды материального поощрения машиностроительной отрасли, автореферат диссертации, М., 1972, с. 7.

² А. И. Коросташ. Экономическое стимулирование эффективности социального производства. Киев, 1970.

 ՀԱՅԿԵՆՏ
 ՀԱՅԿԵՆՏ

Ф. С. Веселков также разграничивает понятия экономического и материального стимулирования. В связи с этим автор пишет: «Экономическое стимулирование предприятий и объединений отличается от материального стимулирования прежде всего тем, что они служат формами распределения производственных доходов и ресурсов»³. Аналогичной точки зрения по сути дела придерживается и А. И. Милюков, который подчеркивает, что «для предприятий и объединений методами поощрения является надбавка к цене, прибыль, фонды поощрения, а для отдельных работников — основная и дополнительная заработная плата»⁴.

Некоторые же экономисты считают термины экономическое и материальное стимулирование идентичными. Так, В. В. Ракитский по этому поводу пишет: «Мне представляются надуманными попытки некоторых экономистов внедрить в научный обиход неидентичное понимание терминов экономические стимулы и материальные стимулы»⁵. Однако для этого, на наш взгляд, нет оснований. Такой подход к вопросу по существу отождествляет личные и коллективные интересы, что является недопустимым. В связи с этим некоторые авторы замечают, что «экономическое стимулирование есть стимулирование коллективных, групповых интересов, а материальное поощрение есть стимулирование отдельных трудящихся»⁶.

Нецелесообразным считает различать экономическое и материальное стимулирование и Р. Отсепп. Автор в связи с этим замечает: «стимулирование предприятий вне стимулирования работников (коллектива) лишено реального смысла как самостоятельное понятие наряду с последним»⁷. К данной точке зрения присоединяется, в частности, Е. А. Барский⁸ и целый ряд других экономистов.

Однако мы разделяем точку зрения тех экономистов, которые рассматривают материальное стимулирование работников как часть экономического стимулирования предприятий⁹. Так, например, В. П. Локтев по этому поводу пишет, что «важнейшей составной частью экономического стимулирования является материальное стимулирование»¹⁰.

Понятие экономическое стимулирование предприятий нам представляется более широким по сравнению с материальным стимулированием работников. Это связано с тем обстоятельством, что в основе экономического стимулирования предприятий находятся как экономические интересы самих предприятий и их коллективов, так и их

³ Ф. С. Веселкова. «Вопросы экономики». 1971, № 11, с. 116.

⁴ А. И. Милюков. Механизм стимулирования роста эффективности труда. 1977, с. 31.

⁵ В. В. Ракитский. Экономическое стимулирование в системе отношений полного хозрасчета. М., 1969, с. 30.

⁶ Экономическое стимулирование производства, под ред. Т. А. Ашимбаева. Алма-Ата, 1970.

⁷ Р. Отсепп. Отношения материальной ответственности и качество продукции. Автореферат диссертации, Тарту, 1968, с. 15.

⁸ Е. А. Барский. Экономические интересы, материальное стимулирование, фонд поощрения. М., 1969, с. 6.

⁹ В. Е. Швец. Автореферат диссертации. М., 1974, с. 14, В. И. Клецкий. Материальное стимулирование производственных коллективов в промышленности. Минск, 1976, с. 87.

¹⁰ В. П. Локтев. Экономические рычаги управления в условиях развитого социализма. Минск, 1976, с. 61.

отдельных работников, тогда как под материальным стимулированием подразумевается стимулирование только работников предприятий.

Понятие экономическое стимулирование предприятий предусматривает использование таких экономических рычагов как ценообразование, кредит, фиксированные платежи, фонды стимулирования, аттестация продукции на Знак качества, воздействующих на образование форм и систем оплаты труда и премирование.

Однако следует отметить, что разграничение понятий экономическое и материальное стимулирование является по существу условным, так как в конечном итоге объектом стимулирования являются конкретные исполнители и закон распределения по труду действует в обеих случаях.

Таким образом, методы экономического стимулирования роста эффективности производства и качества продукции могут быть классифицированы следующим образом:

Методы экономического стимулирования роста эффективности производства и качества продукции

Методы экономического стимулирования предприятий:

1. Ценообразование
2. Плата за фонды и фиксированные платежи
3. Образование экономических фондов
4. Образование прибыли
5. Экономические санкции
6. Рентабельность
7. Финансовые методы (кредитование и др.)

Методы материального стимулирования отдельных работников:

1. Формы и системы оплаты труда (зарботной платы)
2. Текущее премирование
3. Единовременные вознаграждения
4. Вознаграждения по итогам годовой работы
5. Единовременная помощь
6. Премии по итогам внутризаводского социалистического соревнования

Выше мы рассмотрели влияние некоторых методов экономического стимулирования предприятий на рост эффективности производства и качества продукции, однако наряду с этим нам представляется целесообразным установление непосредственной связи последних с методами материального стимулирования отдельных работников. В связи с этим нам кажется правильным, как уже отмечалось выше, рассмотреть заработную плату как состоящую из двух элементов: постоянной — тарифной и переменной — премиальной.

Ключевой проблемой стимулирования, на наш взгляд, на современном этапе является установление оптимального соотношения между этими элементами заработной платы.

Так, по мнению С. К. Татура, удельный вес тарифа должен составлять 75—80% зарплаты рабочих¹¹.

В. И. Савич считает, что необходимо существенно повысить долю премии в зарплате работников как необходимое условие их материальной заинтересованности в результатах труда¹².

Экономисты стран—членов СЭВ полагают, что удельный вес тарифа следует повысить до 85—90% заработка¹³. Однако в настоящее время доля оплаты по тарифу в общей сумме заработной платы в странах—членах СЭВ колеблется от 70—75% до 85—95% в зависимости от отраслей и категорий работников¹⁴. В Венгрии, например, практика установления тарифов «от» и «до» позволяет обеспечить непрерывное поддержание норм на надлежащем уровне, что достигается путем повышения основных ставок. Поэтому удельный вес тарифной части зарплаты на протяжении многих лет составляет около 90% средней заработной платы¹⁵.

Безусловно, функции тарифной части в реализации требований социалистического закона распределения по труду отводится решающая роль. Тарифная часть позволяет учесть стойкие, длительные различия в качестве труда, квалификации работников.

Тарифные ставки 1973 года устранили ряд недостатков тарифной системы 1968 года, в частности, они более полно учитывают условия труда, его сложность, интенсивность, способствуют повышению заинтересованности работников в росте квалификации и др.

Однако коренной недостаток организации тарифной системы сохранился, на наш взгляд, и после введения новых тарифов. Это, например, разный уровень оплаты труда сдельных и повременных рабочих одного и того же разряда, занятых в одинаковых условиях труда. Следовательно, тарифная система в своей основе допускает меньшую интенсивность труда повременщиков, чем сдельщиков, что, конечно, неправильно.

В легкой и пищевой промышленности влияние тарифной ставки на качество продукции и эффективность производства, как нам кажется, минимально. С одной стороны, тарифная система стимулирует рост квалификации рабочих, что, безусловно, отражается на повышении качества продукции и эффективности производства. Однако в целом тарифная система в большей степени способствует повышению производительности труда объема выпускаемой продукции.

Основным моментом организации экономического стимулирования при социализме, наряду с тарифной системой, является определение форм и системы заработной платы. Критерием выбора конкретной формы и системы оплаты по труду является уровень ее соответствия решению основных производственных задач, главным образом, росту производительности труда, улучшению качества продукции, повышению эффективности производства и др. Также необходимо учитывать уровень технической оснащенности производства,

¹¹ С. К. Татура. Хозяйственный расчет в промышленности СССР, М., 1970, с. 77.

¹² В. И. Савич. Премирование рабочих и служащих за высокое качество продукции и материальная ответственность за брак. Изд-во Томского ун-та, Томск, 1976, с. 41.

¹³ В. П. Грузинов. Материальное стимулирование труда в странах социализма, М., 1968, с. 243.

¹⁴ Формы зарплаты в промышленности стран-членов СЭВ, М., 1975, с. 34.

¹⁵ Там же, с. 34—35.

характер производственного процесса и технологии производства, уровень нормирования труда, уровень организации труда, уровень управления и планирования.

Опыт ряда отраслей промышленности республики, в частности, легкой и пищевой, подтверждает то общее положение, согласно которому в производственных условиях, характеризующихся преобладанием ручного и машинно-ручного труда, прерывностью технологических процессов, наличием производственных операций, нерегламентированных временем, сдельная оплата труда является наиболее рациональной, поскольку наилучшим образом стимулирует рабочих в росте производительности труда и повышении их квалификации.

Однако производственный анализ отраслей промышленности республики со всей убедительностью свидетельствует о том, что сдельная оплата труда приводит зачастую к выпуску некачественной продукции. Это связано с тем обстоятельством, что рабочие при этой форме оплаты труда стремятся к максимальной производительности труда с целью достижения более высокого заработка в ущерб показателям качества продукции и эффективности производства.

В связи с этим весьма ценным для промышленности республики может оказаться опыт Волжского автомобильного завода, где для повременных рабочих, занятых в основном в производстве, применяются тарифные ставки сдельщиков с установлением нормированных заданий. Причем на заводе осуществляется доплата за выполнение нормированных заданий с 81% его выполнения, размер доплаты при этом прогрессивно возрастает при приближении к 100% уровню. Перевыполнение нормированных заданий не оплачивается, что способствует стимулированию повышения качества продукции и эффективности производства.

Некоторые экономисты считают сдельную оплату устаревшей, неспособной улучшать качество продукции¹⁶. Высказываются также мнения о нецелесообразности устанавливать сдельную оплату для тех категорий трудящихся, «...в работе которых главное не рост производительности труда, а обеспечение высокого качества продукции»¹⁷. Третьи прямо указывают, что применение сдельной оплаты приводит к ухудшению качества выпускаемой продукции¹⁸.

Однако ряд экономистов несогласен с этой точкой зрения, к числу которых относимся и мы. Например, Л. Б. Сульповар считает, что «нельзя игнорировать сдельную оплату труда при разработке методов стимулирования повышения качества продукции...»¹⁹. С аналогичной точкой зрения выступает и С. С. Новожилов, который отмечает, что «в производстве не созрели для этого условия, а повсеместное применение повременной оплаты труда нанесло бы ущерб делу»²⁰.

В данном случае, на наш взгляд, проблема улучшения качества продукции и повышения эффективности производства может быть решена как путем поведения различных мероприятий по ликвидации

¹⁶ И. Андрианов. Основы организации зарплаты, ее формы и системы. «Социалистический труд», 1963, № 7.

¹⁷ Политическая экономия социализма (под ред. Н. Ф. Румянцев). М., Экономика, 1969, с. 247—248.

¹⁸ Курс лекций по экономике труда. М., 1971, с. 235.

¹⁹ Л. Б. Сульповар. Экономические проблемы повышения качества продукции. Киев, 1969, с. 14.

²⁰ С. С. Новожилов. Важное условие роста производительности труда. «Экономическая газета», 1970, № 4, с. 7.

отрицательного воздействия сдельной заработной платы, в частности применения дифференциальных сдельных расценок в зависимости от допустимой нормы брака, так и путем расширения там, где это возможно, сферы действия повременной оплаты, более эффективно влияющей на качество продукции и эффективность производства.

В автоматизированных производствах, на конвейерных линиях с регламентированным режимом работы, а также при высоких требованиях к качеству продукции целесообразным является применение повременной оплаты труда. В таких условиях производства, как правило, устанавливаются обоснованные и реально возможные нормированные задания. Перевыполнение этих заданий не стимулируется, так как в одних случаях это невозможно, а в других случаях достигается лишь при условии нарушения технологических режимов работы оборудования, что в большинстве случаев приводит к ухудшению качества продукции.

Таким образом, правильное применение как сдельной, так и повременной формы оплаты труда с учетом конкретных производственных условий, создают максимальную материальную заинтересованность в росте общественного производства при улучшении как количественных, так и качественных показателей выпускаемой продукции.

Социалистический принцип распределения по труду предполагает не только дифференциацию в оплате по труду, но и постоянное выравнивание уровня оплаты труда по мере роста общеобразовательных и технических знаний работников и сглаживанием различий между квалифицированным и неквалифицированным трудом, на что указывал В. И. Ленин, отмечая необходимость «постепенного выравнивания всех заработанных плат и жалований во всех профессиях и категориях»²¹.

По всей вероятности при новом упорядочении заработной платы произойдет выравнивание оплаты труда сдельных и повременных рабочих, тем более, что между формами зарплаты нет принципиальных экономических различий. К. Маркс по этому поводу писал, что «...поштучная заработная плата есть лишь модифицированная форма повременной зарплаты»²².

Вторым важным элементом экономического стимулирования является и переменная часть заработной платы — премирование.

Советское правительство на всех этапах экономического строительства в стране уделяло должное внимание внедрению различных премиальных форм. Уже в первые годы Советской власти В. И. Ленин писал: «...нельзя отказываться и от системы премий за наиболее успешную и особенно организаторскую работу; премии будут недопустимы при системе полного коммунизма, но в переходную эпоху от капитализма к коммунизму обойтись без премии нельзя...»²³.

В Декрете СНК «Общее положение о тарифе» подчеркивалось, что «премирование имеет своей задачей повышение производительности труда путем поощрительной доплаты за всякое достигнутое трудящимися повышение установленной нормы производительности, улучшения качества продукции и уменьшение себестоимости»²⁴.

Придавая огромное значение премии как экономическому рычагу развития общественного производства, В. И. Ленин писал, что

²¹ В. И. Ленин. ПСС, т. 36, с. 70.

²² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 23, с. 563.

²³ В. И. Ленин. ПСС, т. 38, с. 98.

²⁴ СУ, № 61—62, с. 290.

премирование «...это учреждение, принадлежащее к числу самых важных по роли в социалистическом строительстве»²⁵.

Премия как форма дополнительного материального поощрения призвана стимулировать как достигнутые успехи, так и дальнейшее повышение качества продукции и эффективности труда. Вместе с тем премирование не должно превращаться в механическое повышение зарплат, о чем неоднократно писал В. И. Ленин. Так, в представленный для рассмотрения проект постановления СНК РСФСР указывалось, что «премирование не должно служить замаскированным увеличением зарплат, а должно быть основано на успешном выполнении производственной программы и подятии личной инициативы работников»²⁶. При этом особо В. И. Ленин подчеркивал повышение качества изделий как особое достижение в труде, которое должно дополнительно оплачиваться. «Всякая работа и задание... оплачивается по тарифной ставке и никакой дополнительной оплате не подлежит за исключением случаев улучшения качества изделий»²⁷.

Таким образом, премия является наиболее гибкой и динамичной формой стимулирования труда, переменным фактором, однако применение премиальных систем должно носить строго целенаправленный характер с тем, чтобы она могла выполнять свое действительное значение. Введение премиальных систем, на наш взгляд, должно быть направлено на создание материальной заинтересованности в улучшении тех показателей работы (и в первую очередь показателей эффективности производства и качества продукции), которые не стимулируются тарифной системой или стимулируются недостаточно.

На основании изучения ленинских трудов и практики премирования в стране можно выделить следующие важнейшие принципы организации премирования:

1. Система премирования должна основываться на установлении показателей премирования, достижение и превышение которых дает работникам право на получение премии.
2. Методы премирования должны соответствовать конкретным условиям производственной деятельности с установлением всех элементов премиальной системы (круга премируемых, порядка выплат, размеров, условий и др.).
3. Основным критерием установления системы премирования является уровень организации и технической оснащенности производства.
4. Учет воздействия применяемой системы премирования на показатели работы предприятия, установление их взаимосвязи.
5. Дифференциация размеров премии в зависимости от трудовых усилий отдельных работников и коллективов в соответствии с достигнутыми результатами труда.
6. Система премирования должна быть понятна и ясна работникам, причем главным является понимание работником того, за выполнение и перевыполнение каких конкретных показателей он премируется.
7. Обязательное установление так называемого «порога ощущения» в выплате премии, так как выплата премии ниже этого уровня не дает никакого стимулирующего эффекта²⁸.

²⁵ В. И. Ленин. ПСС, т. 43, с. 285.

²⁶ СУ, 1920 г., № 61—62, с. 276, § 72.

²⁷ Ленинские идеи живут и побеждают. М., 1961, с. 144.

²⁸ Социологи в результате исследований пришли к выводу, что «порог ощущения» составляет 8,7% (Человек и его работа. М., 1967, с. 317).

8. Принятая система премирования должна быть подвижной и гибкой.

9. Установление материальной ответственности, наряду с поощрением, за те или иные упущения в работе.

10. Обеспечение высокой эффективности системы премирования на основе систематического изучения ее действенности.

11. Изучение отношения работников к применяемым системам премирования путем проведения различных социологических исследований среди работников различных возрастов, взглядов, устремлений.

Эффективность системы премирования во многом зависит от того, насколько полно и точно она сможет учесть тенденции вероятностного изменения тех или иных показателей эффективности и качества в ближайшей перспективе.

Поэтому нам представляется, что в основе построения системы премирования должны быть заложены прогностические оценки тех показателей качества продукции и эффективности производства, на достижение которых она направлена.

Основные методы и принципы прогнозирования качества продукции, что в равной степени можно отнести и к эффективности производства, были нами изложены на V советско-югославском симпозиуме в докладе «Прогнозирование качества продукции как фактор преодоления неопределенности и множественности ситуаций при принятии и оптимизации управленческих решений»²⁹.

По нашему мнению прогнозирование качества продукции относится к таким задачам, описание которых вполне поддается формализации. Прогнозируя показатели качества продукции на конкретный период и таким образом составляя их вероятностные оценки, возникает возможность с помощью системы премирования целенаправленно влиять на их выполнение работниками, достигая при этом их оптимизации, т. е. установления технически возможного и общественно необходимого уровня повышения качества продукции по заданным критериям затрат и эффекта.

Система премирования в таком случае будет экономически обоснована носить — «опережающий» характер, что позволит органически связать ее с опережающими стандартами предприятий (СТП) в рамках комплексной системы управления качеством продукции (КС УКП) и добиться на этой основе роста эффективности производства и качества продукции.

Премирование работников, как известно, осуществляется в двух формах: на основе применения премиальных систем заработной платы — сдельно-премиальных и повременно-премиальных, т. е. премирования из фонда заработной платы (ФЗП) и премирования, как дополнительной формы материального поощрения за достижение количественных и качественных показателей в работе из фонда материального поощрения (ФМП).

Премирование работников за выполнение и перевыполнение производственных заданий производится из ФЗП, что является вполне правомерным, т. к. изменение объема производства непосредственно оказывает влияние на формирование ФЗП. Следовательно, из этого ис-

²⁹ Проблемы экономического управления в условиях неопределенности и множественности критериев функционирования хозяйственных объектов, сентябрь 1978, Тбилиси, изд-во ТГУ, с. 55—69.

точника премии выплачиваются в основном за улучшение количественных показателей.

Премирование работников за качественные показатели производится из ФМП. Это вполне понятно, так как ФМП образуется в настоящее время, в частности, в легкой промышленности республики, за счет отчислений: по удельному весу продукции высшей категории качества, по рентабельности и по реализации продукции (прибыли).

В этих показателях отражается качество работы коллектива и поэтому нам представляется необходимым строгое разграничение премирования за количественные показатели — из ФЗП и за качественные — из ФМП. Однако многие экономисты предлагают премировать из ФМП за те же показатели, что и из ФЗП³⁰, другие считают, что необходимо использовать для премирования единый источник — ФМП³¹ в целях упрощения организации премиальной системы. Согласно новому порядку премирования³², за повышение качества выпускаемой продукции оно должно производиться при условии выполнения количественных показателей работ, а за выполнение и перевыполнение количественных показателей — при условии соблюдения показателей качества. Такой порядок, безусловно, обеспечивает наиболее правильное сочетание и связь премирования из ФЗП и ФМП.

В новом порядке премирования также подчеркнуто, что должна быть обеспечена заинтересованность работников в повышении эффективности производства с тем, чтобы улучшение одних показателей эффективности не достигалось бы за счет ухудшения других. Причем указывается, что премирование за основные результаты хозяйственной деятельности должно быть организовано таким образом, чтобы всемерно усилить заинтересованность работников прежде всего в улучшении использования рабочей силы, повышении качества выпускаемой продукции и ее технического уровня, увеличении доли изделий со Знаком качества и улучшении качества работы всех категорий работников.

Таким образом, дальнейший рост эффективности производства и качества продукции обусловлен комплексным экономическим стимулированием всех показателей производства, сгруппированных нами выше. Следует отметить, что во всех случаях следует стремиться к оптимальной структуре системы экономического стимулирования с тем, чтобы выделить те, которые самым непосредственным образом влияют на рост эффективности производства и качества продукции.

Важное значение в практике работы предприятий имеет периодическое определение эффективности систем премирования. Под абсолютной эффективностью системы премирования (\mathcal{E}_a) понимается разница между эффектом от изменения уровня показателей премирования (\mathcal{E}) в рассматриваемый период и соответствующей этому изменению величиной выплачиваемых премий (Π):

$$\mathcal{E}_a = \mathcal{E} - \Pi;$$

Под относительной эффективностью (\mathcal{E}_o) понимается отноше-

³⁰ См. Г. А. Егиазарян, Л. С. Хейфиц. Проблемы материального стимулирования в промышленности, М., 1970, с. 76; В. П. Мысличенко. Материальные и моральные стимулы труда в промышленности, Харьков, 1969, с. 10.

³¹ См. Хозяйственная реформа: опыт перспектива. М., 1968, с. 138. Хозрасчет в новых условиях. М., Изд-во МГУ, 1968, с. 130.

³² Новый порядок премирования. «Экономическая газета», 1977, № 45—48.

ние экономического эффекта от изменения уровня премирования к сумме выплачиваемых премий:

$$\Theta_0 = \frac{\Theta}{\Pi}.$$

Действенность премирования во многом зависит от правильного построения механизма премиальной системы в совокупности всех ее элементов, среди которых важнейшими являются показатели качества продукции и труда.

Известно, что важнейшим фактором, обеспечивающим качество продукции является качество труда, однако на практике обычно рассматривают не качество труда, а только его следствие — качество продукции, не учитывая, что качество продукции является лишь результатом качества труда его создателей: рабочих, служащих, инженерно-технических работников.

В связи с этим необходимо помнить, что К. Маркс изменение качества продукции рассматривал как результат функции труда³³. Поэтому следует отличать материальное стимулирование повышения качества продукции, материальное стимулирование качества продукции и материальное стимулирование качества труда.

В первом случае подразумевается стимулирование улучшения потребительских свойств выпускаемой продукции на стадиях ее проектирования, разработки и изготовления, тогда как во втором — стимулирование увеличения объемов производства уже запланированного качества (повышение удельного веса продукции с государственным Знаком качества в общем объеме производства).

Третье направление предусматривает премирование за улучшение качества труда (процент сдачи продукции с первого предъявления, коэффициент качества труда, количество возвратов продукции, сокращение потерь от брака, улучшение сортности продукции) отдельных работников.

Практика предприятий, в частности легкой промышленности, свидетельствует, что материальное стимулирование с целью повышения качества продукции в настоящее время меньше всего осуществляется как в целом в научно-исследовательских, проектно-конструкторских организациях, Домах моделей, так и отдельных творческих работников: модельеров и конструкторов новых изделий.

Модель экономического стимулирования качества продукции на предприятии может быть построена следующим образом:

а) В результате произведенных затрат (Z_0), в которые входят и выплата премий (P_1) работникам, возрастает качество продукции (K_1), которая дает определенный народнохозяйственный эффект (Θ_1).

б) Соответственно увеличивается удельный вес продукции с государственным Знаком качества (B_1) в общем объеме производства и создается возможность за счет дополнительной прибыли (Π_1) увеличивать ФМП (Φ_1).

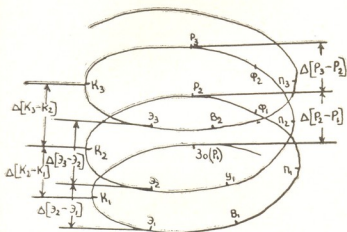
в) Увеличение ФМП создает возможность для роста премиальных выплат (P_2) работникам за повышение качества продукции и труда в результате чего возрастает качество продукции (K_2).

г) В зависимости от величины народнохозяйственного эффекта (Θ_2), полученного от продукции повышенного качества (K_2), на нее устанавливается с помощью системы надбавок временно повышенная цена (Π_1) к действующей оптовой.

³³ К. Маркс и Ф. Энгельс, т. 23, с. 50.

д) Временная оптовая цена (Π_1) позволяет предприятию получить дополнительную прибыль (Π_2), часть которой перечисляется в фонд премирования за создание и освоения в производство новых видов изделий улучшенного качества и ассортимента (Φ_2) на выплату премий работникам за повышение качества продукции (P_3).

е) Увеличение средств на материальное стимулирование (P_3) позволяет повысить качество продукции (K_3) и получить народнохозяйственный эффект (Ξ_3).

$$\Delta[\Xi_2 - \Xi_1] + \Delta[\Xi_3 - \Xi_2] > \Delta[P_2 - P_1] + \Delta[P_3 - P_2]$$

$$\Xi_i[\Xi_2; \Xi_3] = f_3(m_1, m_2, \dots, m_n; t),$$

где: m_1, m_2, \dots, m_n - показатели качества продукции;
 t - время

Схема

На третьем витке спирали экономического стимулирования происходит повторение цикла, затем на пятом и т. д. причем уровень качества K_n повышается на каждом витке $\Delta[K_n - K_{n-1}]$.

Приведенная модель экономического стимулирования может быть построена и для других показателей эффективности производства.

Представлена академиком АН Грузинской ССР проф. И. С. Микеладзе

В. И. СВАНИДЗЕ, Ю. А. ТАМБОВСКИЙ

ПРОБЛЕМЫ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ И ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ АЛЖИРА

Вслед за периодом национально-освободительной борьбы и достижением политической независимости, развивающиеся страны вступили в качественно новый этап своего развития, суть которого состоит в стремлении к экономической независимости и глубоким социальным преобразованиям.

В Отчетном докладе ЦК КПСС XXV съезду партии Генеральный секретарь ЦК Л. И. Брежнев, отметил основные направления осуществляемых преобразований, сущность происходящих здесь перемен: «Это — перенесение центра тяжести в развитии промышленности на государственный сектор, ликвидация феодального землевладения, национализация иностранных предприятий, направленная на установление эффективного суверенитета молодых государств над своими природными ресурсами, формирование собственных кадров».

Отмечая общие направления в развитии ряда стран Азии и Африки, следует выделить существенные различия в путях и методах метода совершаемых преобразований. Наряду с немногочисленными странами, избравшими капиталистический путь своего развития, отчетливо определилась группа стран, отрицающих этот путь, как непригодный для быстрейшего продвижения по пути прогресса.

Среди них особо следует отметить страны социалистической ориентации, которые не только заявляют о своем социалистическом выборе, но и успешно осуществляют на практике основные социалистические преобразования: индустриализацию и коллективизацию сельского хозяйства, добиваются расцвета национальной культуры на основе возрождения национальных языков, реализации широких программ создания собственной народной интеллигенции и т. д. Процесс этот весьма сложен и противоречив, ибо наталкивается на проблемы экономического, социального и идеологического характера. Отсталость и однобокость развития промышленности, её колониальная «привязанность» к бывшим метрополиям, феодально-патриархальные пережитки в сельском хозяйстве, отсутствие сильного рабочего класса, господство религиозных, идеалистических догм в идеологической сфере — все это сочетается с желанием трудящихся масс и прогрессивных руководителей к построению нового социалистического общества.

Яркий пример Советского Союза и других социалистических стран является для них светлым идеалом и реальным воплощением цели избранного пути развития.

Среди таких стран видное место принадлежит Алжиру. На протяжении 16-ти лет своего независимого развития он остается верен избранному пути и добился определенных успехов. Пример Алжира

¹ Л. И. Брежнев. Отчет Центрального Комитета КПСС и Очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики. М., 1976, с. 13.

может служить ориентиром для стран, где движение за социализм только начинается.

В то же время следует извлекать уроки не только из успехов тех или иных начинаний, но и отчетливо видеть трудности и возможные опасности как извне, так и внутри страны. Вот почему мы стремимся обратить внимание и на достигнутые успехи, и на особенности борьбы за построение нового социалистического общества, выделяя отдельные затруднения и проблемы указанного процесса.

Несомненно, многие явления остались неизученными или представляются спорными. Поэтому данная работа может рассматриваться как продолжение и определенное дополнение к целому ряду работ советских экономистов, историков и социологов, внесших свой вклад в изучение различных аспектов развития Алжира.²

Вопрос о том, как понимать индустриализацию, каковы должны быть её методы в развивающихся странах на данном этапе является предметом острой полемики среди экономистов как в самом Алжире, так и в бывшей метрополии³. И это не случайно. В стране насчитывается (по разным источникам) от 800 тысяч до 1 миллиона безработных⁴. В то же время уровень образования и профессиональной подготовки алжирского безработного весьма и весьма низок⁵.

В этих условиях возникает дилемма: развивать ли в первую очередь тяжелую промышленность с высоким уровнем механизации и повышенными требованиями к квалификации труда, либо отдать предпочтение предприятиям группы «Б» с относительно низким уровнем фондовооруженности, но способным вовлечь в производство большое количество рабочей силы? Вопрос этот нуждается в иллюстрации с помощью цифрового анализа. Так, например, завод по сжижению газа в г. Арзеве мощностью в 10 млрд. м³ газа в год и стоимостью 4 млрд. динаров⁶ способен вовлечь в производство 1500 человек, т. е. затраты на одного занятого равны, 2,6 млн. динаров. Строительство современного цементного завода требует 1,5 млн. динаров на одно вводимое рабочее место. В то же время в соседнем Тунисе, который идет по пути развития легкой промышленности, мелких ремонтных и обслуживающих предприятий эти затраты рав-

² См. например: В. Ф. Волянский, А. М. Траскунова. Алжир от национального освобождения к социальному, М., 1976; Н. И. Кирей. Алжир и Франция (1962—1971), М., 1973; Н. М. Фролкин. Крестьянство в алжирской революции (1954—1962), Киев, 1967; а также статьи и главы сборников, посвященных развитию Алжира В. П. Колесова, Л. И. Комлева, Р. Г. Ланды, В. В. Шмелева и др.

³ Влияние французской идеологии на представителей молодой алжирской интеллигенции все еще значительно. Оно осуществляется через специальные радиопередачи, такие как «Франс интерн», ежедневно продаются десятки наименований французских газет и журналов. Газета «Монд», например, появляется во всех алжирских городах в тот же день, что и в Париже. Более десятка экономических журналов, издаваемых во Франции, попадает на полки — книжных магазинов и библиотек. Среди них: «L'Economiste du tiers monde»; «Europe outemer»; «Revue Tiermonde»; «Marchés tropicaux et méditerranéens»; «Maghrebdevelopment» и др.

⁴ Алжирская статистика не включает в состав безработных женщин, а также крестьян-поденщиков, отработавших более 100 дней в год. Безработными считаются только мужчины в возрасте от 18 до 59 лет, зарегистрированные на бирже труда. «Algerie—Actualité» № 644. Semaine du 16 au 22 février 1978, p. 5.

⁵ Около 50% населения страны старше 10 лет неграмотно.

⁶ 100 алжирских динаров равно 17,5 рублям.

няется в среднем 4 тысячам динаров на одно рабочее место, что в 400—600 раз меньше, чем строительство предприятий тяжелой промышленности.

Несмотря на такую, кажущуюся очевидной, «выгоду» развития мелкой промышленности, Алжир избрал первый путь. Вопреки уверениям западных «экспертов», алжирское правительство отчетливо понимает, что подлинной экономической независимости можно добиться лишь имея собственные станки и оборудование, собственную металлургическую и энергетическую базу.

А для этого в стране потенциально имеются все возможности: значительные запасы железа, редких и цветных металлов, нефть, газ, сравнительно развитая сеть железнодорожных и автомобильных дорог, близость к европейским рынкам, достаточно многочисленное население (18,3 млн. человек⁷).

Являясь нефтедобывающей страной, Алжир использует значительные долларовые поступления для нужд индустриализации⁸. Это выгодно отличает Алжир от других арабских стран — членов ОПЕК, стремящихся вложить вырученную от продажи нефти валюту в европейские и американские банки с целью использовать извлекаемые проценты на паразитическое потребление⁹.

Прогрессивная политика Алжира в области индустриализации привела к определенным успехам. Тяжелая и энергетическая промышленности страны представлены в настоящее время четырьмя основными видами производства: металлургической, нефтегазовой и нефтехимической, цементной и энергетической отраслями.

Металлургия возникла и развивается сравнительно недавно. Но несмотря на это, в настоящее время она способна обеспечить как машиностроение, так и электротехническую промышленность, создание которых предусмотрено перспективным планом развития экономики, разработанным до 1980 года.¹⁰

Возникновение и развитие металлургии непосредственно связано с советско-алжирским экономическим сотрудничеством. В мае 1972 года открылся первый металлургический завод в Эль-Хаджаре с годовой мощностью 410 тыс. тонн стали в год. Это результат самого крупного советско-алжирского контракта, позволивший удесатьерить производство стали в стране¹¹. В настоящее время заканчивается вторая очередь этого проекта, что позволит довести производство стали до 2 млн. тонн. Это будет самое крупное металлургическое производство в Африке.

⁷ По результатам переписи населения 1977 года.

⁸ Государственный бюджет Алжира на 1978 год составляет 32,5 млрд. динаров, из которых 14,3 млрд. динаров предназначены для инвестиций. Поступления от продажи нефти в 1978 году возросли на 10,3% по сравнению с предыдущим годом и составляют 1 8,2 млрд. динаров. Параллельно с этим Алжир заключил ряд долгосрочных контрактов на продажу природного газа в объеме 40 млрд. м³ в год, начиная с 1980/1981 года. «L'Economiste du tiers monde», № 23, Mars—avril, 1978, p. 25.

⁹ Ежегодные поступления стран-членов ОПЕК, неиспользуемые внутри этих стран, оцениваются в 30—40 млрд. долларов. Сейчас 350 млрд. так называемых «нефтяных» долларов находится в руках иностранных банков. В то же время внешняя задолженность развивающихся стран иностранным финансовым учреждениям равна 280—300 млрд. долларов «Le Monde», 6 juin 1978, с. 15.

¹⁰ «Révolution africaine», № 653, с. 12—14.

¹¹ Coopération technico-économique Algéro-Soviétique par Andrey Slivinski, conseiller aux affaires économiques de l'Ambassade de l'URSS, Novosti, Moscou-Alger, 1977, с. 4—5.

Помощь Советского Союза позволила обнаружить на территории Алжира значительные запасы ртурия, свинцово-цинковых руд, барита, сурьмы, вольфрама и других цветных и редких металлов. Построен первый завод по производству ртурия мощностью 317 тонн в год, благодаря чему Алжир вышел на одно из первых мест в мире по производству этого редкого металла. Если к этому добавить свинцово-цинковое производство, уже имеющееся в стране и подлежащее в перспективе значительному расширению, то можно констатировать, что в Алжире заложен фундамент собственной цветной металлургии.

Второй по значению отраслью тяжелой промышленности можно считать цементное производство. Оно представляет особую значимость для Алжира с поистине огромным размахом строительных работ. Инвестиции в промышленное строительство, например, за годы II четырехлетнего плана составили 50 млрд. динаров, а численность строительных рабочих достигла в 1977 году 328 тыс. человек, т. е. превысила по этому показателю все другие отрасли промышленности¹².

С вводом в действие в декабре 1977 года первой очереди комбината железобетонных конструкций (строящегося также с помощью СССР), цементная промышленность Алжира вышла на рубеж производства 10 млн. тонн цемента в год вместо 4 млн. тонн в предшествующем году. Цементная промышленность превратилась в один из источников государственного бюджета, отчисляя в него около 3 млрд. динаров в год. Если раньше цемент покупался, главным образом, за границей, то сегодня собственное производство его позволяет сэкономить иностранную валюту в сумме 180 млн. долларов.¹³

Однако основным источником валютных поступлений, безусловно, остается нефтяная промышленность. Среднегодовое её производство колеблется в последние годы в пределах 50 млн. тонн в год. Нефть даст Алжиру только за 1978 год сумму в 18,2 млрд. динаров или 56% от общего объема государственного бюджета. В нашей экономической литературе накоплено значительное число публикаций, посвященных производству и торговле нефтью странами ОПЕК в целом и Алжиром в частности.¹⁴ Поэтому вряд ли целесообразно подробно останавливаться на этом вопросе. Следует только напомнить один примечательный факт, который отличает Алжир от других его партнеров по ОПЕК. И в этом смысле весьма интересно заявление министра энергетики и нефтяной промышленности Гезали о том, что уже в 1980 году Алжир не будет вывозить за границу ни одной капли сырой нефти¹⁵. Вся она будет продаваться в виде продуктов нефтепереработки и нефтехимии. Строительство крупных заводов промышленного аммиака в г. Арзеве, азотных удобрений в г. Скигда,

¹² Industrialisation et emploi, «Maqrehb developpements», 1977, с. 17.

¹³ A. Venachenu, Enjeux réalités, «Rèvolution Africaine, № 722, 21—27/XII-1977, с. 10—13.

¹⁴ См., например: Л. И. Комлев. В борьбе с нефтяными спрутами, М., 1976; Б. М. Осипов. «Третий мир»: инфляция и экономический рост., М., 1975 и др.

¹⁵ В связи с отставанием ввода в действие ряда запланированных заводов нефтехимии, срок реализации данного проекта вызывает сомнение, ибо по данным статистики доля продуктов нефтехимии во внешней торговле Алжира с 1974 по 1976 год практически не увеличилась и составляет около 5% экспорта, в то время как доля сырой нефти продолжает увеличиваться и дает от 85% до 87% экспортных поступлений (L'Algérie en quelques chiffres, Algér, 1977, с. 14).

11. „მაცნე“, ფილოსოფიის... სერია, 1979, № 1

аммиачно-фосфатного комплекса в г. Аннаба и ряда других предприятий нефтехимического производства позволит более эффективно использовать нефтяные ресурсы страны¹⁶.

Другим важным явлением в области энергетики является перенесение центра внимания на развитие газовой промышленности. Эта проблема широко обсуждается сейчас на страницах газет «Эль-муджахид» и «Альжери актуалите». И это не случайно. По запасам газа Алжир занимает 4-ое место в мире после СССР, США и Ирана. Только разведанные и так называемые «доказанные» запасы газа составляют 2,8 триллиона м³, в том числе месторождение в Хасси-Эр-Мель обладает двумя триллионами кубических метров. Предполагаемые же запасы почти вдвое больше — 4,3 триллиона м³.¹⁷ Уже сейчас заключены долгосрочные (на 20—25 лет) договоры о продаже сжиженного газа США, Японии и другим капиталистическим странам; разрабатываются грандиозные проекты строительства газопроводов через территорию Туниса, по дну Средиземного моря в Италию, а также ряд газопроводов из Сахары на север страны.¹⁸

Перспективы энергетики в Алжире связывают, главным образом, с развитием газовой промышленности. Планируется, что этот вид энергии будет развиваться опережающими темпами по отношению к остальным. Так, например, если производство электроэнергии планируется к 1985 году увеличить с 4-х до 12 млрд. квт. т. е. в три раза, то производство газа в 5,5 раза за этот же период. Следует отметить, что Алжир не ставит задачи достичь в ближайшие годы полной электрификации страны, несмотря на то, что он производит электроэнергии значительно меньше, чем другие страны с аналогичной численностью населения (в 5—13 раз меньше Болгарии, Чехословакии и т. д.). К 1985 году намечено соединить газопроводы запада и центра, что позволит дополнительно газифицировать 32 населенных пункта городского типа. За период осуществления четырехлетнего плана (1974—1977 г. г.) электрофицировано и газифицировано 939 деревень и ферм, в том числе — 300 только в одном 1977 году. Что касается газификации городов, то процесс этот протекает сравнительно быстро. Если в 1966 году было газифицировано только 12 таких центров, то в настоящее время их число возросло до 52, а к 1985 году планируется довести этот показатель до 84, т. е. газифицировать почти все города и поселки городского типа Алжира.

В области электрификации стоят три основные задачи: построить новые электростанции на Юге страны; перевести передачу электроэнергии в высоковольтные линии; объединить разрозненные электросети в единую энергетическую систему. Если в 1975 году Алжир располагал 4-мя тысячами км высоковольтных линий, то уже в 1980 году их будет вдвое больше — 8,2 тыс. км. Полная электрификация страны намечена лишь к 1990 году¹⁹, которая, однако, не предусматривает обеспечения всех без исключения жилищ электрической энергией.

Перспективы освоения других источников энергии изучены слабо и почти не планируются. Хотя известно, что Алжир намечает стро-

¹⁶ A. T a u b i, Le petrole, SNED-ALQER 1971, с. 36—37.

¹⁷ Там же, с. 35.

¹⁸ Algeria-Actualité, № 645, Semaine du 23 fevrier an 1-er mars, 1978, с. 4—5.

¹⁹ «Algérie-Actualité», № 606, Semaine du 27 mai an 2 juin, 1977.

ительство атомных электростанций по мере освоения производства урана, имеющегося в стране. Изучается проблема использования солнечной энергии в Сахаре. На Юге строится небольшая экспериментальная геотермальная станция, энергия которой будет использована для подогрева воды.

Из сказанного выше можно заключить, что проблема развития тяжелой и энергетической промышленности имеет свою специфику, отражает объективные трудности преодоления тяжелого колониального наследия — почти полуторавекового господства французского империализма в стране.

При этом следует подчеркнуть, что Советский Союз в своем сотрудничестве с Алжиром концентрирует свои усилия именно в этой наиболее «проблематичной» сфере, требующей значительных капиталовложений и не дающих сегодня больших прибылей. Эффект такого рода сотрудничества очевиден: это создание современного рабочего класса, обеспечение экономической базы для подлинной независимости и дальнейшего развития.

Капиталистические же страны сотрудничают с Алжиром лишь в отраслях, приносящих высокие прибыли, развивая инфраструктуру, пытаются «привязать» алжирскую экономику к своему собственному производству, заполучить выгодные концессии на эксплуатацию богатых природных ресурсов страны. В этом как раз и состоит отличие помощи стран социализма от политики неокOLONIALИЗМА империалистических монополий.

Понимая, однако, что развитие только тяжелой и энергетической промышленности не позволит в ближайшей перспективе решить проблему занятости, необходимого роста жизненного уровня, нехватки жилья, обеспечить репатриацию эмигрантов, а также решить другие острые социальные проблемы, алжирское правительство уделяет серьезное внимание ускорению развития легкой промышленности и социалистического переустройства сельского хозяйства.

Легкая промышленность, которая не существовала в Алжире до независимости, уже в 1968 году обеспечила работой 21 тыс. человек. В настоящее время она состоит из 5 современных прядильно-ткацких объединений. В общественном секторе (самоуправляемом и государственном) созданы 2 кожевенных завода и 4 обувных фабрики. В пищевой промышленности все ещё велика доля частного сектора. Недавно построены несколько государственных заводов фруктового сока и один сахарный завод. В целом во всех отраслях промышленности насчитывается 327 тысяч рабочих или 13% от общего числа занятых в несельскохозяйственной сфере.

Как уже отмечалось, сравнительно развитой отраслью хозяйства является строительство. Эта отрасль, формируясь главным образом из крестьян, переживает известные трудности своего становления. Проблема состоит в острой нехватке квалифицированных кадров. Достаточно сказать, что по состоянию на конец 1977 года в стране насчитывалось всего лишь 260 так называемых «архитекторов», т. е. попросту строителей с высшим образованием, при потребности в 1200 человек²⁰. Порой создается парадоксальное положение, когда имея значительное количество безработных, Алжир вынужден приглашать иностранных рабочих-строителей.

²⁰ «Algérie-Actualité», № 626. Semaine du 13 au 19 octobre 1977.

Отметим также, что развитие такой важной отрасли хозяйства, как транспорт, осуществляется быстрыми темпами, опережая промышленность и сельское хозяйство. Занимая лишь немногим более 4% рабочей силы, эта сфера хозяйственной деятельности оснащена, пожалуй, одними из самых современных средств производства: более 2 тыс. грузовиков, 2,2 тыс. автобусов, 50 современными грузовыми судами и танкерами современными локомотивами и вагонным парком, 18-ю пассажирскими самолетами «Боннг».

Общее представление о структуре занятости населения в несельскохозяйственной сфере Алжира и её динамики по годам дает следующая таблица.

Занятость населения в несельскохозяйственной сфере (в тыс. чел.)

Сфера занятости	динамика по годам			
	1973	1974	1975	1976
1	2	3	4	5
Занято во всех отраслях	1207	1304	1423	1566
в промышленности	225	242	269	303
в строительстве и на общественных работах	190	207	228	261
на транспорте	77	85	93	100
в торговле	195	217	235	256
в сфере обслуживания	180	197	216	237
в ремесленном производстве	40	41	42	44
в администрации	300	900	340	365
остальное занятое население ²¹	251	276	308	346
ВСЕГО	1458	1580	1731	1812

Экономическое развитие освободившихся от колониального ига стран происходит в условиях, существенно отличающихся от индустриализации на заре капитализма. Условия эти одновременно и более сложные, причем носят выраженный специфический характер.

Развитие молодых освободившихся стран ускоряется, ибо происходит на базе мирового опыта, с использованием достижений современной научно-технической революции, в условиях существования мощной социалистической системы. С другой стороны, специфика экономического и социального развития определяется жесткими условиями конкуренции с развитыми странами капитализма, борьбой против засилья международных монополий. При таком стечении обстоятельств невозможно полностью использовать ни опыт капиталистической индустриализации прошлых веков, ни даже опыт переходного периода от капитализма к социализму, осуществленный сравнительно недавно в социалистических странах Европы.

К числу таких проблем относится проблема рабочей силы, рационального её использования и подготовки. Неполное использова-

²¹ Студенты, военнослужащие и другие категории занятого населения.

ние людских ресурсов, «перенаселение» деревни не тождественно классической безработице в странах капитала, хотя, безусловно, связано с хищнической эксплуатацией всех ресурсов бывших колоний, в том числе и людских.

Сознательно поддерживая неграмотность, ограничивая число местных инженеров и интеллигенции вообще, удерживая экономику в заторможенном состоянии, колонизаторы наживались на огромной разнице в стоимости и цене рабочей силы в метрополии и колониях. Покидая последние, они оставили здесь не только вековое материально-техническое отставание, но и массу острейших социальных проблем.

Этот разрыв в уровне развития средств производства и быстрым ростом трудоспособного населения (вследствие снижения детской смертности, успехов в области медицинского обслуживания и т. п.), сегодня порождает все новые и новые проблемы. По проектам Международного бюро труда, численность рабочей силы за 1970—1980 г. г. увеличится на 280 млн. человек: из них 226 млн. составит прирост рабочей силы в Азии, 32 млн. — в Африке, почти 29 млн. — в Латинской Америке.²²

По данным переписи населения 1977 года в Алжире норма прироста населения составляет 3,2% в год, являясь одной из самых высоких в мире. По отношению к численности населения этот прирост превышает полмиллиона человека ежегодно. Более половины (54,1%) алжирского населения — моложе 18 лет.²³

И в этих условиях несомненным успехом Алжира является неуклонное сокращение безработицы в период 1966—1977 годов. Если потребность в дополнительной рабочей силе за эти годы составляла в среднем 100 тыс. человек, то реально создавалось 150 тыс. рабочих мест.²⁴

Однако правительство (и, в частности, Министерство труда) понимает, что темпы увеличения числа рабочих мест недостаточны, ибо сегодня в трудоспособный возраст вступают молодые люди, родившиеся 18 лет тому назад, когда население Алжира было в 2,5 раза малочисленнее. Таким образом потребность в дополнительных рабочих местах с каждым годом должна увеличиваться. Из 18 млн. 25 тысяч алжирцев 17 млн. 42 тысячи проживают на территории страны и около одного миллиона за границей (главным образом во Франции). Поэтому проблема обеспечения работой возвращающихся является ключевым вопросом скорейшей их репатриации. Кроме того, задача вовлечения в производство алжирских женщин, из общего числа которых, находящихся в трудоспособном возрасте, заняты в настоящее время в производстве лишь 4% (около 100 тысяч), делает проблему использования трудовых ресурсов одной из самых острых.²⁵

Общий анализ занятости населения показывает, что лишь 33,7% жителей Алжира заняты тем или иным видом деятельности: 2,5 миллиона работает и около 4 миллионов учится; остальные же 11 миллионов не используются в народном хозяйстве, что само по себе носит негативный социальный отпечаток.

²² Г. Е. Скоров. Развивающиеся страны: образование, занятость, экономический рост. М., 1971, с. 28.

²³ Algérie-Actualité № 648, Semaine du 16 au 322 mars 1976, p. 5.

²⁴ Enjeux et réalités. «Révolution africaine» № 722 (21—27) decembre 1977 par A. Benachenau.

²⁵ Industrialisation et emploi. Maghreb-Developpement 1977, с. 23.

Касаясь этой проблемы, газета «Алжери актуалите» писала в феврале 1978 года: «Имеется 2 миллиона молодых людей в возрасте 17—20 лет, которые наиболее сильно подвергнуты безработице». Особое беспокойство вызывают 328 тысячи семнадцатилетних: «Именно их надо спасти в первую очередь! — заявляет директор системы профессиональной подготовки Министерства труда Хамидэш, — находясь уже за пределами школы и еще не вошедшие в трудоспособный возраст, они неизбежно подвергаются самым вредным влияниям улицы»²⁶.

Создавая современную промышленность и коллективное сельское хозяйство, основанное на механизации труда, Алжир остро нуждается в квалифицированных кадрах и, в первую очередь, в промышленных рабочих, механизаторах сельского хозяйства, агрономах, ветеринарах и т. д. Вот почему широкое распространение образования, подлинная культурная революция является жизненной необходимостью дальнейшего прогресса. На этом пути страна добилась за годы независимости значительных успехов, которые могут служить ярким примером для развивающихся стран Африки и других континентов.

Общая численность учащихся достигла трех миллионов 679 тысяч человек в 1977—1978 учебном году. Алжир добился 90%-го охвата детей начальным образованием. Распределение учащихся по видам и уровням обучения в 1976—1977 учебном году было следующим: начальную школу посещало 2782 тыс. детей; среднюю школу, лицей, колледжи и т. п. — 612 тыс. учащихся; высшие учебные заведения насчитывали 53,6 тыс. студентов.²⁷ Кроме того, за границей обучалось 4 тысячи алжирских студентов, в том числе более тысячи в Советском Союзе.²⁸

Следует отметить, что численность студентов вузов и техникумов растет особенно быстро. Только за последние 3 года (с 1975 по 1978 г. г.) она увеличилась на 23,2 тыс. человек или на 35,7%, достигнув в 1977/78 учебном году 65 тысяч. По этому показателю Алжир превзошел в последние годы соседние страны Магриба, в том числе Марокко с численностью студентов 50 тыс. человек и аналогичной численностью населения.

Из года в год повышается доля затрат на образование и подготовку кадров в расходах государственного бюджета. Так, в законе о государственном бюджете на 1978 год, принятом Народной национальной ассамблеей (парламентом), эти расходы достигли 4905 млн. динаров или 27% функциональной части бюджета, в том числе 3349 млн. предназначено на нужды начального и среднего образования, 883 млн. — учреждениям высшего образования и научных исследований, 237 млн. — учебным заведениям профессионально-технической подготовки.²⁹

Высшее образование в Алжире характеризуется в последние годы значительным расширением университетского и инженерно-технического профиля подготовки студентов, а также децентрализацией вузов по территории страны. Так за 2 последних года к трем старым университетским центрам в г. г. Алжире, Константине и Орানে добавились еще два в г. г. Тизи-Узу и Банта. В ближайшее время предусмотрено открыть еще четыре новых университета в г. г. Блида, Бель-Аббес, Тиарет и Мостаганем.

²⁶ Algérie Actualité № 644; с. 5.

²⁷ L'Algérie en quelques chiffres, Algèr 1977, с. 6.

²⁸ Revue tiers-monde, № 71, juillet-septembre, 1977, с. 517.

²⁹ Algérie-Actualité, № 640, Semaine du 19 au 25 janvier 1978.

Здесь следует отметить значительную помощь Алжиру со стороны Советского Союза. При активном содействии СССР организовано шесть институтов и четыре техникума с общим числом студентов 13 тысяч человек. Более трех тысяч специалистов высокой квалификации уже получили здесь дипломы³⁰. Советские преподаватели, обеспечивающие процесс обучения в институтах нефти, газа и химии, легкой промышленности в г. Бумердес и других вузах страны заслужили должное признание и авторитет среди алжирских студентов.

Однако несмотря на значительные успехи в этой области, здесь ещё имеются свои трудности и проблемы. Так, выступая в местной печати, министр высшего образования и подготовки кадров Абделятиф Рахаль отметил три основные проблемы.³¹ Прежде всего — это острая нехватка преподавательских кадров, что обуславливает ведение преподавания на французском языке. В 1977 году из общего числа преподавателей страны — 70,5 тысяч человек — 21,4 тысяч (30,3%) вели преподавание на французском языке и лишь 49,1 тысячи на арабском.³² Причем, чем выше уровень образования, тем больше удельный вес среди преподавателей занимают иностранцы. Так, из общего числа вузовских преподавателей — 3 437 человек — 1856 (54%) — иностранцы. А в Алжирском университете, например, из 149 преподавателей, имеющих ученые степени и звания, только 17 (11,4%) алжирцы³³.

Все же так называемую «арабизацию» обучения сдерживает не только отсутствие или нехватка местных преподавателей, но, как это ни парадоксально, тот факт, что многие алжирцы слабо владеют арабским письменным языком. Он был забыт в период французского колониального господства. Для возрождения арабского языка и преращения его в единый официальный государственный язык делается немало. Радио и телепередачи, кинематография, издательское дело, периодическая печать, наименование улиц городов и т. п., постепенно переводится с французского на арабский язык. Возрождается арабское национальное искусство, поощряются ремесла, организуются выставки арабской национальной живописи, изделий прикладного искусства и т. д.

Второй проблемой в области высшего образования является необходимость преодоления известной диспропорции между гуманитарным и инженерно-техническим профилем подготовки кадров. Такое положение присуще не только Алжиру. «Развитие высшего образования в большинстве стран «третьего мира», — пишет О. К. Дрейер, — началось только после завоевания политической независимости. Немногочисленные высшие учебные заведения стран Азии и Африки в колониальный период в основном были нацелены на обслуживание нужд колониальной администрации.³⁴

Вот почему создание собственной системы высшего образования в этих странах сопровождалось известной оторванностью ее от пот-

³⁰ Sliwinski. Cooperation technico-économique. Algéro-Sovietique, Novosti; 1977, с. 4—5.

³¹ Algérie-Actualité № 633. Semaine du 1-er au 7 decembre 1977 с. 7.

³² L'Algérie en quelques chiffres. Algér 1977, с. 6.

³³ Bouvier H. L'Algérie affermit et élargit les bases de son développement économique. Marchés tropicaux et méditerranéens, № 1666, 16 octobre 1977, с. 2869.

³⁴ О. К. Дрейер. Научно-технический прогресс и образование. В сб.: «Научно-технический прогресс и развивающиеся страны», М., 1976, с. 203.

ребностей самостоятельного развития, страдало от недостатка собственных преподавателей инженерно-технического профиля. Анализ статистических данных ЮНЕСКО³⁵ подтверждает это положение: число юристов, историков, филологов превышает порой количество выпускников отделений естественных, экономических и технических специальностей. Такое положение таит в себе по крайней мере две опасные тенденции: с одной стороны, неоправданное раздувание штатов³⁶; с другой их относительно «перепроизводство» в так называемую «утечку умов»³⁷.

Аналогичные причины лежат в основе очевидной диспропорции между количеством кадров высшей квалификации и крайне недостаточной подготовкой квалифицированных рабочих. Так, если в 1976/77 учебном году 9 тысяч новых студентов было принято в университеты, то лишь 10 тысяч молодых людей нашли свое место в школах профессионально-технической подготовки. Анализируя эту проблему, алжирская печать указывает на недостаток средств, нехватку преподавателей и слабость материально-учебной базы профессионально-технических училищ³⁸. Так, например, если потребность в преподавателях для этой системы оценивается в 12 тысяч человек, то на сегодняшний день их имеется лишь 600, или 5% от необходимого количества.

Большой интерес в этой связи вызывает у Алжира советская система профтехобразования, успешно сочетающая общее образование с высококачественной профессиональной подготовкой. С помощью СССР уже создано 20 центров профессиональной подготовки, в которых обучается 12 тысяч квалифицированных рабочих. Более 15 тысяч молодых людей уже завершили здесь свою подготовку и успешно работают в промышленности и сельском хозяйстве. В целом перспективы Алжира в области подготовки кадров можно назвать грандиозными для африканской страны. Так, Министерство труда заключило в 1977 году контракт со строительными организациями и с Управлением сотрудничества с Национальной народной армией на строительство 93 новых учебных центров профессионально-технической подготовки, которые добавятся к 48 уже созданным.

В феврале 1978 года эта система насчитывала 20 тысяч учащихся, что может обеспечить к 1981 году 130 тысяч квалифицированных рабочих. В рамках этих же центров осуществляется одновременно и подготовка преподавателей, выпуск которых должен достигнуть в ближайшей перспективе 1000 человек в год³⁹.

Что касается науки, то она делает лишь свои первые шаги. Известно, что 99% всех научных открытий осуществляется за пределами развивающихся стран. Поэтому на первом этапе развития алжирской науки не ставится задачи ее широкого развертывания.

³⁵ Statistical Yearbook, 1973, Paris, 1974.

³⁶ В Алжире, например, численность административно-управленческого персонала в 1976 году составляла 365 тысяч человек, превышая этот показатель всех других отраслей несельскохозяйственной сферы, в том числе промышленность, строительство, торговлю и т. д. (Bulletin économique № 23, Algérie, 1977).

³⁷ См., например, раздел монографии Г. Е. Скорова. Вопросы использования подготовленных кадров, в кн. «Развивающиеся страны: образование, занятость, экономический рост», М., 1972, с. 323—358.

³⁸ L'ampleur d'un Pari, «Algérie-Actualité», № 644.

³⁹ L'Adequation de l'homme au travail, «Algérie-Actualité», № 642, Semaine du 2 au février, 1978.

Речь идет лишь об устранении «белых пятен» в этой области, адаптации уже сделанных открытий к местным условиям. Из 12 имеющихся в стране научно-исследовательских центров и институтов 6 были созданы в 1974 году, который считается моментом начала научных исследований в Алжире⁴⁰. В то же время, если фундаментальные исследования в перспективе предполагается возложить на вузы, то прикладным научным разработкам уже сейчас уделяется большое внимание. Для их координации создана в 1974 году Национальная организация научных исследований, в обязанности которой входит: внедрение изобретений, подготовка кадров научных работников, обеспечение связи науки с производством, а также финансовый контроль над подведомственными ей организациями.

Основными направлениями алжирской науки являются следующие: использование ввозимой техники и технологии; метеорология и география; биология почв и океанография; архитектура, градостроительство; антропология и этнография. В последние годы получили развитие ядерные исследования⁴¹.

В заключение следует отметить, что начатые социалистические преобразования в Алжире носят долговременный, объективный и непреложный характер.

Несмотря на трудности, скрытое сопротивление внутренней и внешней реакции, алжирский народ полон решимости и дальше следовать по избранному пути.

В этом он опирается на авторитет и могущество стран социалистической системы.

⁴⁰ La recherche: moteur de la croissance, «Algérie-Actualité», 642, Semaine d u 2 ou 8 février, 1978, с. 6.

⁴¹ «Algérie-Actualité», № 596, Semaine de 18 au 24 mars 1977, p. 6—7; № 641, Semaine 26 janvier au 1-er février 1978, с. 12—13.

Д. П. АНАНИШВИЛИ

ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО УЩЕРБА
ОТ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

В настоящее время приобретает весьма актуальный характер проблема рационализации природопользования. Возрастающие масштабы хозяйственной деятельности, опережающие темпы развития таких отраслей, специфика технологии которых обуславливает наиболее сильное загрязнение окружающей среды (электроэнергетика, металлургия, химическая и нефтехимическая промышленность и др.), делают необходимыми затраты значительных средств на природоохранные мероприятия ввиду того, что ухудшение качества окружающей среды может вызвать ряд негативных последствий в условиях жизни и производства.

Об этом, в частности, свидетельствует опыт некоторых развитых капиталистических стран. Так, например, в США с 1946 по 1970 гг. численность населения возросла примерно на 43%, общий объем производства (валовой национальный продукт) на 126%, а уровень вредных производственных выбросов увеличился в 10 раз, или в 7 раз в расчете на душу населения. Ежегодные выбросы от автомобилей окислов азота, являющихся компонентами смога, возросли на 630%, а выбросы свинцовых соединений — на 415%; выбросы ртути от хлорных предприятий увеличились на 2100% и т. д. [1]. Причем резкое усиление загрязнения было обусловлено в основном последовавшими после второй мировой войны изменениями в технологии производства и только 12—20% общего выхода загрязнений было связано с ростом численности населения, а 1—5% общего увеличения выброса загрязнений (исключая пассажирский автотранспорт) — с ростом благосостояния [1]. Таким образом, в США темпы роста загрязнения окружающей среды значительно превышали темпы роста численности населения и валового национального продукта.

В социалистических странах проблеме рационального природопользования всегда уделялось большое внимание и поэтому уровень загрязнения окружающей среды в них значительно ниже. Ухудшение качества окружающей среды, вызывает отрицательные последствия в условиях жизни и производства, а так как быстро растущие масштабы производства и рост численности населения обуславливают значительное усиление негативного воздействия антропогенной деятельности на состояние экологической системы, то очевидна необходимость целенаправленной деятельности советского общества по защите окружающей среды.

Однако до последнего времени в планировании природоохранных мероприятий нашей страны имелись некоторые недостатки, основной из которых заключался в отсутствии комплексного подхода к проблеме рационализации природопользования. Между тем, в окружающем человека мире «экономические, социальные, технологические и биологические процессы столь тесно связаны и взаимозависимы, что возникла объективная необходимость рассматривать современное производство как функционирование сложной эколого-эко-

номической системы, а не противопоставлять экономическую и природную системы друг другу» [2].

Развитие материального производства должно происходить таким образом, чтобы степень негативного воздействия хозяйственной деятельности на природу не достигала критического уровня, при котором производственные выбросы могут повлечь за собой необратимые изменения в природе или значительное ухудшение качества среды.

На современном этапе невозможно полностью устранить загрязнение окружающей среды в результате производственной деятельности, хотя и существует принципиальная возможность разработки безотходных технологий. Поэтому при определении объема и направлений использования ассигнуемых для борьбы с загрязнением средств, необходимо сопоставлять величину экономического ущерба от загрязнений, поступающих в экологическую систему в результате того или иного вида производственной деятельности, с экономическим эффектом от возможных вариантов реализации мероприятий по устранению вредного воздействия на природу рассматриваемого производственного процесса. Только при таком сопоставлении возможно определить экономически целесообразные размеры финансирования и распределить ассигнуемые средства таким образом, чтобы достичь наибольшего эффекта от их использования. Для того, чтобы сделать возможным такое сопоставление, необходимо наличие системы оценок для измерения вреда, наносимого окружающей среде в результате антропогенной деятельности и методов для расчета каждого определенного вида экономического ущерба.

Известно, что в природных системах в силу их замкнутости не происходит накопления опасных отходов: продукты жизнедеятельности одних организмов являются сырьем или пищей для других, что обеспечивает полную утилизацию отходов. В результате же производственной деятельности человека утилизируется лишь незначительная часть природного вещества, подвергаемая технологическому воздействию, основная же масса при возвращении в биосферу приобретает новые, опасные для нее физико-химические свойства. В результате этого возникает нарушение равновесия в экологических системах, причем достижение некоторого критического уровня отклонения этих систем от состояния равновесия приводит к их деградации, разрушению. Поскольку в настоящее время нет возможности полностью исключить вредное влияние производства на экологические системы, то необходимо исходить из технических, финансовых и других возможностей снижения негативного влияния хозяйственной деятельности и недопущения возникновения ситуаций, которые могут привести к необратимым процессам деградации и разрушения экологических систем.

Для оценки экономического ущерба от определенного вида загрязнения окружающей среды необходимо выявить, какие виды ущерба и в какой мере вызывают эти загрязнения. Загрязнению могут подвергнуться воздух, вода или почва; излишки тепла и излучений могут внести дисбаланс в энергетическое равновесие экологической системы.

Определение экономического ущерба в результате производственной деятельности можно разбить на ряд последовательных операций, которые характеризует следующая цепочка связей [3]: 1) выбросы вредных примесей из источников их образования; 2) концентрация примесей в среде; 3) «натуральный» ущерб; 4) экономический

ущерб. Прежде всего необходимо установить причины загрязнения, выявить его источники и их интенсивность, продолжительность воздействия на среду выделяемых ими веществ, степень распространения этих веществ (по дальности, концентрации; в атмосфере, воде, почве или биологических объектах). Проявление ущерба в «натуральном» виде может произойти в результате механического, химического, теплового, радиационного или шумового воздействия производственных объектов на окружающую среду. Под «натуральным» ущербом в данном случае понимаются негативные изменения в производственных и биологических объектах, подвергнувшихся воздействию загрязняющих веществ (например, уменьшение объема производства или ухудшение качества продукции вследствие увеличения заболеваемости населения или роста текучести кадров, уменьшение срока службы основных производственных фондов, потери урожайности сельскохозяйственных культур, качественное или количественное истощение некоторых природных ресурсов — леса, воды, запасов промысловой рыбы и т. д.).

Каждый вид загрязнения может вызвать самые разнообразные последствия, прямо или косвенным образом влияющие на экономическую эффективность функционирования материального производства. Так, преждевременный износ производственного оборудования в результате загрязнения воздуха, уменьшение уловов рыбы в результате загрязнения воды, снижение продуктивности леса и уменьшение урожайности сельскохозяйственных культур вследствие загрязнения воздуха, воды и почвы следует считать непосредственным результатом влияния вредных веществ на эффективность функционирования соответствующей отрасли; увеличение случаев заболевания людей в результате выброса в атмосферу токсичных отходов производства вызовет потерю рабочего времени и, следовательно, снижение темпов роста производства, т. е. в этом случае имеем дело с опосредствованным результатом воздействия загрязнения атмосферы на эффективность функционирования материального производства.

Во многих случаях точное определение экономического ущерба в результате наличия в среде того или иного загрязнителя затруднительно или даже невозможно. Дело в том, что на каждый объект действует некоторая совокупность загрязнителей и необходимо выявить интенсивность воздействия на рассматриваемые объекты каждого из них в отдельности, так как только в этом случае можно будет судить о степени токсичности определенного вида загрязнителя и, следовательно, о величине причиняемого им ущерба. Только таким образом можно определить объем денежных средств, необходимых для поддержания уровня выброса этого загрязнителя в допустимых пределах.

Кроме антропогенных выбросов на состояние рассматриваемых объектов воздействует также и ряд факторов, обусловленных другими причинами и, следовательно, необходимо вычлнить также и их воздействие на объект. Например, уровень заболеваемости населения в определенном районе зависит не только от степени загрязнения среды, но и от климатических условий, половозрастного состава населения, качества и состава пищи, уровня медицинского обслуживания и т. д.

Еще одна трудность, возникающая при оценке действия определенного загрязнителя, заключается в том, что часто негативное воздействие производит не сам загрязнитель, а вторичные вещества, образующиеся в результате его взаимодействия с компонентами среды. Кроме того, каждый конкретный загрязнитель наносит различным объектам ущерб разной интенсивности и поэтому необходима от-

дельная методика оценки «натурального» ущерба для каждого случая. Таким образом, при оценке воздействия отдельных типов вредных веществ на поражаемые объекты возникает ряд серьезных методологических трудностей, которые связаны с «недостаточной изученностью связи между составом и концентрацией техногенных выбросов в окружающей среде, с одной стороны, и медико-биологическими и физико-химическими последствиями загрязнения — с другой» [4].

Существует ряд методов оценки воздействия отдельных типов вредных веществ на поражаемые объекты. Наиболее перспективным считается «построение многофакторных статистических моделей, включающих комплекс факторов, влияющих на объект» [3]. Однако по расчетам по таким моделям необходима обработка огромного количества исходной информации, что требует больших затрат труда. Для облегчения расчетов можно абстрагироваться от менее существенных факторов, оставив в качестве исходных только те, которые оказывают наиболее значительное воздействие на рассматриваемые объекты, или же заменить оценку отдельных загрязнителей одной агрегированной оценкой загрязнения, как предлагается в [3]. В качестве примера многофакторной статистической модели можно привести модель, предложенную в работе [5]. При изучении заболеваемости населения бронхитом рассматривалось 15 факторов, в число которых входило 4 загрязнителя. В работе [6] рассматриваются более сложные статистические модели, описывающие стохастические связи между процессами загрязнения среды и заболеваемостью населения.

Большое распространение получил подход, при котором элементы «натурального» ущерба определяются при сопоставлении показателей загрязненного и контрольного районов. Однако в этом случае надо проявлять осторожность при выборе контрольного района. Например, при анализе влияния загрязнений на урожайность сельскохозяйственных культур, контрольный район должен иметь такие же природно-климатические условия и экономические показатели (по части производственных затрат), что и исследуемый район. Тогда разность в урожайности культур можно будет объяснить действием загрязнителей.

За точку отсчета оценки «натурального» ущерба можно принять также естественное качественное состояние объекта, не подвергавшегося антропогенному воздействию [3]. Последний метод часто используется при расчете ущерба, последовавшего вследствие загрязнения водного объекта.

От «натуральной» оценки ущерба к экономической можно перейти на основе балльной системы или в стоимостной форме. В некоторых капиталистических странах в настоящее время балльная оценка получила широкое распространение [7]. При использовании балльной оценки можно для каждого предприятия подсчитать интегральный балльный показатель вызываемого им социально-экономического ущерба, имея информацию о том, какие загрязнители и в каком объеме выбрасывает это предприятие. Зная степень токсичности каждого определенного загрязнителя, можно оценить ущерб, наносимый единицей его веса (например, тонной или килограммом) с помощью определенного количества «условных» баллов. Произведение суммарного выброса загрязнителя в весовых единицах на соответствующий балл даст балльную оценку ущерба, наносимого данным загрязнителем. Суммируя баллы по всем загрязнителям, получим интегральный ущерб, обусловленный деятельностью рассматриваемого предприятия.

Однако использование балльной оценки не дает возможность непосредственно сопоставить величину ущерба с затратами, необходимыми для уменьшения или устранения выброса загрязнителей, его вызывающих. Поэтому наиболее удобно, на наш взгляд, оценивать величину экономического ущерба в денежных единицах, потому что в этом случае мы имеем возможность непосредственно сопоставлять потери в результате действия загрязнителей с вариантами затрат на мероприятия по уменьшению или устранению их действия и на этой основе определять экономически целесообразный объем ассигнуемых средств на борьбу с тем или иным загрязнителем. Можно считать, что мероприятия по борьбе с загрязнением достаточно эффективны, если затраты на их реализацию меньше величины экономического ущерба, вызываемого соответствующими загрязнениями. Так, например, если предусмотрена реконструкция действующего предприятия с целью уменьшения вредных выбросов в среду, то можно сопоставить дополнительные приведенные затраты на предполагаемые мероприятия (при неизменном объеме выпускаемой продукции) ΔS с уменьшением ущерба, которое должно последовать после реализации мероприятий ΔV . При этом показатель оценки ущерба ΔV должен включать уменьшение ущерба по всем основным объектам, которым наносится ущерб в результате воздействия выбросов данного предприятия. Если окажется, что $\Delta S < \Delta V$, то реализация рассматриваемых мероприятий по охране окружающей среды будет экономически оправдана.

Переход от оценки ущерба в «натуральном» выражении к денежному можно осуществить с помощью специальных критериев оценки. Так для оценки ущерба вследствие потерь рабочего времени на макроуровне используют показатель величины национального дохода, приходящегося на одного работающего [8], а на региональном уровне в этих целях можно использовать прибыль. По природоэксплуатирующим отраслям денежную оценку экономического ущерба (на основе «натуральных» величин потерь ресурсов, уменьшения их продуктивности, а также вследствие увеличения заболеваемости населения) можно осуществить, используя дифференциальную ренту. Дифференциальная рента, приносимая каким-либо природным ресурсом, определяется как разница между замыкающими и фактическими затратами на прирост производства данной продукции [9], поэтому при снижении продуктивности ресурса (или его потери), последовавшего вследствие загрязнения, показатель дифференциальной ренты может являться критерием экономической оценки ущерба. Во всех указанных случаях можно использовать аппарат производственных функций. Например, при расчете экономического ущерба от повышенной заболеваемости населения в результате загрязнения природной среды с помощью производственной функции можно вычислить малое изменение прибыли (или национального дохода) при малом изменении затрат труда с учетом влияния других производственных факторов. Экономический ущерб из-за повышения уровня заболеваемости населения в результате загрязнения среды можно определить и путем решения оптимизационных межотраслевых моделей, в которые входят ограничения по труду; в этом случае для расчета экономического ущерба используется двойственная оценка по труду, величина которой зависит от включенных в модель условий. В качестве критерия оптимальности на макроуровне принимается максимизация конечного продукта, а на региональном уровне — максимизация прибыли (или дифференциальной ренты для природообразующих отраслей, [3].

Зная оценку экономического ущерба в денежном выражении, можно определить экономически обоснованные величины затрат, необходимые для уменьшения или поддержания объема выброса загрязнителей в допустимых пределах. Для этого с целью оценки разных вариантов мероприятий по борьбе с загрязнениями можно использовать показатель приведенных затрат или осуществить соответствующую постановку оптимизационных задач.

С помощью показателя приведенных затрат можно проводить попарное сравнение вариантов развития производства с учетом изменения экологических условий, которые должны последовать вследствие реализации того или иного варианта, с помощью формулы [3]:

$$\Theta = (S_1 + V_1) - (S_2 + V_2),$$

где Θ — показатель эффективности выбора варианта развития; S_1, S_2 — приведенные затраты на дополнительно получаемую продукцию по первому и второму вариантам соответственно; V_1, V_2 — годовой экономический ущерб по первому и второму вариантам соответственно.

В случае, если $\Theta < 0$, то экономически более эффективен первый вариант, в противном случае — второй.

Таким образом, ухудшение экологических условий в результате реализации того или иного варианта развития включается в состав издержек производства в виде издержек загрязнения и, если рассматривается несколько вариантов развития производства, то экономически наиболее эффективным из них будет тот, где меньше совокупные издержки, определяемые величиной $S_i + V_i$, где i — индекс проектируемого технологического варианта производства для получения данного продукта.

Многовариантные сопоставления проектов хозяйственного развития с учетом экономического ущерба от загрязнения можно осуществить также с помощью решения оптимизационных задач.

В самом общем виде для атмосфероохранных мероприятий на региональном уровне подобную задачу оптимизации можно сформулировать следующим образом [3]: «найти минимум суммы производственных затрат и экономического ущерба от загрязнения атмосферы

$$F = \min_{Z_i} \sum_{i=1}^J \sum_{l=1}^{Z_i} (S_i + V_i) Z_i$$

при всех возможных вариантах производственной и атмосфероохранной деятельности и при условиях обязательного выполнения плановых заданий предприятиями региона, непревышения общего лимита капитальных вложений и др.». В приведенном выражении минимизируемого функционала F приняты следующие обозначения:

S_i — производственные затраты при l -м варианте производственной и природоохранной технологии для i -го предприятия при его мощности M_i ; V_i — годовой экономический ущерб, возникающий при использовании l -й технологии на i -м предприятии соответствующей мощности; Z_i — целочисленная переменная, показывающая, входит ли в план l -й вариант технологии для i -го предприятия (для каждого предприятия $\sum Z_i \leq 1$, для всех i).

Если имеется решение сформулированной задачи (критерий оптимальности данной задачи называют социально-экономическим), а также решение задачи с обычным производственным критерием, без включения в целевую функцию показателей экономического ущерба, то можно определить эффективность капиталовложений в противозагрязняющие мероприятия по формуле:

$$\varepsilon_p = \frac{\bar{F} - F}{k - \bar{k}},$$

где \bar{F} — допустимое решение задачи с социально-экономическим критерием, рассчитанное как сумма оптимального значения функционала задачи, решенной по производственному критерию (при системе ограничений совпадающей с системой ограничений первой задачи), и величины экономического ущерба по технологиям, вошедшим в оптимальный план задачи, решенной по производственному критерию;

k — суммарные капитальные вложения в производственное и природоохранное развитие региона, определяемые из решения задачи по социально-экономическому критерию;

\bar{k} — суммарные капитальные вложения, получаемые в допустимом решении задачи с социально-экономическим критерием.

Если $\varepsilon_p > E_n$, где E_n — нормативный коэффициент эффективности капитальных вложений, то вложение средств в данный вариант атмосфероохранных мероприятий региона эффективно.

Таким образом, с помощью рассмотренных и аналогичных им методов можно сопоставить оценку экономического ущерба, наносимого окружающей среде при том или ином технологическом варианте развития производства с затратами на мероприятия по охране среды по соответствующему варианту. Как отмечалось выше, в настоящее время невозможна организация полностью безотходных технологий. Из этого вытекает необходимость проведения расчетов по сопоставлению экономического ущерба от загрязнений с затратами по его уменьшению. Такие расчеты предоставляют возможность выбрать из различных проектов развития (в том числе проектов реконструкции) производства экономически наиболее эффективные на основе учета наряду с производственными издержками также и издержек загрязнения окружающей среды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Б. Коммонер. Замыкающий круг, Ленинград, 1974.
2. М. Я. Лемешев. Экономика и экология: их взаимосвязь и зависимость. «Коммунист», 1975, № 17.
3. Охрана окружающей среды. Модели управления чистотой природной среды. Под редакцией К. Г. Гофмана и А. А. Гусева, М., «Экономика», 1977.
4. К. Г. Гофман. Экономическая оценка природных ресурсов в условиях социалистической экономики. М., 1977.
5. Ю. Е. Корнеев, В. Г. Халдеев, А. В. Чупис. Многофакторная корреляция заболеваемости населения бронхитом. — В сб. Общие методические и теоретические вопросы гигиены атмосферного воздуха. М., 1973.
6. Р. М. Бархударов, Г. М. Рохлин, И. Я. Фрейдлин. Статистическая модель влияния загрязнения атмосферного воздуха на заболеваемость. — В сб.

Первая школа «Методы планирования и управления природными ресурсами». (г. Таллин, 8—18 сентября 1975 г.). М., 1975.

7. В. Г. Штейнгауз. Научно-технический прогресс и повышение эффективности мероприятий по охране среды. «Известия Академии наук СССР. Серия экономическая», 1978, № 1.
8. О. Ф. Балацкий. Об одном подходе к определению экономической эффективности вложений средств в здравоохранение.— «Экономика и математические методы», 1974, т. X, вып. 6.
9. Основные положения методики экономической оценки природных ресурсов в массовых планово-проектных расчетах. — В сб. Экономические проблемы оптимизации природопользования, М., 1973.

ს ა მ გ რ თ ა ლ ი

АКАКИЙ МЕНАБДЕ

КОНСТИТУЦИОННОЕ УКРЕПЛЕНИЕ СУВЕРЕНИТЕТА НАРОДОВ СССР

Проблема суверенитета играет важную роль в политической жизни общества во всех классовых общественно-экономических формах. Но особо злободневной становится она в современную эпоху, когда вокруг вопроса о суверенитете происходит острая политическая и идеологическая борьба между силами империализма и реакции и силами демократии и прогресса.

Государственный суверенитет понимается как верховенство государственной власти внутри своей страны и ее независимость от других государств. Если на заре своей борьбы за политическое господство буржуазия энергично выступала за создание национальной государственности и укрепление ее суверенитета, то ныне, в эпоху империализма, она стала отказываться от него, так как принцип независимости национальных государств мешает экспансионистским устремлениям монополий. Именно поэтому идеологи буржуазии проповедуют, будто нация, национальное государство уже отжили свой век и стали тормозом исторического развития, даже угрозой для цивилизации. Так, известный американский профессор Дж. Стоссингер утверждает, будто в «суверенитете более чем в каком-либо ином факторе заключена причина анархии в международных отношениях». Многие буржуазные ученые в противовес принципу суверенитета выдвигают различные варианты создания «мирового государства». Они утверждают, что национальный и государственный суверенитет должен уступить свое место «международному» или «мировому» суверенитету, которым должно обладать «мировое государство» или наделенные соответствующими полномочиями всемирные наднациональные организации.

Большой победой прогрессивных сил мира было закрепление принципа суверенитета в Уставе ООН, его развитие и конкретизация в Декларации о предоставлении независимости колониальным странам и народам, принятой 14 декабря 1960 года Генеральной Ассамблеей ООН.

Принцип суверенитета в Советском социалистическом государстве является важнейшей проблемой федерализма. Народы Советского Союза с победой социалистической революции обрели свой подлинный национальный и государственный суверенитет. Народы других социалистических стран также утвердили свой суверенитет, являющийся однотипным с суверенитетом Советского народа. Принцип суверенитета последовательно соблюдается во взаимоотношениях социалистических государств между собой. Характерную черту этого нового типа суверенитета правильно отметил Тодор Живков: «В условиях социализма решение всех вопросов, связанных с суверенитетом, должно быть подчинено и подчинено на деле интересам трудящихся, интересам подъема, укрепления и развития каждой страны и всего содружества» («Проблемы мира и социализма», 1964, № 8, с. 19).

Государственный суверенитет тесно связан с национальным суверенитетом. Сущность национального суверенитета заключается в праве каждой нации на самоопределение и самостоятельное государственное существование. Принцип самоопределения нации, ее суверенитета стал одним из главных в советском государственном праве. В советском законодательстве он закреплен с первых же дней установления Советской власти. Социализм юридически узаконил и фактически осуществил свободу, равенство и независимость наций.

Новая Конституция СССР, отражая подлинный гуманизм и демократизм общества зрелого социализма, законодательно закрепила ленинские принципы суверенного равенства, «равноправия и права народов распоряжаться своей судьбой» (ст. 29 Конституции СССР 1977 года).

Морально-политическим и правовым требованием современности является полное уважение национального и государственного суверенитета, полная свобода нации устроиться согласно своему желанию, избрать любую форму своего государственного существования — как образовать самостоятельное государство, так и войти в состав многонационального государства.

Образцом осуществления полного национального суверенитета является Союз ССР, утвердивший право свободного вхождения в СССР социалистических республик и право свободного выхода из Союза без какого-либо предварительного или последующего согласия союзных органов.

Статья 76 новой Конституции СССР гласит: «Союзная республика — суверенное советское социалистическое государство, которое объединилось с другими советскими республиками в Союз Советских Социалистических Республик». Статья 72 сохраняет за каждой союзной республикой «право свободного выхода из СССР».

Советский Союз объединяет 15 союзных республик; в их составе образовано 20 автономных республик, 8 автономных областей и 10 автономных округов. Итак, всего 53 нации и народности имеют свое национальное административно-территориальное образование. Во всех этих национально-государственных образованиях основная национальность, как правило, коренизирует государственный аппарат, национальный язык в государственных органах, в судах, школах и других культурных учреждениях, развивает экономику и культуру данной национальности. Остальные национальности, проживающие на территории данного национально-государственного образования, обладают и юридически и фактически такими же правами, что и основная национальность.

Социализм обеспечивает гражданам всех национальностей одинаковую возможность труда, образования, участия в управлении государством и хозяйством; все они имеют право учиться на любом языке, работать в любом учреждении и предприятии, пользоваться всеми благами на абсолютно равных условиях и правах. Вот это роднит советских людей, цементирует их дружбу, превращает СССР в единую Родину для русского и эстонца, грузина и казаха и всех других наций и народностей.

В социалистическом обществе все нации без исключения обладают полным национальным суверенитетом. Но в условиях социализма для осуществления национального суверенитета не обязательно наличие национальной государственности. Здесь осуществление национального суверенитета надежно гарантируется Конституцией СССР и конституциями союзных республик, полностью исключают

щими любую форму неравенства, основанную на почве национального происхождения. Национальный суверенитет всех наций и народностей Советского Союза юридически закрепляется и реализуется в государственном суверенитете СССР и союзных республик.

В СССР мы имеем единство государственного, национального и народного суверенитета, единство общесоюзного суверенитета и суверенитета союзных республик. Оно основано на единстве национальных и интернациональных задач и интересов, а также на единстве источника суверенитета. Источником суверенитета Союза ССР является народ, населяющий СССР, однородный, монолитный в социальном отношении, составляющий единую семью братских народов, возглавляемую интернациональной Коммунистической партией Советского Союза. Это единство национального и интернационального стало фактом в результате победы социалистических общественных отношений.

Принципиальная особенность Советского федеративного государства состоит в том, что суверенитет Союза ССР и суверенитет союзных республик находятся в органическом единстве, постоянно взаимодействуют, не ущемляя и не поглощая друг друга. В соотношений суверенитетов Союза ССР и союзных республик нашли свое отражение две взаимосвязанные тенденции в советском национально-государственном строительстве: тенденция к развитию и расцвету наций, укреплению их суверенитета и государственности и тенденция к межгосударственному сближению наций; эти тенденции в условиях социализма находятся в неразрывном единстве.

Суверенные союзные советские республики являются самостоятельными национальными государствами особого типа. Они являются органическими частями более крупного союзного государственного организма — СССР. Особенностью этого целого и его частей является то, что они вместе утверждают и охраняют национальный суверенитет всех наций и народностей СССР; они делят между собой не суверенитет советских народов, а только функции по обеспечению этого суверенитета.

Подлинный суверенитет национальных республик в условиях существования империалистических государств лучше обеспечивается наличием могучей великой державы — СССР. Именно с этой целью народы Советского Союза через своих выборных представителей, собравшихся на I съезд Советов СССР, решили образовать единое многонациональное Советское государство и определили его права и обязанности. Это было истинно добровольное волеизъявление суверенных наций, одинаково угодное и выгодное всем основателям Союза. Все основатели Союзного государства, а не один «ведущий» народ, определили суверенитет Союза, стараясь сделать его наиболее полным, дающим возможность всем союзным республикам на равных основаниях пользоваться мощью великой державы в интересах вполне надежного укрепления и охраны своего суверенитета и успешного строительства коммунизма.

«Суверенные права союзных республик охраняются Союзом СССР» (статья 81 новой Конституции СССР). Это самая надежная и верная защита интересов народов СССР. Теперь все советские люди видят, какую огромную пользу принесло советским народам объединение в одном союзном государстве. Возьмем, например, Грузию. Осуществление суверенитета грузинского народа стало возможным только с установлением Советской власти. С этого момента Грузинский народ стал полным хозяином своей судьбы. Наши вра-

ги отрицают этот факт, они утверждают, что Грузия лишена суверенитета. Цель империалистов и их идеологов, проявляющих «заботу» о суверенитете Грузии, общеизвестна. Трудящиеся Грузии хорошо помнят, каким суверенитетом они пользовались до победы социалистической революции в 1921 году, и что дала им Советская власть.

Трижды орденосная Грузия за 58 лет Советской власти стала цветущей страной, славящейся своей развитой индустрией, многоотраслевым сельским хозяйством, крупными достижениями в науке и культуре. Ныне Советская Грузия — крепкое интернациональное единство, братская семья всех наций и народностей республики, дружно строящих коммунизм, — являет собой пример торжества ленинской национальной политики.

Говоря о суверенитете союзных республик, входящих в состав СССР, необходимо помнить, что осуществление суверенитета Союза СССР и союзных республик организуется и направляется единой интернациональной Коммунистической партией Советского Союза. Это является прочной гарантией единства деятельности СССР и союзных республик. Партия Ленина обеспечивает правильное руководство всей работой по строительству коммунизма во всем Советском Союзе.

Роль партии четко сформулирована в новой Конституции СССР: «Руководящей и направляющей силой советского общества, ядром его политической системы, государственных и общественных организаций является Коммунистическая партия Советского Союза. КПСС существует для народа и служит народу.

Вооруженная марксистско-ленинским учением, Коммунистическая партия определяет генеральную перспективу развития общества, линию внутренней и внешней политики СССР, руководит великой созидательной деятельностью советского народа, придает планомерный, научно обоснованный характер его борьбе за победу коммунизма.

Все партийные организации действуют в рамках Конституции СССР» (статья 6 Конституции).

Советские люди воспринимают руководство партии как абсолютно необходимое и неперемное условие всех наших успехов. Они верят в мудрость и силу партии, поддерживают и претворяют в жизнь ее политику, проникнутую заботой о благе и величии человека.

В резолюции XXV съезда по Отчетному докладу ЦК КПСС говорится: «Съезд придает важное значение воспитанию всех трудящихся в духе советского патриотизма, гордости за социалистическую Родину, за великие свершения Советского народа в духе интернационализма, непримиримости к проявлениям национализма, шовинизма и национальной ограниченности, в духе уважения ко всем нациям и народностям».

Гражданин нашей страны, к какой бы национальности он ни принадлежал, с гордостью называет себя советским человеком, представителем могучего Союза ССР. Это — великое достижение суверенных советских наций.

СССР — единое демократически централизованное федеративное государство, сочетающее федерализм с демократическим централизмом. По учению Ленина советский «федерализм несколько не противоречит демократическому централизму» (Ленин, ПСС, т. 36, с. 106).

Советский социалистический демократический централизм ⁰³ начнет сосредоточение всей полноты власти в центре и на местах в руках избираемых народом Советов. Советские союзные республики обладают неограниченными правами в области лучшей организации политического, хозяйственного и культурного строительства, вовлечения в управление всех трудящихся республики.

Ленинские принципы советской Федерации обеспечивают всесторонний расцвет и неуклонное сближение наций и народностей, дальнейшее усиление их братского равноправного межнационального сотрудничества во всех областях жизни. Укрепление общественных начал сопровождается дальнейшим расширением суверенных прав союзных республик. К прежним гарантиям охраны суверенных прав республик добавлены новые, такие, например, как право участия республик в решении союзными органами вопросов, отнесенных к ведению Союза ССР. За союзными республиками в лице их высших органов государственной власти закреплено, согласно новой Конституции, право законодательной инициативы в Верховном Совете СССР (статья 77 Конституции).

В многонациональном Советском Союзе государственный социалистический централизм гармонически сочетается с суверенитетом советских союзных республик. Это очевидный для каждого советского человека факт тщетно пытаются опровергнуть буржуазные идеологи. Например, западногерманский историк Георг фон Раух утверждает, что Советское государство лишь формально является федеративным. Американские «советологи» в сборнике «Будущее советского общества» пытаются доказать, что СССР создан и существует якобы на основе насильственной «советизации, русизации и русификаций», что советская национальная политика используется для подавления «политического самовыражения и национального самосознания».

Советский Союз на практике доказал, что он является образцом решения национального вопроса, представляет собой единую семью равноправных и свободных советских наций, строящих в тесном сотрудничестве и взаимопомощи коммунистическое общество.

В СССР построено развитое социалистическое общество. Это — общество зрелых социалистических общественных отношений, в котором на основе сближения всех классов и социальных слоев, юридического и фактического равенства всех наций и народностей, их братского сотрудничества сложилась новая историческая общность людей — советский народ. Это — общество высокой организованности, идейности и сознательности трудящихся, патриотов и интернационалистов (преамбула Конституции).

В ходе всенародного обсуждения проекта Конституции СССР были внесены предложения, затрагивающие вопросы национальных отношений. Конституционная комиссия, приняв целый ряд поправок и замечаний, в то же время отклонила предложения о том, чтобы ввести в Конституцию понятие единой советской нации, ликвидировать союзные и автономные республики или резко ограничить суверенитет союзных республик, лишив их права выхода из СССР, права на внешние отношения. «Социально-политическое единство советского народа, — подчеркнул Л. И. Брежнев в докладе на сессии Верховного Совета СССР, — вовсе не означает исчезновения национальных различий. Благодаря последовательному проведению ле-

нинской национальной политики мы построили социализм, одновременно — впервые в истории — успешно решили национальный вопрос. Нерушима дружба советских народов, в процессе коммунистического строительства неуклонно происходит их сближение, взаимное обогащение их духовной жизни. Но мы встали бы на опасный путь, если бы начали искусственно форсировать этот объективный процесс сближения наций. От этого настойчиво предостерегал В. И. Ленин, и от его заветов мы не отступим».

Великие достижения советского народа, зафиксированные в новой Конституции, служат вдохновляющим примером для народов, борющихся за социалистический путь развития своей страны. Советская Конституция вдохновляет трудящиеся массы капиталистических стран на борьбу за свои права, за избавление от капиталистической эксплуатации. «Когда народ величайшей страны на планете создает для себя новую Конституцию, — пишет западногерманский ученый д-р Томас Нойман, — это историческое событие. И если эта конституция превосходит все, что люди до сих пор знали в сфере гражданских прав, то каждый, кто выступает за свободу и достоинство человека, видит в этом большой шаг вперед не только для СССР, но и для всего человеческого общества»¹.

Конституция СССР 1977 года отражает высокое развитие и углубление демократии развитого социализма. Она поднимает значение правового статуса советских граждан на высшую ступень, создает самые прочные гарантии его эффективности; провозглашает общий принцип равноправия советских граждан перед Законом независимо от происхождения, социального и имущественного положения, расовой и национальной принадлежности, пола, образования, языка, отношения к религии, рода и характера занятий, места жительства и других обстоятельств. Равноправие граждан обеспечивается во всех областях экономической, политической, социальной и культурной жизни. Конституция не только провозглашает равные права женщины с мужчиной, но и устанавливает более широкие, по сравнению с Конституцией СССР 1936 года, возможности их осуществления.

Демократия, закономерная и необходимая в условиях социализма, говорит Л. И. Брежнев, не является чем-то застывшим в своих формах функциях, проявлениях. Она развивается по мере развития общества в целом. Критерием оценки уровня развития социалистической демократии является уровень участия масс не только в голосованиях и выборах, но и повседневном управлении государством и народным хозяйством.

«Сверяясь с этим критерием, мы с полным основанием можем сказать, что наше общество развитого социализма стало и обществом развитой социалистической демократии. На этапе зрелого социализма, в условиях общенародного государства все более широкое и активное участие трудящихся масс в управлении жизнью страны прочно утвердилось как центральное направление политического развития советского общества»².

¹ «Ethiopian Herald», 1977, October 12.

² Л. И. Брежнев. Исторический рубеж на пути к коммунизму. «Проблемы мира и социализма», 1977, № 12.

Непрерывно развивающийся процесс совершенствования советской демократии обеспечивает развитие нашей государственности в направлении коммунистического общественного самоуправления. «С принятием новой Конституции СССР сделан еще один шаг на пути к этой великой цели коммунистов всех стран»³.

Новая Конституция СССР пронизана духом глубокого уважения и доверия к человеку. В ответ на это советские люди с не менее глубоким уважением и доверием относятся к своему испытанному и верному вождю — Коммунистической партии Советского Союза.

³ Там же.

„დაჩხუბილნი“ თუ „დაჩხიბულნი“

ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის 251 მუხლი ადგენს: „მისნისა და კუ-
დიანისაგან დაჩხუბილნი კაცნი თუ სამართალში მოვიდნენ, მისანი და კუდიანი
გასახეიბრებელი არის“¹.

ვახტანგის კანონთა კრებულის რუსული თარგმანის გამოცემაში ეს ადგილი
ასე იკითხება: «Если они произведут между людьми спор и тяжбу и дело
дойдет до суда, то таких колдунов и ворожеев следует изувечить»².

რუსულ თარგმანში კანონის აზრი ისეა გაგებული, რომ თუ მისანი და კუ-
დიანი ადამიანებს შორის ჩხუბსა და დავას ატეხენ და საქმე სასამართლოში მივა,
მისანი და კუდიანი დასახიჩრებულ უნდა იქნან. მაგრამ ასეთი იგაგება დედნის
აზრს დიდად შორდება.

იგივე ადგილი პროფ. ე. ო. ზ. ე. კ. ა. რ. ს. ტ. ი. ს. მიერ ვახტანგის სამართლის
ფრანგულ თარგმანში გადმოცემულია შემდეგნაირად: «Si les personnes brouil-
lées entre elles par un devin ou sorcier comparaissent en justice ces devins
t sorciers auront encouru la peine de la mutilation»³.

როგორც რუსული, ისე ფრანგული თარგმანიც მუხლის შინაარსის ძალზე
თავისუფალ გადმოცემას წარმოადგენს, რაც იმით აიხსნება, რომ მთარგმნე-
ლებს კანონის აზრი არ ესმით. საქმე ისაა, რომ ამ მუხლის აზრი დედანშიც
ერთობ ბუნდოვანი და გაუგებარია. რას ნიშნავს „და ჩ ხ უ ბ ი ლ ნ ი კ ა ც ნ ი“
და რა კავშირშია იგი მუხლის მთელ კონტექსტთან?

ჯერ კიდევ დ. ჩ. უ. ბ. ი. ნ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი., ვახტანგის სამართლის ზემომოყვანილ
მუხლზე მითითებით, განმარტავდა: „და ჩ ხ უ ბ ი ლ ი“ — «поссорившийся»,
მაგრამ ასეთი განმარტება მუხლის შინაარსს არ უდგება.

ფრანგულ თარგმანშიც, ალბათ დ. ჩ. უ. ბ. ი. ნ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი. მიხედვით, „დაჩხუბილ-
ნი კაცნი“ გადმოცემულია «les personnes brouillées» — წაჩხუბებული პირნი.

ვახტანგის სამართლის წიგნისადმი დართულ ლექსიკონში ჩვენ ამ სიტყვას
ასე განმარტავთ: „დაჩხუბილი“ — წაჩხუბებული, წავიდებული, გადაკიდებუ-
ლი. მაგრამ, როგორც ირყვევა, ასეთი გაგება მცდარია.

საკითხის გარკვევისათვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს კანონის აზრის
დადგენას. რა სურდა კანონმდებელს ეთქვა აღნიშნულ მუხლში, სადაც ლაპარა-
კი მისნებსა და კუდიანებზე? ჩხუბი და წაჩხუბება აქ არაფერ შუაში უნდა
იყოს, რადგან აქ დანაშაულის სულ სხვა შემადგენლობაზეა ლაპარაკი. რაც შეე-
ხება ჩხუბს, კანონმდებელი მას სამართლის წიგნის სხვა მუხლში (75, 81, 98)
საგანგებოდ განიხილავს.

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, 1963, გვ. 544—545.

² Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, 1887, გვ. 74.

³ Code géorgien du roi Vakhtang VI, Strasbourg, 1934, გვ. 303.

⁴ დ. ჩ. უ. ბ. ი. ნ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი., ქართულ-რუსული ლექსიკონი, 1887.

⁵ ქართული სამართლის ძეგლები, 1, 1963, გვ. 759.

სამართლის წიგნის ამ მუხლში გათვალისწინებულია დანაშაულებული კუთრებული შემადგენლობა, რომელსაც ჯადოსნობა, გრძნეულება ეწოდება. დანაშაულის ეს სახე ცნობილია ძველი და შუასაუკუნეების აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ხალხთა სამართლის ისტორიაში.

კანონმდებელი ლაპარაკობს, რომ მისნისა და კუდიანების მიერ „დაჩხუბილი კაცნი“ თუ სამართალში მივლენ, მისანი და კუდიანი დასახიჩრებულ უნდა იქნან. მაშასადამე „დაჩხუბილი კაცნი“ ის პირები არიან, რომელთა მიმართ მისნისა და კუდიანის მიერ ჩადენილია რაღაც დანაშაული, რისთვისაც კანონი დამნაშავეს მძიმე სასჯელს — დასახიჩრებას უწყევტებს.

ვახტანგის სამართლის წიგნის ყველა ხელნაწერში, და მათ შორის ორ უძველესს — დედნად აღიარებულ 3683 ნუსხასა და Q 575 ხელნაწერშიც, — რომელიც გადაწერილია ვახტანგის ჯანიშინობის დროს (1710 წ.) იკითხება „დაჩხუბილი კაცნი“. მაგრამ ირკვევა, რომ კანონთა ტექსტი დამახინჯებულია გადაწერათა მიერ. ამასთან ასეთი შეცდომა გადაწერის ადვილად შეიძლებოდა მოსვლოდა.

არსებობს ძველი ქართული ტერმინი „ჩ ხ ი ბ ი“, რაც, საბაჲს განმარტებით, „გრძნებით შესაკრავს“ ნიშნავს, ხოლო „ჩ ხ ი ბ ე ა“ — გრძნებით შეკრას. აქედან წარმოსდგება ტერმინი „მ ჩ ხ ი ბ ა ე ი“, რასაც საბა „გრძნებით შემკრავს“ უწოდებს. მაშასადამე „მჩხიბაეი“ იგივე გრძნეული კაცი, მისანი, ჯადოსანია.

ახლა დაეუბრუნდეთ ჩვენს ტექსტს. კანონმდებელი ლაპარაკობს მისნის და კუდიანის მიერ „დაჩხუბილ კაცზე“, ე. ი. ისეთ კაცზე, რომელიც მისანმა და კუდიანმა მოაჯადოვა, გრძნებით შეკრა, დაჩხიბა. მაშასადამე, ტექსტში უნდა იყოს არა „დაჩხუბილი კაცნი“, არამედ „დაჩხიბული კაცნი“, ე. ი. მოჯადოებული, გრძნებით შეკრული კაცნი. რაკი ერთმა გადაწერმა ასეთი უნებლიე შეცდომა ადვილად დაუშვა, ეს lapsus calami სხვა გადაწერებშიც გაუაზრებლად გაიმეორეს, რის გამოც სრულიად დამახინჯებული ტექსტი მივიღეთ.

იგივე უნდა ითქვას ზემომოყვანილი მუხლის მეორე ნაწილზეც, სადაც „ჩ ხ ი ბ ი“ — ნაკვალად „ჩ ხ უ ბ ი“ იკითხება, რაც ასევე გადაწერის მიერ შერყვნილი ფორმაა.

ამრიგად „ჩ ხ ი ბ ი“ ნიშნავს ჯადოს, გრძნებით შესაკრავს, ხოლო „დაჩხიბული კაცნი“ — გრძნებით შეკრულ, მოჯადოებულ ადამიანებს. ამის შესაბამისად ვახტანგის სამართლის წიგნის აღნიშნული მუხლის ტექსტი ასე უნდა აღდგეს.

„მისნისა და კუდიანისაგან დაჩხიბულნი კაცნი თუ სამართალში მოვიდნენ, მისანი და კუდიანი გასახიჩრებულნი არიან. და რაც იმ მკითხველს სხვაზედ ან ჩხიბი; ან წასაჯდენი მოუტდენია, მოსამართლემ გაუკითხავად, სისხლი იყოს თუ საუპატიო, წაურთოს და მისცეს“.

ქრონიკა და ინფორმაცია

დემოგრაფიული მკვლევარები

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან რეგულირებული ხალხთმოსახლეობის (დემოგრაფიის) სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემათა რესპუბლიკური სამეცნიერო საბჭო შეიქმნა 1974 წლის 23 სექტემბერს. მასში გაერთიანებულია ჩვენი რესპუბლიკის როგორც მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტები, აგრეთვე სხვა სამეცნიერო დაწესებულებებში მომუშავე სხვადასხვა დარგის გამოჩენილი მეცნიერები და საზოგადოებრივი მოღვაწენი. საბჭოს დასაყრდენი დაწესებულებებია:

1. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტი (წამყვანი დაწესებულება),
2. საქართველოს სსრ უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების სამინისტროს ბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
3. საქართველოს სსრ ჯანმრთელობის დაცვის სამინისტროს თბილისის სახელმწიფო სასაქონლო ინსტიტუტი,
4. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი,
5. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტი,
6. საქართველოს სსრ ჯანმრთელობის დაცვის სამინისტროს შრომის ჰიგიენისა და პროფ. დაავადებათა სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი,
7. საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ცენტრალური სტატისტიკური სამართველო,
8. საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტის სახალხო მეცნიერების ეკონომიკისა და დაგეგმვის ინსტიტუტი,
9. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი,
10. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ი. ჭავჭავაძის სახ. ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი,
11. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ა. ნათიშვილის სახ. ექსპერიმენტული ბიოლოგიის ინსტიტუტი,
12. საქართველოს სსრ ჯანმრთელობის დაცვის სამინისტროს ი. უორდნაის სახ. ადამიანის გენეტიკური ფუნქციის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი,
13. საქართველოს სსრ ჯანმრთელობის დაცვის სამინისტროს კანისა და ვენერიულ დაავადებათა სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი,
14. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ვახუშტის სახ. გეოგრაფიის ინსტიტუტი. დემოგრაფიულ პრობლემათა სამეცნიერო საბჭო სწავლობს საქართველოს სსრ მოსახლეობის ბუნებრივი მატების, ე. ი. შობადობისა და მოკვდაობის, სქესობრივი და ასაკობრივი სტრუქტურის, ოჯახის სტრუქტურის შედგენილობის, ქორწინებისა და განქორწინების, მიგრაციის, შრომითი რესურსების რაციონალური გამოყენების, მოსახლეობის ქალაქსა და სოფელს შორის გადაადგილების, პროფესიული სტრუქტურისა და სხვა საკითხებს, ამ მოვლენათა შესწავლის ერთ-ერთი ძირითადი მიზანია რაციონალური დემოგრაფიული პოლიტიკის შემუშავებისათვის საქირო მასალის მოზამდე და შემუშავება. რაც პარტიის XXI ყრილობის მიერ დასახულია როგორც საბჭოთა მეცნიერების დიდმნიშვნელოვანი ამოცანათაგანი.

1977 წელს მოეწყო ორი ექსპედიცია: რაქისა და აჭარის ასსრ რაიონებში, ამ ექსპედიციებს ხელმძღვანელობდა ხალხთმოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემათა რესპუბლიკური სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე აკადემიკოსი პ. ბ. გუგუშვილი.

ექსპედიციისათვის საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სოციოლოგიისა და დემოგრაფიის განყოფილებაში შემუშავებული და მიღებული იყო შესაბამისი ანკეტა, რომლის მიხედვით ხდებოდა მოსახლეობის გამოკითხვა; იკრებოდა 19 კითხვარისაგან:

- 1. ასაკი (რამდენი წლისა ხართ) —
- 2. სქესი —
- 3. ეროვნება —
- 4. განათლება: დაწყებითი, არასრული, საშუალო, ზოგადი საშუალო, სპეციალური საშუალო, უმაღლესი, დაუმთავრებელი უმაღლესი (ხაზი გაუსვით)
- 5. ოჯახური მდგომარეობა: გათხოვილი, გაუთხოვარი, ცოლიანი, უცოლო, მარტოხელა (ხაზი გაუსვით)
- 6. თუ სწავლობთ, გთხოვთ უჩვენოთ სად და რომელ სასწავლებელში —
- 7. თუ მუშაობთ, გთხოვთ უჩვენოთ სად და რომელ დაწესებულებაში (საწარმოში)
- 8. რამდენი წლისა დაქორწინდით —
- 9. რა საქმიანობას ეწეოდით ქორწინების მომენტში —
- 10. მიგაჩნდათ თქვენი ქორწინება: ნადრევად, დროულად, დაგვიანებულად (ხაზი გაუსვით)

- 11. რამდენი შვილი გყავთ ამჟამად — ძე —, ასული —
- 12. შვილების ასაკი

ა. პირველის —	ძის — ასულის
ბ. მეორის —	„„
გ. მესამის —	„„
დ. მეოთხის —	„„
ე. მეხუთის —	„„
- 3.

13. როგორი იყო თქვენი განწყობა შვილების დაბადებისადმი (აღნიშნეთ): დადებითი უარყოფითი—

- პირველის
- მეორის
- მესამის
- მეოთხის
- მეხუთის
- 14. სულ რამდენი შვილის ყოლას აპირებთ —
- 15. იმ შემთხვევაში, თუ თქვენ უნდა იყოლიოთ ნაკლები ბავშვინი, ვინმე გსურთ, გთხოვთ დაასახელოთ მიზეზი (ხაზი გაუსვით):
 - ა. ჯანმრთელობის მდგომარეობა
 - ბ. მატერიალური პირობები
 - გ. ვსწავლობ, ვაპირებ სწავლას
 - დ. ვფიქრობ, რომ უკვე გვიანაა ბავშვის ყოლა
 - ე. ოჯახური უთანხმოებები
 - ვ. მუშაობის (სამსახურის) ხასიათი
 - ჟ. საბინაო პირობები
 - თ. ოჯახში ბევრი სამუშაოა
 - ი. ძნელია ბავშვის მოწყობა ბავა-ბაღში
 - კ. სხვა მიზეზი (მოუთითეთ) —

- 16. რამდენი ბავშვი გყავდა თქვენს დედას —
- 17. რამდენი ბავშვი გყავდა თქვენს ბებიას —
- 18. თქვენი ოჯახის წევრთა რაოდენობა —
- 19. უკანასკნელათ წელიწადში ოჯახიდან წასულთა რაოდენობა სად წავიდა: ქალაქში, სოფელში (ხაზი გაუსვით)

რბინი სოფელი შეხვედის თარიღი
ხელმოწერა (სავალდებულო არაა).

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული ხალხთმოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემათა რესპუბლიკური სამეცნიერო საბჭოს ექსპედისია 1977 წლის 1 ივლისიდან 18 ივლისამდე იმყოფებოდა ონიხსა და ამბროლაურის რაიონებში, შემდეგი შემაღგენლობით: აკადემიკოსი პ. ბ. გუგუშვილი, ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი, დოც. ზ. ვ. გალდავა, მედიცინის მეცნიერებათა კანდიდატი, დოც. ლ. ა. თურქიაშვილი, ეკონომისა და სამართლის ინსტიტუტის, სოციოლოგიისა და დემოგრაფიის

განყოფილების მეცნიერთანამშრომლები—ა. დ. ნიკოლაიშვილი, ა. ს. სხირტლაძე, გ. რ. ჭაფარიძე, ნ. ს. ყრუაშვილი, ჯ. ბ. ბეთანელი.

ექსპედიციის მოწყობის სახით შესაბამის მასალათა მოპოვება გათვალისწინებული იყო საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული ხალხთმოსახლეობის (დემოგრაფიის) სოციალურ-ეკონომიურ პრობლემათა საბჭოს 1977 წლის გეგმით. ამას გარდა ექსპედიციის წევრებმა (აკად. პ. გუგუშვილი, დოც. ზ. ვალდავა, დოც. ლ. თურქიაშვილი და სხვ.) წაიკითხეს მოხსენებები—პარტიის რაიკომების ინიციატივით საზოგადოება „ცოდნასა“ და ჩვენი ექსპედიციის ძალებით მოწყობილ გამსვლელ სამეცნიერო სესიებზე ქ. ონსა და ქ. ამბროლაურში. ეს ღონისძიებები მიქმდნა ახალი კონსტიტუციის პროექტს და დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მე-60 წლისთავს.

ექსპედიცია 4 ივლისს ჩავიდა ამბროლაურში, იმავე დღეს რაიონის პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელები გაეცნენ ექსპედიციის მიზანსა და ამოცანებს და შემდეგ შედგა რაიონში ექსპედიციის მუშაობის პროგრამა.

5 ივლისს ქ. ონში, მშრომელთა პარტიულ აქტივზე, მოხსენებები წაიკითხეს: აკად. პ. გუგუშვილი—„სსრკ ახალი კონსტიტუციის პროექტი და მოსახლეობის აღწარმოების აქტუალური პრობლემები“, დოც. ლ. თურქიაშვილი—„ახალი კონსტიტუციის პროექტი და მოსახლეობის ჩანმრთელობის დაცვის საკითხები“.

6 ივლისს ამბროლაურის რაიონის სოფ. ჭყვიშის სახელმწიფო ვაჟის სანერგე მეურნეობაში ჩატარდა თეორიულ-პრაქტიკული კონფერენცია თემაზე „სსრ კავშირის კონსტიტუცია—ჩვენი ზვივრების კანონია“, რომელზეც მოაწყვეს საქართველოს კპ ამბროლაურის რაიკომმა, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სოციალურ-ეკონომიურ პრობლემათა სამეცნიერო საბჭომ და საქართველოს სსრ საზოგადოება „ცოდნის“ გამგეობამ.

კონფერენცია შესავალი სიტყვით გახსნა საქართველოს კპ ამბროლაურის რაიკომის პროკავალისა და ავტოციის განყოფილების გამგემ ი. ბუაძემ. მოხსენებებით გამოვიდნენ: დოც. ლ. ფრუიძე—„კონსტიტუციის პროექტი და ეთნოგრაფიის ზოგიერთი საკითხი“, უფროსი სპეციალისტი პ. საბერიძე—„სსრ კავშირის კონსტიტუციის პროექტის საერთაშორისო მნიშვნელობა“, დოც. ლ. თურქიაშვილი—„სსრ კავშირის მოქალაქეთა ჩანმრთელობის დაცვა—საბჭოთა სახელმწიფოს უმნიშვნელოვანესი სოციალური ამოცანა“. საქართველოს სსრ მოსახლეობის აღწარმოების საკითხებზე მსმენელებს ესაუბრა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი პ. გუგუშვილი.

7 ივლისს ექსპედიცია მუშაობდა სოფ. ჭრებალოში, სადაც აგრეთვე დაათვალიერეს შოპრის წყალსაცავი და დიდი ისტორიული ძეგლი ნიკორწმინდა.

8 ივლისს საანექტო მონაცემების მოპოვება მიმდინარეობდა სოფ. ხოტევიში, წყადისსა და ხხარტალოში. ექსპედიციის წევრებმა დაათვალიერეს ა. ენუქიძის სახლ-მუზეუმი სოფ. წყადისში.

საანექტო მონაცემთა მოპოვების ორგანიზაციას ექსპედიცია უმთავრესად ატარებდა ისეთ დაწესებულებებში, როგორცაა მაგალითად, ფაბრიკა, საბჭოთა მეურნეობა, შემნახველი სალარო, უნივერსალი და სხვ. სადაც ადგილობრივი მოსახლეობა ჩვეულებრივ მუშაობდა, ანდა საკუთარ საქმეთა მოსაგვარებლად (ანაბართა შეტანა-გამოტანა, პროდუქტების ყიდვა და სხვ.) მიდიოდა.

9 ივლისს ექსპედიციის წევრები მუშაობდნენ ამბროლაურის რაიონულ ცენტრში: რაიონიურმაღში, ავტო-სადგურში, სასურსათო მაღაზიებსა და სხვ. ობიექტებში.

10 ივლისს—ამბროლაურის სახ. ბაქში, შემნახველ სალაროში, ავტოსადგურში და სხვ. ექსპედიციის წევრებმა მონაწილეობა მიიღეს ამბროლაურის სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკუმის მე-3000 სტუდენტის გამოშვების ზეიმში, დამსწრეთ მიესალმა აკად. პ. გუგუშვილი, რომელმაც სხვათა შორის აღნიშნა, რომ ასიოდ წლის წინათ, წინამძღვარიანთაქარის სასოფლო-სამეურნეო სასწავლებლის გახსნის დღეს, დიდი ილია ჭავჭავაძე ოცნებობდა იმ დროზე, როდესაც საქართველოს ეკოლოგობა დასიოდე განათლებული აგრონომი, ხოლო ახლა საბჭოთა საქართველოს სოფლისმეურნეობაში წარმოების სხვადასხვა დარგებში მუშაობენ თანამოებოთ უმაღლესი განათლების მქონე აგრონომები და ჩვენი მოწმენი ვართ სოციალისტური საზოგადოების ესოდენ დიდი წარმატებებისა, რომ ჩვენი პარტიისა და ხელისუფლების შეუწელებული ზრუნვის შედეგად საქართველოში მხოლოდ ამბროლაურის სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკუმი დღეს აღნიშნავს მე-3000 კურსდამთავრებულის გამოშვებას. პ. გუგუშვილი კურსდამთავრებულებს მოუწოდა ნაყოფიერად იმუშაონ ჩვენი სოფლის მეურნეობის შემდგომი აღმავლობისათვის.

11 ივლისს დილით ექსპედიცია ჩავიდა ქ. ონში და დაბინავდა სასტუმროში, რაიონის ხელ-

მღვანელობასთან ერთად შედგა სამუშაო პროგრამა, იმავე დღეს ექსპედიცია ებტორმა ქ. ონის სამკერვალო ფაბრიკას.

12 ივლისს ანკეტური მონაცემები აღებული იქნა სოფ. ღებში, ქიორაში, გლოლაში. ექსპედიციამ დაათვალიერა კურორტები შოვი და უწერა.

13 ივლისს ჩვენი დემოგრაფები მუშაობდნენ ონის შემნახველ სალაროში, სახ. ბანკში, ფოსტაში და სხვ.

14 ივლისს — უნივერსიტეტში, ფოსტაში, სასურსათო მაღაზიაში და სხვ.

15 ივლისს — ონის ავტოსადგომში, საავადმყოფოში, უნივერსიტეტში და სხვ.

ანალოგიური ექსპედიცია მოეწყო ა. წ. 25 ნოემბრიდან 8 დეკემბრამდე აჭარაში. შემდეგი შემაღველობით: აკად. პ. ბ. გუგუშვილი, ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი, დოც. ზ. ვ. ვალადავა (ექსპედიციის ხელმძღვანელის მოადგილე), მედიცინის მეცნიერებათა კანდიდატი, დოც. ი. კ. ბაბუციძე, მეცნიერ-თანამშრომლები—ა. დ. ნიკოლაიშვილი, გ. რ. ჭავჭავაძე, ნ. ს. ყრუაშვილი, მ. გ. მღინაძე.

25 ნოემბერს ექსპედიცია ღამით ჩავიდა ქ. ბათუმში და დაბინავდა სასტუმრო „ინტურისტში“. 26 ნოემბერს, შაბათს, დემოგრაფების ექსპედიცია გაემგზავრა მანბარას რაიონის სოფ. შეკვეთილში. აქვე არის მტროლოვის ინსტიტუტი (დირექტორი — ტექნიკურ-მეცნიერებათა კანდიდატი ვ. რუსთაშვილი). ექსპედიციის წევრები (აკად. პ. გუგუშვილი, დოც. ი. კ. ბაბუციძე) მოხსენებებით გამოვიდნენ სამეცნიერო კონფერენციაზე ქ. ბათუმის პედაგოგიურ ინსტიტუტში, რომელიც მიმდევნა ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუციის 60 წლისთავს, აგრეთვე, ანალოგიურ კონფერენციაზე (მანქანათმცოდნეობის პროფტექნიკურ სასწავლებელში), სადაც პ. გუგუშვილმა წაიკითხა აგრეთვე ლექცია თანამედროვე დემოგრაფიის აქტუალურ საკითხებზე.

შეკვეთილი (წმ. ნიკოლოზის ფორტი) მე-19 ს. პირველ ნახევარში ყულევთან (რულეტკალე) ერთად იყო საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროების მნიშვნელოვანი ნავსადგური. უბრძოლი ომის დროს მტერმა ორივე გადასწვა, მაგრამ მალე შეეწოდა უფრო დიდი პორტები შეიქმნენ: ჭერ ფოთი (1858 წლიდან), ხოლო მერმე ბათუმი (1878 წლიდან). ახლა შეკვეთილის ადგილას სტაროვერების (დონელი კაზაკების) სოფელია. ისინი აქ დასახლდნენ 1930-იან წლებში. შეკვეთილის დათვალიერება ისტორიული ხასიათის ტურისტულ ინტერესს ატარებდა.

28 ნოემბერს ქალაქის პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელობა გაცნო ექსპედიციის მიზანს, ამოცანებსა და ასე შედგა აქარის ავტონომიურ ოლქში მუშაობის გეგმა, იმავე დღეს დემოგრაფებმა დაიწყეს ანკეტური ცნობების მოპოვება.

29—30 ნოემბერს მუშაობა გაგრძელდა ბათუმის სამკერვალო ფაბრიკაში, შემნახველ სალაროში, „ბავშვთა სამყაროსა“ და უნივერსიტეტში.

1 დეკემბერს ექსპედიცია ბათუმში გაემგზავრა, სადაც შევისო ანკეტები სამკერვალო ფაბრიკაში, უნივერსიტეტში და შემნახველ სალაროში.

2 დეკემბერს კვლავ ბათუმში გრძელდებოდა მუშაობა—სასურსათო მაღაზიებში, წიგნების მაღაზიებში და უნივერსიტეტში.

3 დეკემბერს დემოგრაფებმა დაათვალიერეს სარფი—სასაზღვრო სოფელი; შემდეგ გონიო, სადაც მოიპოვეს სათანადო მასალა და დაათვალიერეს გონიოს ისტორიული ციხე-სიმაგრე.

4 დეკემბერი მთლიანად მოუღდა უკვე შევსებული ანკეტების წესრიგში მოყვანას და თვალპირველ სისტემატიზაციას.

5 დეკემბერს ექსპედიცია ეწვია ჩაქვს, სადაც იგი მუშაობდა უნივერსიტეტში, აქუცის ჩაი ფაბრიკა № 1-ში და ჩაის ფაბრიკა № 2-ში.

6 დეკემბერს ქ. ქობულეთში, შევისო ანკეტები რაიონივერსიტეტში, ფოსტასა და II უნივერსიტეტში.

7 დეკემბერს ექსპედიცია მუშაობდა ხელვაჩაურში, უნივერსიტეტსა და სხვ. ობიექტებზე.

გაზ. „საბჭოთა აჭარაში“ დაიბეჭდა აკად. პ. გუგუშვილის ინტერვიუ; იგი გამოვიდა აგრეთვე რადიოთი 7 დეკემბერს. მუშაობის დამთავრების შემდეგ კორესპონდენტთან საუბარში აკად. პ. ბ. გუგუშვილმა განაცხადა; „ჩვენი ექსპედიციის მიზანია ცნობათა ანკეტური წესით მოპოვების საფუძველზე შევისწავლოთ მოსახლეობის დინამიკის საკითხები, კერძოდ, ბუნებრივი გამრავლება, ე. ო. ქორწინება, შობადობა, სიცოცხლის ხანგრძლივობა, აგრეთვე მქანა-კური ცვლილებები, ანუ მიგრაცია, ვიკვლევთ მოსახლეობის სქესობრივ-საკობრივი, პროფესიული სტრუქტურის, შრომითი ბუნებების, მათი რაციონალური გაადგილების საკითხებსაც.

საქართველოს მწიგნობართა კავშირი

ეს პრობლემები ფრიალ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს სახელმწიფოებრივ პოლიტიკასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ამას ისიც განაპირობებს, რომ მოსახლეობის მატების ტემპი სხვადასხვა რეგიონში ფრიალ განსხვავებულია, რაც ართულებს მმართველობის, მომარაგების, მუშახელის გამოყენების, წარმოების გადაღივების, საბინაო მშენებლობისა და სხვა ისეთი საკითხების მოწესრიგებას, რომლებიც სახელმწიფოებრივი მმართველობის სფეროში შედის. ამასვე უკავშირდება გარემოს რაციონალური გამოყენების საკითხები.

სკკ XXV ყრილობაზე თავის მოხსენებაში ამხანაგმა დ. ი. ბრეცევიმ მიგვითხია, რომ საბჭოთა მეცნიერების მოვალეობაა ჭეშოვანი უურადლება დაუთმოთ და შეისწავლონ მოსახლეობის, ენე იგი დემოგრაფიის ზემოხსენებული პრობლემები, რათა პარტია ამ მთავრობამ ამის საფუძველზე შეიმუშაონ, დასახონ და განახორციელონ ყველაზე რაციონალური და მუშა-სურ დემოკრატიული პოლიტიკა“.

კითხვაზე—მაყოფილი ბრძანდებით ექსპედიციის მუშაობითა და შედეგებით?—აკად. პ. გუგუშვილმა უპასუხა: „ჩვენიმა ექსპედიციამ აუცილებელი მასალების შესაგროვებლად ორ კვირამდე დამყო აპარაში. საკმარისი მიმართა აღვნიშნეთ, რომ რესპუბლიკის ხელმძღვანელობამ, უპირველეს ყოვლისა პარტიის აპარის საოლქო კომიტეტმა დიდი ინტერესი გამოიჩინა ექსპედიციის წინაშე მდგარი ამოცანებისადმი და შეგვიქმნა ყველა პირობა, რათა ნაყოფიერად ვეშეშეშეშე. ხაზი მინდა გავუსვა იმასაც, რომ ყველგან, სადაც კი მოგვიხდა მუშაობა, ხაკითხის მნიშვნელობის სრული გაგებთ მიგვიღეს და ბელიც მოგვიმართეს. ერთი სიტყვით, აპარის მოსახლეობამ დიდი გულისხმირება გამოიჩინა“.

აკად. პ. ბ. გუგუშვილმა განაცხადა, რომ მას აპარის მეცნიერებისა და კულტურის მუშა-ებთან ახლო ურთიერთობა აკავშირებს: „დიახ აპარის მთელი მოსახლეობა, შემოქმედა თავს ენება და ვთქვა, ჩემი, უანგარო სიყვარულის ობიექტია. აქ წმირად ვიწყობები. შარშან, მაგალითად, ბათუმში მოეწყო საბჭოთა კავშირ-შევიცის ეკონომისტთა სიმპოზიუმი, რომელშიც მონაწილეობდა ბევრი გამოჩენილი მეცნიერი. მათ შორის შევიცის აკადემიის პრეზიდენტი ერიკ ლუნდბერგი. მან შემდეგ წერილით მაცნობა, რომ ისინი მოიხიბლნენ აპარული, ე. ი. ქართული სტუმართმოყვარეობითა და ბუნებით.“

ჩემთვის დიდად სახიამოვნოა, რომ ჩვენი ექსპედიცია საიუბილეო წელს ეწვია საქართველოს ამ მშვენიერ კუთხეს. ყველგან მოწმე ვიყავით ოქტომბრის რევოლუციის მე-60 წლისთავის ზეიმით გამოწვეული სიხარულის, სიამაყის გრძნობისა და ყველა თაობის აღმაიან-თუ გულდადებული შრომისა.

დასასრულ, მინდა ვისარგებლო შემთხვევით და თქვენი გაზეთის საშუალებით ახალი წარმატებები ვუსურვო აპარის მშრომელებს“.

ორივე ექსპედიციის მუშაობის შესახებ აკად. პ. ბ. გუგუშვილმა მოკლე წინასწარი ან-გარჩევა წარუდგინა ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს, ამ მოხ-სენების მთავარი შინაარსი ის არის რომ, როგორც რაქის, ასევე აპარის პარტიულმა და საბ-ჭოთა ხელმძღვანელობამ, მთელმა მოსახლეობამ დიდი ინტერესი და ყურადღება გამოიჩინა ჩვენი ექსპედიციის მუშაობისადმი. ადგილებზე შეგვიქმნეს ყოველმხრივ უზრუნველყოფილი პირობები. აღსანიშნავია, რომ ექსპედიციის მუშაობაში უშუალო მონაწილეობა მიიღეს ადგი-ლობრივმა მუშაკებმა. ამ მხრივ მინდა დავასახელო კერძოდ ჩვენი აკადემიის ბათუმის ინსტი-ტუტის თანამშრომლები: ვ. შამილაძე, კ. ლლონტი, ი. მუხაშვირია, ნ. ვერულიძე, შ. მიქაშვი-ძე, ი. იაშვილი და სხვ.

დიდი დახმარება გავგიწიეს პარტიულმა და საბჭოთა ხელმძღვანელობამ, ამბროლაურში, ონში, ბათუმში, ქობულეთში, ხულოში, მათ მოგვცეს, აგრეთვე, მოსახლეობის მოძრაობის შესახებ რიგი საინტერესო ცნობები.

როგორც, პ. გუგუშვილმა თავის მოხსენებაში აღნიშნა ჩატარებული დავირებების უკე წინასწარი მონაცემებიდან ირკვევა, რომ ხსენებული მთის რაიონებში იგრძნობა დაუსაქმებ-ელი მუშახელის სიჭარბე. განსაკუთრებით, როგორც ჩანს, ზამთრობის პერიოდში. ამიტომ — ავიდალად შეიმჩნევა, მაგალითად, რაქის სოფლებიდან მოსახლეობის გადასვლა საცხოვრებ-ლად ქალაქებში, სოფლებში მრავალი სახლია, კარმიდამოა, სადაც არავინ ცხოვრობს; აქ სახ-ლებში დარჩენილან ხანდაზმული აღმაიანები, მოხუცებულები. ახალი თაობა თუ ჩამოღის უფ-რო მეტად წაფუტელობით. ეს, რა თქმა უნდა, პირველი მიხლოებითი ვარაუდებია, ხოლო უზტირ ვანგაგირისების შედეგებს მივიღებთ, როდესაც საქართველოს კიდევ სხვა რაიონებში მოვიპოვებთ ანალოგიურ ცნობებს და მთელი მასალა იქნება საფუძვლიანად შესწავლილი.

ადგილობრივი მოსახლეობის დასაქმების მიწინით ვაწეულია საქმოდ ეფექტური ღონის-ძიებანი, ამის მაგალითებია, ქუთაისის სამკერვალო ფაბრიკის ფილიალი, რაქასა (ონში) და ბა-

თუმის ანალოგიური ფაბრიკის ფილიალი ხულოს რაიონში. მაგრამ აშკარად ჩანს, რომ ეს საკმარისი არაა. ამ მხრივ აუცილებელია შემუშავდეს და განხორციელდეს უფრო ქმედითი ღონისძიებანი.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია, კერძოდ, ოჯახების დაწვრილდრთეულება და, მაშასადამე, საოჯახო მეურნეობის, როგორც წარმოებრივი ერთეულის შემცირება და გამართივება.

როგორც რაჭის, ასევე აჭარის მოსახლეობის ანკეტურმა გამოკითხვამ ნათლად უჩვენა, რომ წინა თაობათა ოჯახები უფრო მრავალრიცხოვანი და მეურნეობრივად მრავალდარგისი და მრავალშვილიანები იყო.

ჩვენ გამოკითხეთ (ცნობები მოვიპოვეთ) სამი თაობის დედების შესახებ. წინასწარი დაკვირვებითაც აღმოჩნდა, რომ: I. ახალი თაობის დედებს უკეთ, როგორც წესი: 1, 2, 3 ბავშვი; II. ამ დედების დედებს უკეთ (უკეთად) 2, 3, 5, 6 ბავშვი, ხოლო III, მესამე წინათაობის დედებს (დედების ბებებიც), როგორც წესი უკეთად 3, 5, 7 და მეტი ბავშვი. ასე, რომ თუ საშუალოს ვინაგარიშებთ, დარგვალბეულად და დაახლოებით გამოდის რომ: I. ახალი თაობის დედებს უკეთ საშუალოდ დაახლოებით 3 ბავშვი, II. ამ დედების დედებს—4, ხოლო III. ბებებიც, ე. ი. მესამე წინათაობის დედებს უკეთ (უკეთად)—5 ბავშვი. ამასთანავე პ. გუგუშვილმა აღნიშნა, რომ როგორც ჩანს, „ახალი თაობის“ დედების ორიენტაციით საკმარისია 2—3 ბავშვი, ხოლო მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი კი თვლის რომ 1—2 ბავშვზე მეტის გაზრდა უკეთ დიდ სიძნელეებთანაა დაკავშირებული.

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ 1978 წელს განზრახულია მოეწყოს 4 ექსპედიცია: 1. სვანეთსა 2. დას. საქართველოსა, 3. ქართლისა და 4. კახეთის რაიონებში.

ბ. ნიკოლაიშვილი

6. 123/70

ფასი 1 მან.

Индекс 76 196

